fi trebuit, după opinia ei, să se întregească, în loc să se înfrunte, o ducea la disperare. *„J'en ai assez jusqu'à la fin de mes jours !"*[1] izbucni ea mînioasă plîngînd cu suspine. Cu toate sentimentele mele potrivnice, nu i-am putut refuza o oarecare simpatie de om instruit.

Că Adrian personal era cu totul impasibil la toate cele ce se petreceau mi se părea lucrul cel mai firesc, cel mai de la sine înțeles din lume, și ca să-mi iau rămas bun de la el m-am dus la Pfeiffering, de unde Gereon, fiul proprietarului, trebuise să plece imediat, cu cîțiva cai, la centrul de încorporare. L-am găsit acolo pe Rüdiger Schildknapp, nemobilizat încă, și petrecîndu-și *weekend*-ul la prietenul nostru. Făcuse serviciul militar la marină, și mai tîrziu a fost luat și el, pentru ca după cîteva luni să fie lăsat din nou la vatră. Și cu mine,parcă s-a petrecut altfel ? Spun de pe acum că n-am rămas pe front decît un singur an, pînă la luptele din Argonne din 1915, după care am fost transportat acasă cu Crucea de fier pe piept, acordată doar pentru că suportasem inconfortul și că mă-nvîrtisem de un tifos.

Atît, ca anticipare. Opinia lui Rüdiger despre război era condiționată de admirația lui pentru Anglia, tot așa cum cea a Jeanettei era determinată de sîngele ei francez. Indiscutabil că declarația de război a Angliei îi dăduse o grea lovitură și îl indispunea teribil. Pentru nimic în lume, susținea el, n-ar fi trebuit ca ea să fie provocată prin călcarea tratatelor și invadarea Belgiei. Franța și Rusia — în fine, puteai, la nevoie, să te măsori cu amîndouă. Dar Anglia ! Era o nesocotință cumplită. Așa că, înclinat către un realism acrit, el nu vedea în război decît spurcăciune, putoare, grozăvia amputărilor, dezmăț sexual și păduchi, și își bătea joc cu sarcasm de ideologia de foileton ce decreta aceste orori drept vremuri mari. Adrian nu-l contrazicea, iar eu, oricît participam la emoții mai profunde, înclinam să admit că spusele lui conțineau o doză de adevăr.

Am cinat toți trei în odaia cu statuia Victoriei de la Samothrace, și intrările și ieșirile Clementinei Schweigestill care, amabilă, ne servea masa. mă îndemnară să-l întreb pe Adrian ce mai face sora lui, Ursula, de la Langensalza. Căsătoria ei era dintre cele mai fericite, iar din punctul de vedere al sănătății se restabilise destul de bine după o oarecare debilitare a plămînilor, un ușor catar al vîrfurilor, provocat de trei sarcini ce se succedaseră foarte repede, 1911, 1912 și 1913, cînd văzuseră lumina zilei cele trei vlăstare Schneidewein, Roza, Ezechiel și Raimund. Pînă la apariția fermecătorului Nepomuk mai erau, în seara aceea care ne adunase laolaltă, încă nouă ani.

La masă, și după aceea în odaia starețului, s-a vorbit mult despre politică și despre problemele morale, despre natura mitică a caracterelor naționale care se manifesta în asemenea momente istorice, și eu participam cu o oarecare pasiune, ca să înclin puțin balanța, în fața concepției categoric empirice despre război pe care Schildknapp o considera unica posibilă ; vorbeam despre rolul tradițional al Germaniei și, de asemenea, despre violarea neutralității Belgiei amintind atît de bine de brutalitatea acțiunilor lui Frederic cel Mare împotriva unei Saxonii indiscutabil neutre, despre vehemența protestelor lumii întregi în fața acestui gest, despre cuvîntarea filozofului nostru cancelar cu recunoașterea premeditată a vinovăției, a acelui dicton german intrat în vorbirea poporului : „Necesitatea nu cunoaște legi", despre disprețul, vînturat pînă și-n fața lui Dumnezeu, pentru un vechi tratat, „un petic de hîrtie", cînd e pus în fața unui imperativ imediat al vieții. Rüdiger ne-a făcut să și rîdem pe chestia asta, pentru că, deși accepta obiecțiile mele oarecum emoționate, el ridiculiza cu un comic irezistibil toată brutalitatea sentimentală, pocăința plină de trufie, onesta rîvnă la crimă, parodiindu-l pe lunganul filozof ce-și drapa în poezie morală planuri strategice de mult și îndelung puse la cale — ridiculiza și mai comic încă răgetele de virtute buimacă ale unei omeniri care aflase de multă vreme despre acest plan de campanie elaborat cu cinism ; și deoarece vedeam că lui Adrian voioșia asta îi plăcea, că ne era recunoscător pentru rîsul ce i-l stîrneam, m-am alăturat bucuros la veselia lor, nu fără să constat că tragedia și comedia creșteau pe același trunchi și că era de-ajuns să schimbi puțin lumina ca să dai din una în cealaltă.

În fond, nu îngăduiam ca simțul și sentimentul meu pentru necesitățile imperioase ale Germaniei, pentru izolarea ei morală și disprețul public, care — așa cel puțin mi se părea mie — nu erau decît expresia fricii generale în fața puterii ei și a avansului în pregătirea de război (prilej ce mă obliga să recunosc că acestea, puterea și avansul în pregătirea de război, constituiau o consolare grosolană pentru starea noastră de proscriși) — în fond, zic, nu îngăduiam ca înduioșarea mea patriotică, cu mult mai greu de justificat decît a celorlalți, să-mi fie tulburată prin satirizarea caracteristicilor naționale, și plimbîndu-mă în cameră încoace și-ncolo, îi dădui glas, în timp ce Schildknapp își fuma pipa lui de mahorcă, iar Adrian se nimerise să stea la masa lui de lucru, aceea în stil german vechi, cu tăblia puțin adîncită în mijloc și cu un pupitru de scris și de citit așezat deasupra. Pentru că, lucru curios, Leverkühn chiar așa scria, ca Erasmus al lui Holbein, pe o suprafață înclinată. Pe masă se aflau cîteva cărți : un volumaș de Kleist, cu un semn de carte la eseul despre marionete, apoi inevitabilele sonete ale lui Shakespeare și încă un volum din operele marelui poet — *Cum vă place, Mult zgomot pentru nimic* și, dacă nu mă înșel, *Doi tineri din Verona*. Pe pupitru se afla opera

la care lucra atunci — foi volante, concepte, începuturi, notări, schițe în diferite stadii de dezvoltare ; uneori nu era notat decît primul rînd, vioara sau instrumentele de lemn și, jos de tot, basurile, dar între ele spațiul era gol ; în alte părți funcțiunile armonice și gruparea instrumentală apăreau limpede din notarea celorlalte partide ale orchestrei ; cu țigara în colțul buzelor, Adrian se oprise în fața lor, să-și arunce o privire, întocmai ca un jucător de șah examinînd situația partidei pe masa cu pătrățele, de care compoziția muzicală amintește atît de mult. Ne simțeam, împreună, atunci, atît de lipsiți de griji, încît el, ca și cum ar fi fost singur, luă chiar un condei, ca să noteze undeva o figură de clarinet, sau corn, atunci năzărită.

Nu știam mare lucru despre cele ce îl preocupau în momentul acela, după ce muzica lui cosmică apăruse la Mainz în editura Schott și Fiii, în aceleași condițiuni în care apăruseră *Cîntecele* pe versuri de Brentano. Era vorba de o suită dramatică grotescă, ale cărei subiecte — aflasem din auzite — erau luate dintr-o carte veche de povestiri și anecdote, *Gesta Romanorum ;* făcea diverse încercări, fără să știe încă bine dacă o să iasă ceva și dacă o să se oprească la ele. În orice caz, pentru reprezentare nu se gîndea la oameni ci la păpuși articulate. (De aici Kleist !) — În ceea ce pirvește *Minunile Universului,* această lucrare solemnă, trufașă, se aflase în preajma unei premiere în străinătate, dar acum, din cauza izbucnirii războiului, căzuse totul baltă. La masă vorbisem despre asta. Reprezentarea la Lübeck a *Zadarnicelor chinuri ale dragostei,* așa lipsită de succes cum fusese, precum și publicarea *Cîntecelor* pe versuri de Brentano își produseseră, pe nevăzute, prin simpla existență, efectul lor și începuseră să creeze numelui lui Adrian, în cercurile de artă mai pretențioase, un anume ecou ezoteric, e drept, cu un caracter oarecum dubitativ — și asta nu în Germania, și cu atît mai puțin la München, ci în alte locuri, cu mai multă sensibilitate. Primise, cu cîteva săptămîni înainte, o scrisoare de la domnul Monteux, directorul „Baletului rus“ de la Paris, fost membru în orchestra Colonne, scrisoare în care acest dirijor amator de experiențe își făcea cunoscută intenția de a prezenta *Minunile Universului* împreună cu cîteva fragmente orchestrale din *Love's Labour's Lost,* într-o formă pur concertantă. Manifestarea aceasta urma să aibă loc la „Théâtre des Champs-Elysées“, și îl invita pe Adrian să vină la Paris ca să repete și să-și dirijeze în persoană operele. Nu l-am întrebat pe Adrian dacă în alte împrejurări ar fi dat urmare invitației. În orice caz, circumstanțele erau acum de asemenea natură încît nu mai putea fi vorba de nimic.

Mă mai văd încă plimbîndu-mă de colo pînă colo pe covorul și pardoseala vechii odăi, sub policandrul cu brațele lungi și pe lîngă pereții îmbrăcați în dulapuri, pe lîngă banca din colț cu perne turtite de

piele, lîngă firida adîncă a ferestrei, perorînd despre Germania mai mult pentru mine și, în orice caz, pentru Schildknapp decît pentru Adrian — nu mă așteptam ca el cîtuși de puțin să ia aminte. Deprins cum sînt să predau lecții și să vorbesc, dacă se întîmplă ca în prealabil să-mi stimulez puțin dispoziția, pot fi un orator destul de acceptabil ; nu-mi displace să-mi ascult glasul, ci găsesc chiar o anumită satisfacție în felul în care sînt capabil să mînuiesc cuvintele. Cu gesturi agitate, îi spuneam lui Rüdiger că n-avea decît să adauge și vorbele mele la belicismul de foileton, izvor al marii sale iritații, dar după a mea părere, puțină participare afectivă la structura caracteristică — de loc lipsită de trăsături emoționate — pe care clipa istorică o dădea acum firii germane altminteri multiformă, ar fi foarte la locul ei, și, în ultimă analiză, aici era vorba tocmai de psihologia *străpungerii.*

— La un popor ca al nostru, explicam eu, elementul sufletesc e totdeauna primordial și, în fond, determinant ; acțiunea politică e de ordin secundar : un reflex, o expresie, un instrument. Străpungerea noastră la hegemonia mondială, chemarea destinului nostru e, sub aspectul ei mai profund, străpungerea spre lume — dintr-o izolare de care sîntem conștienți, pentru care suferim, și care n-a putut fi sfărîmată, de la întemeierea Reichului, prin nici o angrenare, oricît de masivă, în economia mondială. Mai amar e însă faptul că sub forma fenomenului empiric al războiului se exprimă ceea ce în realitate e o nostalgie, o sete de uniune...

— Dumnezeu să-ți binecuvînteze învățătura, l-am auzit pe Adrian zicînd cu glas scăzut și cu un hohot scurt de rîs. Dar fără să-și fi ridicat privirea de pe notele lui.

M-am oprit locului, ațintindu-mi ochii asupra lui, dar el nu s-a sinchisit.

— După opinia ta, i-am răspuns, ar trebui adăugat în cazul ăsta : „Din voi nimic nu s-alege, aleluia !“

— Poate c-ar fi mai bine : „Din *asta* nu s-alege nimic“, mi-a ripostat el. Iartă-mă, cad în limbajul studențesc, pentru că tirada ta mi-a amintit de disputele noastre de pe vremea cînd dormeam pe-un braț de paie, prin anul nu-știu-cît — cum îi chema pe băieți ? Constat că-ncep să-mi piară din memorie vechile nume. (Avea douăzeci și nouă de ani, atunci.) — Deutschmeyer ? Dungersleben ?

— Vrei să zici Deutschlin, ăl scurt și-ndesat, am spus eu, și unul Dungersheim. Mai era și unul Hubmeyer, și unul von Teutleben . . . Tu n-ai avut niciodată ținere de minte pentru nume. Erau băieți buni, sîrguincioși.

— Și încă ce buni ! Crezi cumva că nu-l ascultam și eu pe „dascălu“, și mai era unu, un socialist, îi zicea „doctoru“. Ce zici ? În

fond, tu n-ai fost cu ei, ai fost la altă facultate. Dar azi, cînd te-aud pe tine, parcă-i aud pe ei. *Apă de ploaie* — vreau să zic : dac-ai fost odată student, student rămîi. Viața universitară te ține tînăr și ager.

— Tu ai fost la aceeași facultate cu ei, dar în fond erai mai musafir ca mine. Categoric, Adri. Eu n-am fost decît un simplu student, și poate că ai dreptate cînd spui că asta am și rămas. Dar cu-atît mai bine, dacă viața universitară te păstrează tînăr, adică : păstrează fidelitate spiritului, gîndirii independente, interpretărilor subtile ale faptelor brute...

— E vorba aici de fidelitate ? m-a întrebat el. După cîte am înțeles eu, Kaisersaschern vrea să devină metropolă. Asta nu-i chiar fidelitate.

— Lasă, lasă, nu asta ai înțeles tu ; ai priceput foarte bine ce-am vrut să spun prin străpungerea germană în lume.

— N-ar ajuta la mare lucru dac-aș înțelege, mi-a răspuns Adrian, pentru că deocamndată cel puțin, faptele brute n-or să facă decît să desăvîrșească totala noastră izolare, și-nlăuntru, și-n afară, chiar dacă voi, neamul ăsta de războinici, veți năvăli pînă cine știe unde în Europa. Vezi doar : nu mă pot duce la Paris. Mergeți voi în locul meu. E bine și-așa ! Între noi fie vorba, eu tot nu m-aș fi dus. Voi m-ajutați să ies dintr-o încurcătură . . .

— Războiul va fi scurt, i-am spus eu cu voce sugrumată, pentru că vorbele lui mă duruseră. Nici nu poate să dureze mult. Străpungerea asta fulgerătoare o plătim cu o vinovăție, pe care o recunoaștem, ne declarăm gata s-o ispășim. Trebuie s-o luăm asupra noastră . . . .

— Și veți ști s-o purtați cu demnitate, m-a întrerupt el. Germania are spinarea lată. Și-apoi, cine contestă că o străpungere ca asta, atît de justificată, nu merită ceea ce lumea bleagă numește o crimă ? Nu crezi, sper, că resping ideea cu care-ți place să jonglezi cînd dormi în paie. În fond, pe lume, nu există decît o *singură* problemă, și-i zice : Cum să răzbești ? ! Cum s-ajungi la larg ? Cum sfarmi gogoașa și-ajungi fluture ? ! De întrebarea asta-i dominată situația generală. Și-aici, a adăugat el, trăgînd semnul roșu de carte din volumul Kleist de pe masă, *tot* despre străpungere e vorba, și-anume în admirabilul eseu despre marionete, autorul spune pe șleau : „ultimul capitol din istoria lumii". Dar vorbește numai despre estetică, despre farmec, despre har, rezervat în fond păpușii articulate și lui Dumnezeu, adică inconștientului și infinitei conștiințe, pe cînd orice reflecție între zero și infinit ucide harul. Conștiința ar trebui, spune scriitorul, să străbată infinitul ca să poată regăsi harul, iar Adam ar trebui să se mai înfrupte o dată din pomul înțelepciunii ca să recadă în stadiul nevinovăției.

— Ce bine-mi pare c-ai citit asta tocmai acum ! am exclamat eu. E gîndit superb, și faci foarte bine că introduci astea toate în ideea străpungerii. Dar n-ai dreptate cînd spui : e vorba numai de estetică, n-ai dreptate cînd spui : numai. E profund greșit să se vadă în estetic un domeniu delimitat, îngust, al omenescului. E mult mai mult decît atît. În fond, e totul, tot ce atrage sau respinge, întocmai ca la poetul nostru, la care cuvînul „har" are înțelesul cel mai vast posibil. Mîntuirea sau osîndirea, astea-s soarta, ea hotărăște dacă vei fi fericit sau nefericit, dacă pe pămînt te vei simți la tine-acasă sau blestemat și izolat, chiar dacă într-o izolare orgolioasă, și nu-i nevoie să fii mare filolog ca să știi că urăști urîțenia. N-ai decît să-mi spui cît vrei că-i apă de ploaie pofta de-a ne smulge din constrîngere, din claustrarea în urîțenie, dar o simt, întotdeauna am simțit-o, și voi susține, împotriva multor aparențe grosolane, că pe nemțește asta se cheamă *kat'exochen*, că-i profund germană, că-i definiția germanismului însuși, a unei stări sufletești generate de amenințarea încătușării, de otrava solitudinii, de timida stîngăcie provincială, de o nevroză sufocantă, de un satanism mut . . .

Am tăcut. Adrian s-a uitat la mine, și am avut impresia că-i fugise tot sîngele din obraji. Privirea îndreptată spre mine era *privirea*, privirea știută, care mă făcea nefericit și cînd nu mi se adresa mie, ci altuia : mută, încețoșată, rece și distantă pînă la jignire, urmată de zîmbetul cu buzele strînse și cu nările zvîcnind de sarcasm — și de gestul de a-și întoarce fața în altă parte. S-a depărtat de masă, nu către Schildknapp, ci către firida ferestrei, pe ai cărei pereți cu lambriuri era agățată o imagine de sfînt. Rüdiger a mai îndrugat cîteva cuvinte, zicînd că după starea de spirit manifestată eram de felicitat, că puteam pleca imediat pe front, ba chiar călare. N-ar trebui să se plece pe front decît călare, sau dacă nu, mai bine de loc. Și a schițat gestul de a bate o mîrțoagă pe gît. Am rîs, și despărțirea noastră, la plecarea mea la gară, a fost ușoară și voioasă. Bine că n-a fost sentimentală ; s-ar fi dovedit nelalocul ei. Dar amintirea privirii lui Adrian am luat-o cu mine în război — poate că ea a fost, și numai în aparență păduchii și tifosul exantematic, cea care m-a adus atît de repede înapoi acasă, alături de el.

XXXI

„Mergeți voi în locul meu", spusese Adrian. Dar n-am ajuns pînă acolo ! Să mărturisesc că, din cauza asta, simțeam, cu totul în tăcere și independent de punctul de vedere istoric, o rușine perso-

nală, intimă ? Săptămîni în șir trimisesem acasă știri laconice, anunțînd într-o formulare afectat lapidară și rece victorii, ca niște lucruri de la sine înțelese. Liège căzuse de mult, învinsesem în bătălia din Lorena, aruncasem, după un plan magistral, de multă vreme rumegat, cinci armate peste Meuse, luasem Bruxelles, Namur, cîștigasem victoriile de la Charleroi și Longwy, o a doua serie de lupte la Sedan, Rether, Sain-Quentin, și ocupasem Reimsul. Înaintasem atît de departe, parcă plutind, așa cum visasem ; favoarea zeului războiului, confirmarea destinului ne dăduseră aripi. Bărbăția noastră ne cerea, ca o datorie, să îndurăm fără șovăială și crîcnire viziunile de moarte și pîrjol inseparabil legate de asemenea fapte, era suprema încercare a curajului nostru eroic. Și azi îmi mai amintesc, cu o ușurință și o claritate remarcabile, imaginea unei femei de gal cu un chip uscățiv, pe-o coamă de deal ocolit de bateria noastră și la picioarele căruia mai fumegau rămășițele unui sat bombardat. „Doar eu am mai rămas !“ ne striga ea cu gesturi tragice cum nu-i e dat unei femei germane să poată face. *„Je suis la dernière !“* și amenințînd cu pumnii ridicați arunca blestemul asupra capetelor noastre, repetînd de trei ori : *„Méchants ! Méchants ! Méchants !“* [1]

Ne-am întors privirile în altă parte ; trebuia să-nvingem, și asta era meseria aspră a victoriei. Și faptul că mă simțeam nenorocit călărind pe murgul meu, chinuit de-o tuse rea și de-un reumatism afurisit de pe urma înnoptatului în umezeală și-a dormitului în cort, parcă mă mai liniștea.

Am mai bombardat încă multe sate, purtați ca pe aripi. Apoi se produse ceva cu totul de neînțeles, cu totul absurd : ordinul de retragere. Cum să-l fi înțeles ? Făceam parte din grupul de armate al lui Hausen, care se afla în plină înaintare spre Paris, pe la sud de Châlons-sur-Marne, așa cum armata lui von Kluck înainta pe altă cale. Nu știam că undeva, după cinci zile de luptă, francezii zdrobiseră aripa dreaptă a lui Bülow — temei suficient pentru conștiinciozitatea timorată a unui comandant suprem, ridicat la postul său de umerii unchiului, să-și retragă toate trupele. Trecurăm din nou prin aceleași sate fumegînde pe care le lăsasem în urmă, și pe lîngă coama de deal pe care ne apăruse tragica femeie. Nu mai era acolo.

Aripile ne înșelaseră. N-a fost să fie. Nu ne-a fost dat să cîștigăm războiul într-un asalt fulgerător — și nici noi nu pricepeam mai mult decît cei de-acasă ce însemna asta. N-am înțeles nici frenezia jubilării de care fusese cuprinsă lumea întreagă după rezultatul bătăliei de pe Marna, nici faptul că războiul scurt, condiție a mîntuirii noastre, devenise dintr-o dată unul lung, și nu l-am putut suporta. Înfrîngerea noastră nu mai era decît o chestiune de timp pentru noi și de bani pentru ceilalți — dac-am fi priceput, am fi putut depune armele, i-am fi putut sili pe conducătorii noștri să încheie pace imediat ; și printre ei, de abia cîte unul, ici, colo, dacă izbutea să-și dea seama. În fond, conducătorii noștri aproape nu înțelegeau că epoca războaielor localizate trecuse, și că orice campanie în care ne vedeam implicați devenea, în mod obligatoriu, o conflagrație mondială. Într-un asemenea caz, liniile de comunicație interioare, combativitatea fanatică a trupelor, gradul lor înalt de pregătire, într-un stat puternic-autoritar, temeinic organizat, păreau să ofere posibilitatea unei victorii fulgerătoare. Dacă această tentativă eșua — și era scris că trebuie să eșueze — atunci orice am fi izbutit noi să realizăm ani în șir, cauza noastră era pierdută în principiu și în prealabil — de data asta, data viitoare și-ntotdeauna.

N-o știam. Încet, chinuitor, adevărul își făcu drum în noi, și războiul, un război rînced, degradant, mizerabil, chiar dacă din cînd în cînd lăsa să licărească speranța deșartă a unor vremelnice jumătăți de victorii — acest război, despre care și eu spusesem că *trebuie* să fie scurt, a durat patru ani. Să mai amintesc aici în amănunt despre dezorientare și deprimare, despre măcinarea forțelor și a materialului, despre uzura și meschinăria și lipsurile vieții de toate zilele, insuficiența alimentării, decăderea morală de pe urma privațiunilor, aplecarea spre furt, iar pe de altă parte despre dezmățul grosolan al profitorilor vulgari ? Mi s-ar putea reproșa că încalc cu nesocotință hotarele îndatoririi mele, al cărei obiect e biografic și personal. Eu am trecut prin toate astea, de la începutul începutului și pînă la amarul sfîrșitului, în spatele frontului, întîi în permisie, apoi ca reformat, redat carierii mele didactice la Freising. Asta din pricină că pe frontul de la Arras, în a doua perioadă a luptelor date în jurul fortăreței, lupte ce au durat de la începutul lui mai și pînă aproape de finele lui iulie 1915, serviciul de deparazitare fusese categoric necorespunzător : contaminarea m-a ținut săptămîni întregi în baraca de izolare, apoi o altă lună am fost trimis în Munții Taunus, într-un cămin de convalescență pentru combatanți bolnavi, și, în cele din urmă, nu m-am mai împotrivit gîndului că îmi îndeplinisem datoria față de patrie și că aș face mai bine să slujesc, în tîrgușorul meu, cauza învățămîntului.

Asta am și făcut, și mi-a fost dat să fiu iarăși soț și tată în căminul nostru modest, ai cărui pereți și lucruri, sortite poate pieirii prin bombardament aerian, și cu care eram obișnuit și răsobișnuit, mai constituie și astăzi cadrul existenței mele retrase și deșarte. Fie zis încă o dată, desigur nu într-un sens de lăudăroșenie, ci ca simplă constatare, că mi-am dus viața, n-aș vrea să spun chiar neglijînd-o,

[1] Răilor ! Răilor ! Răilor ! (fr.).

dar, în orice caz, fără să-i acord toată atenția, ca pe un lucru secundar, făcut cu mîna stîngă, și că principala mea preocupare, neliniștea, grija mea erau închinate prietenului din copilărie, iar faptul că aveam să fiu din nou în apropierea lui mă bucura tare mult — dacă termenul acesta „bucurie" mai e potrivit cînd te gîndești la fiorul de gheață, la ușoara strîngere de inimă puțin speriată, la felul lui dureros de a te lăsa fără răspuns, mereu mai frecvent de cînd cu accentuarea solitudinii lui creatoare. „Să nu-mi scape din ochi", să veghez asupra vieții lui extraordinare și enigmatice, mi se părea a fi în permanență problema reală, imperativul existenței mele ; era adevărata ei substanță, și de aceea vorbeam de deșertăciunea, de golul zilelor mele actuale.

La el acasă — un „acasă" tulburător într-un anume sens de similitudine, și nu chiar admisibil — se simțea destul de bine, alegerea fusese fericită, slavă Domnului, și în anii dezastrului și ai lipsurilor din ce în ce mai crîncene, Schweigestilii, la ferma lor, îl îngrijiseră mai bine decît și-ar fi putut dori, fără să-și dea seama de asta și fără s-o prețuiască așa cum trebuie, aproape neatins de schimbările usturătoare la care era supusă o țară blocată și împresurată, chiar dacă din punct de vedere militar încă viguroasă. Adrian accepta toate astea ca pe un lucru de la sine înțeles, și nu le comenta, ca și cum de la el emanau, generate de natura lui, a cărei forță de inerție și fixare în *semper idem*[1] învingea circumstanțele exterioare individuale. Necesitățile lui dietetice, foarte simple, au putut fi totdeauna sastisfăcute de gospodăria Schweigestill. În afară de asta, la întoarcerea mea de pe front, l-am găsit sub ocrotirea a două făpturi femeiești care se apropiaseră de el cu totul independent una de cealaltă și se instituise, fiecare în parte, în chip de protectoare grijulie. Erau Meta Nackedey și Kunigunde Rosenstiel — cea dintîi profesoară de pian, cealaltă coproprietară a unei întreprinderi de mațe, adică a unei instalații care producea învelișuri pentru cîrnați. E într-adevăr curios : o glorie incipientă, ezoterică, cu totul departe de marile mase, cum era cea care începuse să încununeze numele lui Leverkühn, își avea nucleul într-o sferă de inițiați, pe culmi ale cunoașterii, și invitația la Paris fusese un indiciu ; dar în același timp ea se repercuta în zone mai modeste și mai profunde, în sărmane suflete nesatisfăcute care, dintr-o sensibilitate iscată din solitudine și din suferință și drapată în „aspirații spre mai sus", se izolau de masă, găsindu-și mulțumirea într-un cult celebrat față de valori avînd cel puțin meritul raritații. Că făpturile acestea sînt femei și-anume femei nemăritate, să nu ne prindă mirarea ; deoarece resemnarea omenească este, incontestabil,

[1] Întotdeauna același (lat.).

izvor de intuiție profetică, care nu e mai puțin prețioasă oricît i-ar fi de modeste originile. Indiscutabil că elementul personal direct juca aici un rol considerabil, precumpănitor în raport cu cel spiritual care, în ambele cazuri nu putea fi înțeles și apreciat decît în linii vagi, mai mult ca sentiment, ca intuiție. Dar eram oare îndreptățit eu, bărbatul care de timpuriu am fost supus, cu trup și suflet, fascinației exercitate de Adrian, de existența lui glacială, enigmatică, ermetic închisă în sine — aveam eu cel mai mic drept de a ironiza fascinația exercitată asupra celor două femei de solitudinea, neconformismul felului lui de viață ?

Meta Nackedey, o făptură ștearsă, roșind veșnic, leșinînd de rușine în fiecare clipă, avea vreo treizeci de ani, și cînd îți vorbea sau i te adresai, clipea din ochi spasmodic și prietenos îndărătul ochelarilor, dînd din cap și încrețindu-și nasul — Meta Nackedey, zic, se pomenise într-o bună zi, cînd Adrian era în oraș, alături de el pe platforma din față a unui tramvai, și cînd făcu descoperirea asta își pierdu capul și fugi prin tramvaiul înțesat pe platforma dindărăt, de unde, după cîteva clipe de reculegere, se întoarse să-i vorbească, să-i spună pe nume, să-i mai spună, rînd pe rînd, roșind și pălind, cum o cheamă, să mai adauge cîte ceva despre ea, și despre faptul că adora muzica lui, iar el ascultă toate astea mulțumind. De atunci data cunoștința lor, pe care Meta n-o provocase ca s-o lase să se răcească : după cîteva zile, urmă o vizită omagială, cu flori, la Pfeiffering, și după aceea continuă să-l cultive — într-o competiție liberă, stimulată din partea amîndurora de gelozie, într-o competiție, zic, cu Rosenstiel, care începuse în alt fel.

Kunigunde Rosenstiel era o evreică ciolănoasă, cam de aceeași vîrstă cu Nackedey, cu un păr lînos, ciufulit, aspru, și cu niște ochi în căpruiul căruia sta scrisă o infinită tristețe pentru că Fiica Sionului fusese rasă de pe fața pămîntului și poporul ei ajunsese turmă rătăcitoare. Era o negustoreasă voinică, într-o branșă nu tocmai rafinată (pentru că, cert, o fabrică de mațe n-are nimic rafinat în sine), dar cu toate astea luase obiceiul elegiac să-și înceapă, cînd vorbea, toate frazele cu un „ah". Spunea „ah, da", „ah, nu", „ah, crede-mă", „ah, cum să nu", „ah, plec mîine dimineață la Nürnberg", cu o voce profundă, aspră și tînguitoare, cu ecouri de pustiu, și chiar și atunci cînd o întrebai ce mai face, răspundrea : „Ah, destul de bine". Era cu totul altceva însă cînd *scria* — ceea ce făcea cu o deosebită plăcere. Deoarece Kunigunde, ca aproape toți evreii, nu numai că era foarte muzicală dar, deși nu avea lecturi prea vaste, raporturile ei cu limba germană erau mult mai pure, mai îngrijite decît ale mediei naționale, ba chiar ale majorității cărturarilor, și drumul spre cunoștința cu Adrian, căreia, din proprie inițiativă, îi spunea totdeauna „prie-

tenie“ (și de altminteri, cu vremea, nu devenise cu adevărat ?) și-l deschisese cu o admirabilă scrisoare, lungă, bine adusă, nu chiar uimitoare prin cuprins, dar ca stil, un excelent exemplu de epistolă omagială dintr-o Germanie mai veche, umanistă, pe care destinatarul a citit-o cu o oarecare surprindere și peste care, datorită ținutei ei literare, i-a fost imposibil să treacă în tăcere. Kunigunde a continuat să-i scrie la Pfeiffering, destul de frecvent și fără ca asta să prejudicieze asupra numeroaselor ei vizite : scria amănunțit, nu prea substanțial, nici prea interesant, dar într-o limbă îngrijită și pură — de altfel nu cu mîna, ci la mașina ei de scris de la birou, cu semnul & în loc de „și“, ca negustorii — manifestînd o admirație a cărei definire sau motivare o evita, fie din modestie, fie pur și simplu pentru că nu era în stare s-o dea — era, tocmai, o admirație izvorîtă din instinct, confirmată de ani de venerație fidelă, și pentru care, independent de toate celelalte calități meritorii ale ei, remarcabila persoană trebuia profund stimată. Eu, cel puțin, o făceam, și mă străduiam să plătesc același tribut al prețuirii și sfioasei Nackedey, chiar dacă Adrian accepta omagiile și ofrandele acestor zelatoare cu toată nepăsarea proprie firii sale. Și la urma urmei era oare soarta mea atît de diferită de a lor ? Fie-mi îngăduit să socotesc ca o trăsătură frumoasă bunăvoința mea față de aceste femei (pe cînd ele, ca niște primitive, nu se puteau suferi și cînd se întîlneau se măsurau una pe alta cu priviri înțepate), să o socotesc spre cinstea mea, zic, pentru că, într-un anume sens, făceam parte din tagma lor, și aceste replici virginale și la scară redusă ale raporturilor mele cu Adrian ar fi putut fi motiv de iritare.

Așadar, cele două, veșnic cu mîna plină, aduceau, în anii de foamete, în afară de alimente de primă necesitate, toate delicatesele imaginabile, procurate pe sub mînă : zahăr, ceai, cafea, ciocolată, prăjituri, conserve și tutun tăiat fin pentru răsucit țigări, așa că ne mai înfruptam și noi din ele, eu, Schildknapp și chiar și Rudi Schwerdtfeger, cu invincibilul lui familiarism, și deseori binecuvîntam între noi numele acestor femei milostive. La țigări, Adrian nu renunța decît silit, adică în zilele în care migrena, ca un fel de grav rău de mare, îl obliga să stea culcat în camera cu obloanele trase, lucru ce se întîmpla cam de două-trei ori pe lună, dar restul timpului folosea cu plăcere această distracție stimulantă, care-i devenise destul de tîrziu obicei, de abia la Leipzig, dar acum nu se mai putea lipsi de ea, în special cînd lucra, și ne asigura că, fără interludiul răsucitului și al trasului adînc în piept, ar fi rezistat mult mai puțin. Pe vremea reintrării mele în viața civilă lucra mult, asiduu — dar aveam impresia că nu atît de dragul obiectului în sine, și-anume suita *Gesta*, sau nu numai de dragul acesteia, cît mai ales ca să ter-

mine cu ea, să fie gata să răspundă noilor exigențe ale geniului său. La orizont, sînt sigur, se profila opera lui viitoare, probabil că încă de la începutul războiului care, pentru o putere de divinație ca a lui, constituia o fisură profundă, o discontinuitate, un început de eră nouă în istorie, tumultoasă, răscolitoare, plină de aventuri și suferințe înnebunitoare — la orizontul vieții lui creatoare, zic, se afla de pe acum *Apocalipsis cum figuris*, opera ce avea să dea acestei vieți un impuls amețitor, și pînă la care — cel puțin eu astfel văd procesul — își cheltuia perioada de gestație cu sclipitoare fantezii grotești pentru marionete.

Adrian aflase despre această veche carte, ce trebuie considerată sursa majorității miturilor romantice ale evului mediu, traducere din latinește a celor mai vechi culegeri de basme și legende creștine, prin Schildknapp — și sînt gata să recunosc favoritului cu ochii de aceeași culoare meritul, în deplină echitate. O citiseră seri de-a rîndul împreună și l-a captivat pe Adrian,datorită simțului lui pentru ridicol, poftei lui de rîs, da, poftei de-a rîde pînă la lacrimi, pe care firea mea cam seacă nu se prea pricepea s-o alimenteze, fiind împiedicată și de o anumită inaptitudine proprie mie, o stare de spirit speriată puțin de disoluțiile astea în veselie la o ființă iubită cu un fel de încordare și de teamă. Rüdiger, omul cu ochii aidoma cu-ai lui, nu împărtășea de loc aprehensiunea mea, de altfel păstrată numai pentru mine, și ea nu mă împiedica, atunci cînd se ivea prilejul, să particip și eu din toată inima. Silezianul, dimpotrivă, încerca o vădită satisfacție să o scoată vizibil în relief cînd izbutea să-l facă pe Adrian să rîdă cu lacrimi, ca și cum asta i-ar fi fost menirea și și-ar fi îndeplinit o îndatorire, iar cartea cu snoave și basme fusese, sub acest aspect, incontestabil, un succes dintre cele mai remarcabile, rodnic și eficace.

Părerea mea este că aceste *Gesta*, cu ignoranța lor în ale istoriei, cu didacticismul lor creștinesc și morala lor naivă, cu cazuistica lor excentrică despre paricide, adultere, incesturi complicate, cu împărați romani absenți din documente și fetele lor păzite cu formidabilă strășnicie, pentru ca apoi să fie scoase la mezat în condiții extravagant elaborate — netăgăduit zic că, prezentate în traducerea latinizantă, solemnă, indescriptibilă, toate acestea povești naive despre cavaleri porniți în pelerinaj spre Țara Făgăduinței, despre neveste lascive și dezmățate, despre proxenete istețe și clerici dedați magiei negre aveau un efect dintre cele mai ilariante. Erau, în cel mai înalt grad, adecvate să stimuleze la Adrian simțul lui acut al parodiei, și gîndul de a dramatiza muzical, într-o formă concentrată, cîteva din aceste istorii, pentru un teatru de marionete, începu să-l preocupe din ziua în care dăduse peste ele. Așa, de pildă, fabula profund imorală, anticipare a *Decameronului*, *Despre nelegiuita viclenie*

a *babelor*, unde o codoașă, căreia îi mergea numele că-i o sfîntă, izbutește să convingă o nobilă și chiar excepțional de onestă și respectabilă soție, al cărei soț încrezător se afla plecat la drum, să păcătuiască cu un tînăr ce se prăpădea de dor după ea. Vrăjitoarea, după ce își ținu două zile cățeaua înfometată, îi dădu să mănînce pîine unsă cu muștar, și bietul animal începu să lăcrimeze groznic. Baba luă atunci cățeaua și se duse cu ea la virtuoasa soție care, ca toată lumea, o socotea o sfîntă. Cînd nobila doamnă văzu cățelușa în lacrimi, se minună și întrebă despre pricina acestei nemaipomenite întîmplări, drept care bătrîna se făcu că pregetă să răspundă, pentru a mărturisi, după multe stăruințe, că sărmana cățelușă nu-i decît mult-prea-cumintea-i fiică : aceasta refuzase cu îndărătnicie să răspundă pasiunii înfocate a unui tînăr aprins după ea, ceea ce l-a împins pe nefericit în brațele morții, iar drept pedeapsă, fata a fost preschimbată în cățea, și acuma, firește, varsă veșnic lacrimi de căință. Și în timp ce spunea minciunile bine chibzuite, codoașa vărsa și ea lacrimi ; dar nobila doamnă se înspăimîntă la gîndul potrivirii dintre cazul ei și al pedepsitei, și îi povesti babei despre tînărul în suferință din pricina sa, la care proxeneta îi arătă limpede ce ireparabilă nenorocire ar fi dacă s-ar metamorfoza și dînsa în cățea ; și primi, într-adevăr, sarcina să se ducă să-l aducă pe cel ce tînjea de dor, ca să-i potolească, în numele Domnului, pofta, și așa, cei doi, printr-o nelegiuită viclenie, celebrară cel mai dulce dintre adultere.

Și-acum îl mai invidiez pe Rüdiger pentru că lui i-a fost hărăzit să citească cel dintîi prietenului nostru, în odaia starețului, această poveste, deși trebuie să recunosc că citită de mine n-ar mai fi avut același haz. De altfel, contribuția lui la viitoarea operă la atît s-a mărginit, la această inițiativă. Cînd a fost vorba de prelucrarea fabulelor pentru scena de păpuși, de punerea lor în dialog, s-a eschivat, fie din lipsă de timp, fie, poate, din cauza firii lui refractare, a sentimentului de libertate ce-i era necesar și Adrian, fără să i-o ia în nume de rău, s-a descurcat singur cît am lipsit, schițînd vagi scenarii și dialoguri aproximative, dar eu am fost cel ce i-am dat, în orele mele de răgaz, destul de repede, o formă definitivă, un amestec de proză și de versuri rimate. Adrian voia să plaseze cîntăreții care aveau să dea glas păpușilor la un loc cu orchestra, o orchestră foarte restrînsă, alcătuită din vioară și contrabas, clarinet fagot, trompetă și trombon, alături de percuția și clopotele lăsate în seama unui singur om, plus recitatorul care, ca și un *testis*[1] într-un oratoriu, rezumă intriga narațiunii și recitativului.

[1] Martor (lat.).

Această formă lacunară apare mai fericit pusă în valoare în a cincea fabulă — nucleul întregii suite — *Nașterea preafericitului papă Grigore*, o naștere pătată de-un cumplit păcat, din care s-au tras alte multe lucruri groaznice, ceea ce n-a fost însă nicidecum o piedică la ridicarea lui finală în scaunul de locțiitor al lui Hristos pe pămînt, ci, dimpotrivă, mila nepătrunsă a Domnului l-a ales anume și l-a uns pentru asta. Lanțul complicațiilor e lung, dar eu nu voi face decît să reiterez aici povestea celor doi orfani regești, un băiat și o fată ; fratele își iubea sora peste măsura cuvenită și, pierzîndu-și capul, o pune într-o poziție mai mult decît interesantă de pe urma căreia ajunge mama unui băiat de o neasemuită frumusețe. În jurul acestui băiat, copil din frate și soră, în cel mai rău înțeles al cuvîntului, se învîrtește toată povestea. În timp ce tatăl pornește într-o cruciadă, în Țara Făgăduinței, ca să ispășească, și-și găsește acolo moartea, copilul e împins către o soartă tulbure. Pentru că regina, hotărîtă să nu îngăduie botezul unui copil zămislit pe-o cale atît de monstruoasă, îl așează, cu leagănul său princiar cu tot, într-un butoi gol și-l încredință valurilor mării, nu fără să fi avut mai întîi grija de a pune în leagăn o tablă pe care să fie scrise cele trebuitoare, precum și aur și argint pentru creșterea lui, iar valurile, „în a șasea zi de sărbătoare", îl scoaseră la mal în apropierea unei mănăstiri, păstorite de un stareț tare cucernic. Acesta îl găsește, îl botează după numele său, Grigore, și pune să i se dea o învățătură cu rezultate minunate la copilul foarte înzestrat atît la minte, cît și la trup. Nu mai povestesc cum, între timp, mama păcătoasă, spre deznădăjdea poporului ei, jură să nu se mai căsătorească niciodată — vădit nu numai pentru că se consideră o pîngărită, nedemnă de căsătoria creștinească, ci și pentru că mai păstrează încă o condamnabilă fidelitate fratelui dispărut ; cum un puternic duce dintr-o țară străină îi cere mîna, iar ea îl refuză, ceea ce îl mînie atît de cumplit pe duce, încît cotropește țara cu război și o cuprinde toată, afară doar de o singură cetate, unde se retrăsese regina ; cum atunci, tînărul Grigore, care, lămurindu-se despre felul cum fusese adus pe lume, se gîndise să plece în pelerinaj la Sfîntul Mormînt, nimerește în cetatea mamei sale unde află de nenorocirea domnitoarei, cere să fie dus în fața ei și aceasta, așa ne spune povestea, „îl privește cu mare luare-aminte", dar nu-l recunoaște, iar Grigore îi oferă serviciile, îl ucide în luptă pe crîncenul duce, eliberează țara, și cum curtenii prințesei salvate o îndeamnă să-l ia de soț ; cum ea face mofturi întîi și cere o zi de gîndire — numai una — după care, împotriva jurămîntului, se învoiește ; cum apoi în aclamațiile și bucuria întregii țări se face cununia, grămădindu-se, din neștiință, monstruozitate peste monstruozitate, fiul născut din păcat urcînd în patul nupțial cu mama sa — toate astea zic, n-am

să le mai povestesc. Tot ce-aș vrea e doar să amintesc momentele emotive culminante din acțiunea operei de marionete, scoase în relief într-un chip atît de surprinzător și de minunat totodată : astfel, chiar la început, fratele își întreabă sora de ce e atît de palidă și de ce „ochii și-au pierdut negrul lor", iar ea îi răspunde : „Nu-i de mirare, pentru că am rămas grea și-s plină de căință !" Sau, cînd vine vestea despre moartea celui cunoscut în păcat și izbucnește în strania lamentare : „S-a dus nădejdea mea, s-a dus puterea mea, fratele meu, al doilea eu al meu !" și acoperă apoi mortul cu sărutări din tălpile piicoarelor și pînă-n creștetul capului, încît cavalerii săi, mișcați, dar și stînjeniți de-o jale atît de fără-de-măsură, se văd siliți să îndepărteze cu de-a sila pe domnitoarea lor de rămășițele pămîntești ale fratelui. Și cînd regina, dîndu-și seama cu cine trăiește în cea mai tandră dintre căsătorii, îi spune : „O, fiul meu scump, tu ești unicul meu copil, ești bărbatul și stăpînul meu, ești fiul meu și-al fratelui meu, o, copilul meu scump, și tu, Dumnezeule, de ce-ai lăsat să mă mai nasc pe lumea asta !" Căci așa e : prin tabla scrisă de ea însăși, pe care o găsise ascunsă într-o cămăruie a soțului, află cu cine împărțea culcușul — slavă Domnului, fără să-i fi născut lui un frate, și fratelui ei un nepot ; și din nou vine vremea pentru Grigore să pornească în pelerinaj de ispășire, la care chiar purcede de îndată, desculț. Ajunge la un pescar, acesta vede, „după gingășia mîinilor și picioarelor", că nu are de-a face cu un călător de rînd, și cei doi se învoiesc că unicul lucru potrivit pentru pelerin este singurătatea cea mai deplină. Pescarul îl duce cu barca la șaisprezece mile departe de țărm, unde se afla o stîncă bătută de valuri, și acolo, după ce a pus să-i lege cătușe la picioare și-a aruncat departe, în mare, cheia cătușelor, a petrecut Grigore șaptesprezece ani de pocăință, la sfîrșitul cărora avea să-l aștepte o mîntuire uluitoare, dar, pe cît se pare, pe el nu l-a uimit aproape de loc. Pentru că moare papa de la Roma, și cum a închis ochii, din cer pogoară un glas : „Căutați pe omul lui Dumnezeu Grigore și așezați-l locțiitor al meu !" Pornesc soli în toate cele patru vînturi, și-ajung și la pescarul acela, și omul își amintește. Prinde atunci un pește, și în pîntecele lui găsește cheia cătușelor ce fusese aruncată în mare. Pescarul îi duce pe soli cu barca la stînca ispășirii și aceștia strigă : „O, Grigore, om al lui Dumnezeu, coboară de pe stîncă și vino la noi, căci e voia Domnului să fii locțiitorul lui pe pămînt!" Și ce răspunde el? „Dacă ăsta-i placul Domnului, facă-se voia lui", răspunde. Iar cînd ajung la Roma și vor să tragă clopotele, clopotele n-așteaptă, și sună singure — toate clopotele sună singure, din toate puterile, să vestească omenirii că un asemenea papă, atît de pios, atît de învățat, n-a mai fost pe lume. Faima i-a mers pînă la mama sa, care, după o dreaptă

chibzuință, hotărăște că nimănui nu-i putea încredința mai bine taina vieții decît acestui Ales, și ia drumul Romei să se spovedească Sfîntului Părinte ; acesta, auzindu-i mărturisirea, o recunoaște și-i spune : „O, scumpa mea mamă, soră și soție. O, prietena mea. Diavolul a vrut să ne mîne în iad dar puterea Domnului a fost mai mare". Și i-a zidit o mănăstire și a făcut-o stareță acolo, dar numai scurtă vreme. Căci Domnul s-a milostivit de amîndoi și i-a chemat la el.

Pe amintita poveste, doldora de nesfîrșite și cumplite păcate, de naivitate și de milostenie cerească, își concentrase Adrian toată priceperea și spaima sa, entuziasmul său copilăresc, paleta muzicală plină de fantastic și solemn, și de bună seamă că acestei piese, sau în special acestei piese i se potrivea epitetul straniu rostit de bătrînul profesor de la Lübeck, cuvintele „are pe Dumnezeu în el". Aceste amintiri îmi sînt mai vii pentru că *Gesta* reprezintă, într-adevăr, ceva care seamănă cu o întoarcere către stilul muzical din *Loves's Labours's Lost*, pe cîtă vreme limbajul muzical din *Minunile Universului* îți îngăduie să presimți *Apocalipsul* și chiar și pe *Doctor Faustus*. Asemenea anticipări și reveniri se produc destul de frecvent într-o viață de creație, dar eu îmi explic foarte ușor atracția artistică pe care asemenea subiecte o prezentau pentru prietenul meu : era un farmec intelectual, nu lipsit de un iz de răutate, de travestire dizolvantă, pentru că izvora ca ripostă critică la patetismul umflat al unei epoci artistice pornite pe panta dispariției. Materialul dramei muzicale fusese luat din legendele romantice, din lumea miturilor medievale, lăsînd astfel să se înțeleagă că numai ele sînt demne de muzică, potrivite naturii ei. Acestei indicații părea să se fi dat ascultare aci, dar într-un fel de-a dreptul distructiv, pentru că în locul moralismului sacerdotal apare grotescul, farsa erotică ; sînt respinse mijloacele de prezentare pompoase, umflate, și acțiunea e încredințată scenei de păpuși, grotescă prin însăși esența ei. În perioada în care a lucrat la *Gesta*, Adrian și-a dat osteneala să studieze și posibilitățile specifice acestei scene, dar gustul, catolic și baroc, pentru teatru al poporului în mijlocul căruia își ducea viața sa de sihastru îi oferea uneori și prilejuri s-o facă. În vecinătate, la Waldshut, era un droghist care cioplea păpuși și le îmbrăca, și Adrian l-a vizitat în repetate rînduri. S-a dus chiar și la Mittenwald, sus pe valea Isarului, în satul de violariști, unde era un farmacist cu aceeași slăbiciune; cu ajutorul nevestei și al isteților săi fii, organiza la el în sat adevărate spectacole de păpuși, după Pocci și Christian Winter, atrăgînd multă lume din apropiere și străini. Leverkühn a asitat la ele și, după cît am putut să-mi dau seama, a studiat și literatura jocului de păpuși și de umbre la iavanezi.

Se întîmpla uneori să ne cînte, vreau să spun mie, lui Schildknapp și cîteodată și lui Rudi Schwerdtfeger (acesta continua să apară din cînd în cînd), și atunci serile se însufleteau de voioșie : se așeza la vechiul pian pătrat din odaia cu ferestrele în firide adînci și cu statuia Victoriei de la Samothrace, și ne cînta fragmentele cele mai recente din strania partitură în care o armonie impunătoare, un ritm labirintic uluitor sînt puse în slujba unei teme dintre cele mai naive, într-un gen de muzică de trompete de copii, într-un stil, iarăși, extraordinar. Revederea dintre regină și omul, un sfînt acum, născut din legătura cu fratele ei și pe care-l îmbrățișase ca soț ne storcea niște lacrimi cum nicicînd nu mai picaseră din ochii noștri, lacrimi de rîs, dar și de înduioșare în fața fantasticului de-o sensibilitate unică ; și Schwerdtfeger, într-o dezlănțuire de intimitate, sezisă momentul de licență și-l îmbrățișă pe Adrian, îi strînse capul la piept spunînd : „Ai fost extraordinar !“ Am văzut gura lui Rüdiger, totdeauna umbrită de o umbră de zîmbet amar, crispîndu-se de dispreț, și nici eu nu m-am putut împiedica de a murmura un „Destul !“ întinzînd mîna într-un gest ce voia să-l rețină pe nereținut, să-l domolească pe nedomolit.

Se poate să fi avut unele dificultăți în a urmări discuția înfiripată în odaia starețului, după prezentarea aceea intimă. S-a făcut constatarea că avangarda și folclorul se întîlnesc la un moment dat, că abisul dintre artă și accesibilitate, dintre nivel înalt și nivel scăzut, săpat, într-un anume sens, cîndva, de romantism în literatură și în muzică, dispare — pentru ca să iasă la iveală o sciziune și o înstrăinare mai profundă decît oricînd, aceea între bun și facil, între merituos și amuzant, între evoluat și banal, segregare și înstrăinare ce-au devenit destinul artei. Era oare sentimentalism a spune că muzica — și ea vorbea în numele tuturor — solicita, cu o stare crescîndă de conștiență, să iasă din mîndra-i izolare, să găsească un teren comun, fără să devină ea însăși comună, să vorbească o limbă de înțeles și pentru cel fără cultură muzicală, cum înțelegea *Văgăuna lupilor* sau *Cununa fecioarelor* sau pe Wagner? În orice caz, nu sentimentalismul era calea spre acest țel, ci cu mult mai adecvat erau ironia, sarcasmul, care purificau atmosfera și se uneau într-o frondă cu obiectivul și elementarul împotriva romantismului, a patetismului și profetismului, a beției de sunete și de literatură, ceea ce însemna redescoperirea muzicii însăși ca sistem organizator al timpului. Precar debut ! Pentru că nu era decît un pas pînă la falsul primitivism, pînă la un nou romantism deci. A te menține pe culmile spiritului, a reduce la o formă clară și accesibilă rezultatele cele mai rafinate dezvoltate de muzica europeană, astfel ca fiecare să fie capabil să seziseze noul, a fi stăpîn pe ea, pe muzică, folosind-o nestînjenit ca material de

construcție, lăsînd tradiția să fie doar întrezărită, remodelînd-o în ceva opus epigonicului, a reduce tehnica, din hipertrofiată cum era, la un rol discret prin excelență și a face să dispară toate artificiile contrapunctului și instrumentației ca să se amalgameze într-un efect de simplicitate foarte departe de simplism, o simplicitate înaripată cerebral — asta părea să fie problema, năzuința artei.

Vorbise mai mult Adrian, secondat doar în foarte mică măsură de noi ceilalți. Stîrnit de faptul că ne cîntase mai înainte, vorbea cu obrajii încinși, cu ochii arzînd, și de altfel nu într-una, curgător, ci mai mult zvîrlea cuvintele, sacadat, dar mișcîndu-se atît de mult, încît aveam impresia că niciodată, nici în prezența mea, nici în a lui Rüdiger, nu se exteriorizase cu asemenea elocvență. Schildknapp își exprimase îndoiala cu privire la deromantizarea muzicii. Aceasta ar fi atît de profund, de esențial legată de romantism, încît nu l-ar putea renega fără grave daune în natura ei. La acestea Adrian răspunse :

— Aș fi bucuros de acord cu dumneata, dacă prin romantism înțelegi o anumită căldură sentimentală, de care astăzi muzica, în slujba spiritualității tehnice, se leapădă. E, probabil, renegare. Dar ceea ce am numit noi distilarea de la complicat la simplu este în fond același lucru cu recuperarea vitalității și a puterii de simțire. Dac-ar fi posibil — dar cui să-i izbutească? — tu cum ai zice? spuse el întorcîndu-se către mine, și completă singur : *străpungere* ai zice. Cel căruia i-ar izbuti o *străpungere*, din răceala spirituală într-o lume temerară a noilor simțăminte, acela ar trebui numit eliberatorul, mîntuitorul artei. Mîntuirea, continuă el cu un gest nervos din umeri, cuvînt romantic; și cuvînt de armonizator, termen tehnic pentru perfecțiunea cadenței în muzica armonică. Nu-i de rîs ca muzica să se fi considerat o vreme ca mijloc de eliberare, cînd ea însăși, ca toate artele, avea nevoie de eliberare, și-anume de eliberarea din izolarea solemnă, rod al emancipării culturii, al ridicării culturii la rangul de surogat al religiei — dintr-o solitudine înlăuntrul unei elite instruite zisă „public“, care în curînd nu va mai exista, de fapt nici nu mai există, așa că în curînd arta va fi cu desăvîrșire singură, într-o singurătate de moarte, dacă nu-și va găsi într-un fel drumul spre „popor“, ceea ce înseamnă, ca să mă exprim neromantic : drumul spre om ?

Rostise toate astea și întrebarea, dintr-o răsuflare, cu jumătate glas, pe un ton de conversație, dar cu un tremur ascuns ce nu l-am putut înțelege decît după ce a adăugat :

— Credeți-mă, toată tonalitatea vitală a artei va evolua, și-anume spre voioșie și modestie — e inevitabil, și e un noroc că-i așa. Va arunca peste bord mult din ambiția ei melancolică și va căpăta o nouă inocență, va deveni inofensivă. Viitorul va vedea în muzică,

muzica însăși va vedea în ea slujitoarea unei colectivități care va avea mult mai multă „instrucțiune" și nu va avea cultură, dar poate că va fi o cultură. Numai cu greu ne putem închipui una ca asta, și totuși așa va fi, și va fi așa în mod natural ; o artă fără suferință, sănătoasă sufletește, lipsită de solemitate, de tristețe, dar nu de încredere, o artă *per tu* cu omenirea...

Se întrerupse, și toți trei tăcurăm emoționați. E dureros și în același timp înălțător să auzi solitudinea vorbindu-ți de colectivitate, individul distant despre încredere în om. Cu toată înduioșarea, în adîncul sufletului meu eram nemulțumit de spusele lui, nemulțumit de el. Cele afirmate nu i se potriveau lui, mîndriei, orgoliului său, dacă vreți, care mi-era drag și la care arta îi dădea dreptul. Arta e spirit, și spiritul nu trebuie să se simtă de loc obligat față de societate, față de colectivitate — și asta, după opinia mea, de dragul libertății, de dragul nobleței sale. O artă substituindu-se nevoilor omului mărunt, ale minților mărginite, eșuează în mizerie, și a-i impune ca datorie, să zicem din interes de stat, de a nu admite decît o formă accesibilă și omului mărunt, *este* cea mai odioasă dintre meschinării, crimă împotriva spiritului. După convingerea mea, acesta din urmă, cu toate îndrăznelile și încercările lui cele mai temerare, mai nesocotite, poate avea certitudinea că, într-un mod indirect, superior, poate fi util omului — și pînă la urmă, oamenilor.

Fără îndoială că asta era și opinia firească a lui Adrian. Dar îi făcea plăcere să o nege, și cu siguranță că mă înșelasem cu totul cînd o socotisem ca o lepădare de orgoliu. Probabil că era mai mult o tentativă de sociabilitate — dintr-un exces de orgoliu. De n-ar fi fost tremurul acela în glas, cînd vorbise despre nevoia de eliberare a artei, despre tutuirea ei cu omenirea — această emotivitate, care mă făcea totuși să vreau să-i strîng mîna pe furiș ! Dar n-am făcut-o, ci stam cu ochii pe Rudi Schwerdtfeger, îngrijorat, să nu-i dea prin gînd să-l îmbrățișeze din nou, la sfîrșit.

XXXII

Căsătoria între Ines Rodde și profesorul doctor Helmut Institoris a avut loc pe la începutul războiului, în primăvara lui 1915, cînd condițiile în țară erau încă bune, speranțele încă frumoase, iar eu mă aflam pe front, și s-a celebrat după toate regulile dictate de protocolul burghez, cu cununie civilă și religioasă, cu un dineu la hotelul

„La Patru Sezoane", urmat de plecarea tinerei perechi în călătorie de nuntă la Dresda și în Elveția saxonă — căsătorie care era concluzia unor îndelungate examinări reciproce, ce duseseră, de bună seamă, la încheierea că, desigur, cei doi se potriveau. Cititorul simte ironia pusă, de altminteri fără absolut nici o răutate, în acest „de bună seamă" ; căci un asemenea rezultat sau nu exista, sau existase din capul locului, iar în raporturile dintre cei doi nu se produsese nici o schimbare de cînd Helmut se apropiase de fiica decedatului senator. Argumentele pledînd în favoarea căsătoriei pledaseră tot atît de mult, sau tot atît de puțin, și atunci ca și acum, și nimic nou nu se produsese. Dar se dăduse, formal, ascultare adagiului clasic : „Întîi chibzuiește, și-apoi te hotărăște", iar durata acestor chibzuiri părea să pretindă, în cele din urmă, o soluție pozitivă — la care venea să se adauge și o anumită nevoie de uniune, marcată de război: e-adevărat, războiul accelerase, chiar de la început, și maturizarea a o mulțime de alte raporturi de prea mult timp șovăitoare. Pentru Ines însă, care, din motive sufletești — sau mai bine zis din motive materiale, adică de rațiune, dacă vreți — de multă vreme era mai mult sau mai puțin pregătită să spună da, mai atîrna foarte greu în balanță și un alt factor : către sfîrșitul anului trecut Clarissa încheiase primul angajament și plecase din München la Celle-pe-Aller, așa că Ines rămăsese singură cu o mamă ale cărei înclinații spre viața boemă, potolite așa cum erau, fata le dezaproba categoric. De altfel, pentru doamna senator fusese o adevărată și mișcătoare bucurie „așezarea" fiicei sale la casa ei, după tipicul burghez, și la care contribuise substanțial prin recepțiile mondene date cu o grijă maternă. Își avusese și ea, cu acest prilej, micile foloase, își astîmpărase puțin din setea „sud-germană" de viață cam „lejeră", iscată din dorul de recuperare a timpului pierdut, și frumusețea ce aluneca pe drumul asfințitului mai găsise admiratori printre bărbații invitați : Knöterich, Kranich, Zink și Spengler, tineri elevi de la conservator etc. Nu, nu merg prea departe, poate că de abia ajung acolo unde trebuie, cînd spun că, la adăpostul travestiului unor raporturi mamă-fiu, cocheta pînă și cu Rudi Schwerdtfeger, și-l tachina, și că foarte des în conversațiile lor răsuna chicotitul ei afectat și uguit, atît de binecunoscut. După toate cîte am dat să se înțeleagă sau chiar le-am spus pe față despre frămîntările vieții sufletești ale fetei, las în seama cititorului să-și imagineze dezgustul, jena, rușinea ei în fața acestor frivolități. S-a întîmplat chiar în prezența mea ca, în cursul unei scene de soiul acesta, Ines să părăsească, cu obrajii roșii, salonul mamei și să se retragă în propria-i odaie — la ușa căreia, așa cum poate sperase, se așteptase, avea să bată peste un sfert de oră Rudolf, ca să se intereseze de motivul dispariției, pe care-l știa, desigur, dar, firește, nu-l

putea mărturisi, și să-i spună cît de mult le lipsea dincolo, s-o roage, să insiste, pe toate tonurile, inclusiv pe cel al duioșiei fraterne, s-o convingă să se întoarcă. Și nu înceta pînă ce nu-i promitea să se întoarcă, e adevărat, nu cu el odată, nu, asta nu, dar ceva mai tîrziu.

Să mi se ierte această intercalare tardivă a unui incident care mie mi se gravase în memorie, dar se șterse lesne din cea a doamnei senator Rodde, după ce logodna și căsătoria fiicei sale Ines devenise fapt împlinit. Nu numai că celebrase căsătoria cu toată pompa cuvenită și că, în lipsa unei dote în numerar demnă a fi menționată, ținu să-i facă o zestre bogată în rufărie și argintărie, dar îi cedă și unele piese din mobilier, autentice, anumite sipete sculptate, cîteva scaune aurite, care să confere puțin fast noii locuințe închiriate de tînăra pereche în Prinzregentenstrasse, la etajul al doilea, cu camerele din față dînd spre o grădină englezească. Da, ca și cum ar fi vrut să dovedească și altora și sieși că sociabilitatea sa, petrecerile din salonul ei nu fuseseră destinate decît să deschidă perspective de fericire și căpătuire celor două fiice, ea manifesta acum o dorință hotărîtă de abdicare, dădea la iveală o tendință de a se retrage din lume, nu mai primea și, la vreun an după căsătoria fetei, lichidă apartamentul din Rambergstrasse, ca să ducă, cu totul pe alt picior, o viață de văduvă, la țară : se mută la Pfeiffering și se instală, aproape fără ca Adrian să fi băgat de seamă, în clădirea scundă de pe terenul viran din fața casei Schweigestill, aceea din spatele castanilor, unde locuise pe vremuri pictorul, autor al melancolicelor peisaje înfățișînd smîrcurile de la Waldshut.

Colțișorul modest și pitoresc exercita o putere de atracție remarcabilă asupra resemnărilor distinse sau a sensibilităților rănite : nu ți-o puteai explica decît atribuind-o caracterului proprietarului și în special celui al proprietăresei, al robustei Else Schweigestill și darului ei de a dovedi și „înțelegere", dar și o clarviziune impresionantă, cum fusese, de pildă, cazul cînd, întîmplător, îi povestise lui Adrian despre doamna senator, că ar avea de gînd să se mute peste drum. „E foarte simplu de-mfățișat toate astea, zicea, exprimîndu-se în felul său, în dialectul în care oamenii, asimilînd pe *n* cu *f* scot un *m*, e foarte simplu de-mfățișat și de-nțeles, domnu Leverkühn, mi-am dat seama imediat. E sătulă de oraș și de lume, de primiri, de domni și de cucoane cu fasoanele lor, pentru că-și dă seama de vîrstă, și asta te acrește. Depinde, știți, sînt unele care nu se sinchisesc, se aranjează ele și așa, și se-ntîmplă uneori să le stea chiar bine. Își iau, cu vremea, un aer... măreț, și strengăresc, își potrivesc bucle albe, nu-i așa ? și chestii de-astea, și tot ce-au fost în stare să făptuiască la tinerețe, acuma doar te lasă să bănuiești, și asta le face și mai picante, pentru că acu-s pline de demnitate, nu? — și pare-mi-se

că bărbaților le cam place soiul ăsta, le place mai mult decît ai crede. Da sînt și altele, la care nu merge, nu ține, și de îndată ce încep obrajii să se scofîlcească, și gîtul să se-ncrețească, să se-ngroașe, și nici dinții nu-i mai poți arăta, cînd e vorba de rîs, atunci le cuprinde rușinea, acreala cînd se uită-n oglindă, și-ncep să se ferească de ochii oamenilor, se trezește-n ele-un instinct, ca la orice ființă bolnavă, să se-ascundă. Și cînd nu-i gîtul și nu-s dinții, atunci părul de le pune crucea și le face de rușine. Și la doamna senator, am văzut eu, imediat, e păru. Altminteri ar fi încă destul de nostimă, da păru, știți, s-a rărit său pe la frunte, e mîncat la rădăcină, și cu fierul, poate ea să-ncerce cît o vrea, nu mai merge, nu mai e nimic de făcut, și-atunci o apucă disperarea pe biata femeie, că asta-i nenorocire mare, credeți-mă, și renunță la lume, renunță la tot, și se mută la Pfeiffering : e foarte simplu, nu ?"

Astfel grăi mama, cu părul ușor argintat, lins, pieptănat cu cărare, de i se vedea pielea albă la mijloc. Cum am mai spus, pe Adrian îl stingherea prea puțin apariția noii chiriașe de peste drum ; atunci cînd vizitase pentru prima oară gospodăria, doamna Rodde fusese adusă de gazdă, doar ca să-l salute, dar după aceea, din grijă pentru munca lui, pentru firea lui reticentă, îi răspunse cu aceeași monedă, și nu-l avu oaspete la ea la ceai decît o singură dată, la început — în încăperile acelea scunde de la parter, văruite simplu, ascunse îndărătul castanilor, pline acum cu rămășițe elegante din vechea ei gospodărie patriciană, candelabre, fotolii, *Cornul de Aur* cu rama lui masivă, pianul, cu o cuvertură de brocart deasupra, un amestec eteroclit și înghesuit. De atunci, ori de cîte ori se întîlneau prin sat sau pe vreun drum de cîmp, se salutau amabil sau se opreau cîteva minute de vorbă, discutînd despre situația grea din țară, despre lipsurile alimentare din ce în ce mai mari, simțite aici mult mai puțin decît la oraș, așa că retragerea doamnei senator începea să capete o aparență de justificare, cîștiga prestigiul unei măsuri de prevedere, permițîndu-i să trimită, de-acolo, de la Pfeiffering, fiicelor ei și chiar și foștilor prieteni ai casei, cum erau soții Knöterich, de pildă alimente, ouă, unt, cîrnați și făină. Cînd lipsurile se agravară și mai rău, ea își făcu din expedierea acestor pachete o veritabilă meserie.

Ines Rodde, bogată acum, la casa ei, ferită de grijile vieții, culesese din mica ceată de oaspeți ce frecventa odinioară salonul mamei pe Knöterichi și împreună cu ei pe numismatul doctor Kranich, pe Schildknapp, pe Rudi Schwerdtfeger și pe mine — dar nu și pe Zink și Spengler, nici omenirea aceea măruntă din lumea teatrelor, colegi de studii ai Clarissei — pentru a-și face un cerc al ei și al soțului său, cerc pe care îl întregise cu cîteva elemente din cadrul universitar, docenți mai tineri sau mai vîrstnici, de la cele două in-

stitute de învățămînt superior, cu soțiile lor. Cu doamna Knöterich, Natalia, avînd o înfățișare hispano-exotică, era chiar în relații amicale, aproape intime, deși această femeie, realmente atrăgătoare, avea reputația neîndoielnică de morfinomană — zvon confirmat de propriile mele observații : strălucirea elocventă și seducătoare a ochilor la începutul unei reuniuni mondene și eclipsele ocazionale, destinate să împrospăteze vioiciunea în declin. Faptul că Ines — care punea atîta preț pe demnitatea patriciană, pe respectabilitatea conservatoare, care se căsătorise tocmai pentru ca să-și poată satisface aceste năzuințe — prefera relațiilor cu soțiile colegilor lui Institoris — femei așezate, tipul nevestelor de profesor german — pe cele cu Natalia, că o vizita în particular, că o primea la ea între patru ochi, îmi dovedea ambiguitatea firii ei, îmi dovedea cît de șubrede erau, în fond, temeinicia, legitimitatea nostalgiei ei pentru o viață patriciană.

Că nu-și iubea bărbatul, acest savant în ale frumosului, meschin și încîntat de sine, era un lucru de care nu mă îndoiesem niciodată. Ines îi oferea o afecțiune pur formală, și e foarte adevărat că își îndeplinea rolul de soție cu o prestanță, o distincție desăvîrșite, căreia o anume expresie de gingașă și dificilă strengărie îi dădea o nuanță de rafinament în plus. Meticulozitatea cu care se ocupa de gospodărie, cu care pregătea primirile, putea fi considerată o pedanterie aproape maladivă — și asta în niște condiții economice de natură să facă an de an mai obositoare menținerea unui standard de viață burghez corect. Ca ajutoare la întreținerea elegantei și costisitoarei locuințe, cu covoare persane pe parchete strălucitoare, avea două servitoare bine stilate, îmbrăcate *comme il faut* [1], cu bonetă și șorțuleț cu bretele scrobite, dintre care una, fata în casă, făcea și oficiul de cameristă personală. Pasiunea ei era să o sune pe această Sofia. O făcea necontenit, din plăcerea de a se simți servită boierește, dar și din nevoia de a se asigura că într-adevăr dispunea de protecția și de îngrijirea cumpărate prin căsătorie. Tot Sofia era aceea care împacheta nenumăratele cufere și valize pe care le lua cu ea cînd pleca cu Institoris la țară, la Tegernsee sau la Berchtesgaden, chiar cînd n-avea de stat decît cîteva zile. Munții de bagaje încărcați la cea mai mică evadare din cuibul lor confortabil erau și ei, pentru mine, un simbol al nevoii de protecție și al fricii ei de viață. Trebuie să mai spun cîte ceva despre locuința de opt camere de pe Prinzregentenstrasse, ferită de cel mai mic firicel de praf. Era, împreună cu cele două saloane — unul, mobilat mai intim, servind drept cameră de toate zilele — cu sufrageria spațioasă din lemn de stejar sculptat, cu fumoarul aranjat confortabil cu mobilă de piele, cu dormitorul conjugal unde, de-

[1] Cum se cuvine (fr.).

asupra celor două paturi alăturate, din lemn de păr galben lăcuit, plana ceva ca un fel de baldachin, iar pe masa de toaletă a doamnei scînteiau flacoane și ustensile de argint, înșirate riguros după mărime — era, zic, un model de cămin burghez german cultivat, care avea să mai reziste cîțiva ani dezagregării, și la crearea acestei atmosfere contribuiau poate destul de mult și „cărțile bune" înșirate peste tot în camerele de locuit, în cele de primire și, în fumoar, și, fie pentru a face impresie, fie pentru a nu jigni unele sensibilități, la achiziționarea lor se evitaseră subiectele iritante sau tulburătoare, așa că găseai volume instructive prestigioase, studiile istorice ale lui Leopold von Ranke, scrierile lui Gregorovius, lucrări de istoria artelor, clasici germani și francezi, într-un cuvînt, fondul era constituit din opere cu o reputație bine stabilită, general confirmată. Cu anii, locuința deveni și mai frumoasă sau, mai plină, mai colorată, pentru că Institoris era în relații amicale cu cîțiva dintre artiștii münchenezi din grupul mai moderat de la Glaspalast (cu toată violența lui teoretică, gusturile artistice ale acestui grup erau destul de conformiste), în special cu un anume Nottebohm, originar din Hamburg, însurat, cu obrajii supți, cu o bărbiță ascuțită, amuzant, știind să imite cu talent și cu haz actori, animale, instrumente muzicale, profesori, un veritabil stîlp al petrecerilor de carnaval, care, se-nțelege, erau acum pe cale de dispariție, ins abil în tehnica achiziționării comenzilor de portrete mondene, iar ca artist, îmi îngădui să spun, omul unei picturi plate, inferioare. Institoris, familiarizat sub aspect profesional și științific cu capodoperele, fie că nu era în stare să facă o deosebire între ele și mediocritatea meșteșugită, fie că se socotea dator să dea comenzi doar în virtutea prieteniei, nu cerea pentru pereții săi altceva decît lucruri cuminți, decente, distinse, liniștitoare, și găsea la soția sa adeziune, dacă nu din considerațiuni de gust, din motive sentimentale. De aceea, pe bani buni, Nottebohm le făcu amîndurora portretul, foarte asemănător, foarte inexpresiv, fiecăruia separat și altul împreună, iar mai tîrziu, cînd veniră copiii, farsorul fu chemat să execute un tablou de familie în mărime naturală, o colecție de păpuși țepene și rumene, pe o pînză imensă, pe care se consumase o cantitate enormă de culori în ulei și de lac, și, pus într-o ramă somptuoasă, luminat electric și de sus și de jos, constituia o podoabă a camerei de primire.

Cînd veniră copiii, am spus. Pentru că au venit și copii, și cu ce meticuloasă atenție, cu ce dîrză, aș zice aproape eroică ignorare a circumstanțelor, din ce în ce mai puțin propice burgheziei patriciene, au fost îngrijiți și crescuți — pentru o lume aidoma celei care fusese, nu celei care venea. Încă pe la sfîrșitul lui 1915, Ines îi dărui soțului ei o fiică, Lukrezia, venită pe lume în patul galben, lăcuit, sub bal-

dachin, aproape de obiectele din argint rînduite simetric pe cristalul mesei de toaletă, și Ines declară imediat că vrea să facă din ea o fată perfect educată, *une jeune fille accomplie*, cum se exprimase în franțuzeasca ei de la Karlsruhe. Doi ani mai tîrziu îi urmă o pereche de gemene, iarăși fete, botezate Ännchen și Riekchen într-o ceremonie domestică, urmînd același fast corect, cu ciocolată, vin de Porto, bomboane, și o cristelniță de argint ornată cu flori pe margine. Erau trei făpturi de lux, albe, alintate cu tandrețe, gîngurind dulce, preocupate de rochițele și danteluțele lor, vădit copleșite de mania pentru impecabil a mamei, trei plante de seră, deplorabil preocupate de ele însele, care-și petrecuseră începutul vieții în leagăne scumpe cu perdeluțe de mătase, în brațele unei doici (pentru că, după cum o sfătuise medicul, Ines nu-și alăptase copiii), o femeie din popor gătită ca în zi de Paști, sau plimbate pe sub teii de pe Prinzregentenstrasse în cărucioare scunde de cel mai elegant model, cu cauciuc la roți. Mai tîrziu s-a ocupat de ele o guvernantă experimentată și cultă. Odaia luminoasă în care creșteau, unde-și aveau pătuțurile și unde le vizita Ines ori de cîte ori îi îngăduiau treburile gospodăriei și exigențele îngrijirii propriei sale persoane era o încăpere cu pereții decorați cu o friză, reprezentînd scene din basme, cu mobilier pitic, tot după basme, și așternută pe jos cu un linoleum pestriț, și cu o lume-ntreagă de jucării bine ordonate, ursuleți, oi cu rotițe, paiațe, păpuși Käthe Kruse și trenulețe pe la marginea pereților, în fine, un model de cameră de copii, un paradis al copiilor, întocmai așa cum scrie la carte.

Trebuie oare să spun, sau să repet, că toată această corectitudine nu era în fond corectitudine, că se întemeia pe un artificiu de voință, ca să nu zic pe minciună, că era nu numai din ce în ce mai mult contestată dinafară, dar că un ochi mai ager, cu agerimea ascuțită de un sentiment de simpatie, vedea și mocirla lăuntrică, că această viață factice nu numai că nu-i dăruia fericirea, dar că, în sufletul ei, Ines nici măcar nu credea în ea, și poate că în realitate nici nu și-o dorise cu adevărat ? Mie, toată fericirea asta conformistă mi-a făcut totdeauna impresia de escamotare conștientă a problemei, de spoială a adevărului ; contrasta prea acut cu cultul ei pentru suferință, și Ines era prea inteligentă ca să se fi putut înșela, să nu-și fi dat seama că idealizarea în ce privește creșterea acestei generații de odrasle burgheze, cum îi plăcea ei să afecteze, falsificînd adevărul, constituia expresia și exagerarea faptului că nu le iubea, că vedea în ele rodul unei legături contractate călcîndu-și pe conștiința de femeie și care, carnal, îi repugna.

O, Doamne, firește, că pentru o femeie nu era o voluptate îmbătătoare să se culce cu Helmut Institoris ! Atîta lucru pricep și eu

din visele și pretențiile femeiești, și totdeauna m-am văzut silit să-mi imaginez că Ines și-a conceput copiii cu el dintr-un spirit al datoriei și, ca să zic așa, cu fața întoarsă într-o parte. Că erau ai lui, nu încăpea nici o îndoială, semănau cu el, toți trei, mult mai mult decît cu ea, poate și pentru că participarea ei sufletească la zămislirea lor fusese atît de redusă. Dar în nici un caz n-aș vrea să jignesc în vreun fel onoarea înnăscută a măruntului domn. Era, desigur, un om întreg, chiar dacă de statura unui omuleț, și prin el Ines ajunsese să cunoască pofta — o poftă lipsită de fericire, pe-al cărei ogor sărăcăcios pasiunea ei se răspîndi necultivată.

Am mai spus că, atunci cînd începuse să trezească în Ines simțurile de fecioară, Institoris lucra în realitate pentru altul. Așa că, și ca soț, nu făcea decît să trezească dorinți vagabonde, jumătăți de experiență, în fond jignitoare, pentru că această nevoie de voluptate se cerea întregită, verificată, satisfăcută, și ceea ce fusese suferința ei din pricina lui Rudi Schwerdtfeger, suferință dezvăluită în strania noastră convorbire, izbucnise acum într-o pasiune. E foarte limpede : în timp ce era curtată, începuse să se gîndească la Rudi cu neliniște, dar odată femeie știutoare, se îndrăgosti de el de-a binelea, perfect conștientă, cu toată puterea simțurilor și dorințelor ei. Și nu încape nici o îndoială că tînărul nu se putea eschiva să răspundă acestui sentiment, a cărui chemare insistentă venea de la o ființă superioară spiritualicește — n-a lipsit mult să spun : „mai frumos“ ar fi fost să *nu* fi răspuns chemării, și în ureche să-mi fi răsunat vorbele Clarissei : „Hei, omule, ce-i cu tine, hopa-sus, copăcel !“ Încă o dată : eu nu scriu un roman și nu pretind că am pătrunderea atotștiutoare a unui scriitor cînd relatez episoadele dramatice ale unor întîmplări intime ce s-au desfășurat ferite de ochii lumii. Un lucru e însă sigur, că Rudolf, prins la strîmtoare, s-a supus mîndrei injoncțiuni absolut involuntar și spunînd parcă „Ce să fac?“ — și-mi pot foarte bine imagina cum pasiunea lui pentru flirt, cu plăcerile ei anodice la început, l-a atras într-o situație din ce în ce mai palpitantă, mai înfierbîntată, într-o aventură pe care, dacă n-ar fi avut tendința de a se juca cu focul, ar fi putut ușor s-o evite.

Cu alte cuvinte : la adăpostul perfectei corectitudini burgheze la a cărei protecție rîvnise cu atîta maladivă nostalgie — Ines Institoris trăia adulterin cu un bărbat care, după structura sufletească și chiar după comportare, nu era decît un adolescent alintat de femei, și acesta îi făcea necazuri și-i trezea îndoieli întocmai cum o femeie ușuratică face necazuri și trezește îndoieli bărbatului ce-o iubește cu adevărat, și își sătura în brațele lui dorințele trezite de o căsnicie fără dragoste. A trăit astfel ani de zile, dacă nu mă înșel, chiar din primele luni de după căsătorie, pînă către sfîrșitul deceniului, și

dacă n-a mai trăit cu el și după aceea, asta pentru că Rudi, cu toate că Ines încercase din toate puterile să și-l rețină, i s-a sustras. Făcînd pe gazda exemplară și pe mama ireproșabilă, ea o dirija, legătura lor, ea o manevra și o disimula, un artificiu cotidian magistral, o viață dublă, care, firește că-i măcina nervii și, spre marea-i spaimă, îi amenința farmecul precar al chipului — de pildă îi accentua, printr-un fel de tic, de manie, cele două riduri de la rădăcina nasului, între sprîncenele blonde. Și totuși, în ciuda prudenței, în ciuda șiretenici și discreției de virtuos puse în joc pentru a ascunde de ochii lumii aceste rătăciri, voința de tăinuire nu era chiar totdeauna perfect certă și neînfrîntă, nici de o parte nici de cealaltă : nici la bărbat, pe care desigur îl măgulea măcar să i se bănuiască norocul ce-a dat peste el, și nici la femeie, al cărui orgoliu sexual, în ascuns, tocmai la asta năzuia, să se știe că nu e obligată să se limiteze numai la mîngîierile unui soț căruia nimeni nu-i atribuia prea mari virtuți în acest domeniu. De aceea cred că nu mă înșel de loc cînd presupun că în cercurile müncheneze drumurile lăturalnice bătute de Ines Institoris erau mai mult sau mai puțin bine cunoscute, cu toate că niciodată n-am schimbat cu cineva vreo vorbă pe tema asta, în afară de Adrian Leverkühn. Ba, merg chiar atît de departe, încît să iau în considerație și eventualitatea ca Helmut însuși să fi cunoscut adevărul : exista, la el, un anume amestec de bunătate cultivată, de îngăduință cu nuanțe de blîndețe și regret — dorința, nevoia lui de pace ar pleda în acest sens — și nu sînt de loc rare cazurile cînd societatea socotește pe bărbat ca fiind singurul orb, în timp ce el crede că în afara lui nimeni nu știe nimic. Astea-s observațiile unui bătrîn care a văzut multe în viață.

N-aveam impresia că Ines s-ar fi sinchisit prea mult de eventuale indiscreții. Făcea tot ce putea ca să le evite, dar asta mai mult pentru a păstra aparențele — cine ținea neapărat, n-avea decît să afle, numai s-o lase pe ea în pace. Pasiunea e prea absorbită de ea însăși ca să-și mai poată imagina că i-ar putea sta cineva într-adevăr împotrivă. Cel puțin în materie de dragoste, unde sentimentul revendică toate drepturile din lume și, contrar tuturor interdicțiilor și indecențelor, se bizuie, involuntar, pe înțelegere. Cum ar fi putut Ines, dacă s-ar fi socotit în afară de orice bănuială, să considere ca un lucru de la sine înțeles faptul că eu știam ? Și cu toate astea așa s-a comportat, aproape fără nici o reticență — doar că n-a fost pronunțat numele unei anumite persoane — într-o seară cînd am stat amîndoi de vorbă ; trebuie să fi fost prin toamna lui 1916 — și cred că simțea atunci nevoia să-și descarce sufletul. Îmi închiriasem pe vremea aceea o cămăruță în Schwabing, nu departe de Arcul de Triumf, pe Hohenzollernstrasse, pentru că, spre deosebire de Adrian,

care, dacă venea în cîte o seară la München, ținea mortiș să se întoarcă acasă la Pfeiffering cu trenul de 11, eu voiam să fiu oarecum independent și, la nevoie, să-mi pot pune undeva capul, în oraș. Astfel, invitat fiind ca bun prieten, seara, la cină, la Institoris, am putut să acept cu plăcere cînd Ines împreună cu bărbatul ei m-au rugat încă din timpul mesei să rămîn să-i țin gazdei de urît, pentru că Helmut avea intenția să se ducă la club, la „Allotria", la o partidă de cărți. El a plecat îndată după ora 9, urîndu-ne conversație plăcută. Și-atunci amfitrioana și musafirul au rămas singuri în odaia de toate zilele, cu mobila de trestie capitonată cu perne, unde, pe o consolă cu coloane, sta bustul în alabastru al lui Ines, lucrat de un sculptor prieten — foarte asemănător, foarte picant, sensibil mai mic decît mărimea naturală, dar extraordinar de expresiv, cu părul ei greu, cu privirea voalată, cu gîtișorul gingaș întins puțin înainte, cu buzele țuguiate în semn de strîngării disprețuitoare.

Iar eu devenisem iarăși confidentul, „omul de treabă" cel ce nu stîrnește emoții, spre deosebire de lumea ispitelor, întruchipată, probabil, pentru Ines, în tînărul despre care simțea nevoia să-mi vorbească. A spus-o ea însăși : lucrurile, întîmplările, experiența trăită, fericirea, dargostea, chinul, n-ajungeau la desăvîrșire dacă rămîneau mute, doar savurate, suferite. Nu-și găsea îndestularea în noapte și tăcere. Cu cît erau mai tainice, cu-atît mai mult se simțea nevoia unui al treilea, a confidentului, a omului de treabă, căruia-i puteai mărturisi, cu care puteai vorbi — și-acela eram eu ; am priceput, și mi-am luat rolul în primire.

După plecarea lui Helmut, o bucată de vreme, cît ne-ar mai fi putut auzi, am vorbit despre lucruri indiferente. Apoi, deodată, aproape fără veste, ea zise :

— Serenus, mă osîndești, mă disprețuiești, ridici piatra asupra mea ?

N-avea rost să mă prefac că nu pricep.

— Absolut de loc, Ines, am răspuns. Să mă ferească Dumnezeu ! N-am uitat niciodată spusa Lui : „Căci a mea este răzbunarea și eu voi plăti !" Știu, Domnul pogoară pedeapsa încă în păcat, și-o amestecă în el cu totul, de nu mai poți deosebi una de cealaltă, și fericirea și pedeapsa sînt una. Suferi mult, de bună seamă. Aș sta aici, dacă aș face pe judecătorul moralist ? Că mi-e *teamă* pentru dumneata, asta nu tăgăduiesc. Dar nici atît nu ți-aș fi spus, în cazul că nu m-ai fi întrebat dacă te condamn.

— Ce-i suferința, ce-i teama și umilința primejdiei, zise ea, în comparație cu triumful, triumful unic, dulce, indispensabil, fără de care n-ai vrea să mai trăiești : să fixezi, la un frivol ,la un evaziv,

la un monden care are totuși o reală valoare umană, dar te chinuie cu farmecul lui inconstant, să fixezi, zic, la el tot ce are mai bun, să-l schimbi din ușuratic în serios, să legi de tine, să stăpînești această forță evazivă și să-l vezi, în sfîrșit, în stare demnă de valoarea lui, să-l aduci la devoțiune, la pasiune profundă, mistuitoare, nu numai o dată ci, ca să-ți confirmi, ca să te asiguri, mereu, necontenit, niciodată îndestul !

Nu vreau să spun că Ines s-a servit exact de aceste cuvinte, dar s-a exprimat în termeni foarte asemănători. Era o femeie cititâ și deprinsă să nu-și ducă în tăcere viața lăuntrică, ci să-i dea glas, și ca fată făcuse și puțină poezie. Cuvintele ei aveau o precizie de om instruit și ceva din temeritatea ce izvorăște totdeauna cînd limbajul pătrunde și redă cu gravitate sentimentele și viața, le face să trăiască autentic, să-și epuizeze conținutul. Asta nu-i ceva de toate zilele, ci produsul unei emoții, în măsura în care sentimentul și intelectul sînt înrudite, dar și în măsura în care intelectul este emoționant. În timp ce vorbea, asculta numai vag eventualele mele intervenții ; cuvintele ei, o spun deschis, debordau de o fericire atît de senzuală, încît îmi fac scrupule din a le reproduce aidoma. Mă împiedică discreția și compasiunea și respectul față de om, și, poate, jena aceea de mic-burghez care te-ndeamnă să nu comunici cititorului lucruri penibile. Se repeta frecvent, într-un efort de a respune, mai bine, lucruri care i se păreau insuficient luminate, de a le aduce la o formulare mai adecvată. Și mereu revenea la acea stranie ecuație a valorii și pasiunii senzuale, acea idee fixă și ciudată, îmbătătoare, că valoarea lăuntrică se putea împlini numai în voluptate carnală, numai în ea se putea realiza și că, judecînd serios, aceasta, voluptatea, ar fi egală „valorii", că suprema și totodata indispensabila fericire consta în a le păstra unite. E pur și simplu imposibil să redau accentul fierbinte și melancolic de satisfacție, totuși incertă, ce-l căpăta în gura ei acest amestec de noțiuni, *valoare* și *voluptate* ; această voluptate apărea ca un element profund grav, opus cu îndărătnicie elementului detestat, „societatea", o societate în care valoarea se murdărea în cochetării afectate, în care elementul trădător, inuman al amabilității de suprafață trebuia smuls, sfîșiat pentru ca să-l ai gol, singur, totalmente singur, singur în cel mai riguros sens al cuvîntului. Domesticirea, dresarea amabilității pînă făceai din ea iubire, asta era problema care se punea ; dar în același timp și alta, mai abstractă, ceva în care gîndirea și simțirea să se contopească, tulburător, într-un singur element : ideea că antinomia dintre frivolitatea petrecerilor de societate și tristețea unei vieți de suspiciuni se anihila în îmbrățișare și găsea în ea cea mai dulce răzbunare.

Despre cele spuse de mine atunci nu-mi mai aduc aminte aproape de nimic în amănunt, afară doar de-o întrebare, pusă desigur cu intenția de a scoate în relief supraestimarea erotică a obiectului afecțiunii ei și de a afla cum de era posibil acest lucru : am făcut aluzie, cu destulă rezervă, la împrejurarea că făptura căreia i se devota nu era, la urma urmei, chiar un prototip de vitalitate, un specimen superb, ispititor la culme, capabil să stîrnească pasiuni irezistibile ; că, atunci cînd se prezentase la revizia medicală la începutul războiului, se stabilise că are o deficiență în funcțiunile fiziologice și că i se extirpase un organ. Din răspunsul ei reieșea că amintita deficiență nu făcea decît să-l apropie pe cel iubit de sufletul îndurerat, că de n-ar fi fost defectul, ea n-ar mai fi avut nici o nădejde, că mulțumită lui fluşturaticul devenise accesibil la chemarea suferinței, mai mult încă, și chiar revelator : faptul că acest defect i-ar fi putut scurta viața constituia pentru nevoia ei de posesiune, mai curînd o consolare și o asigurare, decît un îndemn la moderație . . . De altfel, îmi repeta acum toate detaliile ciudate și tulburătoare din prima noastră convorbire, cînd îmi mărturisise deznădejdea ei, numai că de data asta dizolvate într-o sastisfacție aproape răutăcioasă : se întîmpla și astăzi ca Rudi să spună, cu un aer de îmbunare, că va trebui să facă act de prezență la familia Langewiesch sau la Rollwageni — lume pe care Ines nu o cunoștea personal — trădîndu-se că acolo vorbea în același fel, zicînd că trebuie să facă act de prezență la ea — dar acum asculta toate astea cu un sentiment de triumf. Cînd stăteau lipiți unul de altul, silueta „rasată" a fetelor Rollwagen nici n-o mai durea, nici n-o mai speria, iar rugămințile și amabilitățile acelor indivizi indiferenți, care insistau să nu plece încă, nu-i mai făceau sînge rău. La acel oribil „Sînt și așa atîtea nenorocite !" — un suspin rupea ghimpelui vîrful de ignominie. Era vădit că pe Ines o stăpînea gîndul apartenenței sale neîndoielnice la o lume de duciditate și de suferință, dar în același timp era *femeie* și poseda, în feminitatea ei, mijlocul de a smulge pentru sine viață și fericire, de a frînge aroganța la sînul ei. Înainte vreme, printr-o privire, printr-un cuvînt spus pe un ton mai grav, nerozia putea fi, cel mult, pusă pe gînduri, omul, recîștigat pentru o clipă, putea fi silit să vină înapoi ca să înlocuiască un rămas bun neobrăzat cu unul corect, serios. Acum aceste victorii efemere erau consolidate, confirmate prin posesie, prin uniune — în măsura în care posesia și uniunea pot fi posibile în dualitate, în măsura în care o feminitate sumbră și gînditoare era capabilă să le asigure. Tocmai în această asigurare Ines n-avea încredere, și ea își dădu pe față îndoiala în fidelitatea iubitului. „Serenus, zise ea, știu, e ineluctabil, mă va părăsi". Și vedeam cutele dintre sprîncene adîncindu-se într-o expresie de încrîncenare. „Dar atunci, vai de el ! Și

vai de mine !“ continuă ea cu un glas fără timbru, și fără să vreau mi-am adus aminte de vorbele lui Adrian, cînd îi povestisem pentru prima oară despre legătura asta : „Să bage de seamă să scape teafăr !“

Pentru mine convorbirea fusese un veritabil sacrificiu. Durase două ore, și mi-a trebuit multă abnegație, multă simpatie omenească și bunăvoință amicală să pot rezista. Ines părea să fie și ea conștientă de treaba asta dar, lucru ciudat, trebuie s-o spun : gratitudinea ei pentru răbdarea, timpul, nervii pe care i-i consacrasem se amesteca indubitabil, cu o satisfacție răutăcioasă, un fel de bucurie văzînd paguba altuia, bucurie ce se trădase printr-un fugar zîmbet enigmatic, și nici azi nu mă pot gîndi la ea fără să mă minunez cum de am putut răbda atît. Și am stat așa pînă la întoarcerea lui Institoris de la „Allotria“, unde jucase taroc cu domnii de acolo. Găsindu-ne încă împreună, pe față i se citi o expresie de bănuială jenată. Îmi mulțumi pentru amabilitatea de a-i fi ținut locul ; după ce ne-am salutat, eu nu m-am mai așezat pe scaun. Am sărutat mîna amfitrioanei și sleit, pe jumătate iritat, pe jumătate mișcat și compătimitor, am pornit, pe străzile pustii, spre casă.

XXXIII

Vremea despre care scriu a fost pentru noi, germanii, o eră de prăbușire națională, de capitulare, de răscoală din cauza epuizării, de abandon neputincios în mîinile străinilor. Vremea *în* care scriu, și trebuie să-mi slujească să aștern pe hîrtie, în tăcere și solitudine, aceste amintiri, poartă în pîntecele ei — un pîntece oribil umflat — o catastrofă națională în comparație cu care înfrîngerea de odinioară n-a fost decît un eșec oarecare, o lichidare rezonabilă a unei întreprinderi neizbutite. Altceva, mai normal, oricum, e un sfîrșit rușinos, și altceva sancțiunea ce plutește acum deasupra capetelor noastre, ca pe timpuri deasupra Sodomei și Gomorei, și de care data trecută izbutisem totuși să scăpăm.

Că se apropie, că-i de mult inevitabilă — nu cred că mai există cineva să aibă o cît de mică îndoială. Monseniorul Hinterpförtner și cu mine nu mai sîntem de mult singurii care, dîndu-ne seama de realitate, să nu ne înfiorăm de groază dar, în același timp — o, Doamne, Dumnezeule, ajută-ne ! — să nu fim cuprinși și de o tainică înălțare sufletească. Faptul că toate astea trebuie să rămînă învăluite în tăcere e, în sine, ceva destul de halucinant. Dacă e chinuitor să știi

că, într-o mulțime imensă și oarbă, ești unul dintre puținii cu ochii deschiși, dar silit să-și țină gura, groaza e nețărmurită însă — cel puțin așa mi se pare mie — cînd știi că în fond toți știu, dar sînt condamnați la tăcere, cu toate că fiecare citește adevărul în ochii înfricoșați de spaimă ai celorlalți.

În timp ce, zi de zi, mă străduiam cu credință, într-o continuă și stăpînită emoție, să fac față obligațiilor mele de biograf, să dau elementelor personale și intime o formă demnă, evenimentele din-afară, inerente timpului, le lăsam să-și urmeze cursul. Debarcarea în Franța, de multă vreme o probabilitate, se înfăptuise — operație tehnică și militară pregătită cu o prevedere perfectă, o acțiune de primul rang sau, mai bine zis, de un rang cu totul nou, și pe care cu-atît mai puțin am fi putut-o interzice dușmanului, cu cît nouă nu ne era permis să ne concentrăm efectivele defensive într-un singur punct de debarcare, neștiind dacă el trebuia sau nu considerat drept unul dintr-o serie și dacă nu erau de așteptat și alte atacuri, în puncte imprevizibile. Zadarnică și funestă a fost ezitarea : acela fusese punctul ales. Și repede de tot fură debarcate trupe, tancuri, tunuri și alte materiale, cu mult mai multe decît am fi fost noi în stare să azvîrlim în mare. Cherbourg — al cărui port eram îndreptățiți să-l socotim definitiv inutilizabil, mulțumită priceperii geniștilor germani — a capitulat pur și simplu, după eroicele radiograme către Führer ale generalului-comandant ca și ale amiralului, și de zile-ntregi luptele crîncene n-au contenit în regiunea orașului normand Caen — bătălii care, dacă în îngrijorarea noastră vedeam bine, se dădeau pentru deschiderea drumului spre capitala Franței : acel Paris căruia în „noua ordine“ i se rezervase rolul de Luna Park și de cabaret european și unde acum forțele unite ale poliției noastre și ale colaboraționiștilor francezi de abia mai puteau face față Rezistenței, ce-și ridica, îndrăzneață, capul.

Da, multe s-au mai întîmplat, și au influențat activitatea mea solitară, fără ca eu să fi băgat de seamă ! Numai la cîteva zile după uluitoarea debarcare din Normandia a apărut pe teatrul de război occidental noua noastră armă de represalii, menționată anticipat de Führer în repetate rînduri, cu mare bucurie lăuntrică : bomba robot, o armă demnă de admirație, cum numai Sfînta Nevoie e-n stare să scoată dintr-un geniu inventiv — mesageri înaripați ai morții, fără echipaj, lansați în număr mare de pe coasta Franței și explodînd în sudul Angliei, ei au devenit curînd, dacă toate indicațiile nu înșală, o adevărată calamitate pentru inamic. Fi-vor în stare acești roboți să împiedice esențialul ? Soarta n-a vrut ca instalațiile necesare să fie gata la vreme, să stînjenească debarcarea cu aceste proiectile zburătoare și s-o juguleze. Între timp citim că a căzut Perugia, aflată,

ce mai calea-valea, la jumătatea drumului între Roma și Florența ; circulă chiar zvonuri despre un plan strategic de evacuare a întregii peninsule a Apeninilor — poate pentru a degaja trupele necesare luptelor paralizante din est, unde soldații noștri nu mai vor cu nici un preț să fie trimiși. Un val de atacuri rusești e în continuă rostogolire, a trecut peste Vitebsk și acum amenință Minsk, capitala Bielorusiei, după a cărei cădere, spune serviciul nostru de zvonuri, nu vor mai fi oprite nici în răsărit.

Nu va mai fi oprire ! Suflete, nu-ncerca să duci gîndul pîn'la capăt ! Nu te-ncumeta să măsori ce-ar însemna acest caz extrem, unic și înfiorător, această prăbușire a zăgazurilor — așa cum e pe cale să se întîmple — și n-ar mai exista stavilă în fața urii nemărginite pe care am știut s-o aprindem la popoarele din jurul nostru ! E-adevărat că prin distrugerea din văzduh a orașelor noastre, Germania a devenit și ea, de mult, un teatru de război ; dar gîndul că ar putea deveni unul în adevăratul înțeles al cuvîntului ni se pare de neconceput, inadmisibil, iar propaganda noastră are chiar un fel al ei, ciudat, de a *preveni* pe dușman împotriva atingerii pămîntului nostru, a sfîntului nostru pămînt german ca împotriva cine știe cărei crime groaznice . . . Sfîntul nostru pămînt german ! Ca și cum i-ar mai fi rămas ceva sfînt, ca și cum mulțimea fără număr de crime nu l-ar fi profanat și răsprofanat, de mult, ca și cum nu l-ar fi expus, și la propriu și la figurat, judecății și sancțiunii ! Vină și ziua aceea ! Nu mai rămîne nimic altceva de sperat, de voit, de dorit. Apelul de pace adresat anglo-saxonilor, oferta de a duce singuri mai departe lupta împotriva potopului sarmat, pretenția de a se reduce puțin din capitularea fără condiții — dar asta ar însemna a trata, și a trata cu cine ? — nu-s decît demență furibundă, pofta unui regim care nu vrea să priceapă — nici azi pare-se că nu pricepe — că-i judecat și condamnat, că nu-i rămîne decît să dispară, purtîndu-și povara blestemului de a se fi făcut insuportabil lumii întregi, și o dată cu el, și pe noi, Germania, Reichul, și merg chiar mai departe și spun : germanismul, tot ce-i german . . .

Aceasta-i fundalul pe care se desfășoară activitatea mea biografică în clipa de față. Aveam sentimentul că eram dator să-i schițez cititorului o imagine. Cît despre fundalul narațiunii mele, punctul pînă la care am adus-o, l-am caracterizat la începutul capitolului, cînd spuneam : „În mîinile străinului". „E îngrozitor să cazi în mîinile străinilor", la fraza aceasta și la adevărul ei amar mă gîndeam adesea și mă chinuiam mult din cauza lui în zilele prăbușirii și ale capitulării ; pentru că, german fiind, cu toată tonalitatea universalistă căpătată de concepția mea despre viață, datorată tradiției catolice a familiei mele, nutresc un viu simțămînt pentru par-

ticularitățile naționale, pentru caracterul specific propriu țării mele, pentru această noțiune ca să zic așa, pentru felul în care se afirmă ca o răsfrîngere a omenescului în raport cu manifestările similare ale altora, fără îndoială la fel de îndreptățite, și care nu se pot realiza decît dacă se bucură de un anumit respect dinafară, sub protecția unui stat valid. Oroarea fără seamăn constituită de o înfrîngere militară decisivă e faptul că ea copleșește această noțiune, o răstoarnă, o contrazice fizic, impune o ideologie străină, în primul rînd pentru că-i legată de limbă, de felul de exprimare, că ești supus cu totul imperiului ei, al acestei ideologii străine, de la care, prin însăși faptul că e străină, nu te poți aștepta la nimic bun pentru propria ta ființă. Experiența asta înfiorătoare au gustat-o și francezii, învinși rîndul trecut, cînd negociatorii lor taxau, ca să îmblînzească condițiile învingătorilor, la un preț foarte ridicat, *la gloire*, faima intrării trupelor noastre în Paris, iar bărbatul de stat german le-a răspuns că acest cuvînt, *gloire*, sau vreun echivalent oarecare al lui, nu se întîlnește în vocabularul nostru. În 1870 s-a vorbit despre asta, cu glas scăzut de spaimă în Camera franceză. Încercau, îngrijorați, să priceapă ce însemna să stai la mila și discreția unui dușman în a cărui lume de idei nu intra noțiunea de *gloire* . . .

M-am gîndit de multe ori la asta, în cei patru ani în care jargonul virtuții iacobine și puritane luptase împotriva propagandei de război a unei „păci convenite", pînă cînd a ajuns să fie glasul autentic al victoriei. Am făcut de asemenea constatarea, confirmată, că de la capitulare nu mai e decît un pas la abdicarea pură și pînă la propunerea ca învingătorul să aibă bunătatea să preia el însuși, după ideile sale, administrația țării învinse, incapabilă, după propria mărturisire, s-o scoată singură la capăt. Franța cunoscuse asemenea stări de spirit cu patruzeci și opt de ani înainte, și acum, cînd vorbesc, nici nouă nu ne erau străine. Dar propunerea a fost respinsă. Cel căzut rămînea constrîns să vadă singur, într-o formă sau alta, de treburile sale, iar tutelarea lui dinafară avea loc numai cu scopul de a preîntîmpina ca revoluția, care umplea vidul creat de dispariția vechiului regim, să nu meargă prea departe și să primejduiască ordinea burgheză chiar la învingători. Așa că, în 1918, continuarea blocadei și după depunerea armelor în fața puterilor occidentale a servit la controlarea revoluției germane, la menținerea ei pe făgașul democrației burgheze și la împiedicarea degenerării sale într-una proletară, după modelul rusesc. Chiar și așa, imperialismul burghez, încununat cu laurii victoriei, n-avea destule cuvinte să avertizeze împotriva „anarhiei", nu putea fi mai categoric în a refuza orice tratative cu sfaturile de muncitori și de soldați și alte organizații de felul acesta, nici să asigure îndeajuns

că pacea se va încheia numai cu o Germanie *solidă*, stabilă, și că numai o astfel de Germanie va căpăta de mîncare. Cît guvern mai aveam pe-atunci se supuse acestor îndrumări părintești, se alătură Adunării Naționale împotriva dictaturii proletariatului, și respinse, cuminte, ofertele sovietice, chiar cînd se refereau la livrări de cereale. Nu spre satisfacția mea deplină, fie-mi îngăduit să adaug. Ca om moderat ce sînt, copil de oameni cu carte, am o firească oroare de revoluție și de dictatura clasei de jos, pe care încă din casa părintească nu mi-o puteam imagina altfel decît întruchipînd anarhia și tirania plebei, într-un cuvînt, nimicirea civilizației. Dar cînd îmi amintesc de snoava ridicolă, cu cei doi salvatori ai civilizației europene, stipendiații marelui capital, cel german și cel italian, cum pășeau împreună prin Galeriile Uffizilor din Florența, unde într-adevăr că n-aveau ce căuta, asigurîndu-se reciproc că, de n-ar fi avut cerul înțelepciunea să-i înalțe acolo unde se aflau, toate aceste „strălucite comori de artă" ar fi căzut pradă distrugerii de către bolșevism — cînd îmi aduc aminte, zic, de asta, noțiunile mele despre plebe capătă un colorit mai rezonabil și dictatura clasei de jos îmi apare, mie, burghezului german, drept o condiție ideală în comparație cu ceea ce a devenit acum posibil, cu domnia *lepădăturilor*. După cîte știu eu, bolșevismul niciodată n-a distrus opere de artă. Astfel de acte au intrat, dimpotrivă, în sfera de activitate a celor care pretindeau că vor să ne apere împotriva lui. Lipsit-a oare mult ca poftei lor de a călca intelectul în picioare — poftă care e, în orice caz, străină așa-zisei tiranii a plebei — să-i fi căzut victimă și opera eroului acestor pagini, Adrian Leverkühn ? Victoria lor și plenipotența istorică implicită de a organiza lumea după bunul lor plac bestial n-ar fi distrus și opera lui și nemurirea ei ?

Acum douăzeci și șase de ani, aversiunea provocată de infatuarea fariseică a burghezului-retor și „fiu al Revoluției", se dovedi în sufletul meu mai puternică decît frica de dezordine și mă împinse să-mi doresc tocmai ceea ce nu dorea el : apropierea între țara mea învinsă și sora ei întru suferințe, Rusia — gata fiind să accept răsturnările sociale care ar fi rezultat dintr-o asemenea întovărășire și să le aprob. Revoluția rusă mă zguduise, și superioritatea istorică a principiilor ei față de cele ale puterilor care ne puseseră călcîiul pe grumaz era, în ochii mei, neîndoielnică.

De atunci încoace istoria m-a învățat să privesc cu alți ochi foștii și în curînd viitorii noștri învingători — dar de data asta învingători alături de revoluția din Răsărit. E-adevărat : anumite pături ale democrației burgheze păreau, și par și astăzi, coapte pentru ceea ce numisem domnia lepădăturilor — dispuse la alianță

cu ele, ca să-și prelungească privilegiile. Dar s-au ivit totuși din sînul ei conducători care, la fel cu mine, fiul al umanismului, au văzut în această domnie tot ce era, tot ce putea fi mai josnic, și au convins lumea lor la o luptă pe viață și pe moarte împotriva ei. Nu putem mulțumi îndeajuns acestor bărbați, și aceștia ne dovedesc că democrația țărilor occidentale, cu toate instituțiile lor anacronice, depășite, cu toată rigiditatea îndărătnică, mărginită, în a-și apăra noțiunea despre libertate împotriva noului și inevitabilului, se mai află încă pe linia bunăvoinței pentru îmbunătățirea societății, a desăvîrșirii, a întineririi ei.

Astea toate, marginal. Ceea ce vreau eu să trezesc aici în amintire, biografic, e pierderea de autoritate a statului monarhic militarist — de-atîta vreme forma de viață și deprinderea noastră, pierdere tot mai mare pe măsura apropierii înfrîngerii și definitivată o dată cu ea — prăbușirea și abdicarea, permanentizarea foamei și a inflației, relaxarea discursivă și libertatea de speculație, o anumită învigorare a neatîrnării burgheziei, deplorabilă în sine și nemeritată, disoluția unui etatism, în care atîta vreme disciplina fusese factorul de coeziune, în turme disparate de supuși certăreți și fără stăpîn. Un spectacol prea reconfortant nu era, și nu e cazul să renunț la termenul „penibil" dacă vreau să caracterizez impresiile lăsate de adunările anumitor „Sfaturi ale muncitorilor intelectuali" etc., ce începuseră să ia ființă atunci prin sălile hotelurilor din München și la care asistam ca simplu observator pasiv. Dacă aș fi romancier i-aș descrie cititorului o ședință de felul acesta, unde venea, de pildă, un literat oarecare și vorbea pe tema *Revoluția și iubirea de oameni*, nu fără farmec, cu un aer de sibarit, cu gropițe în orbaji cînd zîmbea, declanșînd o discuție liberă, prea liberă, difuză, confuză, purtată de tipi întîlniți numai în asemenea împrejurări, apărînd în lumină pentru o clipă : caraghioși, maniaci, fantome, intriganți veninoși, filozofi de duzină — i-aș descrie, zic, foarte plastic o ședință a unui astfel de „sfat", sterilă și scandaloasă, din amintirile mele chinuite. Se țineau cuvîntări pentru și contra iubirii de oameni, pentru și contra ofițerilor, pentru și contra poporului. O fetiță a recitat o poezie ; un fost combatant a putut cu greu fi împiedicat să purceadă la lectura unui manuscris începînd cu „Dragi cetățeni și cetățene" și care, după cum arăta, fără îndoială că ar fi ținut toată noaptea ; un student furios s-a lansat într-un rechizitoriu nemilos împotriva tuturor antelocutorilor săi, fără să învrednicească însă adunarea cu o singură opinie pozitivă — și așa mai departe. Auditoriul, turbulent, pueril și sălbăticit, se complăcea în întreruperi grosolane, conducerea era incapabilă să conducă, aerul irespirabil, iar rezul-

tatul absolut nul. Rotindu-ți ochii în jur te întrebai mereu dacă într-adevăr erai singurul care se chinuia, și la sfîrșit te simțeai bucuros s-ajungi, în noaptea de iarnă, în strada pe care tramvaiele nu mai circulau de ceasuri întregi, dar răsunau împușcături, rar și probabil fără nici un rost.

Leverkühn, căruia îi relatam aceste impresii ale mele, era foarte suferind pe atunci, bolnav într-un fel umilitor și chinuitor, avea senzația de a fi ciupit, căznit cu niște clești înroșiți în foc, ceva care nu-i punea propriu-zis viața în pericol, dar i-o reducea pînă aproape de anihilare, îl diminua în așa hal încît de abia își mai ducea zilele, vegeta de la o zi la alta. Mai suferea și de o boală de stomac, pe care nici cea mai severă dietă nu reușea să i-o calmeze ; începea cu o durere de cap extrem de puternică, durînd cîteva zile, revenea frecvent, cu vărsături pe stomacul gol, ce țineau și ele ceasuri, zile întregi, o adevărată calamitate, degradatoare, tracasantă, dezgustătoare, și după criză urma o sfîrșeală profundă, însoțită de o vie sensibilitate la lumină. Nici vorbă nu putea fi de a atribui răul acesta unor cauze psihice, torturantelor experiențe ale vremii, înfrîngerii țării și circumstanțelor dezolante ce i-au urmat. În solitudinea lui monahal-rurală, departe de oraș, chestiunile astea aproape că nu-l atingeau, cu toate că era ținut în curent, nu prin ziare — nu le citea — ci de către Else Schweigestill, placida lui gazdă, care-l îngrijea cu atîta tragere de inimă. Pentru un om perspicace evenimentele n-aveau nimic surprinzător în ele, ci apăreau ca simple concluzii firești, de mult așteptate ; lui însă nu-i trezeau nici măcar o ridicare din umeri, iar tentația mea de a-i scoate în relief unele avantaje ce s-ar fi putut degaja din catastrofă îi păru la fel de anodină ca și divagațiile mele de la începutul războiului — și asta mă făcu să mă gîndesc la expresia lui neîncrezătoare : „Domnul să-ți binecuvînteze învățătura !“ cu care-mi răspunsese atunci !

Și totuși ! Oricît de puțin posibil ar fi fost să stabilești o legătură între înrăutățirea stării sale și nenorocirea țării — tendința mea de a vedea o relație obiectivă între una și cealaltă, un paralelism simbolic, tendință determinată poate numai de faptul că amîndouă se petreceau simultan, rămînea nediminuată de nepăsarea lui pentru contingențele exterioare, chiar dacă eu îmi ascundeam cu grijă gîndurile și mă feream, în fața lui, de cea mai mică aluzie.

Adrian nu ceruse să i se aducă un medic pentru că el vedea în maladia sa ceva profund intim, o simplă agravare acută a migrenei lui ereditare. În cele din urmă Frau Schweigestill a fost cea care a insistat să fie chemat medicul de circumscripție de la

Waldshut, doctorul Kürbis, același care asistase pe vremuri în durerile facerii pe domnișoara din Bayreuth. Sărmanul om nici n-a vrut s-audă de migrenă, cu-atît mai mult cu cît durerile, adesea excesive, nu se manifestau totdeauna în aceeași zonă a capului, într-o parte, cum ar fi trebuit să fie la migrenă, ci îl sfredeleau în regiunea ochilor și în zona de deasupra lor, așa că medicul le consideră simptome cu un caracter secundar. Diagnosticul lui, formulat de altminteri cu rezervă, indica o formă de ulcer al stomacului și, avertizînd pe pacient cu privire la o eventuală hemoragie, care de altfel nu s-a produs, îi prescrise o soluție de nitrat de argint pe cale bucală. Remediul dovedindu-se ineficace, trecu la un tratament cu doze masive de chinină, de administrat de două ori pe zi ; ele aduseră efectiv o oarecare ameliorare trecătoare. La intervale de două săptămîni crizele reapăreau însă, țineau două zile întregi, luau o formă foarte asemănătoare unui rău de mare pronunțat și Kürbis începu să se clatine în diagnosticul său, sau mai bine zis, să se fixeze la un altul : credea acum că boala prietenului meu putea să fie atribuită cu certitudine unui catar cronic al stomacului, afectat și de o accentuată dilatare a acestui organ, în partea dreaptă, și mai detectase și unele tulburări circulatorii, vasoconstricție, stînjenindu-i alimentarea cu sînge a capului. Îi prescrise acum săruri efervescente de Karlsbad și o dietă urmărind în special reducerea volumului de alimente, astfel ca lista de bucate cuprindea doar carne fragedă și interzicea lichide, supe, legume, făinoase și pîine. Regimul acesta era destinat să reducă și exasperanta aciditate de care suferea. Adrian ; Kürbis îi atribuia, cel puțin în parte, o origine nervoasă, deci efect al sistemului nervos central, al creierului, ce începuse acum, pentru prima oară, să joace un rol în speculațiile diagnostice. După ce fu vindecată dilatarea stomacului, fără ca prin aceasta să se elimine durerile de cap și celelalte dezagramente grave, medicul începu, din ce în ce mai mult, să pună pe seama creierului manifestările maladive — întărit în această convingere și de insistenta doleanță a pacientului de a fi ferit de lumină : chiar cînd nu sta culcat în pat, petrecea cîte o jumătate de zi în camera cufundată în întuneric profund, pentru că o dimineață însorită era de-ajuns ca să-i obosească nervii în asemenea măsură, încît să soarbă întunericul cu sete — să-l savureze ca pe un element binefăcător. Eu însumi am petrecut, în zilele acelea, multe ceasuri stînd cu el de vorbă în odaia stareţului, unde întunericul era atît de mare, că de abia după un răstimp mai lung de acomodare începeai să distingi conturul mobilei și un palid luciu pe pereți.

În perioada aceea medicul prescrisese pungi cu gheață și dușuri reci la cap dimineața, și acestea îi priiră mai bine decît tratamentul anterior, chiar dacă numai ca paleativ, al cărui efect calmant nu permitea să vorbești de vindecare : starea neliniștitoare nu fusese înlăturată, crizele reveneau cu intermitență, și Adrian spunea că le-ar fi putut suporta dacă n-ar fi fost în același timp și durerea permanentă, presiunea constantă pe frunte, pe ochi, greu de descris, o senzație generală ca de paralizie din creștet pînă în degetele picioarelor, așa că debitul verbal al pacientului — nu știu dacă el era conștient sau nu de asta — devenise puțin greoi, iar din cauza restrîngerii mobilității buzelor, articulația era defectuoasă. Cred mai curînd că nu-și dădea seama, pentru că nu se lăsa stingherit în vorbire ; dar, pe de altă parte, aveam uneori impresia că, dimpotrivă, el se folosea de stînjenire și se complăcea în ea, ca să poată rosti lucruri destinate să fie înțelese numai pe jumătate, parc-ar fi fost spuse în vis, și pentru așa ceva modul său de exprimare i se părea potrivit. Mi-a vorbit, de pildă, despre tînăra sirenă din basmul lui Andersen, care-i plăcea foarte mult, îl admira, în special îi plăcea descrierea într-adevăr admirabilă a domeniului înfiorător al vrăjitoarei mării, aflat dincolo de vîrtejurile turbate din pădurea de polipi în care se aventurase copila cuprinsă de dor, ce căuta să-și schimbe coada de pește în picioare omenești și, prin dragostea prințului cu ochii negri — ochii ei erau „albaștri ca adîncul cel mai adînc al mării“ — s-ajungă, poate, să aibă și ea un suflet de muritor ca oamenii. Adrian jongla cu comparații între durerile ca niște înjunghieri de cuțit pe care frumoasa fără glas se declarase gata să le îndure la fiecare pas al albelor ei picioare, și cele ce el însuși trebuia să le suporte neîntrerupt, o numea sora lui de suferință și, într-un fel familiar și umoristic, formula reale critici la adresa comportării sirenei, a bizareriei, a sentimentalismului ei nostalgic pentru lumea omenirii bipede.

— De la cultul statuii de marmură ajunsă pe fundul mării, i s-a tras, zicea Adrian, de la băiatul acela, sculptat probabil de Thorwaldsen, care i-a plăcut nepermis de mult. Bunică-sa ar fi trebuit să ia statuia de-acolo, în loc s-o lase pe micuță să mai și planteze în nisipul albastru o salcie plîngătoare din coral trandafiriu. Prea i s-au permis multe cînd era mică, și mai tîrziu nu i-a mai putut fi înfrînată năzuința către o lume de deasupra, aberant supraestimată, și-un „suflet nemuritor“. Un suflet nemuritor, dar la ce bun ? Dorință absolut stupidă ! E mult mai liniștitor să știi că după moarte ai să fii spuma mării, cum îi era micuței dat de la natură. O adevărată nimfă l-ar fi sedus pe zevzecul acela de prinț, care nici măcar nu era în stare s-o prețuiască cum trebuie

și se însurase cu alta chiar sub ochii ei — l-ar fi sedus, zic, încă de pe treptele de marmură ale palatului și l-ar fi tras cu ea în apă, l-ar fi înecat cu duioșie, nu și-ar fi legat soarta de prostia lui, așa cum a făcut ea. Probabil că prințul ar fi iubit-o cu mult mai multă pasiune dacă micuța ar fi rămas cu coada ei de pește, așa cum se născuse, decît cu piciorele acelea omenești, care dor...

Și, cu o obiectivitate care nu putea fi decît glumă, dar cu sprîncenele încruntate, cu buzele mișcîndu-se reticent, articulînd cuvintele doar pe jumătate, vorbi despre avantajele estetice ale formei de sirenă în comparație cu corpul omenesc bifurcat, despre farmecul trupului de femeie cînd de la coapse linia lui alunecă suplă și viguroasă într-o coadă de pește cu solzi lucitori, minunată la spintecatul abil, rapid al apei. Respingea ideea monstruozității, inerentă altminteri combinațiilor mitologice de om cu animal, făcîndu-se a nu admite că noțiunea de ficțiune mitologică și-ar găsi aci aplicarea : sirena ar avea deplină și seducătoare realitate organică, frumusețe, inerență, cum putea oricine să-și dea seama din lamentabila decădere a micuței nimfe după ce își cumpără picioare — gest pentru care nu s-a găsit nimeni să-i mulțumească — era indiscutabil un fenomen natural, natura ne rămăsese datoare o sirenă... *dacă* ne rămăsese, ceea ce el nu credea, ci, dimpotrivă, știa el mai bine, și așa mai departe.

Parcă-l mai aud încă vorbind, sau mai bine zis mormăind, cu un umor sinistru, și eu îi răspundeam glumeț, dar în suflet, ca de obicei, cu o ușoară aprehensiune, cu toată admirația mută pentru capriciile prin care încerca să-și ușureze povara apăsării. Asta a fost ceea ce m-a făcut să mă declar de acord cu el cînd a respins propunerea făcută de conștiinciosul doctor Kürbis : acesta recomanda, sau mai curînd sugera, consultarea unei somități medicale; dar Adrian s-a eschivat, nu voia s-audă de asta. În primul rînd, susținea pacientul, avea deplină încredere în Kürbis și, în afară de asta, era convins că, mai mult sau mai puțin, va veni singur de hac bolii, cu puterile lui și-ale naturii. Asta corespundea și propriilor mele sentimente. Aș fi fost mai curînd înclinat către o schimbare de ambianță, o cură undeva — de altfel medicul o propusese fără ca să poată să-și convingă pacientul, ceea ce de altfel era de prevăzut. Prea se simțea legat de cadrul ales de el însuși și cu care se deprinsese, cu casa și curtea, cu turnul bisericii, cu iazul și colina, era mult prea legat de odaia veche de lucru cu jilțul de pluș, ca să se poată împăca în vreun fel cu gîndul de a le schimba, fie chiar și numai patru săptămîni, pentru oroarea unei existențe într-o stațiune de cură, cu menu fix, promenadă și orchestră. Invoca, înainte de orice, considerația față de Frau Schwei-

gestill, pe care nu voia s-o jignească preferîndu-i o îngrijire în afară, la rînd cu toată lumea — pentru că numai la ea, cu înțelegerea, cu placida ei pricepere la oameni, cu prevederea ei maternă, se simțea în mîini bune. Într-adevăr, te puteai întreba unde ar mai fi dus-o ca aci, unde acum, după ultimele recomandări, i se aducea de mîncare la fiecare patru ore : la opt un ou, cacao și pîine prăjită, la douăsprezece un biftec mic sau un cotlet, la patru supă, carne și puține legume, la opt seara friptură rece și ceai. Regimul îi făcea bine. Îi evita digestiile febrile ale meselor copioase.

Meta Nackedey și Kunigunde Rosenstiel apăreau și ele, pe rînd, la Pfeiffering. Aduceau flori, compoturi, bomboane de mentă sau orice permitea penuria generală. Nu totdeauna, doar rareori puteau să-l vadă, ceea ce nu descuraja pe nici una dintre ele. În asemenea cazuri Kunigunde se consola cu scrisori foarte frumos aduse din condei, în cea mai pură și mai impresionantă limbă germană. Meta Nackedey era, firește, lipsită de această consolare.

Eram totdeauna bucuros cînd îl știam pe Rüdiger Schildknapp, cel cu ochii albaștri ca ai lui Adrian, la prietenul nostru. Prezența lui avea un efect liniștitor, înviorător — de i-ar fi fost măcar acordată mai des ! Dar boala lui Adrian era una dintre acele cauze grave care paralizau amabilitatea lui Rüdiger — am arătat doar cum sentimentul de a se ști insistent solicitat, necesar, îi trezea o îndărătnicie, îl făcea zgîrcit cu acordarea prezenței sale. Scuze, vreau să spun posibilități de a-și acoperi plauzibil această ciudată trăsătură sufletească, nu-i lipseau : înhămat la mijlocul său literar de existență, această pacoste a traducerilor, e-adevărat că greu avea timp disponibil și, în afară de asta, chiar sănătatea lui suferea din cauza condițiilor proaste de hrană ; făcea frecvent catare intestinale, și cînd apărea la Pfeiffering — oricum, de bine de rău, tot mai venea din cînd în cînd — purta un brîu de flanelă sau chiar un bandaj umed acoperit cu gutapercă — sursă de glume amare și de sarcasme anglo-saxone pentru el, și de amuzament pentru Adrian, care cu nimeni nu trecea atît de ușor peste tortu-rile trupului spre atmosfera liberă a glumei, a rîsului, cum o făcea cu Rüdiger.

Din timp în timp, venea se-nțelege, și doamna senator Rodde, din refugiul ei supraîncărcat cu mobilă patriciană, să se intereseze la Frau Schweigestill de starea lui Adrian, chiar dacă nu putea să-l vadă personal. Cînd o primea, sau de se întîmpla să se întîlnească undeva pe-afară, atunci ea îi povestea despre fiicele sale, avînd grijă să zîmbească cu buzele strînse, ca să nu i se vadă lipsa din-ților din față ; pentru că și în privința asta avea acum necazuri, ca și cu părul de pe frunte, necazuri care o făcuseră să fugă de

lume. Clarissa, îi relata ea, își iubea foarte mult cariera artistică, și nici primirea, mai curînd rece, a publicului, nici meschinăriile criticilor, nici cruzimile impertinente ale cutăror sau cutăror regizori, care încercau să-i strice dispoziția strigîndu-i din culise „*tempo ! tempo !*“[1] tocmai în momentul cînd se pregătea să atace cu pasiune un monolog, nu o puteau abate din calea ei. Primul angajament, la Celle, expirase, iar următorul nu o dusese mult mai departe : juca roluri de tinere amoreze la Elbing, în fundul Prusiei Orientale, dar avea perspectiva unui contract în vestul țării, și-anume la Pforzheim, de unde saltul pînă la scenele din Karlsruhe sau Stuttgart n-ar fi fost, la urma urmei, prea mare. Esențialul, în această carieră, era să nu rămîi împotmolit undeva în provincie, ci să ajungi la timp la un teatru de stat mai mare sau să pui piciorul pe o scenă particulară cu faimă, într-una din metropole. Clarissa spera să se afirme. Dar din scrisorile ei, cel puțin din cele către sora sa, reieșea că succesele repurtate erau mai mult de natură personală, adică erotică, decît artistică. Era expusă la nenumărate capcane, pe care trebuia să le evite cu o răceală zeflemesitoare, și asta-i consuma bună parte din energie. Nu chiar direct mamei sale, dar sorei sale Ines îi scrisese că un comerciant bogat, proprietarul unui magazin universal, de altfel un bărbat prezentabil cu bărbuță albă, și care se ținea destul de bine, îi propusese să-i fie metresă, s-o întrețină, cu locuință, mașină, toalete — ceea ce, desigur, ar fi redus la tăcere nerușinatul „*tempo ! tempo !*“ al regizorului și ar fi modificat cu siguranță și dispozițiile criticii. Dar, era mult prea mîndră pentru a-și pune viața pe o astfel de temelie. Era în joc personalitatea, nu persoana ei ; marele negustor își primise pașaportul și Clarissa plecase la Elbing, să-nceapă acolo o nouă bătălie.

Cu privire la fiica ei Ines Institoris de la München, doamna Rodde era mult mai puțin locvace : superficial privită, viața acesteia părea mult mai puțin agitată, mai puțin temerară, mai normală, mai asigurată — și desigur că doamna Rodde superficial voia să vadă, adică, ea considera căsătoria fiicei sale Ines fericită, ceea ce, desigur, reprezenta o bună doză de superficialitate confortabilă. Tocmai veniseră gemenii pe lume și doamna senator vorbea cu emoție discretă despre eveniment — despre cei trei iepurași alintați, despre cele trei Albe-ca-zăpada, pe care se ducea din cînd în cînd să le vadă în camera lor ideală de copii. Lăuda insistent, cu mîndrie, pe fiica sa mai mare, pentru intransigența cu care, în ciuda dificultăților materiale, știa să-și conducă impecabil gospodăria. Era

[1] Mai încet ! mai încet ! (it.).

imposibil să-ți dai seama dacă într-adevăr doamna senator nu știa nimic despre povestea cu Schwerdtfeger, despre care vorbea tot tîrgul, sau dacă numai se prefăcea. După cum știe cititorul, Adrian fusese pus în curent de mine. Într-o bună zi i se spovedi chiar Rudolf — ciudată treabă.

În perioada acută a bolii prietenului nostru, violonistul se arătase foarte mișcat, fidel, devotat, părea că vrea să folosească prilejul pentru a-i demonstra cît de mult preț punea pe simpatia și bunăvoința lui — mai mult încă : impresia mea era că socotea indicat să folosească starea de suferință,de diminuare a forțelor și, cum probabil credea el, de neputință a lui Adrian. ca să-i ofere inepuizabila sa amabilitate, alăturîndu-i și farmecul său personal, ca să înfrîngă rezerva, răceala, ironica reticență, care, din motive mai mult sau mai puțin serioase, îl durea sau îl rănea, sau îi afecta orgoliul, sau îi jignea sentimente reale — Dumnezeu știe ce-or fi fost ! Dacă vorbim despre firea instabilă a lui Rudolf — și trebuie să vorbim despre ea — riscăm ușor să rostim un cuvînt de prisos. Dar nu e bine nici unul mai puțin, și, în ce mă privește, felul aceasta de a fi, manifesările lui, mi-au apărut totdeauna prin prisma unui demonism absolut naiv, pueril, de iazmă rea, și uneori aveam impresia că-i văd reflexul rîzînd în ochii lui albaștri, atît de frumoși.

De-ajuns, cum spuneam, că Schwerdtfeger fusese serios preocupat de boala lui Adrian. Se interesa adesea telefonic la Frau Schweigestill de starea bolnavului, și se oferea să vină îndată ce vizita lui ar fi putut fi suportată, ar fi fost agreată, ca un mic divertusment. Așa că, în curînd, după ce lui Adrian începu să-i meargă mai bine, putu să vină, manifestă cea mai mișcătoare bucurie în clipa revederii și la începutul vizitei i se adresă de două ori lui Adrian cu „tu", pentru ca a treia oară, în fața rezervei întîmpinate, să se corecteze, să treacă la prenume și la „dumneata". Întrucîtva pentru consolare, și cu titlu experimental, și Adrian i se adresă de cîteva ori pe numele de botez, nu sub forma lui intimă de diminutiv, care era uzual în raporturile cu Schwerdtfeger, ci pe numele întreg, simplu, adică Rudolf, dar renunță foarte repede. Îl felicită, de altfel, pentru frumoasele succese pe care violonistul le repurtase în ultima vreme. Dăduse la Nürnberg, un recital, și făcuse senzație, în fața publicului și a presei, printr-o remarcabilă interpretare a *Partitei în mi major* de Bach *(pentru vioară solo)*. Urmarea a fost apariția lui ca solist la unul din concertele de la Odeon ale Academiei din München, unde l-a interpretat pe Tartini cu o puritate, o suavitate și tehnică desăvîrșite, ce au plăcut enorm. S-a trecut peste tonul său mic. Oferea, în schimbul lui, compensații de

natură muzicală (și chiar personală). Avansarea lui în postul de concert-maestru al orchestrei Zapfenstösser, al cărui titular de pînă acum se retrăsese pentru a se consacra exclusiv învățămîntului, era, cu toată tinerețea lui — și arăta sensibil mai tînăr decît în realitate, ba, lucru ciudat, mai tînăr chiar decît în epoca la care îl cunoscusem — această avansare, zic, era fapt împlinit.

Cu toate astea, Rudi părea deprimat, din cauza unor anumite împrejurări din viața sa particulară, din cauza legăturii lui cu Ines Institoris, despre care i se confesă pe larg lui Adrian între patru ochi. De altfel, expresia asta, „între patru ochi", nu este chiar potrivită, sau, mai bine zis, suficientă, pentru că lucrul s-a întîmplat în odaia cufundată în întuneric și cei doi nici nu se vedeau, sau își vedeau numai umbrele — ceea ce a constituit o încurajare, o ușurare, fără îndoială, pentru Schwerdtfeger, în mărturisirile sale. Se întîmplase să fie o zi extraordinar de luminoasă, de senină și însorită de ianuarie — eram în 1919 — și, îndată după sosirea lui Rudolf și după saluturile schimbate, afară, în aer liber, pe Adrian îl apucaseră dureri de cap atît de violente, încît își rugă musafirul să-i împărtășească, cel puțin un timp, remediul verificat al obscurității. Așa că au trecut din odaia cu Victoria de la Samothrace, unde stătuseră la început, în odaia starețului, și au blindat-o cu obloane și perdele pînă a ajuns așa cum știam și eu : la început tenebre totale, apoi, încetul cu încetul, apăreau indistinct amplasamentele mobilei și mai apoi pereții începeau să radieze o ușoară paloare, datorită celor cîteva raze de lumină care totuși mai reușeau să se strecoare de-afară. Adrian, în jilțul său, de pluș, în beznă, se scuză de cîteva ori că-i ceruse acest lucru, dar Schwerdtfeger, care se așezase în scaunul Savonarola de la masa de scris, spunea că n-are absolut nimic de obiectat. Dacă lui Adrian îi făcea bine — și își dădea perfect seama cît de bine trebuia să-i facă — atunci și el se simțea excelent. Vorbeau cu vocea scăzută, chiar foarte încet, în parte din cauza stării lui Adrian, care incita la asta, în parte și din cauză că, în întuneric, involuntar, glasul scade. Mai izvorăște din întuneric și o anumită tendință spre tăcere, spre încetarea discuției, dar educația lui Schwerdtfeger, făcută la Dresda, și rutina lui mondenă nu-i permiteau pauze, așa că arunca punți de volubilitate peste punctele moarte ale conversației, în ciuda incertitudinii în care-l lăsa bezna în privința reacției asupra interlocutorului. Au trecut în revistă situația politică, o adevărată aventură, luptele din capitala Reichului, ajunseră la ultimele noutăți din creația muzicală, și Rudolf îi fluieră, cu multă puritate, cîte ceva din *Nopți în grădinile Spaniei* ale lui De Falla și din *Sonata pentru flaut, vioară și harpă* de Debussy. I-a fluierat și *Bourée*-ul

din *Love's Labour's Lost*, exact în tonalitatea indicată, și imediat după aceea, tema comică a cățelușei plîngînd, din suita pentru marionete *Nelegiuita viclenie*, fără ca să poată să-și dea seama dacă lui Adrian îi făcea plăcere sau nu. Apoi, oftînd, spuse că, în fond, n-are nici o poftă de fluierat, că-i e inima tare grea, sau poate că nu chiar grea, dar că era indispus, amărît, fără răbdare, în fine, încurcat și îngrijorat, așa că, tot prost era. De ce? Nu-i venea ușor să răspundă, lucru firesc, și nu se cuvenea să-i fie ușor, numai că între prieteni, discreția nu prezintă atîta importanță și nu ești obligat la atîta fereală în chestii de femei, cu toate că el respecta, de obicei, codul omului de onoare, și nu pălăvrăgea. Dar nici un simplu cavaler nu era, lumea se înșela foarte mult dacă-l vedea sub acest aspect — un băiat de viață superficial, un *amoroso*, asta ar fi fost oribil. Era om, era artist, puțin îi păsa de discreția cavalerească — și Adrian știa probabil la ce se referă, știa desigur tot atît de bine ca și restul lumii. Într-un cuvînt, era vorba de Ines Rodde, Institoris mai bine zis, și de legăturile lui cu ea, de care nu era cu nimic vinovat. „Nu-s eu de vină, Adrian, crede-mă! N-am sedus-o eu, ea m-a sedus pe mine, și coarnele micului Institoris, ca să întrebuințez și eu expresia asta prostească, sînt exclusiv opera ei, nu a mea. Ce poți să faci cînd o femeie se cramponează de tine ca o naufragiată și te vrea de amant? Poți să-ți lași surtucul în mîinile ei și să fugi? Nu, azi nu se mai poate așa ceva, sînt și pe chestia asta reguli cavalerești cărora nu li te poți sustrage, mai ales cînd, pe deasupra, femeia e și nostimă, chiar dacă puțin fatală și melancolică." Dar, dacă-i vorba, fatal și melancolic era și el, un artist surmenat și adesea chinuit; nu era un descreierat, un vagabond sau cum și l-o mai fi închipuind lumea. Ines își imagina pe seama lui fel de fel de lucruri, toate false, și asta făcea ca raporturile dintre ei să fie și ele falsificate, ca și cum asemenea raporturi n-ar fi fost în sine destul de false și n-ar fi comportat necontenit atîtea situații stupide, atîta nevoie de precauții sub toate aspectele. Ines trecea peste toate astea mult mai ușor, pentru simplul motiv că îl iubea cu pasiune — și el putea spune lucrul acesta cu-atît mai mult, cu cît dragostea ei se întemeia pe imagini false. Din acest punct de vedere era cel dezavantajat, căci nu o iubea: „N-am iubit-o niciodată, mărturisesc foarte sincer: am avut totdeauna pentru Ines sentimente frățești, camaradерești, și dacă m-am încurcat în halul ăsta, dacă m-am lăsat tîrît în această legătură absurdă de care ea se cramponează e, din partea mea, o simplă obligație galantă".

Trebuia să-i mai spună, confidențial, un lucru: e ceva scabros, chiar degradant, cînd pasiunea, o pasiune devorantă, vine de la

femeie, în timp ce bărbatul nu-și îndeplinește decît o obligație cavalerească. E un fel de intervertire a raporturilor de posesiune, și duce la o prioritate jenantă a femeii în dragoste, încît a ajuns să fie silit a mărturisi și fără ocol că Ines face uz de persoana lui, de corpul lui așa cum s-ar cuveni să facă un bărbat cu o femeie — la care se mai adaugă și gelozia ei morbidă, crispată și, natural, total nejustificată, urmărirea posesiunii exclusive nejustificată spusese, pentru că-i era de ajuns, era sătul *de* ea și de îmbrățișările ei, și interlocutorul său invizibil nici nu-și putea da seama ce balsam însemna pentru el, în special în asemenea împrejurări, apropierea unui bărbat ca Adrian, pe care-l prețuia atît de mult, ambianța lui, schimbul de idei cu un astfel de om. În general lumea îl judeca greșit: îi era mult mai agreabilă o convorbire serioasă, exaltantă, stimulatoare cu un bărbat ca Adrian decît să se culce cu femei; dac-ar fi să se caracterizeze el însuși, crede că, după o examinare mai atentă, ar trebui să se considere o fire platonică.

Și imediat, ca și cum ar fi vrut să ilustreze cele rostite, începu să vorbească despre concertul pentru vioară și orchestră pe care dorea atît de mult să i-l scrie Adrian, să i-l scrie lui, pe măsură și, dacă s-ar fi putut, cu drepturi exclusive de execuție; ăsta era visul lui! „Am nevoie de dumneata, Adrian, pentru ridicarea mea, pentru desăvîrșirea, pentru ameliorarea și chiar pentru purificarea mea, într-o anumită măsură, de toate celelalte povești. Pe cuvîntul meu, așa stau lucrurile, niciodată o problemă, o necesitate nu m-a stăpînit mai serios. Concertul pe care mi-l doresc de la dumneata vreau să fie expresia cea mai concentrată, aș spune: simbolul acestei necesități. L-ai face minunat, mult mai bine decît Delius, decît Prokofiev, cu o primă temă nemaipomenit de simplă și de cantabilă în partea principală, revenind după cadență — acesta-i totdeauna momentul optim în concertul pentru vioară clasic, cînd, după acrobațiile solistului, reintră prima temă. Dar dumneata n-ai nevoie să-l faci așa, n-ai nevoie să-i scrii nici o cadență, astea-s zorzoane învechite, poți răsturna toate convențiile și poți trece chiar și peste ordinea părților — nu-i nevoie de loc să aibă părți; dac-ar fi după mine, *Allegro molto* ar putea sta foarte bine și la mijloc, un veritabil tril al diavolului la care ai jongla cu ritmul cum numai dumneata știi s-o faci, iar *Adagio* ar putea apărea foarte bine la sfîrșit, ca o apoteoză — cu cît mai neconvențional, cu-atît mai bine și, în orice caz, voiam s-o spun de pe-acum, am de gînd să cînt astfel, încît să-i podidească lacrimile pe oameni. Aș vrea să mi-l însușesc organic, să-l pot cînta și în somn, să-i alint fiecare notă ca o mamă iubitoare; căci mamă i-aș fi, iar dumneata, tată — ar fi ca un

copil al nostru, un copil platonic — da, concertul nostru ar fi atît de mult împlinirea tuturor celor ce înțeleg eu prin platonic...“

Așa grăit-a, atunci, Schwerdtfeger. Am vorbit de mai multe ori bine despre el în filele acestea, și la fel și astăzi ; trecîndu-le toate în revistă, am pentru el un sentiment de îngăduință, mișcat poate într-o bună măsură și de sfîrșitul lui tragic. Dar acum cititorul va înțelege poate mai bine anumite expresii folosite de mine referindu-mă la Rudolf, acea „naivitate de iazmă rea“, sau „demonism pueril“. În locul lui Adrian — dar, natural, e absurd să mă situez în locul lui Adrian — eu multe dintre expresiile lui Rudolf nu le-aș fi tolerat. Abuzase de întuneric. Nu numai că a mers, în repetate rînduri, prea departe cu sinceritatea în privința raporturilor lui cu Ines — a mers prea departe și în alt sens, culpabil și diabolic de departe — ispitit de întuneric aș zice, dacă noțiunea de ispită și-ar avea aici locul și n-ar fi mai bine de spus o îndrăzneață incursiune a familiarismului în solitudine.

Acesta-i, în realitate, numele raporturilor lui Rudi Schwerdtfeger cu Adrian Leverkühn. Incursiunea s-a prelungit ani de zile, și nu i se poate tăgădui un anume succes, trist succes : cu timpul solitudinea s-a dovedit vulnerabilă în fața solicitării, dar, e drept, a dus la pieirea solicitatorului.

XXXIV

În perioada în care starea sănătății sale ajunsese cît se poate de proastă, Leverkühn își comparase chinurile nu numai cu înjunghierile de cuțit simțite de micuța sirenă : mai folosise, într-o convorbire, și o altă imagine, intuită cu o impresionantă exactitate, și de care mi-am amintit cîteva luni mai tîrziu, în primăvara lui 1919, cînd povara bolii pierise ca prin farmec și spiritul său, ca o pasăre fenix, atingea culmile libertății cu o forță fecundă uluitoare, neîngrădită, ca să nu zic dezlănțuită, în orice caz neîntreruptă, tumultoasă, care-ți tăia respirația — și tocmai acea imagine îmi dezvălui că nu exista între cele două stări ale lui, cea depresivă și cea exaltată, un antagonism lăuntric bine conturat, care să le distingă categoric una de cealaltă, că nu erau lipsite chiar de o oarecare coerență ci, dimpotrivă, că una se pregătise în cealaltă și, într-o anumită măsură, era cuprinsă în ea — precum la fel de adevărat era, pe de altă parte, că înflorirea perioadei de sănătate

și creație n-a fost de loc o epocă de tihnă ci, în felul ei, tot una de tribulații, de frămîntare, de dureri... Ah, tare prost mai scriu ! Năzuința de a spune toate deodată, face ca frazele mele să se reverse, să se depărteze de ideea la a cărei formulare porniseră, și ajung să lase impresia că rătăcesc în neștire. Fac bine că o iau înaintea cititorului cu această critică. Dar pripeala, faptul că ideile îmi sînt răvășite, toate astea se datorează emoției trezite de amintirea timpului despre care scriu, epoca de după prăbușirea statului german autoritar, dezmățul ei discursiv cu-atît de profunde, de răscolitoare consecințe, care atrăsese și gîndirea mea în vîrtejul ei, năpădind cu tot soiul de noutăți concepția mea cuminte despre lume, și pe care nu-mi era de loc ușor să le prelucrez. Sentimentul că se sfîrșea o epocă ce îngloba nu numai secolul al XIX-lea, ci mergea mult în urmă, pînă la lichidarea evului mediu, la sfîșierea legăturilor scolastice, la emanciparea individului, la nașterea libertății, o epocă ce trebuia, la drept vorbind, considerată ca o extensiune a sferei mele spirituale, într-un cuvînt, o epocă a umanismului burghez — sentimentul, zic, că-i bătuse ceasul, că în viață se petrecuse o mutație, că lumea intra sub semnul unei alte constelații, fără nume încă — acest sentiment, ce mă incita la cea mai atentă receptivitate era, în fond, produsul nu al sfîrșitului conflagrației, ci al izbucnirii ei, la paisprezece ani de la nașterea unui nou secol, era sentimentul ce stătuse la baza panicii, a îngroziri în fața destinului, încercat atunci de oamenii de categoria mea. Nici o minune, așadar, că înfrîngerea și dezagregarea îl amplificau pînă la paroxism, nici o minune, totodată, că într-o țară prăbușită ca Germania el să fie mai categoric stăpîn pe spirite decît la popoarele învingătoare, unde starea sufletească, tocmai mulțumită victoriei, era mult mai conservatoare. Ele nu simțeau nicidecum războiul ca o imensă, profundă incizie istorică separatoare, așa cum ne apărea nouă, ci vedeau în el mai curînd o tulburare fericit rezolvată după sfîrșitul căreia viața avea s-o apuce iarăși pe vechiul făgaș. Le invidiam din cauza asta. Invidiam îndeosebi Franța, pentru că victoria îi asigurase, cel puțin aparent, justificarea și confirmarea mentalității burgheze conservatoare ; pentru că-și putea permite, prin triumful ei, sentimentul de a se simți în securitate în raționalismul clasic. Incontestabil că pe vremea aceea mai bine și mai la mine acasă m-aș fi simțit dincolo de Rin decît dincoace, unde, cum spuneam, multe elemente noi, distructive, neliniștitoare, pe care totuși, dintr-un spirit de echitate încercam să mi le explic, veneau să impieteze asupra concepției mele despre lume — și spunînd acestea mă gîndesc la serile de nesfîrșite discuții confuze din locuința din cartierul Schwabing a unui anume Sixtus Kridwiss,

întîlnit în salonul Schlaginhaufenilor (voi reveni îndată asupra lui, spunînd acum, în trecere, doar că întîlnirile și consfătuirile de intelectuali ce aveau loc la el, și la care am participat de mai multe ori, dintr-un pur spirit de conștiinciozitate, însemnau pentru mine un adevărat sacrificiu — și că, pe de altă parte, asistam în același timp, dintr-o apropiere plină de profundă prietenie, cu tot sufletul, emoționat și adesea îngrozit, la geneza unei opere, nu lipsită de anumite relații, temerare și profetice, cu acele dezbateri, confirmîndu-le și realizîndu-le pe un plan superior, creator...). Dacă mai adaug că pe lîngă toate astea mai aveam de îndeplinit și îndatoririle mele didactice și că nu-mi puteam permite să-mi neglijez obligațiile de cap de familie, se va înțelege ușor că eram supus la un efort excesiv care, împreună cu o alimentare săracă în calorii, mi-au redus greutatea corporală într-o măsură destul de apreciabilă.

Amintesc acestea tot ca să caracterizez vremurile de-atunci, schimbătoare, pline de primejdii, nu ca să trezesc compătimirea cititorului pentru neînsemnata mea persoană, căreia nu i se cuvine, în aceste memorii, decît un loc în ultimul plan. Mi-am mai exprimat regretul că, în zelul meu de povestitor, las, pe ici pe colo, impresia că gîndurile îmi sînt împrăștiate. E însă o impresie eronată, pentru că urmăresc șirul lor cu multă rigoare și n-am uitat că voiam să ajung la o a doua comparație, impresionantă, revelatoare, folosită de Adrian în timpul durerilor sale chinuitoare, pe lîngă acea cu „micuța sirenă".

Cum mă simt ? îmi spunea el atunci. Cam ca Ioan Mucenicul în cazanul cu ulei. Întocmai așa trebuie să mă vezi în închipuirea ta : Stau ghemuit în căldare ca un martir pios și dedesubt pîlpîie și trosnește vesel un foc de bușteni ațîțat sîrguincios, cu niște foale mici, de mînă, de-un biet om de treabă ; sub ochii maiestății-sale imperiale — trebuie să știi că acel împărat e Nero, un sultan măreț, trufaș, care poartă pe spinare o bucată de brocart italienesc — și privește cum sluga călăului, cu șorț mic de piele și pelerină scurtă pe umeri, îmi toarnă pe ceafă cu un linguroi cu coada lungă din uleiul clocotind în care-s ghemuit cu evlavie. Mă unge cum se unge friptura cu sosul ei, o friptură infernală, lucru demn de văzut, și ești și tu poftit să te amesteci în asistența sincer interesată, să privești de după zaplaz, printre magistrați, public poftit anume, unii cu turbane, alții cu tichii de-ale noastre vechi nemțești și cu pălării pe deasupra, tîrgoveți cumsecade, veniți să vadă — și pofta lor de privit e pusă sub protecția halebardierilor. Își arată unul altuia ce pățește cel ajuns friptură infernală. Stau cu două degete pe obraz și două sub nas. Un burtos ridică mîna, parc-ar vrea să

spună : „Ferească Dumnezeu pe oricine de-așa pacoste !" Pe fețele femeilor se citește convingerea neroadă. Vezi ? Sîntem cu toții strînși grămadă. E o scenă familiară, plină de figurație. Cățelușul stăpînitorului Nero a venit și el, să nu rămînă cumva vreun locșor gol. Are o mutră de grifon furios. În fund se văd ziduri de cetate, turnuri țuguiate, coame de acoperiș din Kaisersaschern...

Firește, ar fi trebuit să spună din Nürnberg. Pentru că ceea ce descria Adrian, cu aceeași evidentă cunoaștere intimă cu care descrisese sirena, cum trupul ei de femeie sfîrșește în coadă de pește, era, recunoscusem de mult, înainte de a-și fi încheiat el descrierea, era, zic, prima filă din seria de gravuri în lemn, *Apocalipsul*, a lui Dürer. Cum să nu-mi fi revenit în minte această comparație ce-mi păruse stranie și destul de vagă, atunci, dar îmi stîrnise totuși anumite bănuieli mai tîrziu cînd mi se dezvălui cu încetul intenția lui Leverkühn, opera sa viitoare, pe care era stăpîn, dar totodată îl domina și în vederea căreia își adunase puterile în timp ce zăcea chinuit, zdrobit ? N-aveam eu dreptul să spun că la artist stările depresive și cele elevate, fecund-creatoare, boala și sănătatea, nu sînt cîtuși de puțin riguros distincte ? Că, mai curînd, în timp de boală și, cum s-ar spune, la adăpostul ei, elementele de sănătate acționează, mai mult chiar, sănătatea preia unele elemente morbide și le transformă în ferment de geniu ? Așa stau lucrurile, și numai unei prietenii care mi-a adus multe griji și spaime, dar mi-a și umplut inima de mîndrie, datorez faptul de a fi înțeles că geniul este o formă de forță vitală profund înrădăcinată și încercată în boală, din boală creînd și prin ea devenind creatoare.

Ideea oratoriului apocaliptic, preocuparea lui nemărturisită de pe atunci data, din vremea epuizării aparent depline a forțelor lui vitale, iar vehemența, rapiditatea cu care mai tîrziu l-a pus — în cîteva luni — pe hîrtie, m-a făcut întotdeauna să mă gîndesc că perioada lui de prostrație îi fusese un fel de refugiu, de ascunzătoare, unde se retrăsese dintr-un impuls firesc, pentru ca nevăzut, neauzit, nebănuit de nimeni, complet separat, dureros izolat de viața noastră de oameni sănătoși, să nutrească și să dezvolte proiecte cărora sănătatea banală, comună nu le era de loc mediu propice, nu le dădea curajul aventurii, proiecte ce și ele trebuia smulse, furate din lumea subterană, aduse de-acolo la suprafață, la lumină. Că intențiile lui mi se dezvăluiau numai pas cu pas, cîte puțin la fiecare vizită, am mai spus. Scria, schița, culegea, studia și combina : lucrurile astea nu mi le putea ascunde, și făceam constatarea cu o profundă satisfacție lăuntrică. Întrebările, dibuirile mele se izbeau, săptămînă după săptămînă, de un fel de fereală, jumătate glumă, jumătate mister nu chiar lipsit de suspi-

ciune necurată, o discreție ca o protecție, o apărare, sfioasă și enervantă, un rîs cu sprîncenele încruntate, expresii ca : „Mai lasă-te de-atîta curiozitate indiscretă, păstrează-ți puritatea sufletelului !“ Sau : „Nu te grăbi, dragul meu, oricînd vei afla, tot prea devreme va fi !“ Sau, mai limpede, și ceva mai dispus la mărturisiri : „Da, da, dospesc aici sfinte orori. Nu-i chiar așa ușor să scapi de virusul teologic din sînge. Cînd nu te-aștepți, atunci te pomenești cu-o afurisită de recidivă !“

Aluzia confirma bănuieli trezite de lecturile lui. Zărisem pe masa de lucru o carte veche extraordinară, o traducere franceză în versuri, de prin secolul al XIII-lea, a Viziunii Sfîntului Pavel (originalul grecesc data din secolul al IV-lea). La întrebarea cum ajunsese la el, mi-a răspuns :

— Rosenstiel mi-a adus-o. Nu-i prima raritate de care-mi face rost. E o femeie descurcăreață. A simțit că am un fel de slăbiciune pentru oamenii coborîți. Vreau să spun : coborîți în infern. Asta creează o familiaritate între personaje altminteri foarte disparate, cum sînt Pavel și Enea al lui Virgil. Ți-aduci aminte cum îi citează Dante înfrățiți, ca doi inși ce-au fost împreună „acolo, jos“ !

Îmi aduceam aminte.

— Din nefericire, *filia hospitalis* [1] a ta nu ți-o poate citi.

— Nu, rîse el, la franțuzeasca veche trebuie să mă folosesc de ochii mei.

Pentru că, într-adevăr, pe vremea cînd *nu* se putea folosi de ochii săi, cînd apăsarea chinuitoare pe ei și în adîncul lor îi făcea cititul imposibil, Clementine Schweigestill trebuise să-i citească adeseori și se-ntîmpla să dea peste lucruri ce puteau lăsa impresii destul de ciudate unei fete cumsecade de la țară — dar care, la urma urmei, nu erau chiar atît de nelalocul lor cînd ieșeau de pe buze. Am întîlnit-o și eu pe copila aceasta de treabă, la Adrian, în odaia starețului, el lungit în șezlongul cumpărat la Bernheim, ea șezînd cu spinarea țeapănă în jilțul Savonarola, la masa de scris, și citindu-i, cu glas tare — cu accentul acela mișcător, greoi, afectat, de nemțească literară de școală primară — citindu-i, zic, extaticele întîmplări ale Mechthildei de la Magdeburg, dintr-o carte veche, mucegăită, cu scoarțe de carton — ajunsă acolo desigur tot mulțumită isteței de Rosenstiel. M-am așezat în tăcere pe banca din colț, ascultînd o vreme cu uimire această pioasă, insolită și excentrică lectură bîlbîită.

Și așa am aflat că treaba asta se întîmpla frecvent. În portul ei țărănesc pur, văzînd supravegherea religioasă, adică : o bluză

[1] Fiica gazdei (lat.).

din stofă de lînă verde ca măslina, încheiată sus la gît cu năsturei metalici deși, unul lîngă altul, corsajul apăsîndu-i bustul tînăr și sfîrșind într-un vîrf ca de inimă adus în jos peste o fustă foarte creață, lungă pînă la călcîie, iar ca unică podoabă, sub panglicuța de la gît, un lănțișor din monede vechi de argint, tînăra fată cu ochii căprui ședea lîngă bolnav și îi citea, cu tonul ei de școlăriță, ca o litanie, din cărți împotriva cărora desigur că domnul părinte n-ar fi avut nimic de obiectat : literatură precreștină și medievală de viziuni și speculații asupra lumii celeilalte. Cînd și cînd, Frau Schweigestill mai vîra capul pe ușă, să vadă ce-i face fata, de care, oricum, ar fi avut nevoie în casă, dar încuviința îndată bucuroasă, cu un semn din cap, și se retrăgea. Sau se întîmpla să se așeze și ea pe un scaun lîngă ușă, vreo zece minute, să asculte, dispărînd apoi fără zgomot. Dacă fata nu-i citea din rătăcirile Mechthildei, atunci din cele ale Hildegardei de la Bingen. Și dacă nici astea nu erau, atunci desigur o *Historia Ecclesiastica gentis Anglorum* [1] tălmăcită în nemțește, a învățatului călugăr Beda Venerabilis, operă ce păstrează o bună parte din fanteziile celtice despre lumea cealaltă, viziuni din timpurile primitive irlandeze și anglo-saxone. Toată literatura asta extatică, vestitoare a Judecății-de-apoi, ațîțînd pedagogic spaima de pedeapsa eternă a eshatologiei precreștine și a creștinismului primitiv, constituia o țesătură de tradiții extrem de densă, mișunînd de repetări, în care Adrian se învăluia ca o crisalidă, pentru a-și crea starea de spirit necesară unei opere ce concentra toate elementele ca într-un focar, înmănunchindu-le apoi într-o sinteză artistică unică, monstruoasă, prezentînd-o — asta-i era doar menirea neînduplecată — ochilor omenirii, ca pe-o oglindă a revelației, să vadă ce-o așteaptă și cît de curînd.

„S-apropie sfîrșitul, iată-l, sfîrșitul, s-apropie, vine ! Răsare, se prăvale peste tine, tu ce locuiești acest pămînt !“ Cuvintele puse de Leverkühn în gura *testis*-ului, martorul, naratorului într-o melodică spectrală construită din succesiuni de cvarte perfecte și cvinte micșorate bazate pe armonii străine susținute, ce dau apoi textul acelui *responsorium* [2] temerar-arhaic, repetat, de neuitat — în două coruri pe patru voci în antifonie — aceste cuvinte, zic, nu fac cîtuși de puțin parte din *Apocalipsul Sfîntului Ioan ;* ele își au originea într-un alt strat, al profeților exilului babilonic, în viziunile și lamentările lui Ezechiel, și se află, de altfel, într-o foarte ciudată relație de dependență cu misterioasa *Epistolă din Patmos*

[1] Istoria bisericească a poporului englez (lat.).

[2] Răspunsul dat de cor (lat.).

din timpul lui Nero. Așa, de pildă, *Înghițitul cărții*, pe care Albrecht Dürer are temeritatea să o ia ca temă a uneia din gravurile sale în lemn, este împrumutată aproape cuvînt cu cuvînt din Ezechiel, afară de amănuntul că ea, cartea (sau „sulul" pe care sînt scrise lamentările și vaietele și blestemele), capătă în gura docilului mestecător gustul dulce al mierei. La fel și cu faimoasa curvă, femeia călare pe dobitoc, pe seama căreia nürnberghezul se amuzase cînd a desenat-o, folosindu-se de un studiu de portret al unei curtezane venețiene adus cu sine din Cetatea Dogilor — este și ea descrisă de Ezechiel, foarte pe larg și cu aceleași întorsături de frază. Există, într-adevăr, o tradiție a *Apocalipsului* care furnizează acestor extatici viziuni și aventuri într-o anumită măsură gata elaborate — oricît ar părea, din punct de vedere psihologic privind, ciudat ca un om să aiureze azi după același tipic după care a aiurat altul înaintea lui, și să poți cădea în extaz nu după capul tău, ci împrumutînd de la alții, după șablon. Și totuși, așa stau lucrurile, și mă refer la ele în legătură cu constatarea că Leverkühn, în incomensurabila sa lucrare corală, nu s-a limitat de loc, în ce privește textul, la *Apocalipsul Sfîntului Ioan*, ci a folosit, pot spune, întreaga pomenită moștenire de izvoare vizionare anterioară și a cuprins-o în opera sa, astfel că se poate vorbi despre crearea unui *Apocalips* nou, al lui, într-o oarecare măsură un rezumat al tuturor vestirilor despre sfîrșitul lumii. Titlul, *Apocalipsis cum figuris*, este un omagiu adus lui Dürer, destinat să scoată în relief vizualul și întruchiparea în real, minuția grafică, totala saturare a spațiului cu detalii fantastice și precise, comune ambelor opere. Dar fresca gigantică a lui Adrian era departe de a urma programatic cele cincisprezece desene ale nürnberghezului. E-adevărat, rezonanța sa copleșitoare de operă de artă desăvîrșită se reazimă pe multe din cuvintele misteriosului document ce-l inspirase și pe celălalt, pe Dürer ; dar Adrian a lărgit domeniul posibilităților muzicale, ale corurilor, ale recitativelor, ale ariilor, incluzînd în compoziția sa unele din pasajele sumbre ale psaltului, de pildă acel sfîșietor „Căci plin e sufletul meu de jale, iar viața mea-i aproape de infern", precum și cele mai expresive imagini de groază, clamări, din scripturile apocrife, și de asemenea, unele fragmente din lamentările lui Ieremia, ce-ar avea astăzi un efect de indicibilă atracție, precum și multe altele, mai vechi, mai uitate, toate la un loc trebuind să contribuie la a crea impresia că se cască o altă lume, că a venit ziua socotelilor, că-ncepe pogorîrea în infern, și aici el insera și dezvolta reprezentările lumii celeilalte, în stadii succesive, demonismul, antichitatea și creștinismul pînă la Dante, prelucrîndu-le în mod vizionar. Paleta sonoră a lui Leverkühn are mult din poezia

lui Dante, și mai mult încă din acel tablou mural în care îngerii suflă în trîmbițele ce-anunță sfîrșitul lumii, corabia lui Caron își răstoarnă încărcătura, morții învie, sfinții se închină, măști diabolice așteaptă doar semnul lui Minos cel încolăcit de șerpi, dar osînditul, cu cărnuri voluptoase, prins, smuls, luat pe sus de fiii rînjiți ai iadului, începe sfîșietoarea coborîre, acoperindu-și un ochi cu palma și cu celălalt privind plin de oroare pierzania eternă ; iar nu departe de-acolo, mila Domnului scoțînd spre mîntuire două suflete de păcătoși — într-un cuvînt, e vorba de construcția de grupuri și scene de la Judecata-de-apoi.

Ierte-se omului de cultură, care pînă la urmă totuși sînt, dacă atunci cînd încearcă să vorbească despre o operă ce-i este atît de tulburător apropiată, o pune alături, o compară cu anumite monumente binecunoscute. O fac pentru liniștea mea, de care și astăzi mai am nevoie cînd vorbesc despre ea, cum aveam în zilele cînd, cu spaimă, uimire, consternare, cu mîndrie, asistam la geneza sa, sentimente datorate, presupun, devotamentului și iubirii mele pentru creatorul ei, dar în realitate opera depășea capacitatea mea psihică de înțelegere și mă tulbura pînă la zguduire. După acea primă perioadă de tăinuire și fereală însă, Adrian permise prietenului său din copilărie accesul la toată activitatea și preocupările sale, așa că la fiecare vizită la Pfeiffering — și, firește, mă duceam cît mai des îmi era cu putință, aproape în fiecare sîmbătă și duminică — îmi era îngăduit să ascult noi fragmente, pe măsură ce se năștea : adăugiri și concepte de-o amploare uneori de necrezut, de la o săptămînă la alta, așa că, mai ales dacă țineai seama de complexitatea spirituală și tehnică a facturii, supusă unor legi severe, cineva deprins cu un proces de creație burghez, moderat și ponderat, avea de ce păli înspăimîntat. Da, mărturisesc, în spaima mea poate puțin cam naivă, spaimă de ființă muritoare, în fața acestei opere factorul cel mai important era repeziciunea pur și simplu tulburătoare cu care se înfiripa — grosul lucrării fusese elaborat în patru luni și jumătate, un interval de timp de abia suficient pentru simpla scriere mecanică, pentru simpla copiere.

Era evident, Leverkühn însuși recunoștea : trăise atunci într-o tensiune care era orice, numai agreabilă nu, o stare de inspirație, chinuitoare, tiranică, în care străfulgerarea unei probleme, enunțarea ei, însăși *elaborarea* compoziției, ce-l preocupa în permanență, erau unul și același lucru cu rezolvarea, o iluminare ce nu lăsa timp niciodată ideilor, în goană una după alta, să-l înrobească ; de abia dacă putea să le urmărească fugar, să le noteze cu condeiul, cu creionul. Cu toate că sănătatea-i era cît se poate de șubredă încă, lucra zece ore pe zi și chiar mai mult, doar cu o scurtă între-

rupere la prînz sau doar cînd făcea cîțiva pași în aer liber, pe lîngă iaz sau pe Zionshügel — mici excursii grăbite, semănînd mai mult a încercări de evaziune decît a plimbări de recreare, și puteai recunoaște după mersul lui, ba precipitat, ba șovăitor, că plimbarea nu era decît o altă formă de neostenită agitație. De multe ori, în serile de sîmbătă petrecute în tovărășia lui, văzusem cît de puțin era stăpîn pe sine, cît de puțin era în stare să se mențină într-o oarecare destindere, vorbind cu mine dinadins despre chestiuni de toate zilele, lucruri fără importanță. Parcă-l văd cum se încorda deodată, privirea îi încremenea cercetătoare, buzele i se desprindeau ușor una de alta și în obraji îi apărea, brusc, o îmbujorare neliniștitoare pentru mine. Ce era asta? Să fi fost oare una din acele iluminări melodice cărora le era, pe vremea aceea, aș zice expus, și prin care forțele misterioase, cu hotărîre ignorate de mine, își respectau angajamentul — încolțea în spiritul său vreuna din acele teme de o plasticitate magistrală, abundînd în opera sa apocaliptică, ca să fie imediat dominată, temperată, ca să zic așa, apucată de zăbale, pusă în frîu și la locul ei, aliniată, devenind piesă componentă a compoziției? Îl mai văd și acum trecînd la masa lui de lucru, murmurînd „Spune, spune, vorbește mai departe!" și deschizînd schița de orchestrație cu atîta vehemență, că uneori sfîșia cîte o filă prea brutal întoarsă și, cu o grimasă, un amestec de expresii pe care nu încerc să-l definesc, dar care în ochii mei desfigura frumusețea inteligentă și mîndră a chipului său, oprindu-și privirea acolo unde, poate, era notat acel cor de groază al unei omeniri fugărite ce alerga împleticindu-se, prăvălindu-se-n țărînă, călcată în picioare de cei patru cavaleri, sau poate sinistra chemare, *Vaietul păsării* încredințată măcăitului batjocoritor al fagotului, sau poate chiar acel cîntec alternat antifonic ce mi-a sfîșiat inima din prima clipă — fuga corală aspră pe cuvintele lui Ieremia :

De ce oare murmură oamenii cît sînt în viață?
Murmure oricine, 'mpotriva păcatului său!
Iar noi să ne cercetăm, să ne pătrundem
firea noastră
Și să mărturisim credință Domnului.
. . . . . .

Noi, noi am păcătuit
Și ne-am răzvrătit;
De-aceea pe bună dreptate nu ne-ai cruțat;

Ci peste noi ți-ai revărsat mînia
Și ne-ai urmărit și fără îndurare ne-ai sugrumat.
. . . . . .

Și-ai făcut din noi gunoiul și scîrnăvia neamurilor.

Eu numesc piesa aceasta o fugă, și chiar lasă impresia de fugă, fără însă ca tema să fie repetată, așa cum se cuvenea, ci se desfășoară și ea pe măsură ce se desfășoară întregul, astfel că rigoarea stilului se descompune și duce, ca să zic așa *ad absurdum*, pare să se supună ea artistului — ceea ce nu poate să nu-ți poarte gîndul înapoi la forma arhaică de fugă ale unor anumite *canzoni* și *ricercari* din perioada dinainte de Bach, în care tema de fugă nu era totdeauna clar definită și riguros păstrată.

Se uita într-o parte sau alta, punea mîna pe condei, îl zvîrlea deoparte, murmura : „Bine, să rămînă pe mîine", și se întorcea spre mine cu fruntea încă înroșită. Dar eu știam, sau mă temeam, că n-o s-o lase „pe mîine", și că după ce mă voi fi despărțit de el, se va apuca de lucru și va duce la capăt ceea ce-i venise în minte atît de intempestiv pe cînd stăteam de vorbă — pentru ca după aceea, cu două tablete de luminal, să dea somnului său profunzimea necesară să-i compenseze durata scurtă și, o dată cu zorile, să se apuce iar de lucru. Îmi cită :

Haideți, psaltule și harpă,
Vreau să mă trezesc devreme.

Asta deoarece trăia cu teama că starea de iluminare cu care fusese dăruit sau blestemat i-ar putea fi luată înapoi prematur, și, într-adevăr, avu o recidivă cu puțin timp înainte de finalul operei, acel înspăimîntător final ce-i solicita întreg curajul, final cu totul departe de muzica romantică a mîntuirii, confirmînd cu atîta neînduplecare caracterul teologic negativ și neîndurat al întregului — avu, zic, într-adevăr, o recidivă chiar cînd se pregătea să pună la punct acea năvală policromă de sunete ale masei de alămuri rostogolindu-se din toate părțile și producînd impresia unei prăbușiri deznădăjduite într-un abis fără fund — o recidivă ce-a durat trei săptămîni, cu aceleași dureri și grețuri ca și prima oară, o stare, după cum spunea chiar Adrian, în care nu mai ținea minte nici ce-i aceea compoziție, nici ce-nseamnă să compui. A trecut și asta ; la începutul lui august 1919 lucra din nou, și pînă a se sfîrși această lună cu multe zile însorite și dogoritoare, totul era gata. Cele patru luni și jumătate pomenite ca perioadă de creație

a operei sînt socotite pînă la începutul perioadei de epuizare. Dacă ținem seama și de ea, și de perioada de lucru finală, a avut nevoie, fapt foarte surprinzător, de șase luni ca să scrie prima versiune a *Apocalipsului*.

XXXIV

(continuare)

Asta să fie oare tot ce am de spus în biografia prietenului dispărut, despre lucrarea lui, operă atît de detestată, privită cu oroare, dar și atît de îndrăgită și ridicată în slăvi ? Nu. De loc. Mai am încă multe pe suflet în legătură cu ea, și îmi propusesem chiar ca despre unele din trăsăturile sale caracteristice, care — se-nțelege, în neștirbită admirație — mă frămîntau și mă deprimau, mai bine zis : mă *preocupau* și-mi tulburau mintea, îmi propusesem, zic, să încerc să stabilesc o legătură între ele și speculațiile abstracte înregistrate cu prilejul mai sus-pomenitelor discuții din casa domnului Sixtus Kridwiss. Nu ezit să mărturisesc că experiența, nouă pentru mine, a acestor seri, împreună cu participarea mea la opera solitară a lui Adrian, efortul cerebral pe care mi-l cerea acest fel de viață, m-au făcut să slăbesc șapte kilograme.

Kridwiss, grafician, artist ilustrator de cărți și colecționar de xilogravuri colorate și ceramică din Asia de est, specialitate în care, invitat de cutare sau cutare asociație, ținuse conferințe destul de documentate și inteligente în diferite orașe ale Reichului sau chiar în străinătate, era un domn mărunt, fără vîrstă, cu un pronunțat accent hesso-renan în vorbire, de o neobișnuită vioiciune intelectuală, urmărind, fără vreo legătură spirituală bine determinată, din pură curiozitate, evenimentele timpului, iar tot ce-i ajungea la ureche căpăta, pentru el, „o impohrtanță enooormă". Îi plăcea să facă din locuința sa de pe Martiusstrasse în cartierul Schwabing, al cărei salon era împodobit cu fermecătoare stampe chinezești în tuș și culoare (din epoca Sung), un punct de întîlnire al persoanelor conducătoare sau cel puțin marcante din viața spirituală a Münchenului — cîte mai găzduia pe-atunci între zidurile sale vrednica noastră urbe — și organiza acolo reuniuni serale numai între bărbați, cam discursive, un fel de ședințe intime ale unei mese rotunde, cu nu mai mult de opt pînă la zece personalități, unde te duceai după cină, pe la nouă, ele rezumîndu-se, fără mari eforturi de ospitalitate din partea amfitrionului, la schimburi

libere de idei, într-un cadru lipsit de constrîngere. De altfel, nu totdeauna domnea aceeași înaltă tensiune intelectuală, deseori se aluneca în conversații agreabile, dar banale, dacă nu pentru altceva, pentru motivul că mulțumită înclinărilor și legăturilor sociale ale lui Kridwiss, nivelul intelectual al participanților era totuși inegal. Așa, de pildă, luau parte la ședințe doi membri ai familiei ducale de Hessen-Nassau, studenți la München, tineri amabili pe care Kridwiss îi numea cu o oarecare emfază „frumoșii prinți", și prezența lor, dacă n-ar fi fost decît doar faptul că erau cu-atît de mult mai tineri decît noi, impunea oarecare rezervă în discuții. Nu vreau să spun însă că ne-ar fi stînjenit. Deseori o discuție mai înaltă evolua, nestingherită, mult deasupra capetelor lor, tinerii păstrîndu-se într-o tăcere surîzătoare sau făcînd pe auditorii serioși și uimiți. Pentru mine personal, mai iritantă era prezența amatorului de paradoxuri cunoscut cititorului nostru, doctorul Chaim Breisacher, pe care, după cum am mărturisit-o de mult, nu puteam să-l sufăr, dar perspicacitatea, flerul lui păreau să-l facă indispensabil în asemenea ocazii. Mă indispunea și faptul că dintre invitați făcea parte și fabricantul Bullinger ; prezența lui era legitimată doar de categoria de contribuabili din care făcea parte, ceea ce-i îngăduia să pălăvrăgească zgomotos pe tema celor mai dificile probleme de cultură.

Merg acum mai departe și recunosc că în fond nu mă prăpădeam după nici unul dintre cei de la masă, nici unul nu-mi inspira o încredere autentică — exceptînd întrucîtva pe Helmut Institoris, fidel frecventator al cercului și el și de care mă legau relații amicale stabilite prin soția lui ; numai că, firește, persoana lui trezea asociații de idei îngrijorătoare sub alt aspect. De altfel e de discutat ce aș fi putut obiecta unor oameni ca, de pildă, doctorul Unruhe, Egon Unruhe, un filozof paleozoolog, care, în scrierile sale, pornind de la perioadele geologice și de la știința fosilelor, proceda, cu multă subtilitate, la o verificare a tezaurului de legende primitive, astfel că în învățătura lui — un darwinism sublimat dacă vreți — devenea autentic și real tot ceea ce omenirea evoluată încetase de mult să mai ia în serios. Da, mă întreb, de unde neîncrederea mea în acest savant de necontestată probitate intelectuală? De unde neîncrederea în profesorul Georg Vogler, isoricul literar, autor al unei foarte stimate istorii a literaturii germane văzută din punctul de vedere al originii etnice, în care scriitorul era evaluat și discutat nu în calitatea lui de scriitor, de spirit de formație universală, ci ca un autentic produs autohton al mediului real, concret, specific, al unui anumit coltișor de țară, de el caracterizat și în același timp caracterizîndu-l ? Toate astea erau doar foarte oneste,

curajoase, clare, întemeiate și, din punct de vedere critic, foarte lăudabile. Un alt invitat, profesorul Gilgen Holzschuher, critic de artă și erudit cercetător în problema Dürer, mi-era și el suspect, deși pentru considerațiuni ce mi-ar fi fost foarte greu să le justific; și același lucru se potrivea perfect și poetului Daniel Zur Höhe, deseori prezent și el, un bărbat de vreo treizeci de ani, deșirat, cu profil de pasăre de pradă, îmbrăcat de sus pînă jos numai în negru, și încheiat pînă sus la gît, ceea ce-i dădea o înfățișare ecleziastică, vorbind cu un debit sacadat : „Da-da, da-da, desigur, nu-i rău, firește, s-ar putea spune !“, în timp ce bătea nervos cu talpa în podea. Îi plăcea să-și încrucișeze brațele pe piept sau să-și vîre, napoleonean, mîna în încheietura vestei, iar visurile sale poetice gravitau în jurul unei lumi dominate de campanii sangvinare în numele spiritului pur, terorizată, mustruluită de el, așa cum o descrisese în *Proclamații*, opera sa, unica sa operă mi se pare, apărută încă înainte de război, pe hîrtie velină, scumpă, o izbucnire lirico-retorică de terorism deșănțat, căruia nu puteai să nu-i recunoști însă oarecare forță de expresie. Semnatarul acestor proclamații era o entitate care-și zicea *Christus imperator maximus* [1], un energumen poruncitor, care strîngea armate gata să moară pentru cucerirea globului pămîntesc, emitea mesaje ca niște ordine de zi, dicta condiții de-o sadică neînduplecare, propăvăduia sărăcia și castitatea, și nu se mai sătura, bătînd sacadat cu pumnul în masă, pretinzînd supunere, supunere necondiționată și nelimitată. Poemul se încheia cu : „Soldați, vă dau spre jefuire... *lumea* !“

Toate astea erau „frumoase“ și aveau și o profundă conștiință de-a fi „frumoase“ ; „frumoase“ într-un mod crud, de un estetism absolut, în spiritul acela degajat pînă la nerușinare, obraznic lipsit de simțul răspunderii, pe care și-l permit uneori poeții — cea mai prăpăstioasă aiureală estetică ce mi-a fost dat s-aud vreodată. Helmut Institoris, firește, îl aprecia cu simpatie, dar și altminteri autorul și opera se bucurau de o considerație deosebită, și antipatia mea, și pentru poet și pentru volum, nu era atît de sigură de sine, știind că era generată, în parte, de iritarea provocată de grupul lui Kridwiss și de pozițiile lui pretențioase de critică a culturii, chiar dacă socoteam ca o datorie spirituală a mea să iau cunoștință de ele.

Voi încerca, într-un spațiu cît mai restrîns cu putință, să schițez esențialul acestor poziții, pe care amfitrionul nostru, pe bună dreptate, le găsea de „o importanță enormă“ și pe care Daniel Zur Höhe le însoțea de stereotipul lui „O, da, desigur, firește, s-ar putea

[1] Cristos, împăratul suprem (lat.).

spune !“, cu toate că nu era vorba de jefuirea lumii întregi de către o soldățime ce jurase credință lui *Christus imperator maximus*. Acelea erau, se-nțelege, numai simboluri poetice, pe cîtă vreme consfătuirile se preocupau de perspectivele realităților sociologice, de definirea zilei de azi și-a zilei de mîine, ceea ce, evident, avea cîte ceva comun cu ascetismul și erorile estetice ale lui Daniel. Am făcut eu însumi, din proprie inițiativă, ceva mai sus, observația că zguduirea și distrugerea provocate de război a valorilor vitale aparent consolidate au fost resimțite deosebit de viu, în special în țările învinse, care în felul acesta au făcut, sub aspect spiritual, un pas înainte. Se resimțea crunt și se constata obiectiv imensa pierdere de valori suferită de individ ca atare prin simpla existență a războiului, nepăsarea cu care viața trecea astăzi peste omul solitar și se încuiba în sufletele oamenilor sub forma unei indiferențe generale față de suferințe și prăbușiri. Această nepăsare, această indiferență în fața destinului individului ar fi putut fi considerată produsul celor patru ani de sîngeroasă chermesă care tocmai se încheiaseră ; dar aparențele nu puteau înșela : ca și în alte domenii, și aici războiul nu făcuse decît să desăvîrșească, să limpezească, să traducă în experiență drastică un proces de multă vreme în curs de evoluție, să pună bazele unui nou sentiment al vieții. Nu era cazul nici de elogii, nici de blam, ci mai curînd de percepere și constatare obiectivă, și cum într-o cunoaștere nepărtinitoare a realității, în însăși bucuria cunoașterii, există totdeauna o doză de încuviințare — cum să nu fi fost atrasă, de considerațiuni de felul acesta, o critică multilaterală, atotcuprinzătoare chiar, a tradițiilor burgheze, și prin asta înțeleg : valorile culturii, iluminismul, umanismul, visuri cum ar fi ridicarea popoarelor cu ajutorul civilizației științifice ? Că persoanele care exercitau această critică erau oameni de cultură, savanți, profesori — și că o făceau zîmbind, adeseori rîzînd cu îngăduință față de ei înșiși — dădeau lucrului un anume farmec, picant și tulburător, sau poate ușor pervers, și e, desigur, inutil de adăugat că forma de stat hărăzită nouă, germanilor, de înfrîngere, libertatea ce ne picase în poală, cu un cuvînt republica democrată, n-a fost nici măcar o clipă socotită cadru demn de luat în serios pentru Noul la care vizau ei, ci, cu conștiința unanimă că fac lucrul cel mai firesc, o înlăturau ca pe-un fapt efemer, lipsit din capul locului de orice influență asupra situației, o simplă glumă proastă și-atît ; nu puteai decît s-o ignori.

Îl citau pe Tocqueville (Alexis de), care spusese că, din revoluție țîșniseră, ca dintr-un izvor comun, două curente : unul ducînd pe oameni la instituții liberale, celălalt la puterea absolută. Dintre domnii care îl frecventau pe Kridwiss nu mai credea nimeni în

„instituții liberale", cu-atît mai mult cu cît conceptul de libertate însuși cuprindea o contradicție lăuntrică întrucît, pentru propria sa instaurare, ea, libertatea, era silită să-și îngrădească adversarul, ceea ce însemna să se anuleze pe sine însăși. Asta era soarta ei, dacă patetismul libertar al drepturilor omului nu era cumva din capul locului aruncat peste bord, cum se întîmpla de cele mai multe ori și la care lucru epoca arăta și acum mai multă înclinare decît la a se angaja într-un proces dialectic, făcînd din libertate dictatura partidului ei. La dictatură, la violență duceau, în orice caz, toate, pentru că, prin dărîmarea de către Revoluția Franceză a formelor politice și sociale tradiționale, răsărise o eră nouă și, conștient sau nu, mărturisit sau ba, mînuia cîrma către o stăpînire despotică asupra unor mase nivelate, pulverizate, izolate și tot atît de neputincioase ca și individul.

— Foarte bine ! Foarte bine ! O, da, desigur, s-ar putea spune ! afirma cu convingere Daniel Zur Höhe, bătînd insistent din picior.

Firește că se putea spune, numai că, fiind vorba, la urma urmei, despre descrierea barbariei în ascensiune, ar fi trebuit spuse cu ceva mai multă teamă, cu groază, iar nu cu acea satisfacție amuzată în fața căreia nu-ți mai rămînea decît speranța că veselia se adresa numai recunoașterii lucrurilor, nu lucrurilor în sine. Voi încerca să redau o imagine cît mai plastică a acestei bune dispoziții apăsătoare pentru mine. Nu se va minuna nimeni cînd voi arăta că în dezbaterile acestei avangarde pornite la critica culturii juca un rol de frunte o carte apărută cu șapte ani înainte de război, *Réflexions sur la violence* a lui Sorel. Prognoza lui inflexibilă : război și anarhie, caracterizarea Europei ca fiind solul cataclismelor războinice, teoria lui, că numai o singură idee poate uni popoarele acestui continent : ideea de a purta război — toate acestea îndreptățeau numirea ei drept carte a „timpului nostru". Ceea ce accentua și mai mult această îndreptățire era opinia autorului, trîmbițată sus și tare, că în evul maselor, dezbaterea parlamentară avea să se dovedească total inadecvată făuririi unei voințe politice ; că în locul ei, în viitor, va acționa alimentarea maselor cu ficțiuni, cu mituri capabile, sub formă de strigăte de luptă, să dezlănțuie energiile politice. În realitate, profeția crasă și tulburătoare a cărții spunea următoarele : că de-acum înainte miturile populare sau mai bine zis potrivite mulțimilor vor fi vehiculul mișcării politice : basme, himere, năluciri, care nu trebuie să aibă absolut nimic de a face cu adevărul, cu rațiunea, cu știința pentru a fi totuși creatoare, pentru a determina viața și istoria, pentru a se dovedi realități dinamice. Se vedea foarte bine că nu degeaba purta cartea un titlu amenințător : trata despre violență ca antiteză triumfătoare a adevărului. Te lăsa să înțelegi că destinul adevărului era înrudit de aproape cu cel al individului, ba chiar era identic, și-anume cu devalorizarea. Săpa o prăpastie batjocoritoare între adevăr și forță, între adevăr și viață, între adevăr și colectivitate. Implicit ți se dădea să înțelegi că acesteia, colectivității, i se cuvenea o considerabilă precădere în fața adevărului, că el trebuie să-i fie subordonat, și că cel ce voia să facă parte din colectivitate trebuia să fie dispus la reduceri masive de adevăr și știință, să fie gata la *sacrificium intellectus*.

Și acum (cu asta ajung la „imaginea cît mai plastică" promisă) : imaginați-vi-i pe domnii aceștia, ei înșiși savanți, profesori universitari, Vogler, Unruhe, Holzschuher, Institoris și pe deasupra și pe Breisacher, savurînd o stare de lucruri pentru mine profund înspăimîntătoare, și pe care ei o considerau fie fapt împlinit, fie necesitate în curs de instaurare. Se amuzau să-și înfățișeze un tribunal în ședință, dezbătînd unul din acele elanuri politice, un mit pentru mulțime, slujind la subminarea ordinei sociale burgheze. Protagoniștii trebuia să se apere împotriva acuzațiilor de „minciună" și „falsificare", dar, lucru ridicol, cele două părți, acuzați și acuzatori, nu numai că nu reușeau să ajungă la atacuri reciproce, dar nu izbuteau nici măcar să priceapă argumentele adversarilor, care cădeau astfel în gol. Efectul grotesc era produs de formidabilul aparat de documentare științifică, invocat cu profundă futilitate, ca să denunțe moftul drept moft, ultraj scandalos adus adevărului, pentru că dinamica ficțiune creatoare de istorie, așazisa falsificare sau, cu alte cuvinte, credința capabilă a da naștere unei colectivități era pur și simplu inaccesibilă pe acest front, și campionii ei își luau aere de-un dispreț cu-atît mai infatuat, cu cît se făceau mai stăruitoare eforturile de a-i combate pe un teren pentru ei străin și irelevant, anume pe cel științific, terenul adevărului onest, obiectiv. Ah, Dumnezeule, știința, adevărul ! În spiritul și tonul acestei exclamații răbufnea imaginea dramatică a interlocutorilor. Nu se mai săturau amuzîndu-se la spectacolul asaltului disperat pe care critica și rațiunea îl dădeau împotriva credinței cu totul de neatins, cu totul invulnerabile, și reușeau, cu forțe unite, să pună știința într-o situație de atît de ridicolă neputință, încît pînă și „frumoșii prinți" se distrau copios în felul lor copilăresc. Radioșii participanți la masa rotundă nu ezitau să atribuie și justiției — ea avea de spus ultimul cuvînt, avea de pronunțat sentința — aceeași renunțare la sine pe care o practicaseră și ei. O jurisprudență animată de voința de a se sprijini pe sentimentul poporului și de a nu se izola de colectivitate nu trebuie

să-și îngăduie a-și însuși punctul de vedere al așa-numitului adevăr teoretic, anticomunitar ; ea trebuie să se comporte într-un spirit atît modern, cît și patriotic, în înțelesul cel mai modern, respectînd falsul profitabil, achitînd pe apostolii lui și lăsînd adevărul să plece cu coada între picioare.

„O, da, desigur, s-ar putea spune, Cioc, cioc."

Cu toate că mie-mi venea rău, simțeam ca un gol în stomac, nu se cuvenea să fac pe cel care strică cheful, și nu lăsam să se vadă nimic din dezgustul meu, ci trebuia să mă asociez, pe cît se putea, la veselia generală, cu-atît mai mult cu cît asta nu însemna chiar consimțire ci, cel puțin pentru moment, o simplă constatare amuzată, pur spirituală, a imediatului sau a inevitabilului. Odată chiar am făcut propunerea : „Hai să fim o clipă serioși", să reflectăm asupra problemei dacă un gînditor preocupat profund și sincer de nevoile colectivității n-ar proceda mai bine luîndu-și ca obiectiv adevărul, nu colectivitatea, întrucît indirect și văzut în timp, aceasta din urmă ar fi mai bine ajutată cunoscînd adevărul, chiar dacă ar fi un adevăr amar, decît de sistemul de a gîndi că trebuie slujită în detrimentul adevărului și că, în realitate, printr-o asemenea tăgadă se distrugeau, dinlăuntru, și în modul cel mai sinistru, înseși bazele unei colectivități autentice. Dar în viața mea nu făcusem o remarcă al cărei ecou să fi fost atît de totalmente nul. Recunosc, era, ce-i drept, lipsită de tact, era neadecvată stării de spirit, era îmbibată de un idealism cunoscut și arhicunoscut, ajuns aproape de prost-gust, ambarasant pentru spiritul nou. Bine-ar fi fost, din partea mea, ca, alături de volubilii membri ai mesei rotunde, să examinez acest spirit nou și să-l aprofundez în loc să-i fac o opoziție sterilă și în fond plicticoasă, să-mi adaptez concepțiile la evoluția dezbaterilor și în cadrul lor să-mi imaginez lumea de mîine, care, în subteran, ajunsese într-un stadiu de devenire — indiferent de senzațiile mele în regiunea stomacului.

Era o veche lume nouă, o lume revoluționar-reacționară, în care valorile legate de ideea de individ, cum ar fi : adevărul, libertatea, dreptul, rațiunea erau complet golite de substanță, recuzate sau, în cel mai bun caz, acceptate într-un înțeles cu totul altul decît li-l atribuiseră secolele trecute, erau despărțite brutal de palida teorie și, relativizate, alimentate din belșug cu sînge proaspăt, erau atribuite unei instanțe superioare de violență, de autoritate, de dictatură a credinței — dar nu era un reacționarism anacronic, de ieri sau de alaltăieri, ci unul nou, echivalent cu o reîntoarcere a omenirii, de-o manieră cu totul inedită, la stările și condițiile teocratice medievale. Era tot atît de puțin reacționară cît puteai numi

regresivă o cursă în jurul unui glob, care, firește că te aducea înapoi, acolo de unde plecaseși. Tocmai asta era : regresul și progresul, vechiul și noul, trecutul și viitorul deveneau unul și același lucru. Lipsa de postulate în cercetare, libertatea gîndirii, nu numai că nu reprezentau progresul, ci făceau mai curînd parte din lumea celor rămași în urmă, lumea plictiselii. Gîndului i se dăduse libertatea de a justifica violența, așa cum șapte secole înainte i se permisese rațiunii să discute credința, să-i demonstreze dogmele : acesta îi fusese rostul, și acesta era rostul gîndirii azi, sau acesta îi va fi mîine. Cercetarea avea, *desigur,* postulate, și ce postulate ! Erau violența, autoritatea colectivității, și lucrul acesta li se părea atît de „de la sine înțeles", încît științei nici nu-i trecea prin cap că s-ar putea să nu fi fost liberă. Fără îndoială, subiectiv era liberă — în limitele unei anumite constrîngeri obiective, atît de încarnată și de naturală însă, încît nu lăsa de loc sentimentul încătușării. Ca să-ți dai seama limpede de cele ce te așteptau și ca să scapi de frica prostească pe care ți-o inspirau, trebuia doar să-ți amintești că imperativul anumitor postulate, anumitor condițiuni sacrosancte nu constituise niciodată o piedică pentru fantezia și cutezanța gîndirii individuale. Dimpotrivă : tocmai pentru că omului medieval îi fusese impus, din capul locului, de către biserică, un cadru spiritual uniform și circumscris ca un lucru absolut de la sine înțeles, el dăduse dovadă de mult mai multă fantezie decît burghezii evului individualist, se lăsase cu mult mai mult calm și siguranță de sine în voia imaginației personale.

O, da, violența îți constituia un teren solid sub picioare, era antiabstractă, și am procedat foarte bine imaginîndu-mi, alături de prietenii lui Kridwiss, cum vechiul spirit nou va transforma metodic viața în cutare sau cutare domeniu. Pedagogul, de pildă, știa că încă de atunci în învățămîntul elementar exista tendința de a se renunța la învățarea literelor una cîte una și a le rosti, și se mergea către o metodă a învățării de cuvinte, către conectarea scrisului de viziunea concretă a lucrurilor. Asta însemna, într-o anumită măsură, o abatere de la scrierea universală, abstractă, cu ajutorul semnelor independente, însemna, într-o anumită măsură, întoarcerea la ideografia popoarelor primitive. Înlăuntrul meu gîndeam : la urma urmei, la ce bun cuvinte, la ce bun scriere, la ce bun vorbire ? O obiectivitate radicală trebuia să se rezume la lucruri și numai la ele. Și mi-am amintit de o satiră a lui Swift : niște învățați ahtiați după reforme hotărau, în vederea menajării plămînilor și evitarea vorbăriei goale, să se desființeze cu totul vorba,

rostirea, iar înțelegerea între oameni să se facă prin arătarea însăși a obiectelor, din care, natural, vor trebui purtate în spinare cît mai multe, în interesul unei cît mai bune înțelegeri reciproce. Pasajul e foarte comic, mai ales pentru că femeile, plebea și analfabeții sînt cei ce se ridică împotriva reformei novatoare, insistînd să pălăvrăgească mai departe în cuvinte. Ce-i drept, interlocutorii mei nu mergeau cu propunerile lor atît de departe ca învățații lui Swift. Ei se erijau mai curînd în observatori dezinteresați și considerau ca avînd o „enoohrmă importahnță" tendința generală, destul de răspîndită, de a se renunța pur și simplu la ceea ce se numea cuceririle noastre culturale, de dragul unei simplificări socotită necesară și adecvată vremilor, și pe care, dacă voiai, puteai să o califici o rebarbarizare intenționată. Să-mi cred urechilor ? Ar fi trebuit să rîd, dar am rămas pur și simplu siderat cînd domnii prezenți acolo ajunseră să vorbească, în legătură cu toate astea, despre medicina dentară și efectiv despre „dintele-mort", simbolul lui Adrian și al meu în critica muzicală ! Cred că, într-adevăr, m-am înroșit ca un rac, rîzînd și eu cînd, în ilaritatea generală și cu satisfacție spirituală, s-a discutat despre tendința mereu mai mare a dentiștilor de a extrage fără multă vorbă orice dinte cu nervul mort, întrucît se ajunsese la hotărîrea să fie considerate corpuri străine, infecțioase — asta, după o lungă, trudnică și rafinată tehnică a tratamentului rădăcinilor, din secolul al XIX-lea. Bineînțeles, chiar doctorul Breisacher fusese cel ce făcuse o atît de subtilă observație, întrunind aprobarea generală : punctul de vedere igienic se manifestă în cazul acesta, mai mult sau mai puțin, ca o formă rațională împotriva tendinței primare spre delăsare, renunțare, evadare și simplificare — la motivările în materie de igienă era perfect justificat să suspectezi o bază ideologică. Indiscutabil că atunci cînd se va ajunge la eliminarea în stil mare a bolnavilor, la uciderea inapților și a debililor mintali, cînd într-o bună zi se va recurge la aceste măsuri, zic, ele vor fi fundamentate pe considerațiuni de igienă a poporului, a rasei, cînd în realitate — nu tăgăduia nimeni, ci, dimpotrivă, se accentua — erau hotărîri mult mai profunde : era abdicarea de la orice moliciune umană, operă a epocii burgheze, era o autopregătire instinctivă a omenirii pentru conjuncturi dure și sinistre, pline de dispreț pentru umanitate, era o epocă de mari războaie care probabil că ne vor duce mult îndărătul civilizației creștine a evului mediu, mai curînd în epoca întunecată a zămislirii ei, după prăbușirea culturii antice...

XXXIV
(fine)

Va înțelege oare cineva că la asimilarea unor asemenea noutăți omul poate pierde șapte kilograme ? Cu siguranță că nu le-aș fi pierdut dacă n-aș fi luat în serios rezultatele ședințelor de la Kridwiss, dacă aș fi fost convins că domnii aceia spuneau prostii. Dar nu eram cîtuși de puțin convins. Nici un moment nu mi-am ascuns că ei puneau degetul pe pulsul vremii cu o acuitate demnă de laudă, și pe baza acestui puls profetizau. Numai că le-aș fi fost — trebuie să repet — infinit recunoscător, și aș fi pierdut poate numai jumătate din cele șapte kilograme, dacă domnii aceștia s-ar fi arătat ei înșiși ceva mai îngrijorați în fața constatărilor lor și le-ar fi opus o oarecare critică de ordin moral. Ar fi putut, de pildă, să spună : „Din nenorocire lucrurile par să apuce pe cutare și cutare drum. În consecință, trebuie să recurgem la măsuri pentru prevenirea lumii, iar fiecare să facă tot ce-i stă în putință pentru a împiedica producerea lor". Dar ce spuneau ei, ca să zic așa, era : „Evenimentul s-apropie, s-apropie, și cînd se va produce, ne va găsi în înălțimea lui. E interesant, e chiar bine că vine — prin simplul fapt că viitorul se apropie ; a-l recunoaște constituie atît o ispravă în sine, cît și o satisfacție. Nu e treaba noastră să ne opunem cu ceva." — Așa cu savanții ăștia, în particular. Dar socoteala cu satisfacția recunoașterii în sine era o pungășie ; ei simpatizau cu obiectivul recunoscut, și fără această simpatie nu l-ar fi recunoscut, așa stăteau lucrurile, și de aci amărăciunea, și enervarea, și pierderea mea în greutate.

Și cu toate astea, nu tot ce spun e absolut just. N-aș fi slăbit nici șapte kilograme, nici jumătatea lor, numai datorită vizitelor mele din pură conștiinciozitate în cercul Kridwiss și eforturilor cerebrale cărora de bunăvoie mă supuneam acolo. Niciodată nu mi-aș fi pus la inimă vorbăria din jurul mesei rotunde dacă ea n-ar fi fost comentariul de o impertinentă glacialitate intelectuală la o pasionantă experiență de artă și amiciție ; vreau să spun experiența genezei unei opere de artă apropiate — apropiată prin creatorul ei, nu prin ea însăși, asta nu mi-e îngăduit s-o spun, pentru că prea mult din ce cuprindea mi-era străin, intimidant, — o operă ce se zămislea în colțul acela atît de tihnit și de rural, cu o febrilă repeziciune, oferind o stranie înrudire, un paralelism spiritual cu cele auzite la Kridwiss.

Oare nu se pusese acolo, la masa rotundă, la ordinea zilei, o critică a tradiției, ca rezultat al distrugerii valorilor vitale, socotite

multă vreme inviolabile, și nu se formulase acolo, în mod expres, remarca — nu mai știu de către cine, Breisacher, Unruhe, Holzschuher ? — că era necesar ca această critică să intervină împotriva formelor și categoriilor de artă moștenite, de pildă împotriva teatrului estetic, care se complăcuse în sferele burgheziei și fusese unul dintre mijloacele ei de cultură ? Da. Și iată, chiar sub ochii mei avea loc dizolvarea formei dramatice în cea epică, drama muzicală devenea oratoriu, drama de operă devenea cantată de operă — și toate astea într-un spirit, într-un sentiment general ce coincidea perfect cu sentințele tăioase ale interlocutorilor mei din Martiusstrasse, despre situația individului și a întreg individualismului de pe lume ; un sentiment general adică, pe care aspectul psihologic nu-l mai interesează, care împinge la obiectiv, la un limbaj exprimînd absolutul, coerciția, obligatoriul și, în consecință, își impune cu predilecție constrîngerea pioasă exercitată de formele rigide preclasice. De cîte ori, cînd observam, încordat, munca lui Adrian, nu-mi aminteam de ideile pe care ni le întipărise în mintea noastră de băieți, profesorul lui, limbutul acela bîlbîit : opoziția între „subiectivismul armonic“ și „obiectivismul polifonic“ ! Drumul în jurul sferei, despre care fusese vorba în discuțiile chinuitor de subtile de la Kridwiss, acest drum, în care regresul și progresul, vechiul și noul, trecutul și viitorul ajung să se confunde, îl vedem aici înfăptuit, printr-un regres plin de noutate, pînă înapoi, dincolo de arta, ajunsă armonică, a lui Bach și Händel, în trecutul îndepărtat al autenticei polifonii.

Am păstrat o scrisoare pe care mi-a scris-o Adrian la Freising, de la Pfeiffering, unde lucra la imnul închinat „mulțimii nesfîrșite, ce nimeni nu era în stare s-o numere, din toți păgînii, și neamurile și limbile, stînd în fața jilțului și-a mielului“ (vezi a șaptea filă a lui Dürer) — o scrisoare ce mă chema să vin la el, semnată „Perotinus Magnus“. Glumă bogată în semnificații, o jucăușă identificare, plină de sarcasm față de sine însuși, căci acest Perotinus fusese, în veacul al XII-lea, conducătorul muzicii liturgice de la Nôtre-Dame și un maestru al cîntului ale cărui indicații componistice au contribuit la o înaltă dezvoltare a tinerei arte polifonice. Gluma aceasta cu semnătura îmi amintea foarte mult de una similară a lui Richard Wagner care, odată, pe vremea cînd compunea *Parsifal,* a pus sub numele său, în josul unei scrisori, titlul de „consilier consistorial“. Cineva, nu un artist, își poate pune, foarte intrigat, întrebarea : cît e de serios artistul în ceea ce ar trebui să fie, și pare a fi, preocuparea lui cea mai gravă și mai presantă, cît se ia el în serios pe sine însuși în această treabă, și cît e deziluzie obosită, mascaradă, farsă ? Dacă n-ar fi fost justificată întrebarea, cum ar fi putut marele maestru al teatrului muzical să-și dea, tocmai cînd lucra la opera sa de consacrare, o asemenea porecla ? La vederea semnăturii lui Adrian, mărturisesc că am avut și eu un sentiment analog ; da, întrebarea, grija, teama mea puneau în cumpănă însăși legitimitatea activității sale, dreptul lui asupra sferei în care se cufundau și la a cărei re-creare lucra cu mijloace extreme, perfecționate la maximum, cu un cuvînt, îl bănuiam, afectuos și îngrijorat, de estetism, ceea ce punea pe tapet, chinuitor, vorba prietenului meu : antiteza și succesoarea culturii burgheze *nu* era barbaria, ci comunitatea.

Aici nu mă poate înțelege nimeni dacă n-a trăit, ca mine, în propriul său suflet, cum am trăit eu, învecinarea estetismului cu barbaria, estetismul deschizător de căi barbariei — cum am trăit eu, care am avut de îndurat această mizerie, firește, nu pornită din mine însumi, ci prin prisma prieteniei pentru un spirit artist ce mi-era drag și se afla în mare primejdie. Reînvierea muzicii cultice a epocilor profane își avea pericolele ei. Ea slujise scopurilor bisericii, nu-i așa ? Dar înainte slujise și altora, mai puțin civilizate, vracilor, magicienilor, și asta în timpuri în care gestionarul treburilor cerești, preotul, era încă vraci și magician. Se poate oare contesta că aceasta era o stare preculturală, barbară a cultului în artă — și, de înțeles sau nu, reînvierea recentă a cultului în artă recurge la mijloace ce aparțin nu numai stadiului civilizației bisericești, ci și stadiului primitiv ? Dificultățile uriașe prezentate de repetițiile și reprezentațiile *Apocalipsului* lui Leverkühn sînt direct legate de faptul acesta. Și aici ansambluri începînd sub formă de coruri vorbite, și numai în etape, prin tranziții dintre cele mai extraordinare, devin muzică vocală de-o mare bogăție ; deci comori ce străbat toate nuanțările, de la murmurul gradat, vorbirea antifonă, de la recitativ pînă la cîntul cel mai polifonic — acompaniate de sonorități pornind de la un simplu zgomot, o bătaie de tobă magic-fantastică, negroidă, un duduit de gong, și ajungînd la muzica supremă. De cîte ori această operă intimidantă prin nevoia sa insistentă de a dezvălui în limbaj muzical lucrurile cele mai misterioase, atît bestia din om cît și năzuințele lui sublime, n-a avut de îndurat acuzația de barbarism sîngeros, dar și de intelectualism anemiat ! Zic : de îndurat, pentru că ideea de a lua, într-un fel, istoria vieții muzicii, de la stările ei elementare, premuzicale, magice și ritmice, și a o duce pînă la desăvîrșirea ei atît de complicată, o expune acestei acuzații poate nu numai parțial, ci și în întregul ei.

Voi cita un exemplu care a fost totdeauna ținta sarcasmelor și urii unei critici dușmănoase și de aceea, totdeauna, îmi trezea sentimente de îndurerare și teamă omenească. Dar pentru asta trebuie

să mă întorc puțin îndărăt : știm cu toții că prima năzuință, prima cucerire a artei muzicii a fost denaturarea sunetului, cîntecul — care la originea vremurilor și a omului trebuie să fi fost un glissando de urlete pe mai multe tonuri — și de a-l fixa pe o singură gamă, de a smulge din haos un sistem tonal. Cert și de la sine înțeles e că o reglementare normativă a sunetelor era condiția prealabilă și prima automanifestare a ceea ce înțelegem noi astăzi prin muzică. A rămas să dăinuiască în ea, ca un atavism naturalist, ca un rudiment barbar din vremuri premuzicale, alunecarea sunetului, glissando-ul — un element ce, din considerațiuni profund culturale, urmează să fie folosit cu cea mai mare circumspecție, și în care eu am fost întotdeauna dispus să disting un demonism anticultural și chiar antiuman. Ce mă preocupă pe mine e, firește, n-aș putea spune predilecția, dar o excepțional de frecventă folosire de către Leverkühn a acestui glissando, cel puțin în această operă, în *Apocalips*, ale cărui imagini de teroare constituie, desigur, prilejul cel mai ispititor, dar totodată și cel mai legitim, de folosire a sălbaticului element. Cît de înspăimîntător este efectul acestor glissandi de tromboane, enunțînd tema, acolo unde cele patru voci ale altarului ordonă să se dea drumul celor patru îngeri ai răzbunării, care seceră cal și călăreț, papă și împărat și o treime din omenire — această alunecare devastatoare prin cele șapte poziții ale instrumentului ! Urletul, luat ca temă — ce oroare ! Și ce panică acustică naște din repetat prescrisele glisandi de timpane, un efect muzical sau sonor facilitat de mobilitatea pe diferite trepte a timpanului mecanic — manipulat aici în tremollo. Efectul este pur și simplu sinistru. Dar ceea ce te înfioară pînă-n măduva oaselor e utilizarea glissando-ului la vocea omenească, cu toate că, nu-i așa ?, ea e totuși primul obiectiv al ordonării sunetelor, eliberarea din starea primitivă a urletului și trecerea lui în note succesive — așadar însemna întoarcerea la această stare primitivă, cum se întîmplă în corul din *Apocalips* la ruperea celui de al șaptelea sigiliu, cînd soarele se înnegrește, luna sîngerează și corăbiile naufragiază, toate reprezentate de voci omenești țipînd sfîșietor.

Rog să-mi fie îngăduit să spun aici două vorbe despre felul în care este tratat corul în opera prietenului meu, despre disjungerea, de nimeni încercată înainte, a corpului de voci în grupe divizate și încrucișate, opuse, într-un dialog dramatic și în strigăte solitare, ce-și găsesc indiscutabil prototipul clasic în răspunsul tunător „Barrabam !“ din *Pasiunea după Matei*. *Apocalipsul* renunță la interludii orchestrale ; în schimb nu o dată corul însuși capătă un caracter categoric orchestral, uluitor ; așa, de pildă, variațiunile corale

care reproduc imnul celor o sută patruzeci și patru de mii de aleși ce umplu cerurile și unde partea corală propriu-zisă constă numai din cele patru voci evoluînd în același ritm, în timp ce orchestra li se alătură sau li se opune în ritmuri contrastante de-o mare bogăție. Asperitățile extrem-polifonice ale acestei piese (și nu numai ale acestei piese) au dat prilej la multă batjocură și ură. Dar nici nu se putea altfel, trebuie să le accepți, și eu unul le accept cu resemnare și uimire : întreaga operă e dominată de paradoxul (dacă e paradox) că disonanța e folosită să exprime tot ce-i elevat, grav, pios, spiritual, în timp ce armonicul și tonalul sînt rezervate lumii infernului și, în acest context, banalității, locului comun.

Dar eu voiam să spun altceva. Voiam să scot în relief strania substituire sonoră ce are loc adesea între partea vocală și partea instrumentală a *Apocalipsului*. Corul și orchestra n-au aici o poziție clar distinctă, ca simboluri ale lumii umane și lumii materiale, ci sînt dizolvate unul în celălalt : corul e instrumentalizat, orchestra e vocalizată, și asta în măsura și cu intenția ca hotarul dintre om și lucru să apară nelalocul lui, ceea ce, desigur, vine în avantajul unității artistice, cu toate că — cel puțin acesta e sentimentul meu — în acest avantaj e ceva oprimant, periculos, malign. Ca să dau numai cîteva detalii : partea curvei din Babilon, femeia călare pe fiară, cu care s-au destrăbălat regii pămîntului, este încredințată — bizar la culme — celei mai grațioase soprane de coloratură, și vocalizele ei de mare virtuozitate trec uneori în orchestră cu un desăvîrșit efect de flaut. Pe de altă parte, trompete cu diferite surdine redau o *vox humana* [1] absolut grotească, și același lucru îl face și saxofonul, care își are și el un rol în mai multe din grupele orchestrale mici ce acompaniază litaniile diavolului sau jocul de cîntece rușinoase ale fiilor iadului. Aptitudinea lui Adrian de a imita batjocoritor, aptitudine ce-și avea rădăcinile în melancolia sa înnăscută, devine aici fecundă, parodiind cele mai diferite stiluri muzicale, impregnate de insipida infatuare a infernului : acorduri impresioniste franțuzești redate burlesc, ca și muzica de salon burgheză, Ceaikovski, *music-hall-ul*, sincopele, tumbele ritmice ale jazului — ca o horă cu zurgălăi, se-nvîrte, se-nvîrte zornăind și scînteind vioi în jur, pe rostirea gravă a orchestrei sumbră, severă, greoaie, afirmînd cu gravitate fundamentală rangul spiritual al operei.

Să continuăm ! Mai am încă atîtea pe inimă privitoare la testamentul de abia deschis al prietenului meu, dar gîndesc că aș face mai bine să-mi exprim opiniile de pe o poziție mai mult sau mai puțin critică, pe care să o consider plauzibilă, cu toate că aș

[1] Voce omenească (lat.).

prefera să mi se taie limba decît să admit că-i întemeiată : imputarea de barbarie. I-a fost adusă din cauza împletirii răsînvechitului cu ultranoul ce-i caracterizează opera, fapt de loc arbitrar, ci în firea lucrurilor : se reazimă, aș spune, pe curbura lumii, care face ca în final să regăsești începutul. Așa de pildă, vechea artă muzicală nu cunoștea ritmul, așa cum l-a înțeles muzica mai tîrziu. Metrica unui cîntec se supunea legilor vorbirii, nu se desfășura articulată în tacte și perioade de timp, ci asculta mai curînd de spiritul recitării libere. Cum stăm cu ritmul în muzica noastră cea mai recentă ? Nu s-a apropiat și el de accentul vorbirii ? Nu s-a dizolvat într-un exces de mobilitate de-o extremă variație ? Încă de la Beethoven găsești fraze de o libertate ritmică ce-ți permite să bănuiești cele ce vor veni. La Leverkühn libertatea ritmică ar fi fost totală dacă n-ar fi păstrat împărțirea în tacte. Și a păstrat-o din ironie față de convențional, față de conservatorism. Dar schimbă ritmul de la tact la tact, fără nici o considerație pentru simetrie, adaptîndu-se integral accentului vorbirii. Pomenisem de întipăriri memorabile. Sînt unele care, scăpînd intelectului, acționează neîntrerupt asupra psihicului și exercită în adînc o influență hotărîtoare. Așa și aici : figura și activitatea muzicală despotică și inconștientă a acelui specimen curios de peste Ocean, despre care ne povestise în tinerețea noastră un alt specimen curios, profesorul lui Adrian, și pe care îl aprobase cu atîta aroganță tovarășul meu, în drumul nostru spre casă — amintita poveste a lui Johann Conrad Beissel, tot o astfel de întipărire era. De ce să încerc să las impresia că nu mă gîndisem, de multă vreme, adesea, la dascălul riguros și la inovatorul în arta cîntecului de-acolo de peste Ocean, de la Ephrata ? O lume-ntreagă desparte pedagogia lui naivă și inimoasă de hotarul operei lui Leverkühn, împinsă pînă la limitele erudiției muzicale, ale tehnicii, ale cerebralității. Și cu toate astea, pentru mine, ca prieten inițiat, spiritul descoperitorului sunetelor „stăpîn“ și sunetelor „slugă“ și al recitării muzicale a imnurilor plutește în opera lui Adrian ca o fantomă.

Contribui eu oare, cu aceste incursiuni intime, la înlăturarea învinuirii, atît de dureroasă pentru mine, și pe care încerc s-o interpretez fără ca să-mi îngădui cea mai măruntă concesie, anume : învinuirea de barbarie ? În această operă de viziune religioasă, ea are mai curînd de-a face cu un anumit modernism al maselor cu efect glacial, făcînd loc elementului teologic aproape numai sub aspectul judecății și al groazei — o trăsătură, aș zice, de *streamline*, de linie aerodinamică, iertе-mi-se termenul insultător. Să-l luăm de pildă pe *testis*, pe martorul și naratorul înfiorătoarelor

întîmplări : „Eu Ioan“, va să zică, cel ce descrie fiarele infernului cu capete de leu, de viței, de om, de vultur — această partidă cuvenită prin tradiție unui tenor, unui tenor îi este dată și aici, desigur, dar scrisă la un registru acut, un registru de castrat aproape, al cărui behăit rece, obiectiv, reportericesc e în contrast înfiorător cu conținutul catastrofalelor lui relatări. În 1926, cînd a avut loc la Frankfurt pe Main prima și deocamdată ultima reprezentare a *Apocalipsului* (sub bagheta lui Klemperer) în cadrul festivalului „Societății internaționale pentru muzica nouă“, partea aceasta excesiv de grea a fost cîntată de un tenor cu înfățișare de eunuc — îl chema Erbe — ale cărui pătrunzătoare „vestiri“ sunau realmente ca „ultimele știri despre sfîrșitul lumii“. Era perfect în spiritul operei și artistul sezisase lucrul acesta cu multă inteligență. — Sau să luăm un alt exemplu de facilitate tehnică în redarea ororii : efectul de difuzor (într-un oratoriu !), indicat de compozitor în diferite locuri, ca să obțină o gradare acustică și spațială irealizabilă pe alte căi, așa încît, prin intermediul amplificatoarelor, anumite pasaje sînt aduse în prim plan, altele, un cor, o orchestră, sînt împinse departe. Dacă ne amintim și de efectele de jaz, de altfel folosite absolut incidental și numai pentru a sugera elemente pur infernale, nu mi se va lua în nume de rău expresia tăioasă *stream-line* despre o operă care, după dispoziția ei fundamentală, intelectuală și psihologică, are mai mult de-a face cu Kaisersaschern decît cu linia modernă zveltă și, i-aș zice — cu un termen îndrăzneț — de un arhaism exploziv.

Fără suflet ! Știu foarte bine, în fond asta vor să spună cei ce au pe buze cuvîntul „barbarie“, cînd vorbesc despre opera lui Adrian. Ascultat-au ei vreodată, sau măcar parcurs-au partitura cu privirea, anumite părți lirice — să spunem doar „momente“ ? ale *Apocalipsului*, pasaje din cîntece acompaniate de orchestră de cameră, care pot stoarce lacrimi și unuia mai dur decît mine, pentru că sînt năzuințe pline de ardoare după suflet ? Să mi se ierte polemica asta, îndreptată mai mult sau mai puțin în vînt, dar eu văd barbarie, neomenie tocmai în a numi lipsă de suflet o asemenea năzuință — năzuința micuței sirene — după suflet.

Scriu aceste rînduri într-o autoapărare emoționată — și mă cuprinde altă emoție : amintirea acelui pandemoniu al rîsului, rîs infernal, scurt, dar hidos, constituind finalul primei părți a *Apocalipsului*. Îl urăsc, mi-i drag, și mă tem de el, pentru că — iertе-mi-se acest prea personal „pentru că“ — totdeauna mi-a fost teamă de înclinarea lui Adrian la rîs, la care, spre deosebire de Rüdiger Schildknapp, eram atît de stîngaci în a-l seconda — și aceeași

teamă, aceeași timidă și îngrijorată neîndemînare o simt și în fața dezmățului de veselie gheenică, fastuoasă, tîrîtă pe vreo cincizeci de tacte, începînd cu chicotul unei singure voci și cîștigînd repede teren în toate direcțiile, cuprinzînd cor, orchestră, umflîndu-se înfiorător într-un tutti-fortissimo cu sincope și contratimpi-ritmici, revărsare sardonică debordantă, o salvă fioroasă de hăuliri și lătrături, zbierete, măcăituri, mugete, urlete și nechezări amalgamate în rîsete sarcastice și triumfale — rîsetele gheenei. Atîta oroare îmi produce acest episod luat în sine, scos și mai mult în relief prin poziția lui în ansamblu, acest uragan de ilaritate infernală, încît nu mi-aș fi putut înfrînge repulsia de a pomeni de el dacă, pe de altă parte, nu mi s-ar fi dezvăluit, tăindu-mi răsuflarea, cel mai profund mister al muzicii, misterul identității.

Fiindcă infernala ilaritate de la sfîrșitul primei părți își are replica în incomparabil fermecătorul cor de copii, care, acompaniat de o parte din orchestră, deschide partea a doua — o bucată de muzică a sferelor, cosmică, glacială, limpede, de o transparență sticloasă, cu disonanțe casante, desigur, dar, aș spune, de o seducțiune sonoră inaccesibilă, supraterestră, nefirească, umplîndu-ți inima de-un dor fără speranțe. Și această bucată, care a cucerit, a emoționat, a transportat pînă și pe refractari, este, pentru cel ce are urechi de auzit și ochi de văzut, prin însăși substanța sa muzicală, rîsul demonic luat de la început! Adrian Leverkühn e totdeauna mare în a face să nu semene cele ce se-aseamănă. E știută maniera lui de a modifica ritmic o temă de fugă încă de la primul răspuns, în așa fel încît cu toată stricta respectare a tematicii, la repetare ea nu mai e de recunoscut. Același lucru și aici — dar nicăieri cu atîta profunzime, taină, grandoare. Fiecare cuvînt pus în indescriptibilul cor de copii într-un cu totul alt registru, cu înțelesul mistic, adică a transfigurației, este reprodus aici cu mare precizie. Pasajele de oroare ascultate imediat înainte sînt transpuse în indescriptibilul cor de copii într-un cu totul alt registru, cu instrumentația complet schimbată, cu ritmul total transformat: dar în muzica suavă, susurată a sferelor și îngerilor nu e o *singură notă* să nu-și aibă riguros corespondența în rîsul diabolic.

Asta-i Adrian Leverkühn, întreg. Asta-i muzica pe care o reprezintă el și în acest caracter de voci stă semnificația ei profundă, calculul înălțat la rang de mister. Așa m-a învățat o prietenie dureros de discrimatorie să înțeleg muzica sa, cu toate că eu, cu firea mea simplă, aș fi fost poate mai bucuros să văd în ea altceva.

XXXV

Noul număr stă în fruntea unui capitol care va avea de relatat o moarte petrecută în cercul din jurul prietenului meu, o catastrofă omenească — dar, Dumnezeule, ce frază, ce cuvînt scris de mine, aici, n-a fost prevestitor de catastrofe, devenite pentru noi toți atmosfera ambiantă? Ce cuvînt nu tremură-n ascuns, cum tremură și mîna care-l scrie, nu numai la gîndul catastrofei către care se îndreaptă povestirea mea, ci în același timp și la al celei sub semnul căreia stă astăzi lumea — cel puțin lumea omenească, lumea burgheză?

Aici este vorba despre o catostrofă intimă, omenească, aproape nebăgată-n seamă de lumea dinafară, generată de mulți factori: ticăloșie de bărbat, slăbiciune și mîndrie de femeie, eșecuri profesionale. S-au împlinit douăzeci și doi de ani de cînd s-a prăpădit, aproape sub ochii mei, Clarissa Rodde, actrița, sora nu mai puțin primejduitei Ines; după închiderea stagiunii de iarnă 1921—1922, în mai, la Pfeiffering, în casa mamei sale, și fără să țină prea mult seama de ea, repede și hotărîtă, Clarissa și-a luat viața cu o otravă pregătită de multă vreme tocmai pentru clipa în care mîndria nu va mai putea suporta viața.

Voi relata, în cîteva, cuvinte, evenimentele care au dus la gestul nefast, atît de zguduitor, pentru noi toți; în fond, el nu este condamnabil, și voi arăta și împrejurările ce l-au produs. Am mai spus că îngrijorările și avertismentele profesorilor ei din München se dovediseră întemeiate și prea întemeiate; în cursul anilor de carieră artistică, Clarissa nu s-a putut smulge din fundul de provincie, unde debutase, spre înălțimi mai demne, mai respectabile. De la Elbing în Prusia Orientală, a nimerit la Pforzheim în Baden — cu alte cuvinte nu avansase de loc sau, în orice caz, prea puțin; teatrele mari ale Reichului nu o luau în seamă; era un eșec sau, în fine, n-avea succes, și n-avea pentru motivul binecuvîntat, dar greu de admis cînd ești tu însuți în cauză, că talentul nu reușea să se ridice la nivelul ambițiilor ei, n-avea în vine sînge de actor autentic, care să ajute științei și putinței s-o ducă la izbîndă, să-i cucerească de pe scenă simțurile și inimile publicului îndărătnic. Era lipsită de fundamentul primitiv — hotărîtor în orice artă, dar în special a actorului — fie că asta-i spre cinstea sau spre necinstea artei, cu osebire a actoriei.

La asta se mai adaugă și un alt factor din pricina căruia sporea confuzia în viața Clarissei. Observasem de mult, și-mi părea rău, dar ea nu făcea o distincție categorică între scenă și viață ; era actriță și în afara teatrului, poate tocmai din cauza că nu era o actriță autentică ; natura personală și concretă a acestei arte, a scenei, o ispitea să-și fabrice și în viața particulară o personalitate din farduri și cosmetice, din coafuri postișe și pălării extravagante — autodramatizare absolut inutilă și eronată, care impresiona penibil pe cei cu dispoziții amicale, constituia o provocare pentru burghezi și încuraja licențele bărbaților — cu totul pe nedrept și împotriva oricăror intenții, deoarece Clarissa era făptura cea mai nobilă, mai castă, mai rece și sarcastic-reticentă — chiar dacă această armură făurită din aroganță putea foarte bine să fi constituit pentru ea un mecanism de apărare împotriva dorințelor propriei sale feminități, ce o făceau sora bună a lui Ines Institoris, amanta — sau *ci devant* — amanta lui Rudi Schwerdtfeger.

În orice caz, după acel sexagenar bine conservat ce se oferise s-o facă metresa lui, mai eșuaseră fără glorie în tentativele lor pe lîngă ea diverși fanți cu intenții mai puțin serioase, unul sau doi dintre aceștia cu acces în presă, oameni care i-ar fi putut fi utili, dar, firește, acum își răzbunau înfrîngerea prin denigrarea batjocoritoare a creațiilor ei. În cele din urmă îi sună și ei ceasul, și soarta îi dădu peste nas lamentabil ; zic „lamentabil", deoarece biruitorul fecioriei Clarissei nu era de loc demn de victoria sa, și însăși tînăra femeie nu-l socotea cîtuși de puțin demn de ea : un chefliu de provincie, obișnuit al culiselor, vînător de fuste, o mutră pseudomefistofelică, cu barbișon, exercitînd la Pforzheim profesia de avocat penalist, înarmat pentru cuceririle sale cu nimic altceva decît cu o elocință ieftină și cinică, lenjerie fină și mult păr negru pe dosul palmelor. Într-o seară, după spectacol, probabil că și puțin amețită de vin, înțepata și năzuroasa virtuoasă, în fond însă lipsită și de experiență și de apărare, a sucombat în fața rutinei seducătorului profesionist — spre marea sa mînie și furibundul ei dispreț pentru că într-adevăr seducătorul știuse să-i fure simțurile o clipă, dar fata nu avea pentru acest om alt sentiment decît ura trezită de triumful lui și o anume uimire sinceră că fusese în stare s-o prindă-n capcană, pe ea, Clarissa Rodde. De atunci i se refuză disprețuitoare — dar cu spaima în suflet ca nu cumva acesta să povestească în lume că îi cedase, amenințare de altfel folosită ca mijloc de șantaj.

În timpul acesta i se deschiseră fetei, chinuită, dezamăgită, umilită, perspective salvatoare, omenești și sociale. Cel care i le oferea era un tînăr industriaș alsacian ; omul venea uneori pentru afaceri de la Strassburg la Pforzheim și, întîlnind-o într-un cerc mai

larg, se îndrăgostise nebunește de blonda bine făcută și veșnic cu zeflemeaua pe buze. Clarissa nu era chiar fără angajament în acea perioadă ; avea, pentru a doua oară, un contract, e-adevărat, numai pentru roluri episodice, ingrate, la Teatrul Comunal din Pforzheim, datorat simpatiei și intervenției unui dramaturg mai în vîrstă, robotind și el pe ogorul literaturii și care, dacă nu credea chiar în chemarea scenică a Clarissei, știa să prețuiască nivelul ei spiritual și uman ce depășea cu mult, și uneori atît de supărător, pe cel al mediului lor de cabotini. Cine știe, poate o și iubea, dar era el însuși prea mult omul dezamăgirilor și al resemnării ca să mai poată găsi curajul mărturisirii.

Așadar, la începutul noii stagiuni, Clarissa îl întîlni pe tînăr ; el îi promitea s-o salveze din naufragiul carierii și îi oferea, în schimb, după ce va deveni soția lui, o existență liniștită și ferită de griji, înstărită chiar, într-o ambianță, e drept, străină, dar înrudită cu a ei prin originea socială. Se vedea că-i bucuroasă în speranțele sale, recunoscătoare, duioasă chiar (duioșia era fructul recunoștinței), scrise sorei sale și chiar și mamei despre cererea în căsătorie a lui Henri și pomeni și despre obstacolele de care dorința lui se împiedica, la el acasă. Era cam de aceeași vîrstă cu aleasa lui, fiu de familie bună — fiu alintat, adoratul mamei, colaboratorul în afaceri al tatălui și el își pledă cauza cu căldură și chiar cu energie — dar poate că ar fi fost nevoie de ceva mai multă energie ca să înfrîngă prejudecățile clanului său burghez împotriva unei actrițe, a unei vagaboande, pe deasupra și nemțoaică. Henri înțelegea foarte bine preocuparea familiei sale de a-și păstra neatinse finețea și puritatea, precum și teama lor că s-ar putea „încurca" cu cineva. Nu era ușor de loc să-i convingi că, aducînd-o pe Clarissa în casa lor, nu putea fi vorba de una ca asta. Cel mai bun lucru ar fi fost să o prezinte personal părinților care-l iubeau atît, fraților și surorilor geloase și mătușilor cu limba ascuțită, să o cunoască cu toții și să o examineze, și pentru autorizarea și organizarea unei asemenea întrevederi lucra el de săptămîni de zile ; prin scrisorile expediate cu promptitudine și în repetatele lui vizite la Pforzheim, o ținea la curent pe draga lui cu progresele realizate.

Clarissa era sigură de succes. Egalitatea socială doar umbrită de profesia ei — era însă gata să renunțe la aceasta — avea să devină clară pentru neamul sperios al lui Henri, de la prima întîlnire. În scrisori și verbal, cu prilejul unei vizite la München, ea considera certă logodna oficială și viitorul ce i se deschidea. Arăta cu totul altfel, viitorul acesta, decît și-l visase dezrădăcinata copilă de patrician cu aspirații intelectuale și artistice, dar era limanul, fericirea — o fericire burgheză — ce-i părea acum acceptabilă prin

farmecul noutății — altă țară, alt mediu în care urma să fie transplantată ; își și imagina ciripitul franțuzesc al viitorilor ei copii.

Atunci spectrul trecutului, un spectru stupid, insignifiant, infam, dar insolent și nemilos, se ridică împotriva speranțelor ei și, cinic, le spulberă, o încolți pe sărmana făptură și o împinse la moarte. Canalia cunoscătoare de legi, căreia-i cedase într-un ceas de slăbiciune, o șantaja cu victoria lui precară. Va avea el grija ca familia lui Henri, Henri însuși să fie informați despre legătura lor, dacă nu-i va ceda din nou. După toate cîte am putut afla mai tîrziu, trebuie să se fi petrecut scene disperate între ucigaș și victimă. Zadarnic l-a implorat biata fată — pînă și în genunchi — s-o cruțe, s-o lase-n pace, să n-o silească să-și plătească liniștea vieții cu trădarea bărbatului care-o iubea și pe care-l iubea la rîndul ei. Tocmai această mărturisire a stîrnit cruzimea bestiei. N-a mai făcut nici un secret din faptul că, cedîndu-i, nu-și plătea decît un scurt răstimp de liniște, călătoria la Strassburg, logodna. De lăsat în pace n-o s-o lase niciodată, și-o va constrînge să fie a sa ori de cîte ori va avea poftă, o va sili să i se dovedească recunoscătoare pentru tăcerea lui și va rupe această tăcere cînd ea nu-și va manifesta recunoștința. Va trebui să trăiască în adulter — asta va fi justa pedeapsă pentru filistinismul ei, pentru ceea ce canalia numea lașitatea de a se cuibări la adăpostul societății burgheze. Și dacă totuși n-ar fi mers, dacă și fără ajutorul șantajistului tînărul ar fi prins de veste despre pasul ei greșit, tot îi mai rămînea o ultimă soluție care aranja totul, substanța, de-atîta vreme păstrată în obiectul acela ornamental, cartea cu cap de mort. Cel puțin nu în zadar se va fi făli t, semeață, cu posesiunea leacului hipocratic ce-i dădea o superioritate asupra vieții, îi permitea acel sarcasm macabru mai potrivit ei decît pacea burgheză pe care se pregătea s-o încheie cu viața.

După părerea mea, ticălosul, în afară de satisfacerea poftelor, voia, cu bună-știință s-o împingă la moarte. Vanitatea-i infamă cerea un cadavru de femeie în calea sa, avea poftă ca o sărmană copilă să moară, să putrezească, dacă nu pentru el, cel puțin din cauza lui. Ah, și tocmai Clarissa să fie aceea care să-i facă pe plac ! N-a avut încotro, în situația în care se afla, trebuia, îmi dau seama, noi toți a trebuit să ne dăm seama. I-a cedat o dată, ca să cîștige un răgaz, dar prin asta a căzut și mai mult în mîna lui. Ea socotea, de bună seamă, că odată căsătorită cu Henri, acceptată de familie (și încă la adăpost în țară străină), va găsi căi și mijloace să țină piept șantajistului. Lucrurile n-au ajuns pînă acolo. Gîdele hotărîse să n-o lase să ajungă la căsătorie, asta era evident. La familia din Strassburg sosi o scrisoare anonimă, vorbind despre

amantul Clarissei la persoana a treia, și ea își făcu efectul, chiar și asupra lui Henri. El îi trimise textul — spre justificare, dacă era posibilă jutsificarea. Rîndurile care-l însoțeau nu implicau o credință nezdruncinată în dragostea ce i-o purta.

Clarissa primi scrisoarea recomandată la Pfeiffering, unde, după închiderea stagiunii teatrale din Pforzheim, petrecea cîteva săptămîni la mama sa, în căsuța ascunsă îndărătul castanilor. Era după-amiază, devreme. Doamna senator își văzu fata întorcîndu-se grăbită de la plimbarea ce-o făcuse, singură, după masă. În vestibulul îngust al casei, Clarissa, cu un zîmbet fugar și rătăcit, trecu pe lîngă doamna Rodde aproape alergînd și se închise la ea în odaie ; cheia se răsuci scurt și energic de două ori în broască. De alături, din dormitorul ei, bătrîna doamnă își auzi după o vreme fiica gargarisindu-se cu apă la lavoar — astăzi știm că făcuse asta ca să-și domolească puțin arsurile pe care teribilul acid i le produsese în gît. Apoi se așternu liniștea — o liniște sinistră, care țînu pînă cînd, după vreo douăzeci de minute, doamna senator bătu la ușa Clarissei strigînd-o pe nume. Își repetă chemarea cu insistență, dar nu primi nici un răspuns. Biata femeie, cuprinsă de spaimă, cu tot părul zburlit de pe frunte și dintele lipsă din gură, aleargă peste drum, și în cîteva cuvinte sugrumate o încunoștiință pe proprietăreasă, Frau Schweigestill, trecută prin multe, se întoarse cu ea, după ce, mai întîi, aduse un argat și acesta, după alte chemări și bătăi în ușă, sparse broasca. Clarissa zăcea întinsă, cu ochii deschiși, la picioarele patului, pe o canapea, o mobilă de prin 1870—1880, cu spetează și rezemători de braț (o știam din Rambergstrasse), pe care se aruncase în grabă, surprinsă de moarte pe cînd își clătea gîtul.

— Nu cred să mai fie ceva de făcut, scumpă doamnă senator, zise Frau Schweigestill, dînd din cap și cu un deget proptit în obraz, la vederea corpului pe jumătate culcat, pe jumătate așezat.

Același tablou, mai mult decît convingător, mi se înfățișă și mie ochilor, încă în aceeași seară, tîrziu, după ce, sosit în grabă la chemarea telefonică a gazdei, îmbrățișînd mișcat, în calitate de vechi amic al familiei, pe mama numai bocete, mă opream la căpătîiul moartei împreună cu Else Schweigestill și cu Adrian, veniți și ei de peste drum. Pete vinete de congestie pe frumoasele mîini ale Clarissei și pe obraz indicau o moarte rapidă prin sufocare, o paralizie a centrilor respirației, provocată de o doză de cianură suficientă să ucidă o întreagă companie de soldați. Pe masă, golit, cu fundul deșurubat, zăcea recipientul de bronz în formă de carte, cu numele Hipocrat în litere grecești și cu un cap de mort deasu-

pra. Alături, scris în grabă cu creionul, un bilet adresat logodnicului, avînd următorul text :

„Je t'aime. Une fois je t'ai trompé, mais je t'aime" [1].

Tînărul asistă la înmormîntare, a cărei organizare căzuse în seama mea. Era inconsolabil, sau mai curînd *désolé*, cuvînt ce, pe nedrept, desigur, lasă o impresie mai puțin serioasă, pare mai mult o expresie farmală. N-aș vrea să sădesc îndoială cu privire la durerea lui cînd a exclamat :

— Ah, *monsieur*, o iubeam destul ca să-i fi iertat ! Totul s-ar fi putut repara. *Et maintenant . . . comme ca* ![2]

Da, *comme ça !* Desigur, totul ar fi putut să iasă altfel, dacă el n-ar fi fost „odrasla mamei" atît de bleagă și ar fi constituit pentru Clarissa un sprijin mai de nădejde.

În noaptea aceea, în timp ce doamna senator, în jale și vaiete, veghea rămășițele pămîntești înțepenite ale copilei sale, Adrian, Frau Schweigestill și cu mine redactam anunțul mortuar ce urma să fie publicat sub semnătura rudelor apropiate ale Clarissei și căruia trebuia să i se dea o formă pe cît posibil lipsită de echivoc. Căzurăm de acord asupra unui text afirmînd că defuncta decedase în urma unei afecțiuni grele și incurabile a inimii. Îl citi și pastorul din München, căruia mă prezentasem să-i cer autorizarea bisericii pentru slujba înhumării, insistent dorită de doamna Rodde. La început n-am prea fost diplomat, recunoscînd din capul locului, într-o naivă bună-credință, faptul că fata preferase moartea unei vieți în dezonoare, lucru despre care vajnicul slujitor al lui Dumnezeu, tip autentic de luteran, nici nu vru s-audă. Mărturisesc că a durat o vreme pînă să pricep că pe de o parte biserica nu voia să se vadă ignorată, dar pe de alta nu era dispusă să binecuvînteze o sinucidere mărturisită ,oricît de onorabilă ar fi fost ea — într-un cuvînt, voinicul pastor nu voia nimic altceva decît să-i spun o minciună. Și-atunci am schimbat macazul cu o promptitudine aproape ridiculă, declarînd că în fond totul era foarte confuz, că fusese o greșeală, o nenorocire, un flacon schimbat din neatenție probabil, ba chiar foarte posibil, și căposul, măgulit, în numele sfintei firme în slujba căreia lucra, de ponderea acordată participării ei, se declară gata să celebreze serviciul funebru.

Acesta avu loc Waldfriedhof, la München, în asistența întregului cerc de prieteni ai familiei Rodde. N-au lipsit nici Rudi

[1] Te iubesc. Te-am înșelat o dată, dar te iubesc. (fr.).
[2] Și acum... așa (fr.).

Schwerdtfeger, nici Zink și Spengler, și nici chiar Schildknapp. Toți erau sincer îndurerați, pentru că tuturor le fusese dragă sărmana Clarissa, sarcastica și mîndra Clarissa. Ines Institoris, toată numai văluri negre și dese, reprezentînd și pe mama ei, care nu se arătă, primi condoleanțele cu o delicată demnitate și cu gîtișorul întins puțin înainte și într-o parte. Nu puteam să nu văd, în tragicul sfîrșit pe care-l avusese începutul de viață al sorei sale, un semn rău pentru propria ei soartă. De altfel, stînd de vorbă, am avut impresia că mai curînd o invidia pe Clarissa, în loc să o plîngă. Veniturile soțului ei sufereau din ce în ce mai simțitor de pe urma inflației progresive, voită și provocată de anumite cercuri. Meterezele luxului, această apărare a sa împotriva vieții, amenințau cu prăbușirea, și se pusese problema dacă somptuoasa locuință cu vedere spre grădina englezească va mai putea fi păstrată. În ce-l privea pe Rudi Schwerdtfeger, el depusese Clarissei, buna sa camaradă, ultimele onoruri, dar părăsise cimitirul de îndată ce-i fusese cu putință — după ce exprimase celei în drept condoleanțele de rigoare cu o sobrietate asupra căreia n-am putut să nu-i atrag atenția lui Adrian.

Era probabil pentru prima oară că Ines își revedea iubitul după ce acesta rupsese legătura lor — teamă mi-e că nu fără oarecare brutalitate, pentru că o cale „amabilă" nu văd de loc cum ar fi fost posibilă, dată fiind dîrzenia ei disperată în a se crampona. Așa cum stătea la mormîntul sorei sale, alături de soțul ei fragil, arăta ca o făptură abandonată și, după toate probabilitățile, teribil de nenorocită. Se adunase în jurul ei un grup de femei, relativ restrîns, care, în parte cel puțin, participa la ceremonia funebră mai mult ca să fie alături de Ines decît pentru cinstirea Clarissei. Din acest grup mic și unit, asociație, corporație, acest club al prieteniei sau nu știu cum să mai spun, făcea parte, în calitate de confidenta cea mai intimă a lui Ines, și exotica Natalia Knöterich, dar mai erau și altele, o scriitoare, româncă din Transilvania, despărțită de bărbatul ei, autoarea unor comedii și amfitrioana unui salon boem în Schwabing, apoi Rosa Zwitscher, actrița de la Teatrul Curții, manifestînd, deseori, în rolurile sale o mare intensitate nervoasă — și alte cîteva figuri feminine inutil de enumerat aici, cu atît mai mult, cu cît nu am de loc certitudinea participării lor active la acest grup.

Liantul pentru asigurarea coeziunii era — nici o surpriză pentru cititor — morfina : un liant excepțional de puternic, deoarece membrii confraternității nu numai că se ajutau reciproc cu drogul ce le aducea și fericire și ruină, ci, sub aspect moral, acesta creează, între sclavii aceleiași patimi și slăbiciuni, o tristă dar du-

bioasă solidaritate impregnată de respect mutual, iar în cazul nostru păcătoasele mai erau unite și printr-o anumită filozofie, niște maxime, pornind de la Ines Institoris, și însușite de toate cele cinci sau șase prietene ale ei, filozofia propriei lor justificări. Ines susținea — am avut eu însumi prilejul s-aud din gura ei — că durerea este omenește nedemnă, că a suferi este o rușine. Dar în afară de asta și cu totul independent de orice înjosire concretă determinată, derivînd din dureri fizice sau din suferințe sufletești, viața în sine, luată ca atare, simplul fapt de a fi, existența animalică, era un jug josnic, o povară degradantă, și a reteza, ca să zic așa, acest lanț, a scutura povara, a cuceri libertatea, facilitatea, o euforie imaterială, doar dînd cărnii substanța binecuvîntată ce permitea o asemenea emancipare de suferință, nu putea fi decît un gest de noblețe și mîndrie.

Că această filozofie admitea implicit consecințele funeste, morale și fizice, ale acestei deprinderi de răsfăț, făcea parte, evident, din noblețea ei ; și probabil ceea ce îndemna pe membrii acestei confraternități la atîta tandrețe, ba chiar la atîta afectuoasă veneрație mutuală era conștiința prematurului sfîrșit comun. Nu-mi puteam reprima o senzație de dezgust cînd vedeam strălucirea plină de încîntare în privirile lor, îmbrățișările și sărutările lor emoționate cînd se întîlneau în societate. Mărturisesc, simțeam chiar o oarecare iritare lăuntrică față de aceste manifestări fățișe de abandon — și o mărturisesc cu anumită uimire, pentru că, de obicei, n-am nici un fel de înclinație pentru rolul de fariseu moralist și de cenzor de moravuri. Poate că duplicitatea aceea dulceagă, rod al viciului, sau poate o inerentă imanență îmi inspira repulsia de neînfrînt. Ceva mai mult, luam în nume de rău indiferența crasă manifestată de Ines față de copiii ei prin însuși faptul comportării sale scandaloase, care da în vileag și toată minciuna dragostei ei pentru cele trei albe făpturi ținute-n lux. Într-un cuvînt, femeia mă dezgustase de cînd știam și vedeam ce-și îngăduia ; ea observase destul de bine că o ștersesem din inima mea și-mi răspundea printr-un surîs a cărui isterică strengărie răutăcioasă îmi aminti de cel de pe vremuri, cînd două ceasuri întregi exploatase simpatia mea omenească pentru suferințele și desfătările ei amoroase.

Desigur, n-avea de ce fi veselă, pentru că era o jale să-i vezi descompunerea. Probabil că exagera dozele, așa că, în loc de a găsi înviorare, își accentua starea de prostrație și nu mai putea să apară între oameni. Faimoasa Rosa Zwitscher juca genial sub efectul drogului, Natalia Knöterich își sporea farmecul monden. Dar sărmanei Ines i se întîmpla de multe ori să vină la masă pe jumătate inconștientă, cu ochii sticloși, cu capul bălăbănindu-i-se și să se

așeze între fiica ei mai mare și meschinul, mărginitul și amărîtul ei bărbat — o masă încă perfect aranjată, strălucind de bogăția cristalelor. Un singur lucru vreau să mai mărturisesc : cîțiva ani mai tîrziu Ines avea să comită o crimă capitală care a stîrnit oroarea tuturor și a pus capăt existenței ei sociale. Dar, oricît m-aș înfiora în fața acelei nelegiuiri, am fost totuși, din veche prietenie, aproape mîndru, nu aproape, categoric mîndru de ea, pentru că în toată decăderea ei găsise puterea, energia nebună a împlinirii gestului.

XXXVI

O, Germanie, tu te prăbușești, și mie mi-e gîndul la speranțele tale ! Mă gîndesc la acele speranțe trezite de tine (poate fără a le împărtăși) : după trecuta ta prăbușire, relativ destul de blîndă, după abdicarea kaiserului, cînd lumea mai voia încă să și le pună în tine, cu toată comportarea ta nesăbuită, cu toată „umflarea" complet dementă, disperată, ostentativă și isterică a mizeriei tale, cu toată inflația năucitoare, pînă la cer, speranțe pe care totuși cîțiva ani, într-o anumită măsură, păreai să le justifici.

E drept, haosul fantastic de atunci, adevărată tentativă de a-și bate joc de tot restul lumii, avea ceva incredibil de monstruos, fantastic, demențial, ceva cum n-ai fi crezut niciodată cu putință, ceva din comportarea noastră de la 1933 încoace, și mai ales de după 1939. Beția miliardelor, această mizerie bombastică, luă într-o bună zi sfîrșit și pe mutra schimonosită a vieții noastre economice reveni o expresie de cumințenie, și pentru germani păru să mijească o epocă de convalescență sufletească, de progres social, de pace și de libertate, de străduințe culturale mature, cu perspective sănătoase de adaptare voluntară a sentimentelor și gîndirii noastre la cele ale lumii normale. Cu toată slăbiciunea sa congenitală și antipatia înnăscută, acesta era, fără nici un fel de îndoială, rostul, speranța republicii germane — spun și repet : speranță trezită străinilor. Era o încercare, o încercare nu total lipsită de perspective (a doua, după tentativa eșuată a lui Bismarck și scamatoria lui cu unificarea), de a normaliza Germania în sensul europenizării ei, sau chiar al unei „democratizări", a încadrării ei spirituale în viața socială a popoarelor. Cine va tăgădui că în celelalte țări se născuse o vie și onestă credință în posibilitatea acestui proces — și cine

va contesta că printre noi, în Germania, peste tot în țară, cu excepția țărănimii îndărătnice și mărginite, se putea efectiv constata o mișcare plină de speranțe în acest sens ?

Vorbesc despre anii douăzeci ai secolului al XX-lea, în special, firește, de a doua jumătate a intervalului, ani care au marcat cu toată seriozitatea o deplasare a focarului cultural din Franța în Germania, și consider caracteristic și elocvent în cel mai înalt grad faptul că, așa cum am mai spus, în această perioadă a avut loc premiera sau, ca să fiu mai precis, prima reprezentare integrală a oratoriului apocaliptic al lui Adrian Leverkühn. Desigur, cu toate că locul unde s-a desfășurat, Frankfurt, era unul dintre orașele cu mentalitatea cea mai înțelegătoare și mai evoluată din Reich, reprezentarea n-a trecut fără a trezi și obiecțiuni furibunde, fără a ridica amarnice acuzații de denigrare a artei, de nihilism, de crimă împotriva muzicii sau ca să folosesc insulta cea mai la modă atunci, învinuirea de „bolșevism cultural". Dar opera și actul temerar al reprezentării ei și-au găsit apărători inteligenți, capabili a mînui cuvîntul cu vigoare, iar curajul generos de a privi prietenește lumea și libertatea, ajuns prin 1927 la un punct culminant, manifestîndu-se ca adversar al reacțiunii naționaliste, wagneriene, romantice, care la München se mai simțea încă la ea acasă, era, indiscutabil, încă din prima jumătate a deceniului, un element care conta în viața noastră publică — și vorbind despre asta, mă gîndesc la evenimente culturale cum au fost Festivalul muzicienilor de la Weimar, în 1920, și primul Festival muzical de la Donaueschingen din anul următor. În ambele ocazii — din nefericire în absența compozitorului — alături de alte manifestări muzicale reprezentînd o nouă atitudine intelectuală în fața unui public de loc lipsit de receptivitate și, aș zice, cu sentimente „republicane" din punct de vedere artistic, au fost executate și opere ale lui Leverkühn : la Weimar *Simfonia cosmică*, sub conducerea de o incontestabilă competență, în special ritmică, a lui Bruno Walter, iar la festivalul de pe malul Dunării, în colaborare cu celebrul Teatru de marionete al lui Hans Platner, cele cinci piese după *Gesta Romanorum* — un eveniment care-ți gonea fără răgaz sentimentele între emoția pioasă și un rîs cum nu se mai pomenise pînă atunci.

Dar aș vrea să pomenesc și despre rolul jucat de artiștii și amatorii de artă germani la întemeierea „Societății internaționale pentru muzică nouă" în 1922, și despre spectacolele date de această asociație doi ani mai tîrziu la Praga, unde fragmente corale și instrumentale din *Apocalipsis cum figuris* al lui Adrian au răsunat în fața unui public foarte numeros, alcătuit din cele mai mari celebrități ale țărilor muzicale. La vremea aceea lucrarea era gata

tipărită, apăruse, și nu ca operele anterioare ale lui Adrian, la Schott, la Mainz, ci în „Universal Edition", la Viena, al cărei director, doctorul Edelmann, încă tînăr (nu împlinise nici treizeci de ani), dar jucînd un rol foarte influent în lumea muzicală a Europei Centrale, își făcuse într-o bună zi, pe neașteptate, apariția la Pfeiffering, și anume în perioada în care *Apocalipsul* nu era încă terminat (în săptămînile de întrerupere din cauza recidivei bolii), ca să ofere chiriașului Schweigestillilor oficiile sale editoriale. Era evident că vizita fusese determinată de un articol consacrat creației lui Adrian, apărut recent în publicația muzicală radical-progresistă *Der Anbruch* [1], datorit penei unui muzicolog și filozof al culturii, ungur, Desideriu Fehér. Acesta comentase înaltul nivel intelectual și conținutul religios, mîndria și disperarea, inteligența diabolică înălțată pînă la inspirație, cu o profundă sensibilitate, vibrînd de jena, amărăciunea mărturisită a autorului de a nu fi ajuns singur la descoperirea acestei excepțional de interesante și mișcătoare opere, datorită propriei sale căutări, ci călăuzit către ea din afară sau, cum spunea el, de sus, dintr-o sferă mai înaltă decît erudiția, sfera iubirii și a credinței, sfera eternului feminin. Într-un cuvînt, articolul amesteca analiza și lirismul de o manieră adecvată obiectului, lăsa să se întrevadă, în contururi foarte vagi, e-adevărat, silueta unei femei sensibile, culte, înțelepte activînd pentru ceea ce știa și credea, și care, în fond, inspirase articolul. Cum vizita doctorului Edelmann se dovedea a fi fost determinată de articolul publicat la Viena, se putea spune foarte bine că indirect ea era un rod al acelei delicate, discret ascunse energii și afecțiuni.

Numai indirect ? Nu sînt chiar atît de sigur. Cred că nu-i exclus ca unele imbolduri, indicații, instrucțiuni ale „sferei" să fi ajuns direct la tînărul om de afaceri muzicale, și sînt întărit în această presupunere de faptul că el știa mai multe decît i-ar fi permis articolul învăluit în oarecare mister : el știa *numele* și l-a rostit — nu imediat, de-a dreptul, ci, în cursul convorbirii, către sfîrșit. La început riscase să i se refuze accesul ; apoi, după ce reuși să facă să fie primit, îl rugă pe Leverkühn să-i vorbească despre lucrările în curs, și află despre oratoriu — pentru prima oară ? Mă îndoiesc ! — dar obținu ca Adrian, bolnav, aproape să cadă jos de slăbiciune, să-i cînte în odaia cu Victoria de la Samothrace fragmente ample după manuscrisul partiturii, și pe loc Edelmann îi cumpără opera pentru „Edition" ; contractul avea să-l primească a doua zi de la hotelul „Bayerischer Hof" din München.

[1] Zorile.

Înainte de plecare însă, îl întrebase pe Adrian, folosind formula vieneză de politețe, luată după francezi :

— Maestre, cunoașteți... — cred chiar că a spus : Maestrul cunoaște — pe doamna von Tolna ?

Sînt pe cale să fac, în narațiunea mea, un lucru care, dacă l-aș face într-un roman, ar fi în evidentă contrazicere cu regulile artei și cu canoanele romanului : să introduc un personaj *invizibil*. Doamna von Tolna este o figură invizibilă. N-o pot înfățișa ochilor cititorului, nu pot da despre chipul său nici cea mai mică idee, pentru că n-am văzut-o niciodată, nici nu mi-a descris-o cineva, deoarece nici una din cunoștințele mele n-a văzut-o. Rămîne o problemă deschisă dacă doctorul Edelmann, sau măcar acel colaborator la *Der Anbruch*, compatriotul ei, se poate făli că ar cunoaște-o. În ce-l privește pe Adrian, la întrebarea de atunci a vienezului răspunsese negativ. N-o cunoaște pe doamna, zicea — dar nici n-a întrebat cine era, ceea ce l-a determinat pe Edelmann să se abțină de la lămuriri și să răspundă :

— În orice caz, n-aveți — sau, maestrul n-are — o admiratoare mai fervență !

Era evident că el considera răspunsul negativ drept un adevăr limitat, învăluit în discreție, și așa era. Adrian putea răspunde așa cum făcuse pentru că în raporturile sale cu aristocrata maghiară nu se produsese nici un contact personal și — asta adaug eu — printr-un acord tacit, n-avea să se producă niciodată. Că de ani de zile erau în corespondență și că în scrisorile sale ea se dovedea cea mai inteligentă, mai informată, mai pricepută cunoscătoare și admiratoare a operei lui și, în afară de asta, o prietenă și o sfătuitoare plină de grijă, ajutîndu-l totdeauna, fără preget și fără condiții, și că, la rîndul său, el mergea pînă la limita expansivității și încrederii de care e capabil un suflet solitar — asta-i altă poveste. Am mai vorbit despre acele sărmane femei ce-și cuceriseră, prin abnegație dezinteresată, un locșor în viața, fără îndoială nemuritoare, a acestui bărbat. Iată acum o a treia, cu totul altfel plămădită, nu numai egalîndu-le în devotament pe cele două mai modeste, ci depășindu-le : prin renunțarea ascetică la orice apropiere directă, prin tiranica respectare a solitudinii, a rezervei, a invizibilității permanente — și nu, desigur, dintr-o stîngăcie sfioasă, pentru că aici era vorba de o femeie de lume, reprezentînd pentru sihastrul de la Pfeiffering într-adevăr lumea — așa cum îi plăcea lui, cum îi simțea el nevoia, o lume la distanță, a cărei apropiere o împiedicau inteligența, tactul, dorința de menajare.

Despre făptura asta extraordinară spun doar ce-am aflat. Madame de Tolna era văduva bogată a unui nobil stricat, mort de altfel nu din cauza patimilor sale, ci într-un accident la curse de cai și care o lăsase, fără copii, proprietară a unui palat la Pesta, a unei imense moșii senioriale așezate la cîteva ceasuri la sud de capitală, aproape de Székesfehérvár, între lacul Balaton și Dunăre, și o vilă cît un castel pe malul aceluiași lac Balaton. Moșia, cu un superb conac din secolul al XVIII-lea, căruia i se introdusese tot confortul modern, cuprindea, în afară de suprafețe imense de grîu, și culturi vaste de sfeclă de zahăr ale căror recolte erau prelucrate în rafinării proprii pe moșie. Nici una din aceste reședințe, palatul din oraș, conacul de la moșie, vila estivală, nu erau folosite de stăpîna lor timp mai îndelungat. În cea mai mare parte a timpului, s-ar putea spune : aproape totdeauna, ea călătorea, lăsîndu-și reședințele, de care se vedea bine că nu era legată și de unde o goneau neliniștea, sau amintiri penibile, în grija administratorilor și intendenților. Trăia la Paris, la Neapole, în Egipt, în Engadin, umbla din loc în loc, însoțită de o cameristă, de un funcționar, ceva între secretar și agent de călătorii, și un medic personal în serviciul ei exclusiv, ceea ce lăsa să se deducă o sănătate șubredă.

Mobilitatea ei nu părea să aibă de suferit din pricina asta, și combinată cu un entuziasm alimentat de instinct, intuiție, sensibilitate instruită — Dumnezeu mai știe — receptivitate misterioasă, afinități sufletești, își făcea cele mai surprinzătoare apariții. S-a putut stabili că femeia asta fusese de față, amestecată discret în public, peste tot unde cineva avusese curajul să prezinte ceva din muzica lui Adrian : la Lübeck (la hulita premieră de la operă), la Zürich, la Weimar, la Praga. De cîte ori fusese în apropierea lui, a locuinței lui adică, la München, fără s-o vadă nimeni, nu știu. Dar fusese la Pfeiffering, s-a aflat asta întîmplător — cunoscuse, pe neștiute, peisajul în care trăia Adrian, împrejurimile imediate, se oprise, dacă nu mă înșel, sub fereastra odăii starețului — și tot nevăzută plecase. E destul de fascinat faptul acesta, dar mi se pare mai straniu, mai emoționant, aerul de pelerinaj căpătat de călătoria făcută de ea la Kaisersaschern — cum am aflat mult după aceea, tot așa, din întîmplare — și vizita în satul Oberweiler, și la ferma de la Buchel, adică faptul că se familiarizase cu paralelismul — care pe mine totdeauna m-a tulburat întrucîtva — dintre scena copilăriei lui Adrian și cadrul vieții lui de mai tîrziu.

Uitasem să amintesc că nu omisese nici tîrgușorul din Munții Sabini, Palestrina, că locuise cîteva săptămîni în casa Manardi și, după cîte se pare, se împrietenise repede și sincer cu signora Manardi. Cînd, în scrisorile sale, jumătate în nemțește, jumătate în

franțuzește, pomenea de ea, spunea „Mutter Manardi“ sau „Mère Manardi“. La fel și cînd vorbea despre Frau Schweigestill, pe care, după cum reieșea din vorbele ei, o văzuse fără ca să fie văzută sau măcar zărită. Și ea ? Voia să se alăture acestor figuri materne, să le spună „soră“ ? Ce nume i se potrivea, în raporturile ei cu Adrian Leverkühn ? Ce nume își dorea, ce pretindea ? Pe acela de zeiță protectoare, de Egerie, de amantă fantomatică ? Prima scrisoare (din Bruxelles) era însoțită de un dar omagial, un *inel*, un inel cum nu mai văzusem niciodată — cea ce nu înseamnă mare lucru, pentru că cel ce a scris aceste rînduri nu văzuse, într-adevăr, decît foarte puține lucruri de preț de pe lumea asta. Era un giuvaer de o valoare — pentru mine — inestimabilă, și de o mare frumusețe. Era un inel cizelat, vechi, lucru din vremea Renașterii ; piatra, un exemplar superb de smaragd de Ural, de-un verde-deschis, îți lua ochii. Ți-l puteai foarte bine imagina, pe vremuri, în mîna unui prinț al bisericii — inscripția păgînă purtată nefiind o dovadă prea puternică împotrivă. În berilul dur, pe fața lui exterioară, era gravat, în foarte fine caractere eline, două versuri care, traduse, ar suna cam așa :

Ce tremur străbate al lui Apollon templu !
Tremură grinzile toate ! Afară, profani ! Fugiți !

Nu mi-a fost greu să identific în aceste versuri începutul imnului închinat de Callimah lui Apollon. El descrie cu o sfîntă spaimă semnul botezului Domnului în lăcașul său. Scrisul, cu toate că era nespus de mic, păstrase o claritate desăvîrșită. Ceva mai puțin clar era un semn distinctiv gravat dedesubt, în formă de vinietă, dar sub lupă se distingea bine un monstru cu chip de șarpe înaripat și cu limbă în formă de săgeată. Mie, această fantasmagorie mitologică îmi amintea de Filoctet Criseianul și de rana lui pricinuită de săgeată sau de mușcătură, cum și de numele pe care Eschil îl dă o dată săgeții : șarpe șuierător și-naripat, dar îmi amintea și de legătura dintre săgețile lui Phoebus și razele soarelui.

Pot să certific că Adrian s-a bucurat ca un copil de prețiosul dar venit din depărtări străine și afectuoase, că l-a primit fără nici un fel de bănuială, precum e-adevărat că niciodată nu s-a arătat altora cu el ; dar își făcuse obiceiul, aș zice mai bine ritualul, de a-l purta în ceasurile de lucru : tot timpul cît a scris *Apocalipsul* a purtat, după cîte știu, acest giuvaer la mîna stîngă.

Gîndit-u-s-a el că inelul e simbolul legăturii, încătușării, al înrobirii chiar ? Era limpede că nu-i trecuse prin minte, ci vedea în prețiosul obiect ochiul unui lanț invizibil ; îl punea în deget

cînd voia să compună ; atîta tot, o punte între solitudinea sa și lume — o lume fără chip, fără contur, și ale cărei trăsături individuale îl preocupau foarte probabil mult mai puțin decît pe mine. Există oare, în înfățișarea acestei femei, mă întrebam, ceva în stare să explice principiul raporturilor ei cu Adrian, absența, evitarea, hotărîrea de a nu-l întîlni niciodată ? Era oare slută, schiloadă, pipernicită, desfigurată de vreo boală de piele ? N-aveam impresia, ci cred mai curînd că dacă exista o rană, era o rană sufletească, care o învățase să înțeleagă că oamenii simt tot felul de nevoi de a fi menajați. De altfel partenerul ei nu încercase niciodată să scuture jugul acestei legi și accepta în tăcere imperiul ei : menținerea raporturilor lor în domeniul spiritualității pure.

Nu-mi face plăcere să folosesc această formulă : spiritualitate pură. Are ceva incolor, moale, se împacă greu cu o anume vigoare pragmatică proprie acestei griji protectoare, acestui devotament învăluit, din depărtări. O foarte serioasă cultură muzicală și cultura ei generală de factură europeană dădeau corespondenței lor, așa cum era ea purtată în perioada pregătirii lucrării apocaliptice și în timpul redactării ei, un cadru absolut obiectiv. Pentru elaborarea textului, prietenul meu primea sugestii, documente greu accesibile — cum se dovedi mai tîrziu că fusese cazul și cu acea traducere în franceza veche a viziunii Sfîntului Pavel, primită și ea de la „lume“. „Lumea“ aceasta activa cu stăruință și energie în folosul lui, chiar dacă pe căi ocolite și prin persoane interpuse. Ea provocase apariția inteligentului articol din *Anbruch* — de altfel unicul loc unde s-ar fi putut scrie atunci cu admirație despre muzica lui Leverkühn. Că editura „Universal“ își asigurase drepturile pentru oratoriul în devenire, se datora, de asemenea, unor discrete sugestii ale ei. În 1921, tot ea, din umbră și fără dezvăluirea sursei, oferise Teatrului de marionete al lui Platner importante mijloace financiare pentru punerea în scenă, costisitoare, iar din punct de vedere muzical, perfectă, a *Gestei*, la Donaueschingen.

Aș vrea să insist puțin asupra acestei expresii, această „punere la dispoziție“ și a gestului larg ce-o însoțise. Desigur, Adrian nu putea avea nici o îndoială asupra faptului că-i stătea la dispoziție tot ceea ce mondena lui admiratoare avea de oferit solitudinii lui — bogăția ei, care, după cum reieșea limpede, constituia, din considerațiuni critice, o povară pe conștiință, cu toate că o viață fără bogăție nu trăise și cu siguranță că nici n-ar fi fost în stare. Dorința ei netăgăduită era să depună pe altarul geniului cît de mult, cît de mult putea cuteza să jertfească, și dacă Adrian ar fi vrut, tot felul lui de viață s-ar fi putut schimba de la o zi la alta, după chipul și înfățișarea giuvaerului, cu care numai pereții odăii starețului îl

vedeau împodobit. Știa asta la fel de bine ca și mine. Nu-i nevoie să adaug că nici o clipă n-a luat în serios această posibilitate. Altfel făcut decît mine, pentru care gîndul că o avere uriașă stă la picioarele mele și că n-ar trebui decît să întind mîna ca să-mi creez o viață princiară avusese dintotdeauna ceva îmbătător, cu siguranță că la el gîndul acesta n-a găsit niciodată azil. Și totuși, o dată, cînd prin excepție își părăsise cuibul din Pfeiffering, în călătorie fiind, și-a aruncat o privire, a gustat o sorbitură din viața aproape regească, pe care, în taină, nu m-am putut niciodată împiedica de a fi dorit să fie veșnic a sa.

Asta s-a petrecut acum douăzeci de ani, cînd dăduse urmare unei vechi invitații a doamnei von Tolna, rămasă permanent în vigoare, de a locui, cît va voi, într-una din reședințele ei, natural, cînd va fi absentă. În 1924, în primăvară, Adrian era la *Viena* și Rudi Schwerdtfeger execută, cu mare succes, în Sala Ehrbar, în cadrul uneia din așa-numitele „serate Anbruch", în primă audiție, *Concertul pentru vioară* scris în fine pentru el — succes mare și pentru Rudi însuși. Zic „și" dar trebuie să spun „în special", pentru că o anumită concentrare a interesului asupra artei interpretului face incontestabil parte din intenția lucrării ; cu toate că factura nu permite nici o îndoială în privința manuscrisului, lucrarea nu se înscrie printre cele mai strălucite și mai trufașe ale lui Leverkühn, ci are, cel puțin în parte, ceva îndatoritor, condescendent, aș spune mai curînd: afabil, ceea ce-mi amintea de-o veche prevestire făcută de buze azi amuțite. — La sfîrșit publicul aplaudă entuziast, dar Adrian refuză să apară la rampă și, cînd fu căutat, se constată că plecase. Mai tîrziu, l-am găsit, organizatorul concertului, cu Rudi, radiind de fericire, și cu mine, în restaurantul micului hotel de pe Herrengasse unde trăsese, Schwertfeger socotindu-se dator să descindă într-unul din hotelurile de pe Ring.

Sărbătorirea fu scurtă, pentru că Adrian avea dureri de cap. Dar clipele de relaxare pe care și le acorda în disciplina sa de viață mi-au permis să înțeleg, a doua zi, hotărîrea lui de a nu se întoarce imdiat la Schweigestilli, ci de a face o vizită la moșia din Ungaria, spre bucuria mondenei sale amice. Condiția, absența ei, era împlinită, pentru că madame de Tolna se afla — invizibilă — la Viena. Adrian își anunță telegrafic scurta sa vizită direct la moșie, urmată, bănuiesc, de un grabnic schimb de comunicări și instrucțiuni între conac și un anumit hotel din Viena. Plecă și tovarășul lui de călătorie ; din nefericire, nu eu am fost (eu de abia reușisem să mă eliberez de obligațiile mele profesionale ca să asist la concert), n-a fost, de data asta, nici Rüdiger Schildknapp, cel cu ochii de-același albastru ca ai lui Adrian, și care nici măcar nu se osteni să vină la Viena (probabil că nici mijloace n-ar fi avut), ci a fost, foarte explicabil, Rudi Schwerdtfeger, la îndemînă acolo, de față, pentru această escapadă, după o atît de fericită colaborare pe plan artistic cu Leverkühn, colaborare ce încununase cu succes — funest succes — inepuizabila sa familiaritate.

Așadar, în tovărășia lui petrecu Adrian douăsprezece zile, primit ca un boier întors din călătorie, în castelul Tolna, cu saloanele și apartamentele sale somptuoase în stil *dixhuitième* [1], precum și în plimbări cu trăsura pe moșia mare cît un principat sau pe malurile zîmbitoare ale lacului Balaton, îngrijit de o lume de slugi obsecvioase, în parte turci, și avînd la dispoziție o bibliotecă în cinci limbi, două admirabile piane cu coadă, pe o estradă în salonul de muzică, o orgă de casă și tot luxul imaginabil. Adrian îmi spunea că în satul ce ținea de conac găsise domnind cea mai crîncenă sărăcie, că era într-un stadiu de evoluție total arhaic, prerevoluționar. Călăuza lor, administratorul moșiei, le-a povestit el însuși, dînd din cap cu milă, și ca un fapt între altele, că locuitorii mănîncă numai o dată pe an carne, la Crăciun, și că nu au nici măcar o feștilă să se lumineze, ci, literalmente, se culcă o dată cu găinile. A schimba ceva din aceste condiții rușinoase, la care oamenii deveniseră nesimțitori din deprindere și din neștiință, de pildă a încerca să termini cu murdăria de nedescris a drumului din mijlocul satului, cu totala lipsă de igienă din bordeie, ar fi fost un act revoluționar, și nimeni nu s-ar fi încumetat singur la atari inițiative, cu atît mai puțin o femeie. Dar se poate presupune că aspectul satului se număra printre elementele ce-i făceau insuportabilă viețuirea pe moșie prietenei nevăzute a lui Adrian.

De altfel, nu eu sînt omul care să poată trasa altceva decît o simplă schiță a acestui episod cu o ușoară notă de excentricitate din viața austeră a prietenului meu. N-am fost alături de el și n-aș fi putut fi chiar dacă m-ar fi rugat. A fost Schwerdtfeger, el ar putea povesti. Dar e mort.

XXXVII

Aș face mai bine să procedez cu acest capitol cum am procedat și cu altele, să nu-l numerotez separat, ci să-l consider o continuare a celui precedent, ca făcînd corp comun cu el. Corect ar

[1] Secolul al XVIII-lea (fr.).

fi să merg mai departe fără o cezură mai profundă, pentru că tot un capitol despre „lume" e, un capitol despre raporturile sau lipsa de raporturi ale decedatului meu prieten cu această lume — o lume renunțînd, în cazul de față, natural, cu totul la discreția plină de mistere, și care nu mai ia chip de zeiță protectoare drapată în văluri dese, dăruind simboluri de mare preț, ci întrupează un tip de-o indiscreție naivă, risipind cu profuziune promisiuni, neintimidat de nici o rezervă, superficial, desigur, dar pentru mine simpatic : domnul Saul Fitelberg, impresar muzical internațional și organizator de concerte, care, într-o frumoasă după-amiază de sfîrșit de vară, cînd tocmai se întîmplase să fiu și eu acolo, adică într-o sîmbătă după-masă (a doua zi dimineață voiam să mă întorc acasă pentru că sărbătoream ziua de naștere a soției mele), sosi la Pfeiffering și ne amuză teribil, pe Adrian și pe mine, un ceas întreg, și, fără să fi făcut nici o ispravă — în măsura în care fusese vorba de ispravă, de oferte, adică — plecă perfect împăcat cu sine.

Era în anul 1923. Nu se poate spune că omul se trezise prea devreme. Oricum însă, nu așteptase concertele de la Praga, de la Frankfurt — acestea mai făceau încă parte din viitorul îndepărtat. Dar Weimar trecuse, trecuse și Donaueschingen — las complet deoparte audițiile din Elveția cu operele de tinerețe ale lui Leverkühn — așa că nu mai era nevoie de o uimitoare intuiție profetică pentru ca să poți bănui că aveai de-a face cu ceva demn de prețuit și de promovat. Ceva mai mult, *Apocalipsul* fusese imprimat, publicat, și eu nu socotesc de loc improbabil ca monsieur Saul să fi avut posibilitatea să studieze lucrarea. Dar, în orice caz, omul simțise filonul, voia să dea lovitura, să lanseze o glorie, să descopere un geniu și, în calitate de impresar al lui, să-l introducă în societatea mondenă, avidă de noutăți, în care evolua. Asta urmărise el să pună la cale prin vizita sa, prin intrusiunea indiscretă în refugiul suferinței creatoare. Iată cum s-au petrecut lucrurile :

Eu sosisem la Pfeiffering imediat după-amiază, și la întoarcerea dintr-o plimbare la cîmp pe care Adrian și cu mine o făcusem îndată după ceai, adică după ora patru, ni se oferi uimirii noastre privelișteа unui taximetru așteptînd în curte, lîngă ulm — nu un taximetru de rînd, ci un vehicul cu aspect mai particular, din acelea închiriate de unele garaje cu ora sau cu ziua, cu șofer cu tot. Acesta, șoferul, într-un fel de uniformă semănînd a livrea, sta fumînd lîngă mașină și cînd trecurăm pe lîngă el își ridică șapca cu cozoroc, zîmbind satisfăcut, pesemne la gîndul farsei făcute aducîndu-l pe năstrușnicul vizitator. În poarta casei ne ieși înainte Frau Else Schweigestill cu o carte de vizită în mînă, vorbind pripit, cu glas speriat și scăzut. A venit un domn, zicea ea, un „om de lume" — expresia asta, mai ales astfel cum ne era șoptită, un fel de caracterizare rapidă a unui ins care tocmai sosise în casa ei, avea pentru mine ceva de nălucire stranie, ceva sibilin. Poate că eufemismul să devină mai ușor de înțeles dacă amintesc că Frau Else adăugase, despre domnul care aștepta, că-i „puțin într-o ureche". Întîi i se adresase cu *„șer madam"* [1], apoi trecuse la *„petite maman"* [2], iar pe Clementine o ciupise de obraji. A încuiat copila în odaie deocamdată, pînă o pleca omul de lume. Să-l expedieze, nu putea, după ce făcuse drumul de la München cu automobilul. Aștepta în odaia cea mare.

Ne întinserăm unul altuia, cu niște mutre bănuitoare, cartonașul oferind despre titularul lui toate deslușirile dezirabile : *„Saul Fitelberg. Arrangements musicaux. Représentant de nombreux artistes proéminents"* [3]. Eram bucuros să fiu de față, pentru a-l feri pe Adrian. Mi-ar fi fost neplăcut să-l știu pradă, singur, acestui „reprezentant". Ne duserăm în odaia cea mare.

Fitelberg sta în picioare, aproape de ușă, și cu toate că Adrian mă lăsase pe mine să intru primul, toată atenția omului se îndreptă imediat asupra lui : după ce, prin ochelarii săi cu ramă de bagă, își trecu ușor căutătura peste mine, își întoarse trupul rotofei într-o parte ca să privească, dincolo de mine, la cel ce-l făcuse să riște cheltuiala a două ore de călătorie cu automobilul. Natural, nu-i mare ispravă să distingi între un om cu pecetea geniului și un profesor de liceu ; dar promptitudinea orientării, rapiditatea cu care și-a dat seama de importanța mea accesorie (cu toate că eu intrasem primul) și s-a adresat celui vizat aveau totuși ceva impresionant.

— *Cher maître,* începu el cu zîmbetul pe buze și cu un accent dur, dar cu o volubilitate rar întîlnită, *comme je suis heureux, comme je suis ému de vous trouver ! Même pour un homme gaté, endurci comme moi, c'est toujours une expérience touchante de rencontrer un grand homme. — Enchanté, monsieur le professeur* [4], adăugă el întinzîndu-mi, moale, mîna (pentru că Adrian mă prezentase), și se întoarse imediat către cel în drept. *Vous maudirez l'intrus, cher monsieur Leverkühn* [5], zise el punînd accentul pe a treia silabă a numelui, ca și cum s-ar fi scris Le Vercune. *Mais*

[1] Dragă doamnă (fr. incorectă).
[2] Măicuță (fr.).
[3] Impresariat muzical. Reprezentant a numeroși artiști proeminenți (fr.).
[4] Dragă maestre... cît de fericit, cît de mișcat sînt să vă întîlnesc ! Chiar pentru un ins răsfățat, obișnuit, ca mine, este o experiență emoționantă să întîlnească un om mare ! Încîntat, domnule profesor (fr.).
[5] O să-l blestemați pe intrus, dragă domnule Leverkühn (fr.).

pour moi, étant une fois à Munich, c'était tout à fait impossible de manquer [1]... O, vorbesc și nemțește, se întrerupse el, cu aceeași pronunțare dură și destul de plăcută urechii. Nu bine, nu impecabil, dar destul ca să mă pot face înțeles. *Du reste, je suis convaincu* [2] că stăpîniți franceza perfect — compozițiile domniei-voastre pe versuri de Verlaine sînt cea mai bună dovadă. *Mais après tout* [3], sîntem pe pămînt german — cît de german, cît de intim, cît de expresiv! Sînt fermecat de peisajul idilic în care, *maître*, ați avut înțelepciunea să vă încadrați... *Mais oui, certainement*, să luăm loc, *merci, mille fois merci* [4]!

Era un bărbat de vreo patruzeci de ani, gras fără să fie burtos, cu membrele moi, cu mîinile albe cu pernițe, mustața rasă, obrazul rotund, gușă, sprîncenele pronunțate, arcuite și îndărătul ochelarilor cu ramă de bagă, ochi rîzători, migdalați, plini de email mediteranean. Părul i se rărise, dar avea dinți sănătoși, albi, ce luceau într-una, pentru că zîmbea într-una. Era într-o ținută estivală, elegantă, un costum din flanel cu dungi subțiri albăstrui, croit pe talie, cu pantofi din pînză albă și piele galbenă. Epitetul dăruit de Frau Schweigestill căpăta o amuzantă justificare prin dezinvoltura manierelor sale, prin facilitatea lui înviorătoare, prin vorbirea sa pripită, ușor estompată, cu glasul totdeauna ridicat, uneori aproape în discant, prin toată comportarea lui, într-un anume contrast cu masivitatea persoanei sale, cu toate că, în fond, exista totuși și o oarecare armonie între ele. Îi spun înviorătoare acestei facilități intrate în carne și-n sînge pentru că, într-adevăr, îți inspira sentimentul comic și consolator în același timp că tu luai viața mult prea în serios, și că era absolut inutil. Veșnic părea a-ți spune: „Dar de ce nu? Ei, și-apoi? N-are nici o importanță! Noi să fim mulțumiți!" Și fără să vrei te străduiai să te pui la unison.

Că nu era de loc un imbecil, nu va mai rămîne nici urmă de îndoială, după ce voi relata cîte ceva din spusele lui, păstrate proaspete în amintire. Cel mai bun lucru va fi să-i las lui cuvîntul, pentru că, în orice caz, răspunsurile sau intervențiile lui Adrian sau ale mele n-aveau aproape nici o importanță. Luaserăm loc la unul din capetele mesei masive și lungi, principala piesă de mobilier din odaia țărănească: Adrian și cu mine alături, musafirul în fața noastră. Acesta n-a făcut pe misteriosul ci a vorbit fără ocol:

[1] Dar de vreme ce eram la München, mi-era cu neputință să pierd... (fr.).
[2] De altfel, sînt convins... (fr.).
[3] Dar, la urma urmei... (fr.).
[4] Da, desigur... mulțumesc, mulțumesc foarte mult... (fr.).

— *Maître*, zise el, înțeleg perfect cît de mult trebuie să țineți la izolarea plină de distincție pe care v-ați ales-o ca reședință — o, am văzut totul, colina, iazul, satul și biserica, *et puis, cette maison pleine de dignité avec son hôtesse maternelle et vigoureuse, madame Schweige-still! Mais ça veut dire: „Je sais me taire. Silence, silence!" Comme c'est charmant!* [1] De cînd locuiți aici? De zece ani? Fără întrerupere? Aproape fără întrerupere? *C'est étonnant!* [2] O, dar e de-nțeles! Și cu toate astea, *figurez-vous* [3], am venit să vă răpesc, să vă ispitesc la o infidelitate trecătoare, să vă port pe mantia mea prin văzduhuri, ca să v-arăt împărățiile lumii ăsteia și splendorile ei, mai mult. chiar, să le aștern la picioarele domniei-voastre... Iertați-mi vă rog felul ăsta pompos de a mă exprima! Este realmente *ridiculement exagéré* [4], mai ales în ce privește „splendoarea". Nu-i chiar atît de mare lucru — nu-i de loc atît de palpitantă, această splendoare — și asta o spun eu, copil de oameni de jos, din oameni foarte-foarte modești, ca să nu zic de jos de tot — și-anume, din Lublin, din mijlocul Poloniei, din niște părinți ovrei într-adevăr săraci — eu sînt evreu, trebuie să știți: Fitelberg, un nume eminamente de om de jos, un nume nemțesc de ovrei polonez — numai că eu am făcut din el numele unui protagonist cu vază al culturii de avangardă, pot spune chiar al unui prieten al marilor artiști. *C'est la vérité pure, simple et irréfutable.*[5] Și asta pentru că de tînăr am tins către ceva mai înalt, către cerebral și amuzant — către nou mai presus de toate, către noul senzațional, dar un senzațional respectabil și plin de viitor, moda cea mare de mîine, cea rentabilă, arta. *À qui le dis-je? Au commencement était le scandale.*[6]

Slavă Domnului, Lublinul a rămas mult în urmă! Trăiesc la Paris de mai bine de douăzeci de ani — și nu știu dacă mă veți crede, dar am ascultat, odată, un an întreg prelegeri de filozofie la Sorbona. Dar *à la longue* [7] m-a plictisit. Nu că n-ar putea și filozofia să fie senzațională. O, poate foarte bine. Dar e prea abstractă pentru mine. Și în afară de asta, mai am și sentimentul obscur că metafizica ar trebui mai curînd studiată în Germania. Poate că în chestiunea asta onoratul meu *vis-à-vis*, domnul profe-

[1] Și apoi, casa aceasta plină de demnitate, și stăpîna ei atît de maternă și viguroasă, doamna Schweige-still! Dar asta înseamnă: „Știu să tac. Liniște, liniște!" Ce încîntător e! (fr.).
[2] Uluitor! (fr.).
[3] Închipuiți-vă (fr.).
[4] Ridicol de exagerat (fr.).
[5] Adevărul gol-goluț, simplu și de netăgăduit. (fr.).
[6] Cui îi spun eu toate astea? La început a fost scandal. (fr.).
[7] În cele din urmă (fr.).

sor, să-mi dea dreptate... După aceea am condus un mic teatru bulevardier, foarte mic, *un creux, une petite caverne* [1], nici o sută de locuri, foarte exclusiv, îi zicea „Théâtre des fourberies gracieuses“ [2]. Nu-i fermecător numele ăsta ? Dar, ce vreți, economicește nu se putea ține. Locurile erau atît de limitate, încît trebuia vîndute foarte scump, așa că eram siliți să le distribuim gratuit. Aveam spectacole destul de îndrăznețe, *je vous assure* [3], dar prea erau, cum zic englezii, *high-brow* [4]. Numai cu James Joyce, Picasso, Ezra Pound și *la duchesse* de Clermont-Tonnère ca public, nu poți s-o scoți la capăt. *En un mot* [5], după o foarte scurtă stagiune, „Les fourberies gracieuses“ au trebuit să-și închidă porțile, dar pentru mine experiența n-a fost sterilă ; în orice caz, mă pusese în contact cu somitățile vieții artistice pariziene, pictori, muzicieni, poeți — și astăzi, pulsul lumii vii la Paris bate, fie-mi îngăduit să afirm lucrul acesta chiar aici — iar în calitatea mea de director, mi se deschiseseră ușile cîtorva saloane aristocratice frecventate de artiști...

Poate c-o să vă mirați. Poate că vă veți spune : Cum de-a reușit, cum a făcut puiul ăsta de ovrei din fundul Poloniei de-a ajuns să se-nvîrtească în cercurile cele mai pretențioase, în contact cu *la crême de la crême ?* Ah, domnii mei, nimic mai ușor ! Foarte repede înveți să legi nodul la o cravată de smoching, să intri într-un salon cu perfectă *nonchalance*, chiar cînd pentru asta cobori cîteva trepte, și să uiți complet că s-ar putea să nu știi ce să faci cu propriile tale mîini. În afară de asta, nu faci decît să spui într-una *madame*. *„Ah, madame, Oh, madame, Que pensez-vous, madame ? On me dit, madame, que vous êtes fanatique de musique ?“* [6] Cam asta-i totul. De la distanță lucrurile astea sînt enorm exagerate.

Enfin, relațiile datorite „Fourberies“-ilor s-au dovedit utile și s-au și multiplicat după ce mi-am deschis apoi un birou pentru organizarea de audiții de muzică contemporană. Important era că mă descoperisem pe mine însumi, căci așa cum mă vedeți în fața domniilor-voastre, eu sînt un impresar, impresar născut, iar nu făcut, n-am încotro, ăsta sînt — și-i bucuria și mîndria mea, *j'y trouve ma satisfaction et mes délices*, să pun în valoare talentul, geniul, un personaj interesant, să bat toba pentru el, să entuziasmez societatea pentru el, sau, dacă nu s-o entuziasmez, măcar s-o stimulez — pentru că asta-i tot ce vrea, tot ce-i trebuie, *et nous nous rencontrons dans ce désir* [1] — societatea vrea să-i fie oferite emoții, să fie provocată, să fie divizată în tabere pro și contra ; pentru nimic nu-i ea atît de recunoscătoare cît pentru acest tumult amuzant, *qui fournit le sujet* [2] caricaturilor din ziare și alimentează nesfîrșite, nesfîrșite comentarii — la Paris, drumul spre glorie trece prin discreditare — o veritabilă *première* trebuie să se desfășoare în așa fel, încît de mai multe ori în cursul serii tot publicul să sară-n picioare, și majoritatea să urle : *„Insulte ! Impudence ! Bouffonerie ignominieuse !“* [3], în timp ce șase sau șapte inițiați, Erik Satie, cîțiva suprarealiști, Virgil Thompson, să strige din loji : *„Quelle précision ! Quel esprit ! C'est divin ! C'est suprême ! Bravo ! Bravo !“* [4]

Mi-e teamă să nu vă fi înspăimîntat, domnilor — dacă nu pe *maître* Le Vercune, atunci pe domnul profesor. Dar, în primul rînd, mă grăbesc să adaug că pînă acum nici un concert n-a trebuit să fie suspendat prematur — în fond nici cei ce vociferează mai vehement n-ar dori așa ceva, dimpotrivă, nu vor decît să continue să vocifereze, asta-i, pentru ei, savoarea serii, iar pe de altă parte, lucru cu totul remarcabil, micul număr de cunoscători are o autoritate covîrșitoare. În al doilea rînd, nu e nicăieri scris că la fiecare manifestare cu un caracter mai progresist lucrurile trebuie să se petreacă exact așa. Cu o suficientă pregătire publicitară, cu o oarecare intimidare prealabilă a prostiei, se poate garanta o desfășurare absolut onorabilă, și astăzi, tocmai la prezentarea unui artist dintr-o țară fostă inamică, a unui german, se poate conta pe o comportare perfect amabilă a publicului...

Tocmai asta e baza sănătoasă a speculației de la care pleacă propunerea, invitația mea. Un german, *un boche qui par son génie appartient au monde qui marche à la tête du progrès musical !* [5] În ziua de astăzi, e o extrem de picantă provocare a curiozității, a snobismului, a lipsei de prejudecăți, a buneicrești a publicului — cu atît mai picantă, cu cît acest artist reneagă mai puțin amprenta sa națională, germanismul său, cu cît oferă mai mult prilejul de-a exclama : *„Ah, ça c'est bien allemand, par exemple ?!* [6] Pentru că domnia-voastră asta faceți, *cher maître, pourquoi pas le dire ?* [7]

[1] O gaură, o cavernă mică (fr.).
[2] Teatrul vicleniilor grațioase (fr.).
[3] Vă asigur (fr.).
[4] Snob (engl.).
[5] Într-un cuvînt (fr.).
[6] Ah, doamnă, Oh, doamnă, Ce părere aveți, doamnă ? Mi s-a spus, doamnă, că sînteți o fanatică a muzicii ? (fr.).

[1] Și vin în întîmpinarea acestei dorințe (fr.).
[2] Care oferă subiect (fr.).
[3] Insultă ! Neobrăzare ! Caraghioslîc ! (fr.).
[4] Cîtă precizie ! Cît spirit ! E dumnezeiesc ! E desăvîrșit ! (fr.).
[5] Un „neamț“ care datorită geniului său aparține lumii ce pășește în fruntea progresului muzical ! (fr.).
[6] Ah, e ceva specific german, nu-i așa ? (fr.).
[7] Dragă maestre, de ce să n-o spunem ? (fr.).

Domnia-voastră oferiți acest prilej la fiecare pas — nu chiar atît în debuturi, în perioada acelei *Phosphorescence de la mer* și în opera comică, dar mai tîrziu, din ce în ce mai mult, de la lucrare la lucrare. Desigur, vă gîndiți că mă refer mai ales la impecabila disciplină, *et que vous enchaînez votre art dans un système de règles inexorables et néoclassiques* [1], constrîngîndu-le să evolueze în aceste chingi de fier — dacă nu cu grație, totuși cu spirit și temeritate. Asta-i ce vreau să spun, dar în același timp vreau să spun și ceva mai mult cînd vorbesc despre *votre qualité d'Allemand* [2] — adică nu știu cum să mă exprim — există un ce colțuros, un ritm puțin greoi, o lipsă de mobilitate, *une grosisèrté* [3], specific vechi-germane — *en effet, entre nous* [4], le găsești și la Bach. Îmi veți lua critica în nume de rău ? *Non, j'en suis sûr !* [5] Sînteți prea mare pentru așa ceva. Temele domniei-voastre — ele sînt construite aproape exclusiv din doimi, pătrimi, optimi ; sînt, e drept, sincopate și legate, dar cu toate astea rămîn ancorate într-un fel de lipsă de suplețe, de ineleganță acționînd mecanic, pisînd, ciocănind. *C'est „boche" dans un degré fascinant.* [6] Să nu credeți cumva că-i un repros ! E pur și simplu *énormément caractéristique*, și în seria de concerte de muzică internațională pregătite de mine, nota aceasta e absolut indispensabilă . . .

Vedeți, acuma îmi desfășur mantia mea fermecată. Vă voi purta la Paris, la Bruxelles, Anvers, Veneția, Copenhaga. Veți fi primit cu un intens interes. Vă pun la dispoziție cele mai bune orchestre, cei mai buni soliști. Veți dirija *La Phosphorescence*, fragmente din *Love's Labour's Lost, Simfonia cosmologică*. Veți acompania la pian liedurile pe versuri de poeți francezi și englezi, și toată lumea va fi încîntată că un german, un dușman de ieri, manifestă această larghețe de orizont în alegerea textelor sale — *ce cosmopolitisme généreux et versatile !* [7] Madame Maja de Strozzi-Pečič, prietena mea, o croată, astăzi poate cea mai frumoasă voce de soprană de pe cele două emisfere, va socoti o cinste pentru ea să cînte lucrurile astea. Pentru partea instrumentală la imnurile pe versuri de Keats voi angaja Cvartetul Flonzaley din Geneva, sau Cvartetul Pro Arte din Bruxelles. Tot ce-i mai bun între cei buni — sînteți mulțumit ?

[1] Că vă înlănțuiți arta într-un sistem de reguli inexorabile și neoclasice (fr.).
[2] Calitatea dvs. de german (fr.).
[3] Grosolănia (fr.).
[4] Într-adevăr, între noi fie vorba (fr.).
[5] Nu, sînt sigur ! (fr.).
[6] E „nemțesc" într-un chip care te fascinează. (fr.).
[7] Acest cosmopolitism generos și schimbător ! (fr.).

Cum ? Ce-aud ? Nu dirijați ? Nu ? Și nici la pian nu vreți să cîntați ? Refuzați să vă acompaniați liedurile ? Vă-nțeleg. *Cher maître, je vous comprend à demi mot !* [1] Nu e genul dumneavoastră să mai stăruiți asupra lucrurilor terminate. Pentru dumneavoastră o operă este executată cînd este compusă, și odată scrisă, s-a terminat cu ea. N-o cîntați, n-o dirijați, pentru că ar însemna s-o modificați, s-o dizolvați în variante și variațiuni, s-o dezvoltați în continuare și, poate, s-o stricați. Cît vă-nțeleg de bine ! *Mais c'est dommage pourtant.* [2] Concertele vor pierde astfel considerabil prin absența farmecului personal. *Ah, bah* [3], ne vom descurca noi ! Vom căuta, pentru interpretare, dirijori de valoare mondială — se rezolvă repede ! Acompaniamentul va fi ținut de colaboratorul permanent al doamnei de Strozzi-Pečič, și dacă dumneavoastră, *maître*, acceptați să veniți, doar să asistați, să vă prezentați publicului, nimic nu va fi pierdut, bătălia va fi cîștigată.

Aceasta însă, în orice caz, e o condiție esențială — *ah, non !* Nu trebuie să mă puneți în situația de a vă executa operele *in absentia* [4] Prezența dumneavoastră personală este indispensabilă, *particulièrement* [5] la Paris, unde gloria muzicală o fac trei-patru saloane. Ce vă costă să spuneți de cîteva ori : *„Tout le monde sait, madame, que votre jugement musical est infaillible" ?* [6] Nu vă costă nimic și vă va face enormă plăcere. Ca valoare modernă spectacolele mele vin imediat după premierele baletului rus al domnului Djaghilev — *dacă* vin după ele. În fiecare seară veți fi invitat undeva. Nimic mai dificil decît să pătrunzi în societatea distinsă a Parisului. Pentru un artist însă, nimic mai ușor — chiar dacă s-ar afla numai în anticamera gloriei, a reputației senzaționale. Curiozitatea înlătură orice bariere, doboară orice drepturi exclusive . . .

Dar de ce vorbesc eu atît despre societatea distinsă și despre curiozitatea ei ! Văd bine, *cher maître*, că nu reușesc să vă trezesc cu ea curiozitatea. Și cum aș putea, de altfel ? Tentativa mea nici n-a fost serioasă. Ce vă interesează societatea distinsă ? *Entre nous* — parcă pe mine mă interesează ? Din punct de vedere afaceri — așa și așa. Dar personal ? Nici *atîtica*, măcar ! Mediul acesta, acest Pfeiffering și prezența dumneavoastră, *maître*, își au o contribuție de loc modestă în a mă face conștient de indiferența, de disprețul

[1] Dragă maestre, vă înțeleg chiar și din frînturi de cuvinte. (fr.).
[2] Dar e păcat, totuși, (fr.).
[3] Ei, lasă (fr.).
[4] În lipsă (lat.).
[5] Îndeosebi (fr.).
[6] Toată lumea știe, doamnă, că aprecierile dvs. în materie de muzică sînt fără greș (fr.).

meu pentru acea lume frivolă și superficială. *Dîtes-moi donc* [1]: Nu sînteți originar din Kaisersaschern pe Saale ? Ce obîrșie severă, plină de demnitate ! Ei, eu sînt din Lublin — și ăsta un cuib încărunțit de veacuri, de unde pleci în viață cu un *fonds de sévérité, un état d'âme solennel et un peu gauche* [2]... Ah, sînt cel din urmă în stare să vrea să vă laude înalta societate. Dar Parisul vă va da prilejul să faceți cele mai interesante, cele mai stimulante cunoștințe printre frații dumneavoastră întru Apolo, fii ai muzelor și ei, pictori, scriitori, stele de balet și, mai presus de toate, muzicieni. Toate somitățile experienței și experimentelor artistice europene sînt pietenii mei și sînt gata să fie și ai dumneavoastră. Poetul Jean Cocteau, maestrul de balet Massine, compozitorul Manuel de Falla, *Les Six*, cei șase mari ai muzicii — toată această înaltă și amuzantă sferă a cutezanței și a agresivității vă așteaptă, locul dumneavoastră e printre ei, numai să vreți...

Se poate oare să citesc pe chipul dumneavoastră o anumită rezistență împotriva acestora ? Dar aici, *cher maître*, într-adevăr, orice sfială, orice *embarras* este absolut nelalocul său — oricît și-ar avea uneori asemenea sentimente de izolare temeiul lor. Departe de mine gîndul de a încerca să pătrund aceste temeiuri ; mi-e perfect suficient să constat, plin de respect, și mi-aș îngădui să adaug, ca om cultivat, existența lor. Acest Pfeiffering, *ce refuge étrange et érémitique* [3] — trebuie să existe undeva ceva, o cauză proprie, interesantă, sufletească desigur, cu acest Pfeiffering. Nu întreb, consider doar toate posibilitățile, le cîntăresc, chiar și pe cele mai fantastice, cu toată bunacredință. *Eh bien*, și apoi ? E aici vreun motiv de *embarras* față de o sferă complet lipsită de prejudecăți ? O lipsă de prejudecăți care și ea își are motivele ei bine determinate. *Oh, là là !* Un asemenea cerc de arbitri ai elegantei și de corifei ai artei e-alcătuit de obicei din *demi-fous excentriques* [4], din estropiați psihici, din avortoni învechiți în rele. Un impresar, *c'est une espèce d'infirmier, voilà !* [5]

Și-acum, vedeți cît de prost îmi pledez cauza, de *quelle manière tout à fait maladroite ?* [6] Faptul c-o mărturisesc eu însumi e tot ce se mai poate spune în favoarea mea. Cu intenția de a vă încuraja, nu fac decît să vă irit mîndria și lucrez cu ochii deschiși împotriva intereselor mele. Pentru că, natural, îmi spun că oa-

[1] Spuneți-mi, deci (fr.).
[2] Un bagaj de severitate, o stare sufletească solemnă și puțin stîngace (fr.)
[3] Refugiul acesta ciudat, sihăstria aceasta (fr.).
[4] Excentrici, pe jumătate nebuni (fr.).
[5] Un impresar e un soi de infirmier, asta-i (fr.).
[6] Într-o formă cît se poate de stîngace (fr.).

meni ca dumneavoastră — dar eu n-ar trebui să vorbesc despre asemenea oameni, ci numai despre dumneavoastră — consideră viața lor, destinul lor, drept ceva unic, fără pereche, și-l socotesc prea sfînt ca să-l amestec cu-al altora. Alte *destinées* nu vă interesează, ci numai al dumneavoastră, fenomenul fără precedent — știu, înțeleg. Aveți oroare de orice generalizare, încadrare, subordonare, ca de o derogare de la demnitate. Insistați asupra incomparabilului prezentat de cazul personal. Plătiți tribut trufiei izolării, cu toate că, în fond, ar putea fi o necesitate. „Trăiești, oare, cînd mai trăiesc și alții ?" Am citit întrebarea asta undeva, nu mai știu bine unde, dar sînt sigur că aparține cuiva de frunte. În public sau în particular, toți vă puneți aceeași întrebare, și luați notă unul de altul — *dacă* luați notă — din pură politețe, mai mult de formă. Wolf, Brahms, Bruckner au trăit ani de zile în același oraș, adică la Viena, și s-au evitat reciproc tot timpul, așa că, după cîte știu, nu s-au întîlnit niciodată. Ar fi fost chiar *pénible*, după cîte au spus fiecare despre ceilalți. Nu erau de loc opinii critice colegiale, ci negări totale, *des anéantissements*, să nu rămînă decît „el". Brahms nu dădea doi bani pe simfoniile lui Bruckner ; spunea despre ele că-s niște șerpi monstruoși și diformi. Și invers, opinia lui Bruckner despre Brahms era foarte modestă. Găsea prima temă din *Concertul în re minor* destul de bună, dar făcea constatarea că Brahms n-a mai scris după aceea nimic capabil să se apropie măcar de aceasta, sub aspectul valorii. Nu vreți să știți unul de altul. Pentru Wolf, Brahms era *du dernier ennui* [1]. Și ați citit cumva critica lui a *A șaptea a lui Bruckner*, în *Salonblatt* de la Viena ? Ai acolo opinia lui despre însemnătatea omului Bruckner, în general. Îi reproșa „lipsa de inteligență" — *avec quelque raison* [2], pentru că Bruckner, nu-i așa ?, era ceea ce se cheamă un spirit simplu, pueril, scufundat cu totul în muzica sa maiestuoasă de bas general, și un idiot total în materie de cultură europeană. Dar dacă întîmplarea face să dai peste anumite formulări epistolare ale lui Wolf despre Dostoievski, *qui sont simplement stupéfiants* [3], ești obligat să te întrebi ce va fi avut în cap. El numea libretul la opera sa neterminată *Manuel Venegas*, scris de un oarecare doctor Hörnes, o minune, o valoare shakespeareană, o culme a poeziei, și devenea incisiv de prost-gust dacă vreun prieten își exprima oarecare îndoieli. Nu i-a fost de ajuns că a compus un imn pentru cor de bărbați închinat *Patriei*, a vrut să-l dedice

[1] Plicticos de moarte (fr.).
[2] Cu oarecare dreptate (fr.).
[3] Care sînt pur și simplu uluitoare (fr.).

kaiserului. Cum vi se pare gestul? Solicitarea i-a fost respinsă! *Tout celà est un peu embarrassant, n'est-ce pas? Une confusion tragique.* [1]

Tragique, messieurs. [2] O numesc astfel pentru că, după părerea mea, nenorocirea lumii se bazează pe inegalitatea spirituală, pe prostie, pe lipsa de înțelegere ce separă sferele unele de altele. Wagner defăima impresionismul în pictura vremii sale, îi spunea „mîzgăleală colorată" — era de un conservatism riguros în materia asta. Dar propriile sale producții armonice au foarte mult comun cu acest impresionism, îl mînau la impresionism, iar disonanțele lui îl depășeau chiar. Mîzgălitorilor de la Paris el le opunea pe Tizian; acolo ar fi adevărul, zicea. *À la bonne heure* [3] Dar în realitate gustul lui se afla undeva între Piloty și Makart, inventatorul buchetului decorativ, iar Tizian era mai mult chestia lui Lenbach, care la rîndul său pricepea din Wagner atît cît să-l determine să spună — și i-a spus-o maestrului în față — că *Parsifal* e muzică de șantan. *Ah, ah, comme c'est mélancholique, tout ça!* [4]

Domnii mei, m-am abătut îngrozitor de la subiect. Asta înseamnă: m-am abătut de la scopul urmărit. Vă rog să luați volubilitatea mea drept expresie a faptului că am renunțat la planul care m-a adus aici! M-am convins că-i irealizabil. Nu veți zbura, *maître*, pe mantia mea fermecată. Nu vă voi purta prin lume în calitate de impresar. Refuzați, și asta ar trebui să însemne pentru mine o dezamăgire mai mare decît e în realitate. *Sincèrement*, mă întreb dacă în fond e chiar o dezamăgire. Se poate foarte bine să vii la Pfeiffering cu un scop concret, dar aceasta în mod necesar e de importanță secundară. Vii, chiar cînd ești impresar, *pour saluer un grand homme* [5]. Nici un eșec obiectiv nu poate diminua această satisfacție, și nu poate mai ales atunci cînd la baza eșecului se află însăși satisfacția. Așa stau lucrurile, *cher maître*, și inaccesibilitatea dumneavoastră îmi dă și ea, între altele, o satisfacție, mulțumită înțelegerii și simpatiei pe care involuntar i le port. O fac împotriva interesului meu, dar o fac — aș spune: o fac ca om, dacă această categorie n-ar fi prea vastă — poate că ar trebui să caut o formulă mai personală.

[1] Toate astea te cam pun în încurcătură, nu-i așa? O confuzie tragică. (fr.).
[2] Tragică, domnilor. (fr.).
[3] Fie și-așa. (fr.).
[4] Ah, cît de întristătoare sînt toate astea! (fr.).
[5] Pentru a saluta un mare om (fr.).

Nici nu știți, *maître*, cît de germană e această *répugnance* [1] a dumneavoastră care, dacă îmi dați voie să mă exprim en *psychologue* [2], e constituită dintr-un amestec caracteristic de aroganță și sentimente de inferioritate, din dispreț și frică — este, aș spune, resentimentul seriozității împotriva salonului monden. Eu, eu sînt evreu, asta trebuie c-o știți — Fitelberg e-un nume țipător evreiesc. *Vechiul testament* îl am în sînge, și acesta nu-i un lucru mai puțin important decît germanismul — în fond e ceva în stare să nu-ți lase nici o dispoziție pentru sfera dominată de *Valse brillante*. De altfel, e o erezie germană, că dincolo, afară, nu-i decît *Valse brillante* și că seriozitate e numai în Germania. Și cu toate astea, ca evreu, ești în fond destul de sceptic față de lume, înclini către germanism, cu primejdia, natural, să capeți niște lovituri de picior undeva pentru această înclinație. German, asta înseamnă înainte de toate național — și cine-i dispus să creadă în caracterul național al unui evreu? Nu numai că nu-i crezut — îi mai dau și cîteva pe scăfîrlie dacă are nerușinarea să încerce să dovedească. Noi evreii n-avem decît să ne temem de caracterul german, *qui est essentiellement antisémitique* [3] — motiv suficient pentru noi să ne ținem de partea lumii căreia îi aranjăm divertismente și senzații, fără ca asta să însemne că sîntem niște fluieră-vînt sau căzuți în cap. Știm foarte bine să facem deosebirea între *Faust* al lui Gounod și cel al lui Goethe, chiar dacă vorbim franțuzește, da-da, chiar și atunci...

Domnii mei, spun toate astea din pură resemnare, aspectul „afacere" a fost lichidat, sînt ca și plecat, cu mîna pe clanța ușii, de mult ne-am sculat în picioare, mai trăncănesc, doar *pour prendre congé* [4]. *Faust* al lui Gounod, domnii mei, cine să strîmbe din nas la el? Eu nu, și nici dumneavoastră, cum văd, spre marea mea satisfacție. O perlă — *une marguerite*, plină de cele mai încîntătoare invenții muzicale. *Laisse-moi, laisse-moi contempler* [5] — fermecător! Și Massenet e fermecător, *lui aussi* [6]. Cît de încîntător trebuie să fi fost ca pedagog — ca profesor la Conservatoire, se povestesc despre el o mulțime de anecdote. Elevii lui la compoziție trebuia stimulați încă de la început la lucrări proprii, indiferent dacă aveau suficiente cunoștințe tehnice ca să poată scrie o mișcare fără greșeli. Foarte uman, nu? German nu-i, dar e uman. A

[1] Silă (fr.).
[2] Ca un psiholog (fr.).
[3] Care e funciarmente antisemit (fr.).
[4] Ca încheiere (fr.).
[5] Lasă-mă, lasă-mă să contemplu (fr.).
[6] Și el (fr.).

venit la el un tînăr cu un lied proaspăt compus — plin de candoare, și dovedind oarecare înzestrare. „*Tiens* [1], zise Massenet, e într-adevăr foarte drăguț. Ascultă, cu siguranță că ai și tu o fată pe care o iubești. Cîntă-i-l, o să-i placă, și mai departe o să vă descurcați voi.“ Nu este încă stabilit ce trebuie înțeles prin „mai departe“ — foarte probabil că orice, și despre dragoste, și despre artă... Aveți elevi, *maître?* Cu siguranță că lor nu le-ar fi mers atît de ușor, da-da. Dar n-aveți, n-aveți, de loc. Bruckner avea cîțiva. El a trebuit să lupte chiar de la început cu muzica și cu sfintele ei dificultăți, ca Iacob cu îngerul, și cerea studenților săi exact același lucru. Ani de zile trebuia să exerseze sfîntul meșteșug, elementele de bază ale armoniei, ale stilului sever, și numai după aceea li se permitea să cînte un lied, iar despre legături între această pedagogie muzicală și-o fetiță scumpă și iubită, nici vorbă nu putea fi. Cineva poate avea o fire simplă și puerilă, dar muzica e revelația plină de taine a înțelepciunii supreme, un serviciu divin, iar profesorul de muzică, un preot...

Comme c'est respectable! Pas précisément humain, mais extrêmement respectable! [2] Și-atunci, noi, evreii, popor sacerdotal, chiar dacă facem fasoane prin saloanele Parisului, să nu ne simțim noi atrași spre germanism, să nu ne lăsăm, sub influența lui, împinși spre oarecare ironie față de lume și față de arta pentru o fetiță scumpă? A manifesta un sentiment național ar însemna, din partea noastră, impertinență, provocare la pogrom. Sîntem internaționali— dar sîntem progermani cum nu mai e nimeni pe lume, dacă n-ar fi decît pentru că nu putem evita de a constata înrudirea rolurilor germanismului și iudaismului pe pămînt. *Une analogie frappante!* [3] Și unii și ceilalți sînt la fel de urîți, sînt disprețuiți, sînt invidiați. Se vorbește despre epoca naționalismului. Dar în realitate sînt numai două naționalisme, cel german și cel iudeu. Galicismul băștinaș al lui Anatole France e pură mondenitate... France, un *nom de guerre* [4] naționalist. Un scriitor german nu s-ar putea numi „Deutschland“. Poți să numești astfel cel mult un vapor de război. Un scriitor ar trebui să se mulțumească cu „Deutsch“ — și-atunci ar fi un nume ovreiesc... *Oh, là, là!*

Domnii mei, acum într-adevăr pun mîna pe clanță, am și plecat. Un singur lucru vreau să mai spun. Germanii ar trebui să ne lase nouă, evreilor, grija de a fi progermani. Germanii ar trebui să permită evreului să facă pe mediatorul între ei și societate, să facă pe managerul, pe impresarul, pe antreprenorul de germanism, este exact omul necesar, n-ar trebui dat afară, e internațional și e progerman... *Mais c'est en vain. Et c'est très dommage!* [1] Dar la ce mai vorbesc? Sînt plecat de mult. *Cher maître, je suis enchanté. J'ai manqué ma mission,* dar sînt încîntat. *Mes respects, monsieur le professeur. Vous m'avez assisté trop peu, mais je ne vous en veux pas. Mille choses à madame Schwei-ge-still. Adieu, adieu...* [2]

[1] Ia te uită (fr.).
[2] Ce respectabil! Nu chiar omenesc, dar cît se poate de respectabil! (fr.).
[3] O asemănare izbitoare! (fr.).
[4] Un pseudonim (fr.).

XXXVIII

Cititorii mei au aflat că, în cele din urmă, Adrian îi împlinise lui Rudi Schwerdtfeger dorința, ani de zile nutrită și mărturisită, de a-i scrie un concert de vioară, pe măsura lui, ba, ceva mai mult, îi și dedicase această sclipitoare piesă, extraordinar de propice punerii în valoare a virtuozității violonistului, și chiar îl însoți la Viena, să asiste la prima audiție. La momentul potrivit voi vorbi și despre faptul că, după cîteva luni, adică spre finele lui 1924, a asistat și la reluările de la Berna și Zürich. În prealabil însă, aș dori să discut, mergînd pînă la cele mai grave implicații, caracterizarea, poate impertinentă, poate improprie pe buzele mele, ce mi-am permis-o asupra acestei compoziții, spunînd că dăduse dovadă, în ținuta muzicală, de o anumită îngăduitoare complezență pentru virtuozitatea concertantă, scoțînd-o puțin din cadrul de implacabilă rigoare, de total refuz la concesiuni, specific întregii opere a lui Leverkühn. Sînt obligat să cred, *nu pot* să nu cred că posteritatea va fi de acord cu această „judecată“ a mea — ah, Doamne, cît urăsc cuvîntul acesta! — și aici nu fac altceva decît să-i dau, acestei posterități, lămuriri de ordin sufletesc la un fenomen la care altminteri i-ar lipsi cheia.

Piesa aceasta prezintă o particularitate: e scrisă în trei părți, fără semne de alterație la cheie, și totuși, dacă mi-e îngăduit să mă exprim astfel, sînt împletite în ea trei tonalități: si bemol major, do major și re major — dintre care (un muzician își va da seama imediat) re major formează un fel de dominantă de gradul

[1] Dar e zadarnic. Și e tare păcat! (fr.).
[2] Dragă maestre, sînt încîntat. Misiunea mea a dat greș... Respectele mele, domnule profesor. Nu m-ați ajutat de loc, dar nu vă port pică. Mii de lucruri bune domnei Schwei-ge-still. Adio, adio... (fr.).

doi, si bemol major o subdominantă, și do major păstrează exact mijlocul. Între aceste tonalități lucrarea evoluează deci cu o extraordinară ingeniozitate ; cea mai mare parte a timpului nici una din ele nu domină, ci fiecare e doar indicată printr-o participare proporțională la ansamblu. Implicate în perioade ample, toate trei se suprapun, pînă cînd, în cele din urmă, de o manieră de altminteri triumfală, capabilă să electrizeze orice public de concert, do major se afirmă categoric. Există, în prima parte, notat cu „andante amoroso", un acord conducător, suav, tandru, dar evoluînd neîntrerupt la hotarul sarcasmului ; pentru urechea mea, acordul acesta are ceva specific franțuzesc : do—sol—mi—si bemol—re—fa diez—la, o sonoritate armonică ; aceasta, cu fa-ul acut al viorii deasupra, cuprinde în sine, după cum se poate vedea, acordurile de trison tonice ale celor trei tonalități principale. În ele zace, ca să zic așa, sufletul lucrării, și distingi în ele și sufletul temei principale a acestei părți, reluate în a treia într-o succesiune colorată de variațiuni. E, în felul ei, o lovitură, o minune de invenție melodică, o cantilenă amețitoare, de mare respirație, îmbătătoare pentru simțuri, care, hotărît, are în sine ceva ostentativ, pompos, iar pe de altă parte și o melancolie nu lipsită de grație, dacă interpretul vrea să o vadă așa. Ceea ce-i fermecător la această invenție, specific ei, e maniera neașteptată și subtil accentuată a ascensiunii liniei melodice care, după ce atinge un anume punct culminant, se depășește, mai urcă o treaptă, de pe care, după aceea, cu un gust incomparabil, excesiv chiar, alunecă înapoi, scade, se stinge.

Nici o altă artă, numai muzica e în stare de manifestări exprimînd în gesturi efecte de frumusețe trupească, înălțîndu-se pînă la hotarul „cerescului". Și glorificarea, în tutti, a chiar acestei teme la finele mișcării variațiunilor declanșează explozia pe față în do major. E precedată de o îndrăzneață fioritură, un parlando dramatic — reminiscență clară din recitativul viorii prime în ultima parte a *Cvartetului în la minor* de Beethoven ; numai că la titan fraza grandioasă e urmată de altceva decît de o petrecere melodică, de o parodie a pasiunii tulburătoare, devenind pînă la urmă pasiune foarte serioasă, de unde un oarecare efect de stinghereală.

Știu că Leverkühn, înainte de a compune bucata, studiase foarte minuțios stilul violonistic la Bériot, Vieuxtemps și Wieniawski, și respectuos în parte, dar în parte caricatural, îl folosește — supunînd însă, mai ales în partea mediană, de un brio dezlănțuit, nebunesc, de o virtuozitate acrobatică, un scherzo în care-i intercalat și un citat din *Trilul Diavolului* de Tartini, supunînd zic, tehnica interpretului la asemenea eforturi, încît sărmanul Rudi Schwerdtfeger trebuia să stoarcă tot ce putea din el ca să facă față acestor exigențe : de cîte ori ieșea triumfător din aceste dificultăți, scînteiau la rădăcina cîrlionților lui blonzi și zbîrliți picături de sudoare, iar pe albul ochilor lui de-un albastru de cianură șerpuiau firișoare roșii. Dar, firește, ce răsplată, ce prilej de „flirt", într-un înțeles mai înalt al cuvîntului, îi acorda opera calificată, chiar în fața maestrului, drept „apoteoza muzicii de salon", convins fiind dinainte că nu mi-o va lua în nume de rău, ci că va primi surîzînd această apreciere.

Nu mă pot gîndi la acest produs hibrid fără să-mi amintesc de o convorbire ce a avut loc în locuința fabricantului Bullinger de pe Widenmayerstrasse din München, la primul etaj al unei case de raport construite de el și sub ale cărei ferestre Isarul, în albia-i frumos îngrijită, își fremăta torentul imaculat și rece de apă de munte. Se cinase — fusesem cincisprezece la masa bogătașului — pe la șapte : ținea casă deschisă, avea un personal stilat condus de o cucoană, un fel de damă de companie cu maniere afectate, urmărind să fie luată în căsătorie, și de cele mai multe ori societatea era alcătuită din oameni de finanțe și afaceri. Se știe că lui Bullinger îi plăcea să se amestece, să facă pe grozavul, în viața intelectuală, și asta permitea ca în apartamentul său confortabil să se întîlnească, în unele seri, personalități artistice și științifice — și nimeni, nici eu, nu vedeam vreun motiv de a disprețui agrementele culinare ale recepțiilor sale, nici cadrul elegant oferit de saloanele sale unor discuții interesante.

De data asta participau Jeanette Scheurl, domnul și doamna Knöterich, Schildknapp, Rudi Schwerdtfeger, Zink și Spengler, numismatul Kranich, editorul Radbruch cu soția, actrița Zwitscher, o autoare de comedii din Bucovina, Binder-Maiorescu după nume, și eu, cu scumpa mea soție ; dar venise și Adrian, după multe insistențe, la care mi se alăturaseră Schildknapp și Schwerdtfeger. Nu încerc să cercetez la a cui rugăminte cedase și nu vreau de loc să-mi închipui că la a mea. Cum la masă sta lîngă Jeanette, a cărei apropiere îi făcea totdeauna plăcere și cum în jurul lui avea numai figuri familiare, părea să nu regrete că cedase stăruințelor noastre, ci lăsă impresia, cele trei ore cît rămase între noi, că se simțea foarte bine, cu atît mai mult cu cît și de data asta observasem, amuzîndu-mă în tăcere, involuntara atenție prevenitoare, respectul oarecum timid ce i se arăta lui, om de abia de treizeci și opt de ani, de către oaspeți, căci dintre aceștia numai puțini posedau suficiente cunoștințe muzicale care să dea atitudinii lor o justi-

ficare rațională. Fenomen amuzant, zic — dar îmi și crispa inima de îngrijorare apăsătoare, pentru că oamenii ăștia se comportau cum se comportau din cauza atmosferei indescriptibile de înstrăinare, de solitudine ce-l învăluia într-o măsură din ce în ce mai mare — mereu mai accentuată în anii din urmă — putînd trezi cuiva sentimentul că Adrian vine dintr-o lume unde nu mai trăia nimeni altul.

În seara aceea, cum spuneam, se simțea foarte bine, era în vervă, lucru la care contribuise atît cocteilul cu șampanie agrementat de Bullinger cu cîțiva stropi de angostura, cît și excelentul vin de Palatinat. A stat de vorbă cu Spengler, căruia îi mergea prost — boala îi atinsese inima — și rîdea, ca noi toți, la clovneriile lui Leo Zink răsturnat în scaun, la masă, cu uriașul șervet de damasc tras pînă sub nasul lui grotesc, ca un cearșaf, și cu mîinile încrucișate pașnic deasupra. Mai mult încă îl amuza spontaneitatea bufonului: cînd Bullinger — pictor amator în orele sale libere — ne prezintă o natură statică, plină, săraca, de bune intenții, iar Zink, pentru a se sustrage obligației unei aprecieri, și a ne scuti și pe noi, izbucni în mii de exclamații, „Doamne Isuse Cristoase", și așa mai departe, putînd însemna literalmente orice, și o privi din toate părțile, întorcînd-o chiar și pe dos. De altfel, sistemul de a se lansa în exclamații de uluiri echivoce neangajînd la absolut nimic, constituia tehnica acestui om, în fond dezagreabil, de a participa la discuții ce depășeau orizontul lui de pictor și de petrecăreț de carnaval, și o bucată de vreme făcu uz de ea și în discuția angajată în domeniul estetic și moral la care mă voi referi.

Totul pornise de la muzica de gramofon oferită de gazdă după cafea, în timp ce lumea mai fuma sau sorbea dintr-un pahar de lichior. Pe vremea aceea plăcile de gramofon începuseră să se perfecționeze, și Bullinger ne prezentă, la aparatul său scump, în formă de mobilă mare, cîteva piese reușite: întîi, dacă-mi aduc bine aminte, valsul din *Faust* de Gounod, bine cîntat, căruia Baptist Spengler nu-i găsi de reproșat decît că, pentru un dans popular într-o pajiște, era mult prea distins și salonard. S-a căzut de acord că stilul acesta era mai la locul lui în fermecătoarea muzică de bal din *Simfonia fantastică* a lui Berlioz, și s-a cerut placa. N-o avea. În schimb, Schwerdtfeger fluieră, impecabil, melodia, într-un timbru de vioară, pur, admirabil, și rîse cînd fu aplaudat, ridicînd în felul lui umărul sub haină și strîmbînd din colțul gurii. S-au cerut atunci, spre a fi comparate cu muzica franceză, melodii vieneze, Lanner, Johann Strauss-tînărul, și gazda noastră, amabilă, se grăbi să ni le ofere, cînd o cucoană — nu mai știu bine dacă n-a fost

cumva domna Radbruch, soția editorului — puse cu glas tare întrebarea dacă nu cumva toate aceste lucruri lejere nu plictiseau pe marele compozitor de față. Fu întîmpinată cu asentiment și îngrijorare, la care Adrian făcu ochii mari, pentru că nu sesizase întrebarea. Cînd îi fu repetată, protestă insistent. Pentru Dumnezeu, nu, de loc, era o neînțelegere. Nimănui aceste lucruri, magistrale în felul lor, nu-i puteau face mai multă plăcere.

— Subestimați cultura mea muzicală, zise el. În frageda mea tinerețe am avut un profesor (și își îndreptă spre mine frumosul său surîs fin și adînc), un om în care era îndesată toată știința muzicală din lume, un om clocotind de entuziasm, care prea era îndrăgostit de orice zgomot organizat, da, chiar așa, de orice zgomot organizat, pentru ca un elev al lui să poată strîmba din nas la ceva din ale muzicii, să considere că nu i se potrivesc. Un om perfect conștient de ce-i înalt, sever. Dar pentru el muzica era muzică, numai să fi fost, iar vorbei lui Goethe: „Arta se ocupă cu ce-i greu și bun", îi obiecta că și ce-i ușor e greu, dacă-i bun, și poate fi bun tot așa de bine ca și ce-i greu. Mi-au rămas și mie cîteva din aceste idei, și de la el mi-au rămas. În orice caz, totdeauna am fost de acord cu profesorul meu, că trebuie să te ții bine în șa în cele grele și bune, ca să te poți apuca de cele ușoare.

În cameră se așternu tăcere. În fond, spusese că numai el avea dreptul să se bucure de muzica amuzantă ce ne fusese oferită. Încerca, fiecare, să înțeleagă altminteri, dar bănuiala că asta voise să spună dăinuia. Schildknapp și cu mine ne uitam unul al altul. Doctorul Kranich mormăi un „hm". Jeanette rosti în șoaptă: „*Magnifique !*" [1] De la Leo Zink răzbi un „Isuse Cristoase !" triumfător, dar, în fond nerod.

— Adrian Leverkühn gol-goluț ! exclamă Schwerdtfeger, cu fața roșie de-atîtea păhărуțe de Vieille Cure, dar nu numai din cauza lor. Eu știam că în forul său interior se simțea jignit.

— N-aveți din întîmplare aria în re bemol major a Dalilei din Samson de Saint-Saëns în colecția dumneavoastră ? continuă Adrian.

Întrebarea îi fusese adresată lui Bullinger, și acesta fu fericit să poată răspunde:

— Eu ? Să n-am această arie ? Domnul meu, cum puteți crede una ca asta despre mine ? Iat-o — și nu „din întîmplare", pot să v-asigur !

La care Adrian zise:

— Ah, bine. Mi-a venit în minte pentru că Wendel Kretzschmar — acesta era profesorul meu, un organist, un pasionat al

[1] Minunat ! (fr.).

fugii, trebuie să știți — făcuse o pasiune pentru bucata asta, avea o adevărată slăbiciune pentru ea. Se întîmpla să și rîdă cînd o auzea, e drept, dar asta nu-i diminua cu nimic admirația, datorată, poate, perfecțiunii exemplare a lucrului în sine. *Silentium.*[1]

Acul atinse placa. Bullinger coborî capacul greu deasupra ei. Prin difuzor se revărsă o voce mîndră de mezzo-soprană ce nu-și făcea probleme din dicțiune ; distingeai „*Mon coeur s'ouvre à ta voix*“ [2], dar după aceea aproape nimic, aria însă, acompaniată, din nenorocire, de o orchestră lacrimogenă, era minunată în căldura, în duioșia, în sumbra lamentare a fericirii, ca și melodia, care în cele două strofe identic construite începe să-și desfășoare întreaga frumusețe de-abia pe la mijloc, și sfîrșește într-o încîntare, mai ales a doua oară, cînd vioara, de data asta sonoră din plin, scoate savuros în evidență voluptatea liniei vocale și o repetă în final, într-un postludiu suav și melancolic.

Eram toți emoționați. O cucoană își tampona ochii cu o batistă micuță, toată numai broderii.

— Absurd de frumos ! exlamă Bullinger folosindu-se de-o expresie de mai multă vreme curentă printre esteți, menită să tempereze prin oarecare brutalitate de cunoscător sentimentalismul calificativului „frumos“.

Se putea foarte bine spune că expresia era aici perfect la locul ei, chiar etimologic vorbind, și poate că asta era ceea ce-l înveselea pe Adrian.

— Ei bine, iată ! exlamă el rîzînd. Acuma pricepeți de ce un om în toată firea e în stare să adore bucata asta. Frumusețe spirituală n-are, e-adevărat, e tipic senzuală. Dar, pînă la urmă, nu trebuie să ne temem de senzual, și nici să ne rușinăm de el.

— Poate că totuși, se auzi glasul doctorului Kranich, directorul Cabinetului numismatic. Ca de obicei, rostea cuvintele extraordinar de distinct, puternic, clar articulate, inteligibil, cu toate că i se simțea în respirație șuieratul astmului. În artă, poate că totuși. Pe acest tărîm putem, sau chiar trebuie, să ne temem de ceea ce-i senzual și numai senzual, să ne rușinăm, pentru că-i josnic, după cum spune și poetul : „E josnic tot ce nu vorbește spiritului și nu trezește alt interes decît pe cel pur senzual“.

— Nobile cuvinte, răspunse Adrian. E bine să le asculți un timp, ecoul, pînă a te încumeta să ridici vreo obiecție.

— Și cam ce-ați avea de obiectat ? vru să știe savantul.

[1] Tăcere (lat.).

[2] Mi-e inima plină de glasul tău (fr.).

Adrian ridică din umeri și schiță un gest al buzelor ce-ar fi putut să însemne : „N-am ce le face faptelor“. După care zise :

— Idealismul nu ține seama de faptul că spiritului nu i se adresează numai intelectul, ci că el poate fi profund emoționat de melancolia animală a frumuseții senzuale. El, spiritul, a adus omagii chiar și frivolității. La urma urmei Philine nu-i decît o simplă curvuliță, dar Wilhelm Meister, care seamănă destul de bine cu autorul său, o respectă, și asta neagă fățiș caracterul vulgar al nevinovăției senzuale.

— Afabilitatea, răbdarea față de ce-i dubios, echivoc, n-au fost niciodată considerate drept trăsăturile exemplare ale caracterului olimpianului nostru, răspunse numismatul. De altfel, faptul că spiritul trece cu vederea, ba chiar face cu ochiul vulgarului și senzualului, poate foarte bine fi considerat ca o primejdie pentru cultură.

— E vădit c-avem concepții diferite în ce privește primejdia.

— Spune-mi atunci în față că-s un fricos !

— Ferească Dumnezeu ! Un cavaler fără teamă și prihană nu-i un laș, e-un calaver, asta e. Singurul lucru pentru care aș vrea *eu* să-ncrucișez o spadă ar fi pentru o oarecare amploare generoasă de orizont, în chestiuni de morală în artă. Ea se permite, se acordă, mi se pare mie, mai lesne în alte arte decît în muzică. Asta ar putea fi foarte onorabil, desigur, dacă n-ar îngusta îngrozitor domeniul vital. Ce mai rămîne din tot ta-ram-tam-tam-ul, dacă-l măsurăm cu măsura riguroasă a spiritului și moralei ? Cîteva adevărate fantome, de la Bach. Poate că nimic demn de auzit.

Intră servitorul aducînd sticle de whisky, bere și sifon pe o tavă mare.

— Cine să vrea să strice cheful oamenilor ! mai zise Kranich, și, la vorbele astea, Bullinger îl bătu pe umăr strigînd „Bravo!“ Pentru mine și desigur și pentru alți doi-trei dintre oaspeți, schimbul de cuvinte fusese un duel iscat pe neașteptate între mediocritatea intratabilă și experiența intelectuală profundă și dureroasă. Am introdus această scenă mondenă aici nu numai pentru că simt o strînsă legătură între ea și concertul la care lucra Adrian în momentul acela, ci și pentru că atît concertul cît și discuția îmi atrăseseră atenția asupra tînărului la a cărui îndărătnică stăruință fusese scris ; pentru el, concertul reprezenta un succes, o realizare, nu doar sub un singur aspect.

Pesemne că asta e soarta mea, să-mi fie dat să scriu numai searbăd, sec, analitic, despre fenomenul caracterizat într-o zi de Adrian ca o alterare uimitoare și întrucîtva nefirească a raporturilor dintre eu și non-eu — fenomenul iubirii.

Rețineri, din respect, pentru mister în general, și din profund respect pentru persoană în special, mă obligă să-mi țin gura sau,

în orice caz, să-mi cîntăresc bine fiecare cuvînt, cînd ajung să vorbesc despre transformare, totdeauna sub semnul demonicului, fenomen aproape miraculos în sine, de anihilare a izolării unui suflet solitar. Cu toate astea, nu voi ascunde că mulțumită unei anume ascuțimi a aptitudinilor mele, realizată prin studiul filologiei clasice — o meserie deci, mai curînd aptă să le tocească, să prostească în fața vieții — am fost în stare să văd și să înțeleg cîte ceva — atît cît m-am priceput — din cele ce se petreceau.

Nu mai rămîne nici o îndoială — și spun asta cu tot calmul și stăpînirea de sine — că familiaritatea perseverentă, neostenită, hotărîtă să nu dea înapoi în fața nici unui obstacol, izbutise în cele din urmă să înfrîngă cea mai sperioasă solitudine ; și față de polaritatea deosebită a partenerilor — insist asupra acestui cuvînt : polaritate — față de antiteza lor spirituală, această victorie nu putea să aibă decît un caracter bine determinat, parcă inspirat de-un spirit rău, și către asta țintise dintotdeauna. Sînt perfect convins : la natura frivolă a lui Schwerdtfeger, dorința de a învinge solitudinea prin familiaritate dăduse, din capul locului, conștient sau nu, raporturilor lor acest anume înțeles, această coloratură — ceea ce nu trebuie să însemne că era lipsită de motive mai nobile. Dimpotrivă, solicitatorul era foarte sincer cînd spunea cît îi era de necesară prietenia lui Adrian întru desăvîrșirea firii sale, cît îi stimula progresul, o înălța, o ameliora ; numai că, pentru a-și cîștiga această prietenie, Schwerdtfeger era destul de lipsit de logică ca să recurgă la mijloacele flirtului — și ca apoi să se simtă jignit cînd înclinarea la melancolie pe care o trezea nu evita unele semne de ironie erotică.

Pentru mine, lucrul cel mai ciudat și cel mai mișcător în toate acestea era să văd cu ochii mei cum victima nu-și dădea seama că era vrăjit, ci își atribuia sieși o inițiativă în întregime a celuilalt ; și era fantastic de uimit la avansurile care, cu bună-credință, nu țineau seama de nimic, și cărora li s-ar fi cuvenit mai curînd numele de ademenire. Da, Adrian vorbea despre *miracolul* unei totale, neclintite, posibilități de a nu se lăsa influențat, de a nu se lăsa înșelat de melancolie, de sensibilitate, și nu mă îndoiesc că această „minunare“ începuse încă din seara aceea îndepărtată cînd Schwerdtfeger apăruse în odaia lui ca să-l determine să se întoarcă în societate, care ar fi fost atît de anostă fără el. Și totuși, în acest așa-numit miracol, apăreau întotdeauna cu adevărat calitățile de atîtea ori lăudate ale sărmanului Rudi, noblețea lui, independența artistică, decența. Există o scrisoare scrisă de Adrian lui Schwerdtfeger cam în perioada reuniunii de la Bullinger, pe care, desigur, Rudi ar fi trebuit s-o distrugă, dar o păstrase, poate din pietate,

dar cu siguranță și ca trofeu. Refuz să citez din ea ; mă mulțumesc să o caracterizez drept un document omenesc, ce-ți dă senzația smulgerii pansamentului de pe o rană, și a cărei dureroasă lipsă de rezervă pe care o vădește trebuie să fi fost socotită de autor o mare cutezanță. Nu era. Dar a fost totuși frumos felul în care s-a văzut că nu-i. Imediat după primirea scrisorii, fără cea mai mică întîrziere chinuitoare, Rudi a sosit la Pfeiffering, i-a dat explicații, l-a asigurat de cea mai adîncă gratitudine — a avut o comportare simplă, curajoasă, sinceră, delicată, străduindu-se atent să înlăture orice jenă... Mă simt obligat să-l laud, pentru asta, n-am încotro. Și bănuiesc — iar într-o oarecare măsură chiar aprob — că acesta a fost momentul cînd Adrian s-a hotărît să-i scrie și să-i dedice *Concertul pentru vioară*.

Concert care l-a dus pe Adrian la Viena. După aceea, împreună cu Rudi Schwerdtfeger, la conacul de pe moșia din Ungaria. La întoarcerea de acolo Rudi se bucura de o prerogativă care din copilărie și pînă atunci fusese exclusiv a mea : el și Adrian își spuneau unul altuia tu.

XXXIX

Sărmane Rudi ! Scurt a fost triumful demonismului tău pueril, pentru că a fost prins în cîmpul de forță al altuia, mai profund, cu un destin mai încărcat, și ce repede l-a frînt, la măcinat, l-a zdrobit. Nefericit „tu“ ! Nu era potrivit mediocrității cu ochi albaștri care-l obținuse, dar cel ce coborîse a-l acorda nu putea ierta umilirea, inerentă acceptării — oricît i-ar fi fost ea, eventual, chiar agreabilă. Răzbunarea a fost mașinală, promptă, rece și misterioasă. Dar, lăsați-mă să povestesc.

În ultimele zile ale anului 1924, *Concertul pentru vioară* atît de bine primit, fu reluat la Berna și la Zürich în cadrul a două manifestări organizate de „Orchestra de cameră“ elvețiană, al cărei dirijor, domnul Paul Sacher, îl invitase pe Schwerdtfeger în condiții foarte atrăgătoare, nu fără a-și exprima și dorința de a-l vedea pe compozitor acordînd, prin prezența sa, o deosebită strălucire manifestărilor. Adrian rezistă ; dar Rudolf știu cum să insiste, și proaspătul „tu“ mai avea încă suficientă forță ca să deschidă calea celor ce aveau să vină.

Concertul, în mijlocul unui program cuprinzînd muzică germană clasică și rusă contemporană, își reconfirmă în ambele orașe calitățile, intelectuale și fascinatorii, datorită totalei dăruiri de sine a solistului, la Berna, în sala Conservatorului, și la Zürich, la Tonhalle. Critica înregistră o anumită lipsă de unitate în stil, ba chiar și în nivelul compoziției, și chiar publicul se arătă ceva mai năzuros decît cel vienez, dar pe de altă parte nu numai că-l ovaționă îndelung pe interpret ci, în ambele seri, chemă la rampă pe compozitor, și Leverkühn îi făcu solistului plăcerea de a apărea, de mai multe ori, mînă în mînă cu el, mulțumind pentru aplauze. Acest eveniment unic, repetat, această expunere personală a solitudinii în fața mulțimii, mi-a scăpat. Fusesem exclus. Cea care a asistat, la Zürich, la cea de a doua manifestare, și mi-a povestit și mie, a fost Jeanette Scheurl, aflată din întîmplare în oraș ; ea l-a întîlnit pe Adrian chiar în casa în care locuia ca invitat împreună cu Schwerdtfeger.

Era locuința de pe Mythenstrasse, aproape de lac, a domnului și doamnei Reiff, o pereche bogată, mai în vîrstă, fără copii, mari iubitori de artă, cărora totdeauna le făcea deosebită plăcere să ofere găzduire excelentă artiștilor de frunte în trecere prin oraș și să organizeze pentru ei mici recepții. Soțul, un fost fabricant de mătăsuri acum retras din afaceri, elvețian de viță veche, democrat convins, avea un ochi de sticlă, ceea ce dădea trăsăturilor sale de om cu barbă un aer oarecum rigid — impresie înșelătoare, pentru că era o fire veselă și generoasă, și nimic nu-i producea mai mare plăcere decît să fie amabil și curtenitor, în salonul său, cu actrițe, fie că interpretau roluri de primă mînă, fie de subrete. Uneori, la recepțiile oferite, cînta el însuși la violoncel, destul de bine de altfel, acompaniat la pian de soția sa, originară din Reich și care pe vremuri se dedicase canto-ului. N-avea umorul lui, era în schimb o burgheză energică și gospodină, absolut de acord cu soțul său în a-și găsi o mare satisfacție prin găzduirea oamenilor cu faimă și în a da salonului o atmosferă de virtuozitate artistică degajată. În buduarul ei era o masă întreagă de fotografii dedicate de celebrități europene omagiind ospitalitatea familiei Reiff.

Perechea îl invitase pe Schwerdtfeger încă înainte de a-i fi apărut numele în gazete pentru că, mecena cu mîna largă, bătrînul industriaș era informat înaintea tuturor despre evenimentele muzicale în perspectivă ; și nu întîrziaseră să cuprindă în invitația lor și pe Adrian, îndată ce aflară despre venirea lui. Locuința era vastă, cu spațiu din belșug pentru musafiri, și de fapt la sosirea lor de la Berna, cei doi o găsiră pe Jeanette Scheurl instalată ; ea venea în fiecare an să stea cîteva săptămîni cu prietenii ei. Dar

la supeul ce întruni după concert un cerc restrîns de intimi ai casei nu lîngă ea fu așezat Adrian.

În capul mesei ședea amfitrionul, îmbărbătîndu-se cu o băutură dezalcoolizată, dintr-un pahar de cristal minunat șlefuit, glumind, cu chipul său încremenit, cu soprana dramatică a Teatrului orășenesc, așezată alături de el, o femeie viguroasă, care în cursul serii se izbi mereu cu pumnul în piept. Mai era și un alt artist de operă, primul bariton, născut prin ținuturile baltice, un bărbat înalt, cu voce tunătoare, spunînd totuși lucruri inteligente. Mai erau, se-nțelege, organizatorul concertului, dirijorul Sacher, apoi doctorul Andreae, dirijorul permanent al orchestrei de la Tonhalle și excelentul cronicar muzical de la *Neue Zürcher Zeitung*, doctorul Schuh — toți aceștia cu nevestele lor. La celălalt capăt al mesei ședea energica doamnă Reiff, între Adrian și Schwerdtfeger ; la rîndul lor aveau și ei în stînga și dreapta, unul, o fată tînără, sau încă tînără, activînd într-o profesiune oarecare, mademoiselle Godeau, o elvețiană de limbă franceză, și celălalt, pe mătușa ei, o bătrînă doamnă deosebit de amabilă și agreabilă, cu aer de rusoaică, cu mustăcioară, căreia Marie (acesta era prenumele domnișoarei Godeau) îi spunea „ma tante“ sau „tante Isabeau“ și care, după toate probabilitățile, locuia cu nepoata ei, făcînd pe dama de companie, pe gospodina casei și pe dama de onoare.

Am, desigur, competența de a făuri o imagine a acestei nepoate pentru că, ceva mai tîrziu, din motive binecuvîntate, mi-a fost dat s-o examinez îndelung și pe îndelete. Dacă vreodată termenul „simpatic“ a fost indispensabil în caracterizarea unei persoane, atunci a fost la descrierea acestei făpturi, care din cap pînă-n picioare, cu fiecare trăsătură, cu fiecare vorbă, cu fiecare surîs, cu fiecare expresie a chipului, împlinea, răspîndea climatul de calm, de echilibru, de estetică morală presupus de acest cuvînt. Că avea cei mai frumoși ochi negri din lume, e primul lucru ce trebuie spus — negri ca tăciunele, ca smoala, ca murele coapte, niște ochi nu chiar mari, dar cu o strălucire deschisă, pură, izvorînd din adîncul întunericului lor, sub sprîncene a căror linie fină, egală, avea tot atît de puțin a face cu cosmeticele, cît și roșul potolit și natural al buzelor ei delicate. Nimic artificial la fata asta, nici un machiaj capabil să sublinieze, să accentueze, să-i împrumute culoare. O grație firească, autentică — de pildă, felul cum își strîngea, pe după urechi, părul greu, castaniu-închis, către ceafă, degajînd fruntea și tîmplele delicate, își punea amprenta și pe mîinile ei, frumoase, se-nțelege, nu foarte mici, dar fine, cu oasele subțiri, strînse simplu la încheieturi în manșetele unei bluze albe, de mătase. Tot așa, prins într-un guler scrobit, și gîtul, zvelt

și rotund ca o coloană, ai fi zis modelat de un sculptor, încununat de ovalul frumos efilat al unei fețe de culoarea fildeșului, cu un năsuc fin, bine făcut, înviorat de nări palpitînde și deschise. Nu zîmbea des, și rîsul ei, și mai rar, îi provoca parcă o tensiune a tîmplelor, aproape străvezii, și îi scotea la lumină smalțul dinților deși și regulați.

Lumea va înțelege că îmi dau silința să evoc cu afecțiune și sîrguință imaginea femeii cu care Adrian se gîndise, un scurt răstimp, să se căsătorească. Am văzut-o și eu pe Marie în bluza aceea de seară din mătase albă ce-i punea în valoare, poate cu bunăștiință, tipul de brunetă, dar mai tîrziu mi s-a înfățișat mai ales în ținută mai simplă, de toate zilele sau de călătorie, venindu-i și mai bine, din stofă ecoseză, în culori închise, cu un cordon de lac și nasturi de sidef — sau într-un halat lung pînă la genunchi, tras pe deasupra cînd lucra la planșetă cu creioanele ei de grafit sau colorate. Pentru că era desenatoare — Adrian fusese informat în prealabil de către doamna Reiff — era creatoare de modele pentru scene pariziene mai mici, ca „Gaîté lyrique" sau vechiul „Théâtre du Trianon", concepea figurine, costume, decoruri, pe baza cărora lucrau apoi croitorii și decoratorii. Asta fiindu-i ocupația, fata, născută la Nyon, pe malul lacului Geneva, locuia cu tante Isabeau în odăițele unui apartament din Île de Paris. Reputația capacității ei ca desenatoare, a spiritului inventiv, a competenței în materie de istoria costumelor și a gustului ei delicat, era în ascensiune, și prezența sa la Zürich nu numai că nu era lipsită de temeiuri profesionale, ci ea îi povesti vecinului de masă din dreapta că peste cîteva săptămîni avea să vină la München, pentru că teatrul de acolo intenționa să-i încredințeze crearea costumelor și decorurilor unei comedii moderne de stil.

Adrian își împărțea atenția între dînsa și amfitrioană, în timp ce în față, obositul dar fericitul Rudi glumea cu „ma tante", căreia repede îi dădeau lacrimile din cauza rîsului și se pleca adesea peste masă spre nepoată, să-i repete, cu șiroaie pe obraji, cîte ceva din palavrele vecinului, considerînd, pesemne, că trebuia neapărat să afle și ea. Marie dădea din cap, zîmbea bucuroasă, vădit satisfăcută că mătușa se distra atît de bine, și privirile i se opreau cu o notă de recunoștință asupra celui ce stîrnise această veselie, care, la rîndul său, credea nimerit să facă tot posibilul ca să o provoace mereu pe bătrîna doamnă la repetarea glumelor sale. Răspunzînd amabilă întrebărilor lui Adrian, Marie Godeau îi povesti despre activitățile ei pariziene, despre ultimele realizări ale baletului francez și ale operei, cunoscute lui numai în parte, despre lucrări de Poulenc, Auric, Rieti. S-au însuflețit cînd au început să schimbe impresii

despre *Daphnis și Cloé* de Ravel și despre *Jocuri* de Debussy, despre muzica lui Scarlatti la piesa lui Goldoni *Femeile bine dispuse*, despre *Căsătoria secretă* a lui Cimarosa și despre *Educația greșită* a lui Chabrier. Pentru cutare sau cutare dintre piesele acestea, Marie crease decoruri noi și-i explica, schițînd cu creionul pe invitație, unele soluții scenice imaginate de ea. Pe Saul Fitelberg, o, da, desigur că-l cunoștea — firește ! Și smalțul dinților ei străluci, și un rîs din toată inima îi contractă încîntătoarele tîmple. Vorbea nemțește cu ușurință, cu un ușor, fermecător accent străin ; glasul ei avea un timbru cald, captivant, glas de cîntăreață, avea indiscutabil „stofă" — ca să fiu precis, ca registru și coloratură nu numai că semăna cu vocea mamei lui Adrian, ci uneori credeai realmente că o auzeai pe Elsbeth Leverkühn.

De obicei o societate de aproximativ cincisprezece persoane cum era aceasta, cînd se ridică de la masă, se răspîndește în grupuri mai mici, ca să mai schimbe partenerii. După supeu, Adrian de abia dacă mai schimbă un cuvînt cu Marie Godeau. Domnii Sacher, Andreae, Schuh, împreună cu Jeanette Scheurl îl antrenează într-o discuție mai lungă despre evenimentele muzicale din Zürich și de la München, în timp ce parizienele și cîntăreții de operă ședeau în jurul mesei, așternută cu un prețios serviciu de Sèvres, împreună cu amfitrionii și cu Schwerdtfeger, privind cu uimire la bătrînul domn Reiff cum golea una după alta cești cu cafea neagră tare, declarînd, cu accentul lui helvetic, apăsînd pe cuvinte, că procedează astfel după sfatul medicului, pentru întărirea inimii și stimularea somnului. Cei trei oaspeți, locuind la gazdă, se retraseră îndată după plecarea invitaților. Mademoiselle Godeau locuia cu mătușa ei la hotelul „Eden au Lac" și mai rămînea cîteva zile în oraș. La despărțire, cînd Schwerdtfeger, care, împreună cu Adrian, pleca a doua zi la München, își exprimă dorința de a reîntîlni doamnele la München, Marie așteptă o clipă pînă ce Leverkühn repetă solicitarea, pentru ca apoi să accepte prietenoasă.

Trecuseră cîteva săptămîni din anul 1925, cînd am citit în ziar că seducătoarea tovarășă de masă a prietenului meu sosise la München și că — nu întîmplător, pentru că Adrian îmi spusese că-i recomandase adresa — trăsese la aceeași pensiune din Schwabing, „Pension Gisella", unde locuise și el cîteva zile, la întoarcerea din Italia. Știrea, destinată să sporească interesul publicului pentru premiera în perspectivă, fusese lansată din cercurile teatrului și confirmată aproape imediat de o invitație a familiei Schlaginhaufen de a petrece sîmbăta următoare la ei împreună cu faimoasa decoratoare.

Nu pot să vă descriu tensiunea cu care așteptam această întîlnire. Speranțe, curiozitate, bucurie, neliniște, toate se amestecau în starea mea sufletească, mă tulburau. De ce ? Nu — sau nu numai — pentru că Adrian, după înapoierea sa din Elveția, îmi povestise, între altele, despre întîlnirea cu Marie, și în descrierea făcută intra, ca o simplă afirmație, asemănarea vocii ei cu cea a mamei sale, ceea ce pe mine m-a îndemnat să ciulesc imediat urechea. Cert, nu era de loc un portret entuziast, dimpotrivă : cuvintele-i erau domoale, luate la întîmplare, fața impasibilă, privirea întoarsă-ntr-o parte, rătăcind în gol. Dar că îl impresionase noua cunoștință, reieșea luminos din faptul că-i rămăsese familiar și numele și prenumele fetei — v-am mai spus că într-o societate mai mare rareori știa numele interlocutorilor — și aici relatarea lui depășea cu mult o simplă menționare.

Dar nu numai asta făcea ca inima să-mi bată atît de straniu, de bucurie și îndoială. Pentru că, la următoarea mea vizită la Pfeiffering, Adrian îmi spuse, într-o doară, că trecuse, poate, destulă vreme de cînd locuia acolo, că ar trebui, poate, introduse unele schimbări în genul lui de viață, că cel puțin existenței de sihastru ar trebui să-i pună capăt, și că reflectează chiar la așa ceva etc. — într-un cuvînt, vorbe care însemnau nici mai mult, nici mai puțin decît că are de gînd să se căsătorească. Am avut curajul să-l întreb dacă aluziile lui nu sînt cumva în legătură cu un anume eveniment monden determinat de prezența lui la Zürich, și mi-a răspuns :

— Cine te poate împiedica să presupui ce vrei ? În orice caz, odaia asta strîmtă nu-i scena potrivită pentru asta. Dacă nu mă-nșel, cînd tu mi-ai făcut cinstea unor revelații similare, eram acasă, pe Zionsberg. Ar fi trebuit să ne urcăm acum pe Rohmbühel pentru conversația noastră.

Imaginați-vă uluiala mea !

— Dragul meu, zisei, e senzațional și emoționant !

Mă sfătui să-mi stăpînesc reacțiile. Faptul că se apropia de patruzeci de ani era în fond un avertisment destul de serios că nu e cazul să mai tergiverseze. Să nu-l mai întreb, îmi mai spuse, am să văd eu singur. În forul meu interior nu-mi puteam ascunde bucuria că intenția lui însemna și soluția raporturilor necurate dintre Adrian și Schwerdtfeger, și aș fi vrut bucuros să văd în ea un mijloc conștient în acest sens. Ce atitudine avea să ia violonistul și fluierătorul era o chestiune secundară, nu un lucru neliniștitor, pentru că Schwerdtfeger atinsese limanul ambițiilor sale puerile și își obținuse concertul. Credeam că după acest triumf va fi gata să reia, în viața lui Adrian Leverkühn, un loc mai rezonabil. Ce

nu-mi ieșea însă din cap era felul straniu al lui Adrian de a-mi vorbi despre intenția sa, ca și cum realizarea ei ar fi depins numai de el, de voința lui, iar consimțămîntul fetei n-ar fi constituit o preocupare. Eram mai mult decît dispus să aprob un sentiment al propriei valori atît de puternic, încît să considere că n-avea decît s-aleagă, să-și rostească alegerea ! Și, cu toate astea, în inima mea dăinuia o îndoială, o teamă, din cauza naivității acestei încrederi, mai mult expresie a solitudinii, a vieții într-o altă lume, ce-i făceau aureola, și-mi trezea, fără voie, întrebarea dacă lui Adrian îi era oare sortit să provoace dragostea femeilor. Cînd eram sincer cu mine însumi mergeam pînă la a mă îndoi că el însuși crede în această posibilitate și trebuia să lupt împotriva sentimentului că intenționat poza că ar considera succesul demersului său ca un lucru de la sine înțeles. Dacă aleasa lui avea deocamdată măcar idee de gîndurile și intențiile ce le nutrea în privința ei, rămînea o chestiune nelămurită.

A rămas nelămurită, pentru mine, chiar și după reuniunea mondenă din Briennerstrasse, unde am cunoscut-o pe Marie Godeau. Cît de mult mi-a plăcut se poate deduce din felul cum am descris-o mai sus. M-au cucerit nu numai noaptea blîndă a privirilor ei, de care sensibilitatea lui Adrian se simțea atît de puternic atrasă, zîmbetul ei răpitor, vocea sa ca o muzică, ci și rezerva plină de grație, amabilă și inteligentă, pragmatismul cu care ignora orice mici cochetării de femeiușcă, precizia, chiar laconismul de femeie activă și independentă. Eram fericit să mi-o imaginez ca tovarășă de viață a lui Adrian și eram convins că înțeleg sentimentul ce i-l inspira. Nu găsea el oare în ea acea „lume“ care-i intimida solitudinea — și sub aspect muzical și artistic ar fi putut fi considerată „lumea“ exterioară Germaniei — ieșind în întîmpinare, gravă și prietenoasă, trezind încredere, făgăduind împlinire, desăvîrșire ? N-o iubea el oare pornind dintr-o lume de oratorii, de teologie muzicală, de vrajă matematică a numerelor ? Eram emoționat, plin de speranță, să știu cele două făpturi între pereții aceleiași încăperi, cu toate că nu i-am văzut decît foarte fugar împreună. Odată, într-o reuniune, cînd întîmplarea ne-a adus laolaltă pe Marie, Adrian, pe mine și pe încă cineva, m-am îndepărtat aproape imediat în nădejdea că și al patrulea va avea destulă minte ca să procedeze la fel, să-și vadă de drum.

La Schlaginhaufeni, în seara aceea, n-a fost dineu, ci un bufet rece la ora 9, în sufrageria de lîngă salonul cu coloane. De la război încoace mediul se schimbase considerabil. Nu mai era nici un baron Riedesel care să pledeze pentru „grațios“ ; cavaleristul pianist amator dispăruse de mult, tîrît în prăbușirile istoriei, și chiar și stră-

nepotul lui Schiller, domnul von Gleichen-Russwurm nu mai exista, pentru că i se descoperise o tentativă — eșuată — de escrocherie imaginată cu o ingeniozitate de nerod, dar care l-a măturat din societate și a făcut din el un deținut cvasivoluntar pe moșia sa din Bavaria de Jos. O afacere, aproape să nu-ți vină să crezi. Pare-se că baronul expediase, perfect ambalat și asigurat mult peste valoarea sa, un giuvaer, unui bijutier din străinătate, pentru a fi transformat — și la destinație nu s-a găsit în cutie decît un șoarece mort. Acest șoarece se dovedise incapabil să împlinească misiunea ce-i fusese încredințată de expeditor. Probabil că acesta pornise de la ideea că rozătorul își va deschide cu dinții drum prin pereții cutiei și va evada — lăsînd în loc supoziția că bijuteria căzuse prin gaura provocată Dumnezeu știe cum, și se pierduse, ceea ce ar fi făcut exigibilă suma asigurată. Dar animalul își dăduse sfîrșitul fără să fi efectuat orificiul menit să facă plauzibilă pierderea colierului care niciodată nu fusese pus în cutie — și autorul șarlataniei se pomeni demascat în mod rușinos. Se prea poate ca el să fi găsit această idee în vreo carte de istoria culturii, și să nu fi fost decît o victimă a lecturilor sale. Dar se mai poate ca vina nesăbuitei sale inspirații s-o fi purtat haosul moral al timpului.

În orice caz, gazda noastră, născută von Plausig, trebuise să se resemneze la multe renunțări și să abandoneze aproape cu totul idealul ei de a înfrăți nobilimea de sînge cu arta. De vremurile de demult mai aminteau unele foste doamne de onoare de la Curte, vorbind franțuzește cu Jeanette Scheurl. Altminteri, printre vedetele de teatru, mai vedeai pe cutare sau cutare politician catolic-populist și chiar și un parlamentar așa-zis social-democrat, cîțiva înalți sau foarte înalți funcționari ai statului nou (printre ei se mai găseau și oameni de familie aleasă), între alții un foarte jovial domn von Stengel, capabil de orice — dar și anumite elemente categoric ostile republicii „liberaliste", cărora intenția de a răzbuna rușinea și conștiința de a reprezenta lumea de mîine le era pecetluită pe frunte cu nerușinare.

Oricum însă, așa cum stăteau lucrurile, un observator mai mult pe mine m-ar fi văzut cu Marie și cu mătușica ei. decît pe Adrian, deși fără îndoială că pentru ea venise, și încă din primul moment o salutase cu vădită bucurie, pentru ca apoi să stea de vorbă îndeosebi cu scumpa lui Jeanette și cu deputatul social-democrat, un foarte priceput admirator al lui Bach, după cum se putu constata ulterior. Independent de agrementul în sine, atenția acordată de mine fetei se putea foarte bine justifica ca urmare a mărturisirilor lui Adrian. Rudi Schwerdtfeger venise și el. Tante Isabeau era încîntată că-l întîlnea din nou. Ca și la Zürich, o făcu deseori să

rîdă — și pe Marie să surîdă — dar fără să stînjenească o convorbire mai așezată, evoluînd în jurul evenimentelor artistice de la Paris și München, atingînd puțin politica europeană, relațiile franco-germane și, către sfîrșit, cînd să-și ia rămas bun, participă la ea și Adrian, în picioare, cîteva clipe. Ca întotdeauna, trebuia să prindă trenul de 11 pentru Waldshut, și participarea lui la *soirée* nu ținuse mai mult de o oră și jumătate. Noi ceilalți am mai rămas puțin.

Acestea s-au petrecut, cum spuneam, într-o sîmbătă seară. Cîteva zile mai tîrziu, joi, mi-a telefonat.

XL

M-a chemat la telefon la Freising, ca să-mi ceară, cum zicea el, o favoare. (Glasul scăzut și puțin monoton era un indiciu că-l chinuiau durerile de cap.) Avea sentimentul, spunea, c-ar trebui să li se facă, doamnelor de la „Pension Gisella", onorurile Münchenului. Se plănuise să li se propună o excursie prin împrejurimi, și vremea frumoasă îmbia la așa ceva. N-avea pretenția că-i ideea lui, era a lui Schwerdtfeger. Dar o acceptase și apoi reflectase asupra ei. Se gîndise la Füssen, cu Neu-Schwanstein. Dar poate c-ar fi totuși mai bine Oberammergau și o plimbare cu sania de acolo la mînăstirea Ettal, care lui, personal, îi plăcea foarte mult, cu o oprire în drum, la castelul Linderhof, în orice caz o curiozitate meritînd să fie văzută. Ce părere aveam ?

I-am spus că găsesc ideea în sine foate bună și Ettal un obiectiv foarte nimerit.

— Firește, trebuie să veniți și voi, zise el, tu și soția ta. O vom face într-o duminică — din cîte știu, tu sîmbătă n-ai ore, semestrul ăsta — să zicem, atunci, de poimîine într-o săptămînă, dacă nu se moaie vremea prea tare. I-am spus și lui Schildknapp. El e pasionat după chestii de-astea, și vrea să vină cu schiurile, să se lege de sanie.

Găseam totul admirabil.

Ce mă roagă el acum, a adăugat, e să înțeleg bine următorul lucru : ideea, cum spunea, fusese a lui Schwerdtfeger, dar desigur c-am să fiu de acord cu dorința lui, a lui Adrian adică, de a nu lăsa această impresie celor de la „Pension Gisella". N-ar vrea ca Rudolf să prezinte invitația, ci ținea să facă el acest lucru — chiar

dacă nu de o manieră prea directă. Dacă n-aș vrea să fiu atît de bun să aranjez eu lucrurile — și-anume în așa fel încît înainte de viitoarea mea vizită la Pfeiffering, poimîine adică, să trec în oraș pe la doamnele în chestiune, și în calitate de emisar al lui Adrian, deși, natural, numai aluziv în această calitate, să le transmit invitația.

— M-ai obliga foarte mult dacă mi-ai face acest serviciu amical, încheie el, neobișnuit de protocolar.

Voiam să-i mai pun cîteva întrebări, dar m-am stăpînit și i-am răspuns că voi face așa precum dorește, asigurîndu-l că mă bucuram pentru el și pentru noi toți de cele în perspectivă. Și chiar așa era. Mă întrebasem foarte serios, încă dinainte, cum aveau să fie promovate intențiile mărturisite, cum aveau să fie urnite din loc lucrurile. Găseam că nu era recomandabil să las prilejurile de întîlnire cu aleasa lui în voia întîmplării. Împrejurările nu dădeau șanse prea mari întîmplării. Era nevoie de un ajutor, de inițiativă, și iat-o, se produsese. Să fi fost, într-adevăr, Schwerdtfeger inițiatorul, sau Adrian i-o punea numai în seamă, de rușine să nu joace rolul îndrăgostitului, rol opus cu totul firii și concepției lui despre viață, și care-l împingea deodată la mondenități și la plimbări cu sania ? Mi se părea, într-adevăr, că asemenea lucruri ar fi atît de mult sub demnitatea lui, încît doream să fi spus adevărul atunci cînd îi atribuise violonistului ideea — cu toate că nu-mi puteam scoate din cap îndoiala dacă nu cumva acest platonic iazmă-rea n-avea în fond un interes în propunerea lui.

Să pun întrebări ? N-aveam în realitate decît una de pus, și anume : de ce Adrian, dacă voia ca Marie să știe că el face proiecte menite să-i permită a o vedea, de ce, zic, nu i se adresa direct, nu-i telefona, sau chiar de ce nu lua trenul să se ducă la München, să se prezinte la acele doamne și să le propună excursia. Nu știam pe-atunci că aici era vorba de o anumită socoteală, o idee, într-o oarecare măsură un fel de repetiție a ceva ce-avea să vină, că era vorba de o înclinare către a *trimite* pe cineva iubitei — pentru că astfel trebuia să o numesc pe față — de a pune pe altul să-i vorbească în numele lui.

Primul căruia i s-a încredințat un mesaj am fost eu, și m-am achitat bucuros de misiunea mea. Atunci am văzut-o pe Marie în halatul alb de lucru, tras peste bluza ecoseză fără guler ce-i venea atît de bine. Am găsit-o la planșetă, o placă mare de lemn, groasă, așezată oblic, avînd înșurubată la o margine o lampă electrică, și de acolo se ridică să mă primească. Am stat de vorbă vreo douăzeci de minute în mica locuință închiriată de cele două doamne.

Amîndouă se arătară foarte bucuroase de atenția ce li se acordă și acceptară cu însuflețire proiectul de excursie, despre care le-am spus doar atît : că nu era ideea mea — după ce strecurasem ca din întîmplare că mă aflam în drum spre prietenul meu Leverkühn. Doamnele recunoșteau că fără o asemenea escortă, poate că n-ar fi apucat niciodată să vadă ceva din faimoasele împrejurimi ale Münchenului și nici Alpii bavarezi. Am stabilit cu ele ziua și ora plecării. I-am putut duce lui Adrian un răspuns mulțumitor și i-am raportat minuțios, fără să omit un elogiu pentru Marie în halatul de lucru, spunîndu-i cît era de drăguță. Îmi mulțumi, zicînd — pe cît am putut să-mi dau seama — fără ironie :

— Ei, vezi, e bine, totuși, să ai prieteni de nădejde.

Linia ferată ce duce la Passionsdorf e, în cea mai mare parte, aceeași cu cea pentru Garmisch-Partenkirchen — se ramifică aproape de capăt — și trece pe la Waldshut și Pfeiffering. Adrian locuia cam la jumătatea drumului ce constituia ținta călătoriei noastre, așa că numai noi ceilalți, adică Schwerdtfeger, Schildknapp, doamnele de la Paris, soția mea și cu mine ne-am întîlnit în ziua hotărîtă, către orele 10, la tren, în gara mare din München. Fără Adrian deocamdată, prima oară a trecut străbătînd un ținut de șes încă, și înghețat. Am mai înșelat timpul cu o gustare, sandvișuri și vin roșu tirolez, aduse de soția mea, iar Schildknapp ne făcu să rîdem, manifestînd cu umor un zel deosebit în a-și feri de ciupeli integritatea porției. „Nu ciupiți, făcea el, nu ciupiți din porția lunganului !“ Mima și sublinia pofta lui firească de mîncare, respectabilă dintotdeauna, și era de un comic irezistibil. Își dădea ochii scînteietori peste cap, exclamînd și plescăind, mestecînd un sandviș cu limbă. Și, indubitabil, glumele sale erau destinate în primul rînd domnișoarei Godeau, care natural că-i plăcea și lui tot atît de mult cît și nouă tuturor. Marie arăta de minune în costumul de iarnă de culoare verde măslinie cu benzi subțiri de blană maron și, printr-o anumită asociație de idei — pur și simplu pentru că știam ce avea să urmeze — simțeam o încîntare privind fără să mă satur ochii ei negri, de-un negru de smoală, de cărbune, și sclipirea vioaie de sub genele-i sumbre.

La Waldshut, cînd Adrian se urcă în tren, salutat cu o exuberanță de oameni bine dispuși, am fost cuprins de o spaimă stranie — dacă termenul spaimă e totuși potrivit pentru sentimentele mele. În orice caz, în ceea ce simțeam era și spaimă. De-abia acum îmi dădeam seama că în compartimentul nostru (chiar dacă nu era propriu-zis un compartiment, ci o secțiune a unui vagon de clasa a doua cu culoar), adică într-un spațiu restrîns, ochii negri, ochii albaștri și ceilalți ochi albaștri, identici, adică seducția și indife-

renţa, emoţia şi sîngele rece, se aflau laolaltă sub ochii *săi* şi laolaltă vor rămîne toată ziua asta de excursie care. deci, într-o anumită măsură, sta sub semnul acestei constelaţii, trebuia să stea, poate, pentru ca iniţiatul să-şi dea seama, dac-o vrea, de scopul adevărat al excursiei.

Printr-o coincidenţă a naturii, oportună de altfel, după venirea lui Adrian, peisajul începu să capete măreţie şi apărură scînteind, firește, încă îndepărtate, culmi, înzăpezite. Schildknapp se puse în valoare spunînd pe nume cutărei sau cutărei coame profilate la orizont. Alpii bavarezi nu se pot făli cu giganţi superbi printre vîrfurile lor dar, între prăpăstii împădurite şi depărtări, noi străbăteam, pătrundeam într-o splendoare hibernală trufaşă şi gravă, învăluită în zăpada imaculată. Cerul însă era acoperit, ameninţa a ger şi ninsoare şi de abia către seară se lumină. Atenţia noastră era absorbită mai mult de peisaj, cu toate că Marie vorbea despre amintiri comune de la Zürich, de la Tonhalle, despre *Concertul de vioară*. Îl observam pe Adrian stînd de vorbă cu fata. Luase loc în faţa ei, aşezată cum era între Schildknapp şi Schwerdtfeger, în timp ce mătuşica, afabilă, volubilă, vorbea cu Helene şi cu mine. Vedeam bine cum privindu-i ochii, chipul, se străduia să nu fie indiscret. Albastrul ochilor lui Rudolf înregistra această cufundare în fascinaţie, apoi dominarea, întoarcerea într-o parte. Era o consolare, o despăgubire, faptul că Adrian îl lăudă după aceea pe violonist, în faţa Mariei, cu atîta insistenţă ? Cum ea se abţinea, cu modestie, de la orice judecată asupra muzicii în sine, nu s-a vorbit decît despre execuţie, şi Adrian declară cu emfază că prezenţa solistului nu putea să-l împiedice a califica interpretarea ca magistrală, desăvîrşită, pur şi simplu unică — după care mai adăugă, cu multă căldură, cîteva consideraţiuni, ba chiar cuvinte de preţuire pentru evoluţia artistică a lui Rudi în general şi pentru viitorul lui, fără îndoială glorios.

Omagiatul se făcea că nu poate suporta să asculte asemenea cuvinte şi striga : „Hei, hei, opreşte-te !“ asigurînd că maestrul exagerează îngrozitor, dar se făcuse roşu de plăcere. Desigur că-i era agreabil să fie astfel elogiat în faţa fetei, dar bucuria că laudele erau rostite de-acele anume buze era vădită şi ea, şi recunoştinţa se manifestă în mărturisiri de admiraţie pentru felul de a se exprima al lui Adrian. Marie Godeau auzise şi citise despre prezentarea fragmentară a *Apocalipsului* la Praga, şi se interesă de operă. Adrian se eschiva.

— Să nu mai vorbim de aceste păcate ale pioşeniei, zise el. Ceea ce trezi entuziasmul lui Rudi.

— Păcate ale pioşeniei ! repetă el, extaziat. L-aţi auzit ? Ce limbaj ! Cum ştie să mînuiască vorbele ! E formidabil, maestrul nostru.

Şi îl strînse pe Adrian de genunchi, cum îi sta în obicei. Făcea parte dintre oamenii veşnic gata să atingă ceva, să apuce de braţ, de cot, de umăr. La fel proceda şi cu mine şi chiar şi cu femeile, cărora de multe ori gestul nu le părea dezagreabil.

La Oberammergau grupul nostru s-a plimbat aproape peste tot prin mica şi îngrijita localitate, cu bizarele ei case rustice frumos împodobite cu cioplituri în grinzi şi la balcoane, casele apostolilor, a Mîntuitorului şi a Sfintei Fecioare. M-am despărţit de prietenii noştri cînd ei porniră să urce pe Kalvarienberg din apropiere, şi m-am dus să închiriez, la un negustor cunoscut, o sanie pentru plimbarea noastră. I-am regăsit, pe cei şase, la prînz, la masă, la o ospătărie cu mesele aşezate în jurul unui ring de dans din sticlă luminată pe dedesubt, care în timpul sezonului, în perioada reprezentării Patimilor, cu siguranţă că trebuia să fie înţesată de străini. Acum, spre mulţumirea noastră, nu era aproape nimeni, numai două mese ocupate, în afară de cea la care şedeam noi, şi alea ceva mai departe, la marginea ringului de dans : la una, şedea un domn suferind, cu îngrijitoarea lui, o călugăriţă din ordinul diaconeselor, iar la alta, un grup venit pentru sporturi de iarnă. Pe o estradă scundă o orchestră de cinci persoane cînta piese de salon, cu pauze mari, spre binele tuturor. Ce cîntau era prost, cum cîntau, de asemenea prost, aşa că după friptura de pasăre Rudi Schwerdtfeger nu mai putu rezista şi hotărî s-arate ce poate, sau, cum scrie la *Scriptură*, să-şi dezvăluie steaua. Îi luă violonistului vioara din mînă şi după ce o răsuci pe toate feţele să-i stabilească originea, se lansă în cîteva improvizaţii pe teme din concertul „lui“ ca să ne amuze. Muzicanţii rămăseseră cu gura căscată. Îl întrebă apoi pe pianist, un tînăr cu privirea obosită (desigur că-şi visase alt viitor decît meseria lui de acum), dacă poate acompania *Humoresca* de Dvorák, şi ne cîntă pe scripca omului încîntătoarea bucată cu nenumăratele ei diatonice, cu apogiaturile fermecătoare, cu elegantele duble-coarde, cu atîta îndrăzneală şi strălucire, încît literalmente smulse aplauzele tuturor celor din local, ale noastre, ale meselor vecine, ale muzicaştrilor stupefiaţi şi chiar ale celor doi chelneri.

În fond era o glumă banală, ceea ce de altfel Schildknapp, gelos, se grăbi să-mi şoptească la ureche, dar dramatică, fermecătoare sau, într-un cuvînt, „drăguţă“ în cel mai pur stil Rudi Schwerdtfeger. Am stat mai mult decît avusesem de gînd, rămăsesem singuri în cele din urmă, la cafea şi la un păhăruţ de rachiu

de gențiană, ba chiar s-a și dansat puțin pe platoul de sticlă ; Schildknapp și Schwerdtfeger invitau pe rînd pe domnișoara Godeau și pe draga mea Helene, la Dumnezeu mai știe ce fel de dans, sub ochii binevoitori a trei abstenționiști. Afară ne aștepta, de mult, sania, o sanie încăpătoare, cu doi cai și cu destule cuverturi îmblănite. Cum eu îmi alesesem locul de lîngă birjar, iar Schildknapp își puse în aplicare intenția de a se lăsa remorcat pe schiuri (adusese vizitiul schiuri), ceilalți cinci încăpură destul de comod. A fost partea cea mai reușită a programului zilei, dacă facem abstracție de faptul că ideea bărbătească a lui Rüdiger a sfîrșit prost. Bătut de vîntul glacial provocat de goana cailor, hurducat de asperitățile drumului, primind în față zăpada spulberată, s-a ales cu o răceală a abdomenului, unul din catarele lui intestinale epuizante, care l-au ținut la pat zile întregi. Dar asta a fost o neplăcere constatată de abia mai tîrziu. În ce mă privește, ador să mă simt alunecînd, bine încotoșmănit, în sunetul înfundat al clopoțeilor, prin aerul pur, tare, înghețat, și pare-se că gustul meu era împărtășit de toți. Să-i știu pe Adrian și pe Marie în spatele meu, privind unul în ochii celuilalt, făcea să-mi bată inima într-un amestec de curiozitate, bucurie, grijă și o nădejde fierbinte, adîncă.

Linderhof, micul castel rococo al lui Ludwig al II-lea, e așezat între munți și păduri, într-o solitudine de o mare frumusețe. Mizantropia monarhică nu și-ar fi putut găsi un refugiu mai feeric. Natural, cu tot entuziasmul generat de magia peisajului, gustul manifestat de goana constructivă a prințului ce fugea de lume — expresie a nevoii sale imperioase de a-și glorifica propria regalitate — ne punea în oarecare încurcătură. Am făcut o haltă și, călăuziți de cineva din personalul castelului, am străbătut „camerele de locuit", somptuos încărcate, ale acestei locuințe fanteziste, în care dementul își trecea zilele obsedat de ideea propriei sale maiestăți, ascultînd muzica lui von Bülow și glasul vrăjit al lui Kainz. În palatele prinților camera cea mai mare e de obicei sala tronului. Aici nu există. În schimb, se poate vedea un dormitor ale cărui dimensiuni sînt uriașe în comparație cu micimea camerelor de zi și al cărui pat monumental, înălțat pe o estradă și lăsînd impresia că-i scurt din cauza lățimii exagerate, e flancat de candelabre de aur, ca un catafalc.

Am privit totul cu interesul cuvenit, chiar dacă uneori, cînd nu ne vedea cineva, clătinam din cap, și ne-am continuat, sub un cer limpezit, călătoria spre Ettal, care se bucură de o frumoasă reputație arhitectonică datorită mănăstirii benedictinilor și a bisericii ei baroce. Îmi amintesc că în timpul călătoriei și după aceea, la hotelul curățel, așezat peste drum de sfîntul așezămînt, unde am

cinat, s-a vorbit îndelung despre persoana, cum se zice, a „nefericitului" (de ce, la urma urmei, nefericit ?) rege, prin a cărui excentrică atmosferă tocmai trecusem. Discuțiile n-au fost întrerupte decît de vizitarea bisericii, și se reduceau în fond la o controversă între Rudi Schwerdtfeger și mine asupra așa-numitei nebunii, asupra incapacității de guvernare, a detronării lui Ludwig și punerii lui sub curatelă, acțiune pe care eu, spre cea mai mare surprindere a lui Rudi, le socoteam nejustificate, o brutalitate filistină, explicabilă și prin anumite interese politice și de succesiune.

El, Rudi adică, împărtășea opinia, nu atît populară, cît burgheză și oficială, că regele fusese, după expresia lui, „trăsnit de-a binelea", iar darea lui pe mîna psihiatrilor și a gardienilor și instituirea unei regențe cu mintea sănătoasă, o necesitate inexorabilă pentru țară — și nu concepea cum ar mai putea exista controversă pe chestiunea asta. După obiceiul său în asemenea cazuri, adică atunci cînd se afla pus în fața unui punct de vedere cu totul nou, îmi sfredelea cu ochii lui albaștri, țuguindu-și indignat buzele, tot timpul cît vorbeam, cînd ochiul drept, cînd cel stîng. Trebuie să spun însă că, spre surprinderea mea, îmi constatam o oarecare locvacitate în materie, cu toate că pînă atunci nu mă preocupase. Găseam, în același timp, că îmi formasem, fără să-mi dau seama, o opinie destul de hotărîtă asupra acestui subiect. Demența, explicam eu, ar fi o noțiune destul de neprecizată în sine, mînuită de micul burghez după plac, după criterii dubioase. El stabilește foarte lesne hotarul comportării rezonabile în imediata sa vecinătate, la marginea meschinăriei sale, și ceea ce trece puțin dincolo, e sminteală curată. Or, felul de viață regal, suveran, înconjurat de devoțiune, ferit aproape cu totul de critică și răspundere, desfășurîndu-se într-o măreție ce justifică un stil interzis particularului, oricît de bogat, oferă înclinațiilor spre fantastic, nevoilor și fobiilor nervoase, pasiunilor și poftelor stranii ale celui ce-o duce, un teren de desfășurare a cărui folosire mîndră și totală capătă ușor aspectul demenței. Cărui muritor, sub acest nivel regesc, i-ar fi fost îngăduit să-și creeze pentru sine, cum i-a fost lui Ludwig, solitudini aurite în cele mai fermecătoare colțuri de splendoare a naturii ! Aceste palate sînt monumente ale mizantropiei regale, e drept. Dar dacă nu ne poate fi îngăduit să considerăm simptom de rătăcire mintală faptul că un om de rînd își evită, în general, semenii, de ce ne-ar fi acordată, această permisiune, cînd mizantropia vrea să se manifeste sub aspecte regale ?

Dar șase savanți și faimoși doctori de nebuni au stabilit oficial totala demență a regelui și au declarat internarea lui necesară !

Au făcut-o, acei savanți docili, pentru că tocmai în acest scop fuseseră chemați, și ar fi făcut-o și fără să-l fi văzut măcar pe Ludwig, fără să-l fi „examinat" după „metodele" lor, fără să fi schimbat o vorbă cu el. De altfel, chiar și-o discuție cu regele despre muzică și poezie ar fi fost, pentru acei burtă-verde, dovada de nebunie. Pe baza verdictului lor, l-au lipsit pe sărmanul om, care fără îndoială că nu era chiar în toate mințile, dar nu era în nici un caz nebun, l-au lipsit, zic, de dreptul de a dispune de sine, l-au coborît la rangul de pacient de psihiatri, l-au închis într-un palat în mijlocul lacului, cu clanțele ușilor deșurubate și cu ferestrele prinse în gratii. Că n-a putut suporta asemenea viață ci și-a căutat libertatea și moartea, tîrînd cu el și pe medicul temnicer, e un argument în favoarea sentimentului lui de demnitate, iar nu un diagnostic de nebunie. Un argument în favoarea lui e și comportarea suitei sale, mergînd cu devotamentul pînă la a fi gata să se bată pentru el, și tot argument în favoarea lui e și iubirea fanatică a populației rurale pentru „Kini" al ei. Dacă țăranii ăștia l-ar fi văzut, noaptea, singur, învelit în blănurile sale, în lumina torțelor, zburînd în sania de aur cu surugiii înainte, prin munții săi, nu un nebun ar fi văzut, ci după inimile lor dîrze, dar visătoare, un rege, iar dacă Ludwig ar fi izbutit să-noate peste lac, cum e vădit că avusese intenția, l-ar fi apărat cu furcile și coasele împotriva medicinei și a politicii.

Dar risipa lui extravagantă era categoric maladivă, și n-ar mai fi putut fi suportată, incapacitatea lui de a guverna reieșea limpede din lipsa de voință de a guverna : regalitatea lui, el și-o visa, dar refuza să o exercite după norme rezonabile, și în asemenea condiții un stat nu poate trăi.

Fleacuri, Rudolf, fleacuri ! Un prim-ministru ca lumea poate guverna un stat federal modern chiar cînd regele-i prea sensibil ca să-i poată suporta mutra lui și-a colegilor lui. Nu s-ar fi prăpădit ea, țara asta a Bavariei, chiar dacă i s-ar fi îngăduit lui Ludwig micile lui fantezii de solitar, iar extravaganța, la un rege, nu-nseamnă absolut nimic, sînt vorbe goale, pretexte, înșelătorii. Banii au rămas tot în țară doar, și din palatele lui de basm s-au îngrășat zidarii și poleitorii. Și-afară de asta, castelele lui s-au plătit și paraplătit de mult, din taxele de intrare încasate de la curiosii romantici ai celor două lumi. Și noi am contribuit, astăzi, să transformăm sminteala lui într-o afacere bună . . .

— Nu te înțeleg, Rudolf ! exclamai eu în continuare. Rămîi cu gura căscată de mirare la apologia mea, dar cel care are dreptul să se mire sînt eu, să mă mir de dumneata, și să nu înțeleg cum

tocmai dumneata . . . vreau să spun ca artist, într-un cuvînt, tocmai dumneata . . .

Îmi căutam cuvintele, să explic de ce trebuie să mă mir tocmai de el, dar nu le găseam. Mă încurcasem în propria mea locvacitate, pentru că tot timpul aveam sentimentul că nu mi se potrivea să susțin un punct de vedere în prezența lui Adrian. Ar fi trebuit să intervină el — și cu toate astea era mai bine c-o făceam eu, pentru că mă chinuia grija c-ar fi fost în stare să-i dea dreptate lui Schwerdtfeger. Trebuia să evit un asemenea lucru, vorbind în locul lui, pentru Adrian, în spiritul lui cel adevărat, și după toate aparențele Marie Godeau în acest sens înțelesese intervenția mea, și mă considera pe mine, cel trimis de Leverkühn la ea în vederea zilei de azi, drept purtătorul lui de cuvînt. Pentru că, în timp ce eu mă montam, ea privea mai mult la Leverkühn decît la mine — întocmai ca și cum l-ar fi ascultat pe el, nu pe mine, a cărui înflăcărare trezea pe chipul lui un zîmbet enigmatic, amuzat, departe de a mă confirma ca reprezentant incontestabil al lui.

— Ce-i aceea adevărul ? făcu el în cele din urmă.

Și repede Rüdiger Schildknapp îmi sări în ajutor, demonstrînd că adevărul are aspecte multiple și că într-un caz ca acesta aspectul practic, medical-naturalist, nu reprezenta poate nivelul cel mai înalt, dar nici nu putea fi înlăturat ca lipsit de valabilitate. În concepția naturalistă a adevărului, adăugă el, platitudinea se amestecă în mod straniu cu melancolia — vorbele astea nu trebuia luate ca un atac la Rudolf „al nostru", el în orice caz nu-i un melancolic, dar poate foarte bine caracteriza o întreagă epocă, aceea a secolului al XIX-lea, epocă manifestînd o clară tendință spre tristă platitudine. Adrian izbucni în rîs — firește, nu pentru că era surprins. În prezența lui aveai totdeauna senzația că toate ideile și punctele de vedere care căpătau glas în jurul său, erau dinainte acumulate în el și că, ascultîndu-le ironic, lăsa fiecăruia obligația de a le formula și apăra. Se exprimă speranța că tînărul secol al XX-lea avea să dezvolte o stare de spirit mai elevată, de o intelectualitate mai luminoasă. Apoi discuția începu să lîncezească, să se fărîmițeze în speculații pe seama eventualelor simptome în acest sens. Începu să se lase o oboseală generală, urmarea atîtor ceasuri de mișcare în aerul înghețat de munte. Mersul trenurilor își spuse și el cuvîntul ; chemarăm vizitiul, și pe un cer superb înstelat, sania ne duse pînă la gara mică pe al cărei peron așteptarăm trenul de München.

Călătoria spre casă a fost liniștită, în parte și din considerație pentru somnolența mătușichii. Din timp în timp Schildknapp conversa, cu glas domol, cu nepoata ; eu, de vorbă cu Schwerdtfeger,

căutam să mă asigur că nu se supărase, iar Adrian vorbea cu Helene despre lucruri obișnuite. Împotriva tuturor prevederilor — dar pe mine faptul m-a mișcat și m-a bucurat — el n-a coborît la Waldshut, n-a vrut să fie lipsit de plăcerea de a conduce doamnele din Paris îndărăt la München, și apoi pînă acasă. La gara mare, noi ceilalți, ne-am luat rămas bun de la ei și ne-am văzut de drum, în timp ce Adrian a condus pe mătușă și nepoată cu un taximetru pînă la ușa pensiunii din Schwabing — act curtenitor, denotînd pentru mine dorința lui că voia să trăiască ultimele clipe ale zilei numai în tovărășia ochilor negri.

S-a înapoiat în modesta lui sihăstrie de abia cu obișnuitul tren de 11, încunoștiințîndu-l de departe, cu fluierul lui supraacut, pe Kaschperl-Suso, care se învîrtea vigilent prin curte.

XLI

Dragi cititori și prieteni plini de simpatie — merg mai departe cu povestirea mea. Germania se năruie, se prăpădește, sub mormanele de ruine ale orașelor ei șobolanii se-mbuibă din cadavre, bubuitul tunurilor rusești se rostogolește spre Berlin, trecerea Rinului de către anglo-saxoni a fost un joc de copii ; și pare-se, aici, la voința dușmanului s-a unit și voința noastră, tocmai ca să ușureze treaba ; s-apropie sfîrșitul, s-apropie, răsare, se-nalță, se prăvale peste tine, locuitor al pămîntului ăstuia — dar eu merg mai departe cu povestirea mea. Ce s-a întîmplat între Adrian și Rudolf Schwerdtfeger la numai două zile după excursia relatată și rămasă memorabilă pentru mine, *ce* s-a întîmplat și *cum* s-a întîmplat — eu *știu,* chiar dacă mi s-ar obiecta de zece ori că nu se poate să știu pentru că n-am fost de față. Nu, n-am fost de față. Dar astăzi este o realitate sufletească, că am fost de față, deoarece pe cel care a trăit și a retrăit o asemenea poveste, așa cum am trăit-o și retrăit-o eu pe asta, intimitatea înspăimîntătoare implicată îl face martor ocular și auditiv chiar și al celor mai tăinuite faze.

Adrian i-a telefonat tovarășului său din călătoria în Ungaria să vină la Pfeiffering. Îl ruga să vină cît se poate de repede, chestiunea ce urma să o discute cu el fiind urgentă. Rudolf totdeauna venea imediat. Chemarea îi fusese făcută la 10 dimineața — în orele de lucru ale lui Adrian, eveniment excepțional în sine — și la 4 după-amiază violonistul era acolo. În aceeași seară urma să

cînte într-un concert în abonament al orchestrei Zapfenstösser, fapt care-i scăpase complet lui Adrian.

— Porunca ! făcu Rudolf. Ce s-a întîmplat ?

— Da, da, îți spun, răspunse Adrian. Principalul e că ai venit. Mă bucur să te văd, mai mult chiar decît de obicei. Să nu uiți asta.

— Va fi un fundal de aur pentru tot ce vei avea a-mi spune, replică prompt Rudolf, cu o surprinzător de drăguță întorsătură de frază.

Adrian propuse o plimbare, se vorbește mai bine mergînd. Schwerdtfeger se declară de acord, mărturisindu-și regretul că nu-i rămîne mult timp disponibil, trebuind să fie la gară la trenul de 6, să nu lipsească de la datorie. Adrian se bătu cu palma peste frunte și se scuză de nesocotința lui. Poate că-l va înțelege mai ușor, după ce va asculta ce are a-i spune.

Vremea se muiase. Zăpada aruncată cu lopata la marginea drumului se topea și se scurgea, noroiul era ca un terci. Cei doi prieteni purtau galoși. Rudolf nici nu apucase să-și scoată scurta de blană, iar Adrian își îmbrăcase paltonul din păr de cămilă, cu cordon. Se îndreptară spre iaz și apucară de-a lungul malului. Adrian se interesă de programul din seara aceea. Tot *Întîia* de Brahms ca *pièce de résistance ?* Iar *Simfonia a zecea ?* Ei, bucură-te, în *Adagio* ai de spus lucruri care te pun în valoare. Apoi îi povesti cum el, ca băiat, cu mult înainte de a fi aflat despre existența lui Brahms, imaginase un motiv aproape identic cu tema profund romantică a cornului din ultima parte, e-adevărat, fără artificiul ritmic, optimea punctată după șaisprezecime, dar melodic exact în același spirit.

— Interesant, zise Schwerdtfeger.

Ei, și excursia de sîmbătă ? Se amuzase ? Ceilalți, ce credea, se amuzaseră și ei ?

— Nici c-ar fi putut să iasă mai bine, declară Rudolf. E sigur că toți vor păstra despre ziua aceea o amintire încîntătoare, cu excepția lui Schildknapp, care se îmbolnăvise și era la pat. E totdeauna prea ambițios în compania doamnelor.

De altfel, el, Rudolf, n-avea nici un motiv de îngăduință, pentru că Rüdiger fusese destul de impertinent în ce-l privește.

— Știe că-nțelegi de glumă.

— Chiar așa și e. Dar n-avea nevoie să mă mai frece și el, după ce Serenus mă copleșise cu fidelitatea lui regalistă.

— E profesor, lasă-l să dea lecții și să corecteze.

— Cu cerneală roșie, da. Dar amîndoi îmi sînt acum perfect indiferenți din moment ce eu sînt aici și tu ai ceva să-mi spui.

— Așa-i. Și pentru că vorbim despre excursie, sîntem chiar în

temă — o temă în care ai putea acum să mă îndatorezi foarte.

— Să te îndatorez ? Da ?

— Spune-mi, ce părere ai despre Marie Godeau ?

— Despre Godeau ? Că place tuturor, că e făcută să placă. Îți place și ție, nu ?

— Îmi place nu-i chiar cuvîntul potrivit. Trebuie să-ți mărturisesc, că, încă de la Zürich, mă preocupă destul de serios, că-mi va fi greu să consider întîlnirea cu ea drept un simplu episod, că gîndul s-o las în curînd să plece și să n-o mai revăd poate niciodată mi-e greu de suportat. Am sentimentul c-aș vrea, c-ar trebui s-o văd într-una, s-o am într-una lîngă mine.

Schwerdtfeger se opri și-l privi pe cel ce rostise aceste cuvinte, întîi într-un ochi, apoi în celălalt.

— Cu-adevărat ? zise el, reluînd mersul și plecînd capul.

— Cu-adevărat, confirmă Adrian. Sînt convins că tu nu te superi de încrederea acordată. Tocmai în asta constă încrederea, că mă simt sigur de ea.

— Poți fi sigur, murmură Rudolf.

Și Adrian reluă :

— Privește lucrurile omenește. Sînt aproape un om în vîrstă, am aproape patruzeci de ani. Tu, ca prieten, poți oare să-mi dorești să-mi petrec tot restul vieții în sihăstria asta ? Zic : socotește-mă o simplă ființă omenească, căreia i s-ar putea întîmpla — nu fără oarecare îngrijorare, la gîndul c-ar fi putut scăpa momentul, că s-ar putea să fie prea tîrziu — să simtă nevoia unui cămin mai cald, a unei tovarășe de viață cu care să se potrivească, în înțelesul cel mai desăvîrșit al cuvîntului, într-un cuvînt, să simtă nevoia unei ambianțe mai omenești — nu de dragul tihnei și al unui așternut mai moale, ci, mai presus de toate, pentru că speră să găsească, în felul acesta, mari posibilități pentru pofta lui de lucru, pentru puterea lui de lucru și pentru conținutul uman al viitoarei sale opere.

Schwerdtfeger tăcu vreme de cîțiva pași, apoi rosti, deprimat :

— De cinci ori ai spus cuvîntul om și omenesc. Am numărat. Vorbești deschis, îți răspund deschis : mi se strînge inima cînd pronunți cuvîntul acesta, cînd îl folosești în raport cu tine. E de necrezut cît de nepotrivit, da — și cît de rușinos sună, ieșit din gura ta. Scuză-mă că ți-o spun ! A fost inumană, muzica ta, pînă acum ? Atunci își datorează măreția inumanității ei. Iartă-mi naivitatea observației ! N-aș vrea s-aud muzică de-a ta din inspirație umană.

— Nu ? N-ai vrea, n-ai vrea de loc ? Dar de cîntat, ți-a plăcut s-o cînți, de trei ori, în fața lumii ? Ți-a plăcut să-ți fie dedicată ? Știu că n-ai avut intenția să-mi spui lucruri crude. Dar nu găsești că-i crud să mă faci să aflu că eu numai din neomenie sînt ceea ce sînt, și că omenia nu-mi stă bine ? Crud și nesocotit — nu din nesocotință vine oare totdeauna cruzimea ? Că n-am nimic de-a face cu omenia, că nici nu trebuie să am, vine să mi-o spună unul care, cu o răbdare demnă de admirație, m-a convertit la omenie și la tutuire, unul la care, pentru prima oară în viața mea, am găsit căldură omenească.

— Se pare că a fost o soluție de expedient.

— Să presupunem că a fost. Să presupunem că a fost un fel de încercare prealabilă, implicit o treaptă de acces spre omenie, ar pierde cu asta ceva din valoare ? A fost în viața mea unul a cărui inimoasă perseverare a triumfat — s-ar putea zice : a triumfat împotriva morții, a eliberat omenescul din mine, m-a învățat fericirea. Poate că nu se va afla nimic despre asta, nu va sta scris în nici o biografie. Dar înseamnă oare că meritul său va fi diminuat, că i se va micșora cinstea ce i se cuvine ?

— Tu știi să-ntorci lucrurile, să le faci măgulitoare pentru mine.

— Nu-ntorc nimic, le spun așa cum sînt.

— În fond nu e vorba de mine, ci de Marie Godeau. Pentru ca s-o vezi într-una, ca s-o ai într-una lîngă tine, cum zici, trebuie s-o iei de nevastă.

— Asta-i dorința, speranța mea.

— Ah ! Ea știe ceva ?

— Mi-e teamă că nu. Mi-e teamă că nu dispun de mijloacele de expresie necesare să-i comunic sentimentele și năzuințele mele — mai ales în societatea altora, în fața cărora mă jenez să fac pe curtezanul, pe amorezul ridicul.

— De ce nu-i faci o vizită ?

— Pentru că-mi repugnă să dau peste ea fără veste cu mărturisiri și propuneri despre care Marie, din cauza stîngăciei mele, probabil că n-are nici cea mai mică idee. În ochii ei nu sînt încă decît solitarul interesant. Mi-e teamă să nu-și piardă cumpătul, mi-e teamă să nu răspundă — poate prematur, dar negativ.

— De ce nu-i scrii ?

— Pentru că scriindu-i, aș pune-o, probabil, și mai rău în încurcătură. Ar trebui să-mi răspundă, dar nu știu dacă-i om de condei. Cîtă osteneală ar trebui să-și dea ca să mă menajeze, dac-ar trebui să spună nu. Și cît m-ar durea menajamentele ei trudite ! Mă sperie și caracterul abstract al unei asemenea corespondențe

— mă gîndesc c-ar putea deveni periculos pentru fericirea mea. Nu mi-e agreabil să mi-o imaginez pe Marie, singură, numai cu ea însăşi, neinfluenţată de prezenţa nimănui — aş vrea să spun mai bine : de mijloace personale de persuasiune — răspunzînd în scris rîndurilor mele. Vezi bine, mi-e teamă de atacul direct, dar şi de varianta epistolară mi-e teamă.

— Şi-atunci, ce variantă vezi ?

— Ţi-am spus doar că în această chestiune grea tu mi-ai putea face un mare serviciu. Aş vrea să te duci tu la ea.

— Eu ?

— Tu, Rudi. Ţi s-ar părea chiar atît de absurd dacă marele serviciu făcut — sînt tentat să spun : pentru mîntuirea mea sufletească — l-ai întregi, serviciul acesta, pe care posteritatea îl va ignora sau poate că nu-l va ignora, luînd rolul de mediator, de tălmaci între mine şi viaţă, de mijlocitor între mine şi fericire ? Asta-i o idee de-a mea, o inspiraţie ce vine numai compunînd. Totdeauna trebuie să presupui, din capul locului, că o astfel de inspiraţie nu-i chiar cu totul şi cu totul nouă. Ce poate fi absolut nou cînd e vorba de note ? Dar aşa cum apare aici, în locul ăsta, în acest ansamblu, în această lumină, s-ar putea totuşi ca un lucru existent să pară nou, să fi căpătat viaţă nouă ca să zic aşa, originală, unică.

— Nu de noutate îmi pasă mie. Ce spui tu e destul de nou ca să mă uluiască. Dacă te-nţeleg bine, trebuie s-o peţesc pe Marie pentru tine, să-i cer mîna în numele tău ?

— M-ai înţeles bine — nici n-ai fi putut să greşeşti. Faptul c-ai priceput uşor dovedeşte că lucrul e firesc.

— Găseşti ? De ce nu-l trimiţi pe Serenus al tău ?

— Vrei, desigur, să faci haz pe spinarea lui Serenus. Te amuză, pesemne, să ţi-l imaginezi pe Serenus al meu în ipostaza de mesager al iubirii. Nu mai mult decît adineaori vorbisem despre anume impresii personale — presiuni personale — care n-ar trebui să lipsească din jurul fetei în momentul cînd ar fi să ia o hotărîre. Nu te mira dacă-mi închipui că mai uşor ar apleca urechea la vorbele tale decît la ale unui mesager atît de grav şi de ponderat ca Serenus.

— Nu glumesc, Adri, şi nici nu-mi arde de glume, dacă nu de altceva, atunci pentru că treaba asta mă mişcă, îmi dă un oarecare sentiment de solemnitate, din cauza rolului ce vrei să mă faci să-l joc în viaţa ta, şi chiar în faţa posterităţii. Am întrebat de Serenus pentru că-i prietenul tău de mult mai multă vreme decît mine . . .

— Da, de mai multă vreme.

— Bun, va să zică numai de mai multă vreme. Dar nu te gîndeşti că tocmai acest „numai“ îi uşurează lui sarcina, îl face mai potrivit ?

— Ascultă, ce-ar fi dac-am termina odată de vorbit despre el ? În ce mă priveşte, eu nu-l văd amestecîndu-se în chestiuni de dragoste. Eu ţie ţi-am făcut confidenţe, nu lui, tu eşti cel ce ştie tot, căruia, cum se spunea pe vremuri, i-am deschis cartea inimii mele la paginile marilor secrete. Dacă tu i le vei arăta, las-o să le citească, povesteşte-i despre mine, vorbeşte-mă de bine, dezvăluindu-i cu grijă sentimentele mele pentru ea şi năzuinţele vieţii mele, atît de strîns legate de aceste sentimente ! Cu blîndeţe şi voioşie, cu drăgălăşenia ta obişnuită, încearcă să afli de la Marie dacă — ei, da, dac-ar putea să mă iubească! Vrei? Nu-i nevoie să-mi obţii asentimentul ei definitiv, o, nu, de loc. Dacă-ţi închei misiunea aducîndu-mi puţină speranţă, mi-e de-ajuns. Dacă la întoarcere îmi poţi spune că gîndul de a-şi împărţi viaţa cu mine nu-i e chiar insuportabil, nu i se pare oribil — atunci vine rîndul meu, atunci mă duc eu însumi să vorbesc cu ea şi cu mătuşica ei.

Lăsaseră Rohmbühel în stînga lor şi treceau printr-o pădurice de molifţi, dincolo de deal, şi de pe ramuri picura. Apucară pe drumul de la marginea satului, care-i aducea înapoi, acasă. Cînd şi cînd întîlneau cîte-un gospodar sau ţăran care-l saluta pe chiriaşul de-atîţia ani al Schweigestillilor, adresîndu-i-se pe nume. Merseră o vreme în tăcere, apoi Rudolf reluă vorba :

— Că are să-mi vină uşor să te vorbesc de bine acolo, poţi să mă crezi. Cu-atît mai uşor, Adri, cu cît tu ai vorbit atît de frumos despre mine în faţa ei. Dar vreau să fiu foarte sincer cu tine — sincer cum ai fost şi tu cu mine. Cînd m-ai întrebat ce cred despre Marie Godeau, ţi-am răspuns de îndată, că desigur, place, trebuie să placă, tuturor. Vreau să-ţi mărturisesc acum că în răspuns exista mai mult decît se pare la prima vedere. N-aş fi făcut-o niciodată, dacă tu, cum te-ai exprimat cu-atîta poezie vetustă, nu m-ai fi pus să citesc în cartea inimii tale.

— Sînt sincer nerăbdător să-ţi aud mărturisirea.

— De fapt ai şi auzit-o. Fata — ţie nu-ţi place termenul ăsta — tînăra atunci, Marie, nu mi-e nici mie indiferentă — şi cînd spun că nu mi-e indiferentă, iarăşi nu spun tot ce trebuie. Fata asta-i, cred, tot ce mi-a fost dat să văd mai drăgălaş, mai seducător ca femeie. Încă de la Zürich — cîntasem — pe *tine* te cîntasem, şi-am fost cald şi receptiv — mă fermecase. Şi aici — tu ştii foarte bine — excursia eu am propus-o, şi între timp, asta n-o ştii, am şi văzut-o, am fost la ceai la ele, la „Pension Gisella“, ne-am amuzat teribil . . . Repet, Adri, îţi pomenesc de astea numai din

cauza convorbirii noastre de azi, numai de dragul sincerității reciproce...

O vreme Leverkühn tăcu. Apoi, cu o voce vibrînd ciudat, echivoc, cu subînțelesuri, zise :

— Nu, asta n-am știut. N-am știut nici de sentimentele tale și nici de ceai. E ridicol, dar s-ar părea că am uitat că și tu ești făcut din carne și sînge, că nu ești protejat într-un înveliș de azbest împotriva farmecului, grației și frumuseții. Va să zică, o iubești și tu sau, să spunem, ești îndrăgostit de ea. Să te întreb însă un singur lucru. Așa cum stau lucrurile, intențiile noastre se ciocnesc ? Vrei s-o rogi să-ți fie soție ?

Schwerdtfeger păru să reflecteze. Zise :

— Nu. La asta nu m-am gîndit încă.

— Nu ? Te-ai gîndit cumva s-o seduci ?

— Cum vorbești, Adrian ! Nu vorbi așa ! Nu, nici la asta nu m-am gîndit.

— Ei, atunci dă-mi voie, să-ți spun că mărturisirea ta sinceră și lăudabilă nu numai că nu mă va determina să renunț la rugămintea mea, ci mă face să stărui și mai mult.

— Ce vrei să spui ?

— Uite ce vreau să spun. M-am gîndit la tine pentru această solie a dragostei, pentru că vei fi mult mai în elementul tău decît, să zicem, Serenus Zeitblom. Pentru că din tine emană ceva, ce lui îi lipsește, un element pe care eu îl consider favorabil dorințelor și speranțelor mele. Asta în orice caz. Dar, într-o anumită măsură, împărtășești sentimentele, fără însă, după cîte spui, să-mi împărtășești și intențiile. Tu vei da glas propriilor tale simțiri — pentru mine și pentru intențiile mele. E imposibil să-mi imaginez un emisar mai potrivit, mai de dorit.

— Dac-o iei sub aspectul ăsta...

— Să nu crezi că o iau numai sub aspectul ăsta ! O văd și sub aspectul sacrificiului, și ai într-adevăr dreptul să-mi pretinzi s-o văd astfel. Pretinde-o ! Pretinde-o cu toată insistența ! Pentru că ar însemna că iei sacrificiul drept sacrificiu, și că-l vei face ! Îl vei face în spiritul rolului ce-l joci în viața mea, în al meritelor cîștigate, dezvăluindu-mi propria-mi fire omenească, și lucrul acesta poate că va rămîne o taină pentru posteritate, dar poate că nu. Promiți ?

Rudolf răspunse :

— Da, mă voi duce, și mă voi strădui pentru tine cît voi putea mai bine.

— O să-ți strîng mîna la plecare, făcu Adrian.

Ajunseseră acasă și lui Schwerdtfeger îi mai rămase timp să ia, împreună cu prietenul său, o mică gustare în odaia cu Victoria de la Samothrace. Gereon Schweigestill înhămase, și cu toată rugămintea lui Rudolf să nu se deranjeze, Adrian luă loc în brișca aceea cu arcurile tari, să-l conducă la gară.

— Nu. Așa se cuvine, mai ales de data asta, așa se cuvine, neapărat, zisese Leverkühn.

Trenul, un personal destul de cumsecade ca să oprească și la Pfeiffering, intră în stație, și prin fereastra deschisă a vagonului își strînseră mîna.

— Nici o vorbă, zise Adrian. Fă cît poți mai bine ! Drăguț !

Înainte de a se îndrepta spre ieșire, ridică mîna. Pe călătorul de care se despărțea n-avea să-l mai vadă niciodată. Primi de la el o scrisoare — și nu-i răspunse.

XLII

Zece, unsprezece zile mai tîrziu, cînd m-am dus din nou la Leverkühn, scrisoarea îi ajunsese în mînă și îmi împărtăși hotărîrea categorică de a o lăsa fără răspuns. Era palid, făcea impresia unui om care primise o grea lovitură — impresie accentuată de faptul că o tendință mai veche a lui, de a merge cu capul și torsul puțin aplecat într-o parte, devenise mai pronunțată. Era totuși, sau se făcea că este, perfect calm, rece chiar, și aproape că părea să simtă nevoia de a se scuza față de mine de faptul că privea de sus această trădare, cu degajare, cu gestul lui de a ridica din umeri.

— Cred că nu te-ai așteptat de la mine la izbucniri de indignare morală și de furie. Un prieten necredincios. Bun, ei și ? Asta-i lumea, nu mă pot revolta împotriva ei. E-amar într-adevăr, și te-ntrebi în cine să mai crezi, cînd dreapta ta se-ntoarce și te lovește-n inimă. Dar ,ce vrei, așa-s prietenii în ziua de azi. Cu ce m-am ales eu e rușinea — și sentimentul că merit o bătaie.

L-am întrebat de ce trebuia să-i fie rușine.

— De comportarea mea atît de neroadă încît îmi amintește de băiețelul care de bucurie că găsise un cuib de păsărele i-l arată unui coleg de școală, și acesta se duce și i-l șterpelește.

Ce-i puteam răspunde alta decît :

— Doar n-ai vrea să spui că încrederea-i un păcat și o rușine. Hoțului să-i fie rușine !

De-aș fi putut răspunde cu mai multă convingere reproșurilor pe care și le făcea! La drept vorbind, însă, în forul meu interior eram de acord cu el, pentru că atitudinea lui, cu toată acea punere în scenă, cu trimiterea unui mesager, cu petirea prin interpus și alegerea acestuia tocmai în persoana lui Rudolf, mi se părea căutată, artificială, reprobabilă, și n-aveam decît să mă imaginez trimițînd Helenei mele, în loc de a-i vorbi eu însumi, un prieten seducător, să-i spună el ce-i în inima mea, pentru ca să-mi dau seama de toată enigmatica absurditate a procedeului său. Dar la ce bun să-i mai zgîndăr remușcările — dacă remușcări erau în ceea ce răzbea din cuvintele sale, din gesturi? Pierduse dintr-o dată și prieten, și iubită, din vina lui, nu se putea spune altfel — dac-ar fi existat certitudinea, dac-aș fi avut *eu* certitudinea că aici era vorba de o vină în înțelesul unui pas greșit făcut inconștient, o nesocotință cu urmări fatale! Dacă nu mi s-ar fi insinuat în minte, din ce în ce mai insistent, bănuiala că, într-o oarecare măsură, el prevăzuse cele ce aveau să se întîmple și că, toate, din voia lui se împliniseră! Îi puteai atribui lui, încercînd să rămîi serios totodată, gîndul că ceea ce „emana" Rudolf, incontestabilul său farmec erotic, va putea fi făcut să acționeze, să cucerească, pentru el, pentru Adrian? Ți-era îngăduit să crezi că Leverkühn construise pe o asemenea temelie? Uneori se înfiripa în mine bănuiala că Adrian, care lăsase impresia că cere celuilalt un sacrificiu, se alesese pe sine drept veritabila jertfă — că din dorința de renunțare, de repliere în sihăstria sa, cu bună știință alăturase cele ce se cuveneau să stea alături. Dar o asemenea idee îmi semăna mai mult mie decît lui. Mie mi s-ar fi potrivit una ca asta, și prețuirii mele pentru el; o aparentă greșeală, o așa-zisă prostie, cum e cea atribuită lui, pornită numai din abnegație, din duioșie, din durere! Evenimentele aveau să mă pună față-n față cu un alt adevăr, mai dur, mai rece, mai fioros decît e-n stare firea mea blajină să suporte fără să-ncremenească de groază — un adevăr fără martor și dovadă, mut, doar zărit de mine în privirea lui fixă și care în mutenie va rămîne pecetluit, pentru că nu eu sînt omul să-l pot rosti.

Sînt convins că Schwerdtfeger, în măsura în care își putea da seama, se dusese la Marie Godeau cu cele mai bune și cinstite intenții. Dar tot atît de cert e, că aceste intenții se rezemau pe un fundament fragil, că erau amenințate, dinlăuntru, de șubrezire, de disoluție, de totală transformare. Ceea ce-i vîrîse Adrian în cap, despre importanța pe care el, Rudolf, o avea în viața prietenului său și omenescul ei, nu era de natură să rămînă fără efect asupra vanității lui; o stimula chiar, și acceptase interpretarea, abil insi-

nuată, că actuala lui misiune în această importanță își avea rădăcina. Dar împotriva acestor intenții acționau acum gelozia jignită de schimbarea de sentimente la cel cucerit, cît și faptul că acum nu-i mai era bun decît drept mijloc și instrument; și eu cred că în ascuns Rudolf se simțea *liber*, vreau să spun că nu se socotea legat să răspundă cu credință unei necredințe egoiste și exigente. Pentru mine lucrul acesta era destul de clar. Tot atît de clar însă era că a umbla pe cărările dragostei pe seama altuia era o treabă plină de ispite — mai ales la un fanatic al flirtului, la care conștiința că era vorba de flirt sau de ceva asemănător trebuia să aibă un efect de relaxare asupra constrîngerilor morale.

Se îndoiește cineva că aș fi în stare să reproduc cuvînt cu cuvînt cele ce s-au petrecut între Rudolf și Marie Godeau, așa cum am reprodus dialogul de la Pfeiffering? Se îndoiește cineva „c-am fost de față"? Gîndesc că nu. Dar mai gîndesc că o expunere amănunțită a evenimentului nu mai e nimănui necesară, sau măcar de dorit. Toată lumea va fi, cred, de acord că sfîrșitul funest, oricît de amuzant va fi fost începutul — pentru alții, nu pentru mine — n-a fost rodul unei singure întrevederi. A fost necesară și o a doua, inevitabilă chiar, dată fiind maniera în care Marie îl concediase pe Rudolf după prima. La intrarea în micul vestibul al pensiunii, Rudolf a dat cu ochii întîi de tante Isabeau. A întrebat de nepoata ei și a rugat-o să-i îngăduie să schimbe cu ea cîteva cuvinte între patru ochi, misiune primită din partea unui al treilea. Bătrîna doamnă, cu un zîmbet șiret, trădînd îndoiala în ce privește existența acelei terțe persoane, îi făcu semn să intre în salon ce servea și de cameră de lucru. Rudi intră la Marie, și ea îl primi voioasă, dar și surprinsă, avu aerul că vrea s-o anunțe pe mătușa sa, ceea ce oaspetele, spre surprinderea ei și mai mare, puțin amuzată chiar, declară că-i de prisos. Tante Isabeau știa de prezența lui și va apărea și ea îndată ce va fi terminat cu expunerea unei foarte importante, serioase și frumoase probleme. Ce-i răspunse ea? Desigur, formula cea mai banală. „Sînt într-adevăr curioasă să aflu", sau cam așa ceva. Și că-l roagă să fie atît de amabil să ia loc.

Trase un scaun alături la plansetă, și se așeză. Nimeni nu va putea spune că și-a călcat cuvîntul. Și l-a ținut. Cinstit. A vorbit despre Adrian, despre importanța lui, despre valoarea lui impresionantă și cum publicul numai cu greu își dădea seama de acest lucru, despre admirația și devotiunea lui, a lui Rudolf, pentru omul extraordinar. Îi vorbi despre Zürich, despre întîlnirea din casa Schlaginhaufen, despre excursia din munți. Îi dezvălui că prietenul său o iubește — dar cum se face așa ceva? Cum te porți cînd vrei să dezvălui unei femei dragostea altui bărbat? Te apropii de ea? O

privești în adîncul ochilor ? Îi iei mîna rugător, spunîndu-i c-ai fi fericit s-o încredințezi unui al treilea ? Eu, unul, nu știu.

Ce-am avut eu de transmis n-a fost decît o invitație la o excursie, nu o propunere de căsătorie. Tot ce știu e că Marie și-a tras repede mîna din strînsoarea lui, sau poate din poală unde și-o lăsase în voie, că o roșață fugară i-a aburit un moment paloarea meridională a obrajilor și că rîsul din tenebrele ochilor ei dispăruse. Îl întrebă dacă înțelesese bine, dacă Rudolf venise s-o ceară în căsătorie din partea domnului doctor Leverkühn. Da, răspunsese Rudolf, așa era, o făcea din datorie și din prietenie. Îl rugase Adrian, dintr-un sentiment de delicatețe, și el socotise că nu-i era îngăduit să refuze. Răspunsul ei, vădit rece, ironic, n-a fost de natură să-i micșoreze încurcătura. De abia acum își dădu Schwerdtfeger seama cît de neobișnuită era situația, rolul său, și interveni și teama ca nu cumva demersul făcut să implice și ceva jignitor pentru ea. Atitudinea fetei, comportarea sa absolut stranie, îl înspăimîntă, dar în același timp îi dădea și o bucurie ascunsă. Se mai strădui, un răstimp, bîlbîind să-și justifice comportarea. Nu putea ști, îi spusese Rudi, cît era de greu a refuza ceva acestui om. Și-n afară de asta, se simțise, într-o oarecare măsură, responsabil de cotitura produsă de acest sentiment în viața lui Adrian, pentru că el, Rudolf, fusese cel care-l determinase la călătoria în Elveția și prilejuise deci întîlnirea cu Marie. Lucrul destul de bizar, *Concertul pentru vioară* îi fusese dedicat lui, dar finalmente servise drept mijloc de a-l pune pe compozitor în prezența ei. O ruga să-l înțeleagă, să vadă că sentimentul acela de responsabilitate contribuise în mare măsură la a-l convinge să accepte dorința lui Adrian.

Și din nou mîna ei se retrase brusc cînd Schwerdtfeger încercă s-o ia într-a sa, în timp ce o ruga să-l înțeleagă. Marie îi răspunse cele ce urmează. Îi răspunse să nu se mai ostenească, pentru că nu era de loc important ca ea să înțeleagă rolul ce și-l asumase. Îi părea rău că trebuie să dezamăgească speranțele sale amicale, dar dacă, bineînțeles, nici ea nu rămăsese neimpresionată de personalitatea celui ce-l trimisese, sentimentele de respect pe care i le purta n-aveau nimic comun cu sentimentele ce-ar fi trebuit să constituie fundamentul unei uniuni în favoarea căreia Rudolf pledase cu atîta elocvență. Cunoștința cu doctorul Leverkühn fusese o cinste și o plăcere, dar, din nefericire, răspunsul pe care trebuia să i-l dea acum excludea, desigur, orice viitoare întîlnire — pentru că întîlnirea ar fi fost penibilă. Regreta sincer că această schimbare în starea de lucruri îl include și pe mesagerul și mandatarul unor dorințe irealizabile. Fără îndoială că după cele întîmplate va fi mai bine, le va fi mai ușor, să nu se mai vadă. Și

acum trebuia să-i spună prietenește rămas bun : *„Adieu, monsieur !“*

El o imploră : „Marie !“ Dar ea avu doar o expresie de uimire auzindu-se chemată pe nume, și repetă cuvintele de rămas bun, a căror inflexiune parcă o am și eu în ureche : *„Adieu, monsieur !“*

Schwerdtfeger plecă — plouat în aparență, dar lăuntric exultînd de fericire. Ideea lui Adrian cu căsătoria se dovedise a fi exact ceea ce fusese din capul locului, o absurditate, și Marie îi luase lui, lui Rudolf, în nume de rău că admisese să i-o transmită — fusese fermecător de susceptibilă în problema asta. Nu se grăbi să-l informeze pe Adrian despre rezultatul demersului — bucuros că mărturisindu-i cinstit atracția ce o simțea pentru farmecele fetei, se salvase ! Ce se apucă Rudi să facă, fu să ia o filă de hîrtie și să ticluiască o scrisoare domnișoarei Godeau, spunîndu-i că *„Adieu, monsieur !“* al ei nu-l lăsa nici să trăiască, nici să moară și că trebuia, era o chestie de viață și de moarte, s-o mai vadă o dată, să-i pună întrebarea pe care i-o adresa de pe acum din adîncul sufletului : nu înțelegea oare că un bărbat, din prețuire pentru altul, își poate sacrifica propriile sale sentimente, poate trece peste ele, devenind avocatul dezinteresat al dorințelor celuilalt ? Și iarăși, nu înțelegea ea că sentimentele, dominate de fidelitate, sugrumate, trebuia să izbucnească liber, triumfătoare, îndată ce se vădea că celuilalt nu-i rămăsese absolut nici o perspectivă ? Și își cerea iertare pentru trădarea comisă împotriva nimănui altuia decît a lui. N-o putea regreta, era fericit, fericit peste orice margini, că acum nu mai însemna trădare față de nimeni dacă-i spunea că . . . o iubește.

Cam în genul ăsta. Destul de abil. Înaripat de entuziasmul său pentru flirt, scrisese, cred eu, fără să-și fi dat seama bine că după ce solicitase căsătoria în numele lui Adrian, această declarație de dragoste implica și o propunere de căsătorie, care altminteri nu i-ar fi trecut niciodată prin capul lui de cuceritor. Marie refuză să deschidă scrisoarea ; i-a citit-o cu glas tare, tante Isabeau. Rudolf n-a primit răspuns la ea. Cînd, două zile mai tîrziu, se anunță bătrînei doamne, prin jupîneasa „Pensiunii Gisella“, nu i s-a refuzat primirea. Marie era în oraș. Sub o formă glumeață mătușica îi reproșă lui Rudolf că după ultima vizită Marie vărsase la pieptul ei o lăcrămioară. Ceea ce, după opinia mea, era pură invenție. Ea însăși insistase asupra mîndriei nepoatei sale. Era, zicea ea, o fată profund sensibilă, dar mîndră. Speranțe formale în privința unei noi întrevederi nu-i putea da. Dar să fie sigur că nu va pregeta să încerce a o convinge pe Marie de onestitatea conduitei lui.

După alte două zile se prezentă din nou. Madame Ferblantier — acesta era numele mătușii, era văduvă — intră la nepoata sa. Rămase acolo destulă vreme, dar în fine apăru și, cu un semn din ochi, îi spuse să intre. Firește, adusese flori.

Ce să mai spun ? Sînt prea bătrîn și prea trist să mai descriu o scenă ale cărei amănunte nu mai pot interesa pe nimeni. Rudolf repetă propunerea lui Adrian — de data asta pe seama sa, cu toate că fluşturaticul făcea de însurătoare, cît făceam eu de Don Juan. Dar e inutil să emiți speculații asupra șanselor de fericire viitoare ale unei căsătorii sortite să n-aibă nici un viitor, să fie distrusă de un destin brutal. Marie se hazardă să iubească în „tonalitate redusă" pe călăul inimilor, pentru a cărui valoare artistică și perspective în carieră primise asigurări dintre cele mai călduroase. Se socotea în stare să-l păstreze, să și-l atașeze, să domesticească vînatul capturat ; îi lăsă mîinile, îi primi sărutul, și nici douăzeci și patru de ore nu trecuseră, cînd tot cercul nostru aflase că Rudi căzuse în capcană, că prim-concertmaestrul Schwerdtfeger și Marie Godeau se logodiseră. În completare se mai spunea că el va rezilia contractul cu orchestra Zapfenstösser, că se vor căsători la Paris și că își va pune serviciile sale la dispoziția unei formațiuni muzicale în curs de constituire „Orchestre symphonique".

Fără îndoială că era binevenit acolo, precum tot atît de cert plecarea lui din München nu le făcea nici o plăcere, și tratativele pentru desfacerea contractului se tărăgănau. Cu toate acestea, participarea lui la următorul concert al orchestrei Zapfenstösser — primul după cel la care se întorsese în ultimul moment de la Pfeiffering — căpătă caracterul unei reprezentații de adio. Cu atît mai mult cu cît dirijorul, doctorul Edschmidt, alcătuise pentru seara aceea un program Berlioz-Wagner, program de succes, așa că a asistat, cum se spune, tot orașul. În staluri, foarte multe figuri cunoscute, și cînd mă ridicam în picioare trebuia să salut în toate părțile : Schlaginhaufenii și obișnuiții recepțiilor lor, soții Radbruch cu Schildknapp, Jeanette Scheurl, doamnele Zwitscher, Binder-Maiorescu, și mulți alții, veniți, fără îndoială, să-l vadă pe Rudi Schwerdtfeger la pupitrul său, în prim plan în stînga, în ipostaza de logodnic. De altminteri logodnica lui nu era de față — se întorsese la Paris, după cîte se spunea. Ines Institoris venise și ea, și mă înclinai și în fața ei. Era singură, adică în compania perechii Knöterich, fără soțul ei, amuzical, preferînd să-și petreacă seara la „Allotria". Ines ședea destul de departe, spre fundul sălii, purta o rochie a cărei sobrietate era vecină cu sărăcia — cu gîtișorul întins puțin oblic și înainte, cu sprîncenele ridicate, gura micuță țuguiată strengărește, inocentă și totuși malițioasă, și la răspunsul

ei la salut nu mi-am putut reține impresia enervantă că încă mai zîmbea cu gîndul la triumful răutăcios de după convorbirea aceea lungă, seara, în camera lor de toate zilele, cînd exploatase cu atîta succes răbdarea și simpatia mea.

Cît despre Schwerdtfeger, știind prea bine cîte perechi de ochi curioși ar întîlni, aproape că nu-și întoarse privirea spre sală, toată seara. În momentele cînd ar fi putut s-o facă, își acorda instrumentul sau frunzărea notele. Concertul se încheia, natural, cu uvertura la *Maeștrii cîntăreți*, executată cu larghețe și voioșie, și aplauzele, și așa destul de tumultoase, deveniră explozie cînd Ferdinand Edschmidt făcu semn orchestrei să se ridice, iar el strînse mîna concert-maestrului, mulțumindu-i. Cînd se desfășura scena aceasta, eu ajunsesem pe la mijlocul traveei, preocupat de garderobă, unde afluența nu era încă prea mare. Aveam intenția ca o parte, cel puțin, din drumul spre casă, adică spre cămăruța închiriată în Schwabing, să o fac pe jos. În fața clădirii am întîlnit pe unul dintre domnii din cercul lui Kridwiss, profesorul Gilgen Holzschuher, specialistul în Dürer, ieșind și el de la concert. Mă încurcă într-o discuție începută cu o critică a programului serii : această alăturare Berlioz-Wagner, virtuozitate romanică și măiestrie germanică, ar fi o lipsă de gust, și-n afară de asta, nu reușeau să ascundă decît prost o tendință politică. Prea arăta a înțelegere germano-franceză și a pacifism, și de altminteri domnul Edschmidt ăsta era cunoscut ca republican, ca suspect din punct de vedere național. Gîndul acesta îi stricase toată seara. Din nefericire însă, acum politica pătrunsese peste tot, nu mai exista puritate intelectuală. Pentru reinstaurarea ei ar trebui, mai presus de toate, ca în fruntea orchestrelor să se afle oameni ale căror simțiri germane să nu poată fi puse la îndoială.

Nu i-am spus că tocmai el era cel care politiza totul, că termenul „german" nu mai era în nici un caz, astăzi, sinonim cu puritate intelectuală, ci că ajunsese o parolă de partid. I-am arătat numai că și în arta lui Wagner, destul de acceptată pe plan internațional, intră o bună parte de virtuozitate, fie ea romanică sau nu — după care, am deviat salutar discuția, aducînd vorba despre un articol al lui pe tema unor probleme de proporții în arhitectura gotică, publicat recent în revista *Kunst und Künstler*. Amabilitățile debitate de mine l-au făcut fericit, l-au muiat, l-au topit, devenise apolitic, vesel, și am folosit acest moment de ameliorare ca să mă despart de el și s-o iau la dreapta, pentru că el mergea la stînga.

Am ajuns repede, prin Türkenstrasse, în Ludwigstrasse, și de acolo am apucat pe Monumental-Chaussée (asfaltată acum, firește de ani de zile), pe partea stîngă, spre Arcul de Triumf. Era înnou-

rat, seara era blîndă, paltonul începuse să-mi pară greu, și la stația de la Theresienstrasse m-am oprit să aștept un tramvai oarecare, să mă ducă la Schwabing. Nu știu de ce, dar a durat neobișnuit de mult pînă să vină. Se întîmplă uneori blocări, întîrzieri în circulație. În cele din urmă apăru unul, de pe linia 10, foarte potrivită pentru mine. Îl mai văd încă, îl mai aud, apropiindu-se dinspre Feldherrnhalle. Vagoanele astea de tramvai din München, vopsite în albastru bavarez, sînt, prin construcția lor, foarte grele și fac, din cauza greutății, sau poate a naturii solului, un zgomot considerabil. De sub roțile vehiculului scăpărau mereu flăcări, iar sus, la troleu, aceste flăcări albastre se transformau repede într-o ploaie de scîntei șuierătoare.

Vagonul se opri și, de pe platforma din față, pe unde mă urcasem, am intrat înăuntru. Chiar lîngă ușa glisantă, în stînga mea cum intram, am găsit un loc liber, probabil tocmai părăsit de cineva. Toate celelalte locuri erau ocupate, iar în capul celălalt, lîngă ușă, doi domni stăteau în picioare, pe interval, ținîndu-se de mînere. Majoritatea călătorilor păreau să fie spectatori de la concert întorcîndu-se acasă. Printre ei, pe la mijlocul băncii din fața mea, ședea Schwerdtfeger ținînd cutia viorii între genunchi. Cu siguranță că mă văzuse intrînd, dar evită să-mi întîlnească privirea. Sub palton purta un fular alb care-i acoperea cravata de frac, dar după obiceiul său n-avea pălărie. Arăta drăguț și tînăr, cu buclele-i blonde zburlite, cu obrajii puțin aprinși după lăudabilul efort, însă roșeața asta făcea ca ochii să-i pară puțin umflați. Dar și așa îi stătea bine, ca și buzele ușor proeminente, cu care știa să fluiere atît de minunat.N-am prea multă promptitudine în observație ; numai cu încetul mi-am dat seama că în vagon mai erau și alți cunoscuți. Schimbai un salut cu doctorul Kranich așezat pe aceeași parte cu Schwerdtfeger, mai spre capăt, lîngă ușa din fund. Aplecîndu-mă din întîmplare puțin înainte am văzut-o, spre marea mea surprindere, pe Ines Institoris, pe aceeași parte cu mine, la cîteva locuri depărtare, către mijloc, oblic față de Schwerdtfeger. Zic : spre marea mea surprindere, pentru că nu ăsta era drumul ei spre casă. Dar cum, iarăși, cu alte cîteva locuri mai încolo o observai pe prietena ei, doamna Binder-Maiorescu, care locuia afară, în Schwabing, departe, dincolo de „Grosser Wirt", am presupus că Ines intenționa să se ducă să ia ceaiul la ea.

Începeam să pricep acum de ce Schwerdtfeger își ținea frumosu-i cap întors mai mult spre dreapta, așa că nu-i vedeam decît un profil destul de efilat. Nu era numai dorința de a mă ignora pe mine, omul pe care-l considera al doilea eu al lui Adrian ; în forul meu interior îi reproșam că se urcase tocmai în vagonul ăsta —

reproș nejustificat, probabil, pentru că nu era scris nicăieri că se urcase o dată cu Ines. Se putea foarte bine ca ea să se fi urcat, ca și mine, după Rudi, sau, dac-ar fi fost invers, n-ar fi putut s-o șteargă după ce dăduse cu ochii de ea.

Treceam prin fața Universității, și taxatorul, în cizme de pîslă, era tocmai în dreptul meu, gata să-mi ia cei zece pfenigi și să-mi întindă biletul, cînd se întîmplă ceva de necrezut, la început absolut inexplicabil, ca tot ce-i neașteptat. În vagon răsunară împușcături, detunături seci, scurte, zguduitoare, una după alta, trei, patru, cinci, cu o repeziciune sălbatică, asurzitoare, și de partea cealaltă, în față. Rudi se frînse, căzu, cu vioara în mîini, întîi pe umărul, apoi în poala unei cucoane șezînd în dreapta lui și care, ca și cea din stînga, se feri îngrozită, în timp ce în vagon se produse un tumult general, mai mult goană înspăimîntată, panică și țipete decît vreo intervenție cu prezență de spirit, iar în față, vatmanul, Dumnezeu știe de ce, bătea cu piciorul în clopot ca un turbat — poate ca să cheme un polițist. Natural, nu era nici unul prin apropiere, să poată auzi. Se iscă o înghesuială aproape periculoasă în vagonul oprit acum, pentru că unii călători voiau să iasă, să fugă, pe cînd alții, de pe platforme, curioși sau dornici să se afle în treabă, încercau să intre. Cei doi domni care stătuseră în picioare. și cu mine ne repezirăm la Ines — mult prea tîrziu, firește. N-a fost nevoie să-i „smulgem" revolverul din mînă ; îl lăsase să cadă, sau mai bine zis îl aruncase, și-anume chiar în direcția victimei sale. Fața îi era albă ca o foaie de hîrtie, cu pete roșii bine conturate pe pometii obrajilor. Ochii erau închiși și zîmbea dement, cu gura țuguiată.

O țineau de brațe, iar eu m-am repezit de parte cealaltă la Rudolf, întins acum pe banca ce se golise complet. Pe cealaltă zăcea leșinată, plină de sînge, doamna peste care căzuse Schwerdtfeger, rănită și ea, fără gravitate, după cum s-a putut constata mai tîrziu, o simplă zgîrietură la braț. Lîngă Rudolf se adunaseră cîteva persoane, între ele și doctorul Kranich, care-i ținea mîna.

— Ce faptă oribilă, nesocotită, lipsită de orice rațiune! exclamă el, palid, cu felul lui de a vorbi, clar, didactic, separînd cuvînt de cuvînt, dar puțin astmatic, pronunțînd cuvîntul „oribil" cum e auzit uneori chiar și pe scenă : „oribil".

Adăugă că niciodată nu regretase mai mult ca acum că-i doctor în numismatică și nu în medicină, și într-adevăr, în momentul acela știința monedelor mi s-a părut cea mai inutilă dintre științe, mai inutilă chiar decît filologia, ceea ce în nici un caz nu se poate susține. Adevărul era că nu se afla nici un medic de față, nici un medic din toată lumea aceea care se întorcea de la concert, cu

toate că medicii au reputația a fi amatori de muzică, dacă nu pentru alta, pentru că numără atîția evrei printre ei. M-am plecat deasupra lui Rudolf. Mai dădea semne de viață, dar era lovit groaznic. Sub ochi îi sîngera o rană. Alte gloanțe nimeriseră în gît, în plămîn, în coroane. Înălță capul, încercă să spună ceva, dar imediat îi apăru spumă însîngerată pe buzele a căror rotunjime plină mi se părea acum mișcător de frumoasă, ochii i se rostogoliră și capul îi căzu cu zgomot înapoi pe bancă.

Nu pot să spun cîtă milă și jale m-a cuprins, aproape m-a copleșit, pentru omul acesta. Simțeam că, într-un anume fel, totdeauna îmi fusese drag, și trebuie să mărturisesc că sentimentele mele de compasiune erau mult mai puternice pentru el decît pentru nefericita făptură într-adevăr demnă de milă pregătită pentru abominabila-i faptă prin suferințe, vicii, imoralitate și supefiantele cu care-și înșelase suferințele. Am spus celor din jur că sînt un bun cunoscut al amîndurora, și am recomandat ca muribundul să fie transportat peste drum, la Universitate, unde portarul ar putea telefona la Salvare și la poliție și unde, după știința mea, se afla și un mic post de prim-ajutor. Am aranjat ca și făptașa să fie dusă acolo, în același timp.

Așa s-a și procedat. Împreună cu un tînăr săritor, ce purta ochelari, l-am ridicat pe sărmanul Rudolf și l-am scos din vagonul în urma căruia se mai strînseseră două, trei tramvaie. Din unul din ele apăru totuși, alergînd, un medic, cu geanta lui cu instrumente, și dirijă transportarea rănitului — lucru absolut inutil acum. Se ivi și un reporter, culegînd informații. Mă chinuie și-acum amintirea trudei cheltuite să-l pot trezi pe portar, în locuința lui de parter, tot sunînd. Medicul, un bărbat tinerel, începu prin a se prezenta tuturor, apoi încercă, după ce rănitul, fără cunoștință, fusese întins pe canapea, să-i dea primele ajutoare. Automobilul Salvării sosi surprinzător de repede. Rudolf muri, așa cum mă prevenise medicul îndată după ce-l examinase, în drum spre Spitalul orășenesc.

În ce mă privește, m-am alăturat organelor polițienești sosite ceva mai tîrziu, și arestatei — care plîngea acum cu sughițuri — ca să-l pun în curent pe comisar cu unele particularități ale vieții ei si să recomand să fie internată într-o clinică psihiatrică. Pentru noaptea aceea însă, nu se mai putea.

Se auzea bătînd miezul nopții la biserici cînd, ieșind din biroul acela, căutam un automobil, să-mi mai îndeplinesc o ultimă obligație amară : să mă duc la Prinzregentenstrasse. Socoteam că era de datoria mea să-l informez despre cele întîmplate pe măruntul soț, cu cîte menajamente voi fi în stare. Cînd am găsit o mașină

nu merita s-o mai iau. Ușa casei era încuiată, dar după ce-am apăsat pe butonul soneriei s-a făcut lumină pe scară și Institoris a coborît el însuși — pentru ca în ușă, în locul soției sale, să dea de mine. Avea un gest al lui de a deschide gura să tragă aer, întinzînd în același timp buza de jos strîns peste dinți.

— O, dar ce s-a întîmplat ? îngăimă el. Dumneata... ? Ce te-aduce...? Ce s-a întîmplat...?

Pe scară n-am spus aproape nimic. Sus, în odaia de toate zilele, acolo unde Ines îmi făcuse destăinuirile tulburătoare, i-am povestit, după cîteva cuvinte pregătitoare, cele ce văzusem. Ascultase în picioare, dar după ce am terminat de vorbit, s-a așezat repede într-un fotoliu de trestie, manifestînd însă stăpînirea de sine a unui bărbat ce trăia de multă vreme într-o atmosferă apăsătoare și amenințătoare.

— Atunci, așa... rosti Institoris, așa avea să se întîmple... Și se putea înțelege clar că așteptase cu teamă să vadă „cum" se va întîmpla. Mă duc acolo, spuse ridicîndu-se. Sper c-o să mă lase să vorbesc cu ea... (voia să spună, în arestul poliției).

Pentru noaptea aceea nu puteam să-i dau mari speranțe, dar cu vocea slabă el răspunse că datoria lui era să încerce, își aruncă paltonul pe umeri și ieși în fugă.

Rămas singur în odaia în care bustul ei, distins și sinistru, privea de pe soclu, gîndurile mele apucară pe drumul luat, sper că mă credeți, de multe ori în ultimele ore, la care se opriseră îndelung chiar. Mai aveam de împărtășit o dată dureroasa știre, așa mi se părea. Dar un fel de amorțeală stranie puse stăpînire pe mădularele mele, pe mușchii feței chiar, și mă împiedică să ridic receptorul telefonului și să cer legătura cu Pfeiffering. Nu-i adevărat, l-am ridicat, l-am ținut în mînă, atîrnînd cu ea cu tot în jos, și auzeam vocea înfundată, submarină, a operatoarei din centrală. Dar o intuiție, născută poate din surmenajul meu, gîndul că sînt pe cale să alarmez inutil în miez de noapte casa Schweigestill, că *nu e necesar* să-i povestesc lui Adrian întîmplarea prin care trecusem, da, da, că într-un fel mă voi face ridicol, mi-a zădărnicit intenția, și am pus receptorul la loc în furcă.

XLIII

Povestea mea s-apropie de sfîrșit, repede — cu toate lucrurile se petrece la fel, astăzi. Toate se grăbesc, se precipită spre sfîrșit, lumea stă și ea sub semnul sfîrșitului — cel puțin pentru noi ger-

manii, a căror istorie milenară, dezmințită, dusă *ad absurdum*, s-a dovedit, prin rezultatele sale, un eșec funest, lamentabil, o cale greșită sfîrșind în neant, în disperare, într-un faliment fără pereche, o adevărată călătorie infernală printre flăcări și bubuituri. De-i adevărată vorba noastră nemțească : oricărui drum la țintă dreaptă, dreaptă-i e orice bucată, trebuie recunoscut că drumul care ne-a dus la această pierzanie — și folosesc cuvîntul în înțelesul lui cel mai riguros, cel mai religios — nelegiuit a fost peste tot pe unde ne-a purtat, în toate punctele, la toate cotiturile, oricît de amar i-ar fi iubirii să accepte această logică. A recunoaște infamia cînd nu se poate altfel nu înseamnă tăgadă de iubire. Mie, om de rînd și cărturar german, mi-a fost tare drag ce-i german, ba chiar, neînsemnata mea viață, capabilă însă de entuziasm și de abnegație, a fost închinată iubirii, unei iubiri uneori înspăimîntată, totdeauna îngrijorată, dar etern fidelă unui om de seamă și mare artist german, a cărui culpabilitate misterioasă, a cărui sfîrșit, înfiorător, n-au putut influența cu nimic dragostea mea și, cine știe, ea nu e, poate, decît o oglindire a harului.

Retras, izolat, în așteptarea destinului, a prăbușirii finale, dincolo de care omul nu-i în stare a trece cu gîndul, stau în chilia mea din Freising și evit priveliștea Münchenului groaznic devastat, cu statui răsturnate, cu fațade privind prin orbitele goale ale ferestrelor, mascînd neantul ce se cască îndărătul lor, dar pe de altă parte părînd că vor să-l scoată în evidență, înmulțind grămezile de dărîmături de pe străzi. Mi se strînge inima de milă cînd mă gîndesc la sminteala fiilor mei, care-au crezut cu masa poporului împreună, au crezut și-au jubilat, au luptat și s-au sacrificat, iar acum, de-atîta vreme, cu privirile rătăcite ca milioane de teapa lor, gustă rodul amar al deziluziei, sortit să se pîrguiască, s-ajungă la dezorientarea totală, la disperare fără ieșire. Pe mine, care n-am putut crede în credința lor, n-am putut împărtăși bucuriile lor, agonia sufletelor lor nu mă va apropia de ei. Dar ei vor face ca povara lor s-apese și asupra mea — ca și cum lucrurile ar fi ieșit altfel dac-aș fi visat și eu visul lor infam. Vie-le Domnul într-ajutor. Eu sînt singur, cu bătrîna mea Helene ; ea se îngrijește de viața mea de toate zilele, și uneori îi citesc fragmente, potrivite simplității ei, din scrierea al cărei sfîrșit e unica mea grijă, în mijlocul acestei năruiri.

Apocalipsis cum figuris, cum numise el această profeție a sfîrșitului lumii, a răsunat, pătrunzător și grandios, în februarie 1926, la Frankfurt pe Main, cam la un an după groaznicul eveniment relatat în capitolul anterior, și poate că în parte și din cauza depresiunii provocate, Adrian nu și-a putut înfrînge discreția lui obișnuită și nu a asistat la evenimentul într-adevăr senzațional, chiar dac-a fost întrerupt uneori de vociferări dușmănoase sau de rîsete insipide. N-a auzit niciodată această operă, unul din cele două monumente ale mîndrei și austerei sale vieți — lucru ce n-ar trebui deplorat chiar atît, dacă ținem seama de toate cîte obișnuia să spună el despre „auzit". În afară de mine — avusesem grijă să-mi fac timp pentru călătorie — a mai fost, din cercul nostru de cunoștințe, numai scumpa noastră Jeanette Scheurl care, cu toate că dispunea de mijloace atît de modeste, a venit la Frankfurt, apoi s-a dus la el, la Pfeiffering, să-i povestească totul, în dialectul ei atît de personal, un amestec de bavareză și franceză. Pe atunci Adrian aștepta cu reală plăcere vizitele acestei rustice aristocrate ; prezența ei avea asupra lui un efect calmant, binefăcător, un fel de forță ocrotitoare, și i-am văzut cu ochii mei, într-un colț din odaia starețului, șezînd unul lîngă altul, *mînă în mînă*, fără să scoată o vorbă, parcă feriți de rele. Acest mînă-în-mînă nu-i semăna deloc lui, se produsese o schimbare în el, și constatarea acesta mă emoționa, mă bucura chiar, totuși, nu fără o urmă de îngrijorare.

Tot pe vremea aceea îi plăcea, mai mult decît oricînd, să-l aibă lîngă el pe Rüdiger Schildknapp, amicul cu ochi ca ai lui. E-adevărat, acesta se cam codea, cum îi fusese obiceiul dintotdeauna dar, *gentleman* desăvîrșit, dacă se întîmpla să vină, era gata să facă împreună plimbări nesfîrșite pe cîmp, care-l încîntau atît de mult pe Adrian, în special cînd nu mai era în stare să lucreze, și Rüdiger îl amuza cu umorul lui amar și grotesc. Sărac lipit, avea multe necazuri cu dinții, neglijați și stricați, și nu povestea decît despre dentiști incorecți, care la început se ofereau să-l trateze din prietenie și deodată formulau pretenții exorbitante, pretextau condiții de plată nerespectate, rate neachitate la termen, ceea ce-l obliga să apeleze la un alt binefăcător, știind dinainte că nici acesta nu va putea sau nu va voi să-i facă treaba, și altele de felul ăsta. Îl chinuiseră montîndu-i o punte pe niște rădăcini dureroase, singurele rămase, și în scurtă vreme, din cauza eforturilor la care erau supuse începură să se clatine și ele, așa că se putea prevesti, în toată liniștea, prăbușirea macabrei construcții artificiale, urmarea fiind că va trebui să contracteze noi datorii, ce nu le va putea plăti niciodată. „Se năruie, se duce naibii", profețea el lugubru, dar nu se supăra de loc cînd Adrian rîdea cu lacrimi de toată această mizerie a lui ci, ca și cum nici nu urmărise altceva, rîdea și el să se frîngă, ca un copil.

Umorul macabru era, în acele momente, foarte potrivit pentru solitarul nostru prieten, și eu, lipsit, din nefericire, de talent la

comicării, făceam tot ce puteam să-l îndemn pe acest Rüdiger, foarte adesea recalcitrant, să se ducă la Pfeiffering. Pentru că în tot anul acela viața lui Adrian a fost goală, sterilă : intrase într-o perioadă de lipsă de idei, de lenevie cerebrală, foarte chinuitoare, umilitoare, îngrijorătoare pentru el, cum reieșea din scrisorile sale, și constituise — cel puțin așa spunea — principalul motiv al absenței sale de la Frankfurt. E cu neputință să te mai gîndești la lucruri gata făcute cînd nu ești în stare de ceva mai bun. Trecutul e suportabil numai cînd simți că-i ești superior, nu cînd, conștient de neputința actuală, trebuie să caști gura la el ca un nerod. „Pustie, aproape de nerozie", era starea lui de spirit, îmi spunea în scrisorile pe care mi le trimetea la Freising. „O viață de cîine", o „existență vegetală, fără trecut și fără viitor, de-un idilism insuportabil", și tot ce-i mai salva, jalnic, onoarea era c-o înjura ; și-l va împinge pîn-acolo încît să dorească un război, o revoluție sau ceva, un cataclism zgomotos, să-l smulgă din stupiditatea asta. Despre componistică nu mai știa literalmente nimic, n-avea nici cea mai slabă idee, nici cea mai palidă amintire cum e și cum se face, și era ferm convins că-n viața lui nu va mai scrie o singură notă. „Îndură-se iadul de mine !", „Roagă-te pentru bietul meu suflet !", expresii de felul ăsta reveneau des în scrisorile sale și mă mîhneau profund, dar constituiau și o mîngîiere, pentru că-mi spuneam că eu și numai eu, tovarășul de joacă din copilărie, și nimeni altul pe lume, puteam fi depozitarul unor asemenea confesiuni.

În răspunsurile mele căutam să-l consolez, arătîndu-i cît de greu trece omul cu gîndul dincolo de starea sa imediată pe care — din sentiment, nu din rațiune — e înclinat s-o creadă veșnică, incapabil, ca să zic așa, să vadă după primul colț — și asta, foarte probabil, se potrivește mai mult la cele rele decît la cele bune. Depresiunea lui nu era decît prea explicabilă, după groaznicele dezamăgiri suferite de curînd. Și am fost destul de slab și de „poetic" ca să compar înțelenirea lui cerebrală cu „hibernarea pămîntului" în sînul căruia viața fremăta necontenit, împingînd la germinare vlăstare noi — imagine nepermis de blîndă, îmi dădeam seama foarte bine, deloc potrivită cu extremele la care-și trăia el viața, cu salturile între dezlănțuiri creatoare și penitențe paralizante. Pe de altă parte, o dată cu stagnarea forțelor sale creatoare se manifestă o diminuare și a sănătății, mai mult efect decît cauză: în iarna lui 1926 accese puternice de migrenă alternară cu catare ale stomacului, bronhiilor, faringelui, și ar fi fost, numai ele, suficiente să-i interzică voiajul la Frankfurt — cum i-au interzis o

altă călătorie, omenește judecînd mult mai urgentă, mai evident imperativă, dar medicul s-a opus categoric.

Într-adevăr, aproape în aceeași zi — stranie coincidență — către sfîrșitul anului, și-au dat sfîrșitul Max Schweigestill și Jonathan Leverkühn, amîndoi în vîrstă de șaptezeci și cinci de ani — tatăl și stăpînul casei din Bavaria de Sud, de-atîția ani gazda lui Adrian, și adevăratul lui tată, la ferma de la Buchel. Telegrama mamei anunțîndu-l că „speculatorul" elementelor se stinsese lin din viață îl ajunse lîngă coșciugul marelui fumător, și acela un taciturn veșnic pe gînduri, cu alt dialect, care și el lăsase din ce în ce mai mult pe umerii de moștenitor ai lui Gereon povara gospodăriei, cum celălalt pesemne că o lăsase în seama lui Georg, pentru ca acum să le-o încredințeze de-a binelea. Adrian putea fi sigur că Elsbeth Leverkühn va îndura pierderea cu aceeași mută resemnare, cu aceeași înțelegătoare acceptare a soartei omenești, dovedită de Else Schweigestill. Despre o călătorie în Thuringia saxonă, la înmormîntare, nici gînd nu putea fi, în starea lui de atunci. Dar, cu toate că duminică făcuse febră și că se simțea fără puteri, insistă, împotriva sfatului medicului, să ia parte la solemnitatea înmormîntării gazdei sale, în cimitirul din curtea bisericii de la Pfeiffering, unde venise lume multă din toate împrejurimile. I-am adus și eu răposatului ultimul omagiu, avînd sentimentul că în același timp i-l aduc și celuilalt, și ne-am întors pe jos, amîndoi, acasă la Schweigestills, cuprinși de o emoție ciudată la constatarea că, deși bărînul se stinsese, din odaia de toate zilele, a cărei ușă era deschisă, ieșea încă mirosul de mahorcă al pipei sale, ce îmbiba puternic și pereții coridorului și întreaga atmosferă a casei, acum la fel ca și-nainte.

— Persistă, zise Adrian. Multă vreme ; poate cît și casa. Și la Buchel la fel. Timpul, mai scurt sau mai lung, cît dăinuim noi după el, se cheamă nemurire.

Era după Crăciun — bătrînii, cu fața pe jumătate întoarsă de la viață, înstrăinați de cele lumești, mai petrecuseră sărbătoarea între ai lor. Cînd ziua începu să se mărească, îndată după Anul Nou, starea lui Adrian se amelioră văzînd cu ochii, seria de afecțiuni chinuitoare și demoralizante luă sfîrșit, sufletește păru să se fi refăcut, după eșuarea proiectelor sale de viață nouă și după suferințele îndurate din pricina ei, forțele cerebrale începură să rodească — acuma trebuia să facă eforturi pentru a domina, a cumînți năvala furtunoasă a ideilor, și anul acesta, 1927, deveni anul de prodigioasă fecunditate în muzică de cameră de-o mare elevație ; întîi *Ansamblul pentru trei instrumente de coarde, trei lemne și*

pian, o piesă, aș zice, discursivă, cu teme foarte lungi, improvizații pline de fantezie lucrate în nenumărate combinații și rezolvări, dar niciodată revenind cu claritate. Cît de dragă mi-e nostalgia vijelioasă, copleșitoare, alcătuind nota caracteristică a acestei bucăți, tonul ei romantic ! — cu toate că e scrisă cu cele mai riguroase mijloace moderne ; tematice, desigur, dar cu transformări atît de pronunțate, încît efectiv nu mai există „reprize". Prima parte este intitulată în mod expres *Fantezie*, a doua e un *Adagio* ridicîndu-se la un puternic *Crescendo*, iar a treia un *Finale* începînd destul de ușor, jucăuș aproape, concentrîndu-se progresiv contrapunctic, evoluînd către un caracter grav, tragic, pentru a sfîrși într-un sumbru epilog ca de marș funebru. Pianul nu-i întrebuințat niciodată ca umplutură armonică, partea lui e tratată solistic, ca într-un concert pentru pian — probabil o reminiscență a *Concertului pentru vioară*. Admirația mea cea mai profundă însă e pentru măiestria lui în a rezolva problema combinațiilor de sunete. Nicăieri lemnele nu acoperă coardele, ci totdeauna le menajează un spațiu, alternează, și numai în foarte puține locuri coardele și instrumentele de suflat se întîlnesc în tutti. Și dac-ar fi să sintetizez impresia : e ca și cum dintr-un punct de plecare ferm și familiar ai fi momit în regiuni mereu mai depărtate — totul se întîmplă altfel decît te așteptai. „N-am vrut să scriu o sonată, ci un roman", mi-a spus Adrian.

Tendința aceasta spre „proza" muzicală își atinge culmea în *Cvartetul pentru coarde*, poate cea mai ezoterică operă a lui Leverkühn, compusă imediat după *Septet*. Dacă în general muzica de cameră este o arenă a travaliului motivic-tematic, aici este evitat într-un mod de-a dreptul provocant. Pur și simplu, nu există corelații motivice, nici dezvoltări, nici variațiuni, nici o singură repetare ; elementele noi se succed fără întrerupere și aparent fără coerență, ținute laolaltă prin similitudinea sunetului, sau acordului sau, mai mult încă, prin contraste. De forme tradiționale, nici urmă. E ca și cum în această lucrare, aparent anarhică, maestrul își trăgea adînc respirația pentru cantata lui Faust, cea mai coerentă dintre operele sale. În *Cvartet* s-a bazat doar pe ureche, pe logica lăuntrică a inspirației. În același timp polifonia este dusă la un maximum, iar fiecare voce e, în fiecare clipă, cu totul independentă. Întregul este articulat pe tempi foarte clar contrastați, cu toate că părțile trebuie cîntate fără întrerupere. Prima, intitulată *Moderato*, are aerul unei convorbiri profund meditative, intens cerebrale, patru instrumente consfătuindu-se între ele, un schimb de opinii calm și grav, aproape fără variații dinamice. Urmează

o parte *Presto*, parcă șoapte în delir, toate cele patru instrumente în surdină, apoi o parte lentă, mai scurtă, unde vocea principală e ținută de violă, acompaniată de interjecțiile celorlalte instrumente, și totul te face să te gîndești la o scenă cîntată. În fine, în *Allegro con fuoco* polifonia se desfășoară în linii ample. Nu cunosc nimic mai emoționant decît finalul, ți se pare că din toate patru părțile pîlpîie flăcări, o combinație de tirade și de triluri lăsîndu-ți senzația că asculți o întreagă orchestră. Într-adevăr, prin dispunerea corzilor la intervale mari și prin folosirea registrelor optime ale fiecărui instrument se obține o sonoritate ce spulberă îngrădirile uzuale ale muzicii de cameră, și nu mă îndoiesc că, în general, criticii vor reproșa *Cvartetului* că e o piesă orchestrală deghizată. Vor greși. Studiul partiturii va arăta că au fost valorificate cele mai subtile resurse în materie de construcție a cvartetului de coarde. Desigur, Adrian îmi spusese în repetate rînduri că vechile granițe dintre muzica de cameră și stilul orchestral nu mai pot fi păstrate și că, de la emanciparea culorii, cele două domenii se suprapun. Tendința lui la hibrid, la amestec, la substituire era, după cum s-a vădit încă de la tratarea elementelor vocale și instrumentale în *Apocalips*, în continuă creștere. Zicea : „La cursul de filozofie am învățat că a stabili limite înseamnă a le fi și călcat. Cu mine, ăsta a fost cazul totdeauna." El se referea la critica făcută de Hegel lui Kant, și cuvintele lui demonstrează cît de profund cerebrale izvoare avea forța sa creatoare și cît de mult era ea determinată de impresii timpurii.

Aceasta-i întru totul adevărat pentru *Trioul pentru vioară, violă și violoncel*, aproape inexecutabil, de fapt n-ar putea fi stăpînit din punct de vedere tehnic decît de trei virtuoși, și-i uluitor atît prin fanatismul constructiv, prin potențialul cerebral mobilizat, cît și prin amestecurile sonore nebănuite, prin fantezia fără pereche a combinațiilor, întîlnită la cele trei instrumente de o ureche avidă de ne-mai-auzit. „Inexecutabil, dar de efect", spunea Adrian cînd era bine dispus, despre piesa pe care începuse s-o scrie încă de pe cînd concepea muzica pentru *Septet*, și o purtase în gînd, o dezvoltase, pe cînd era împovărat cu lucrul la *Cvartet*, cînd ai fi putut gîndi că numai el îi absorbise toate forțele organizatorice, pe multă vreme, că i le măcinase pînă la urmă, complet. Era o împletitură exuberantă de inspirații, exigențe, realizări, retractări pentru biruirea de noi țeluri, un tumult de probleme ivindu-se cu soluțiile lor deodată — „o noapte în care nu se mai face întuneric din cauza fulgerelor", zicea Adrian.

— Cam brutală și spasmodică iluminare, adăugă tot el. Și-apoi, ce, spasmodic sînt și eu, m-a-ncolțit al dracului, tremură carnea toată pe mine. Inspirațiile, prietene dragă, sînt o specie afurisită, au obrajii fierbinți și ți-i înfierbîntă și pe-ai tăi, dar într-un fel de loc plăcut. Cînd ești prieten intim cu un umanist ar trebui să fii oricînd în stare să deosebești limpede fericirea de tortură...

Și el adăugă precizînd că uneori nu știa dacă liniștea neputincioasă a vieții trăite nu demult nu era preferabilă, în comparație cu caznele de acum.

L-am învinuit de ingratitudine. Uluit, cu lacrimi de bucurie în ochi, dar și cu o teamă afectuoasă ascunsă în adîncul sufletului, citeam și ascultam, săptămînă de săptămînă, ce pusese pe hîrtie — cu o caligrafie a notelor impecabilă, precisă, delicată, fără urme de „spasme" — cel ce-i suflase și-i pretinsese cum spunea el, demonul său, Furia sa (el scria Furía). Dintr-o răsuflare, sau mai bine zis : fără să răsufle, scrise cele trei piese, cînd una singură ar fi fost de ajuns să facă memorabil anul compunerii, și efectiv începu să scrie la *Trio* încă în aceeași zi în care termina *Lento* din *Cvartetul* compus anterior. „Merge, parc-aș fi studiat la Cracovia", îmi scria o dată, cînd nu trecusem pe la el două săptămîni — expresie înțeleasă numai după ce mi-am amintit că Universitatea din Cracovia introdusese, în secolul al XVI-lea, oficial, studiul magiei.

Îmi pot asigura cititorii că eram foarte atent cu expresiile lui arhaice, bogate în aluzii, dragi lui dintotdeauna, dar acum apăreau mai frecvent ca oricînd — sau, să zic și eu ca el, „adesea foarte" ? — în scrisori sau chiar în nemțeasca lui orală. În curînd avea să se vadă de ce. O primă indicație am căpătat-o cînd, într-o zi, privirea mi-a căzut pe o foaie de note de pe masa lui de lucru, pe care scrisese cu o pană groasă : „Iar astă tristețe tare îndurere pre doctor Faustus, și-i fu îndemn a-și așterne cu slove tînguirea".

El văzu ce văzusem și-mi trase hîrtia de sub nas cu vorbele : „Ce faptă indiscretă la domnul frate al meu !" Ce-avea în gînd, ce plănuia și nu spunea o vorbă nimănui, mi-a ascuns și mie încă multă vreme. Dar din clipa aceea știam ce știam. Nu mai rămîne nici o îndoială că anul muzicii de cameră, 1927, a fost și anul cînd a conceput *Lamentarea doctorului Faustus*. Oricît ar părea de necrezut, dar în luptă cu probleme atît de complicate încît nu-ți putea-i închipui dominarea lor decît într-o concentrare exclusivă, absolută, spiritul său prevedea, încerca, tatona, sub semnul celui de al doilea oratoriu — chinuitorul strigăt de durere, de la care avea să-l abată, un timp, un episod din viața lui, pe cît de plin de grație, pe-atît de sfîșietor.

XLIV

Ursula Schneidewein, sora lui Adrian, de la Langensalza, după ce în 1911, 1912 și 1913 născuse unul după altul primii trei copii, avusese unele supărări cu sănătatea, cu plămînii, și trebuise să stea cîteva luni într-un sanatoriu din Munții Harz. Făcuse un catar al vîrfurilor, care părea să se fi vindecat însă, și în deceniul scurs pînă la venirea pe lume a celui mai mic, a lui Nepomuk, Ursula a fost pentru ai săi o soție și mamă fără griji, activă, cu toate că perioada de foamete din timpul războiului și de după el n-a permis sănătății sale să rămînă în floare, răcea des, începea cu un simplu guturai, dar cobora totdeauna în bronhii, așa că arăta, dacă nu suferindă, palidă, plăpîndă — cu toate că figura ei amabilă, voioasă și atentă putea induce în eroare.

Sarcina din 1923 păru mai curînd să-i fi sporit vitalitatea în loc de a i-o diminua. Firește, după facere se restabili destul de greu, și tulburările febrile, care cu zece ani în urmă o duseseră la sanatoriu, reapărură. Din nou fu vorba de întreruperea activității gospodărești și de un tratament specific, dar simptomele dispărură, și am certa convingere că fericirea de a fi mamă, bucuria de a avea încă un băiețel — cel mai liniștit și mai prietenos și mai drăgălaș bebeluș de pe lume, un copilaș cuminte — au avut o influență psihică binefăcătoare, decisivă, și ani de zile vrednica femeie s-a ținut bine, voinică — pînă în 1928, cînd Nepomuk, ajuns la vîrsta de cinci ani, a făcut un pojar strașnic și îngrijirea zi și noapte, spaima pentru copilașul adorat constituiră o povară grea pentru puterile ei. Din cauza asta avu o recidivă, fluctuațiile în temperatură și tusea nu voiau să cedeze de loc, astfel că medicul curant insistă asupra unei internări în sanatoriu, apreciată, fără fals optimism, la o jumătate de an.

Ceea ce îl aduse pe Nepomuk Schneidewein la Pfeiffering. Sora lui, Rosa, de șaptesprezece ani, care împreună cu Ezechiel, cu un an mai mic, lucrau în prăvălia de articole optice a tatălui lor (iar Raimund, de cincisprezece ani, mai mergea încă la școală), avea acum și îndatorirea firească de a îngriji de gospodărie, în absența mamei sale, așa că nu mai putea să ia asupra ei și supravegherea frățiorului. Ursula îl pusese în curent pe Adrian, îi scrisese cum medicul ar fi considerat ca foarte fericită soluția de a-l trimite pe copilașul convalescent, pentru o bucată de vreme, la aer de munte, în Bavaria de Sus, și îl rugase să încerce să obțină asentimentul gazdei sale de a ține, o anumită perioadă de timp, loc de

mamă sau de bunică micuțului. Else Schweigestill acceptă bucuroasă, ca să nu mai vorbim de entuziasmul Clementinei, așa că pe la mijlocul lui iunie al aceluiași an, pe cînd Johann Schneidewein își conducea soția în Munții Harz, la același sanatoriu de lîngă Suderode unde se mai înzdrăvenise odată, Rosa călătorea cu frățiorul ei către sud, și-l aduse unchiului său, în casa unde acesta se simțea ca între ai lui.

N-am fost de față la sosirea lor, dar mi-a povestit Adrian cum toți : mama, fata, Gereon, servitoarele și argații, încîntați, rîzînd de bucurie, se grămădiseră în jurul mititelului și nu se mai săturau de drăgălășenia lui. Mai ales femeile, natural, și dintre ele slujnicele, mai simple, erau cele mai expansive, își pierduseră capul aproape, se plecau, cu mîinile împreunate, spre omuleț, se așezau la pămînt lîngă el, admirînd minunea de copil și nu mai conteneau exclamînd : Isuse Cristoase ! Sfîntă Fecioară ! — sub surîsul indulgent al sorei lui mai mari, căreia i se putea citi pe față că nici nu se așteptase la altceva și că era deprinsă cu asemenea manifestări în ce-l privește pe mezinul casei.

Nepomuk, sau „Nepo“, cum îi ziceau ai lui, sau „Echo“, cum își spunea el încă de pe cînd începuse să gîngurească, printr-o amuzantă confuzie de consoane, era îmbrăcat foarte simplu și vărătic, aproape de loc orășenesc : o bluziță albă de bumbac cu mînecile scurte, pantalonași foarte scurți de pînză și pantofiori de piele cu călcîiele tocite, fără ciorapi. Și totuși, dacă-l priveai, parcă vedeai un prințișor dintr-o poveste cu zîne. Gingașa perfecțiune a micii făpturi, cu picioruțe zvelte, frumoase, indicibilul farmec al căpșorului, mai mult oval, cu un ciuf inocent de păr blond zburlit, cu trăsături care, cît ar fi fost ele de fragede, aveau ceva pronunțat, finit, definitiv, și chiar ridicarea, de-o nespusă grație și curățenie, a ochilor de cel mai senin albastru, umbriți de gene lungi — nu, nici chiar toate astea nu erau ceea ce lăsa impresia de basm, de oaspete descins dintr-o altă lume, minusculă și rafinată. Trebuia adăugată atitudinea, ținuta copilului în mulțimea de „oameni mari“ care-l înconjurau rizînd, suspinînd de emoție, exclamînd de admirație, adăugat surîsul lui, nu lipsit, firește, de oarecare cochetărie, simțind vraja ce-o emana, răspunsurile și reflecțiile lui, care aveau ceva de învățătură, de solie, glăsciorul de argint din micul lui gîtlej și debitul glăsciorului, cu deformările de copil, încurcînd consoanele, schimbîndu-le-ntre ele, cu intonație helvetică apăsată, moștenită de la tată și pe care mama și-o însușise atît de repede, puțin lentă, solemn tărăgănată, cu r-ul rotunjit peste limbă și cu sacadarea amuzantă a silabelor, cum ar fi „peș-ște“ sau „floar-re“, și, lucru ce nu-l văzusem niciodată la copii, omulețul își însoțea cuvintele

cu gesturi vagi, dar expresive, din brațe, destinate să explice, dar uneori lipsite de orice legătură cu înțelesul spuselor sale nelămurite și destul de stranii, pline însă de grație.

Atît, deocamdată, ca descriere a lui Nepo Schneidewein sau „Echo“ după cum îi spuseseră toți, urmîndu-i pilda — dacă admitem că vorbe stîngace îl pot înfățișa cuiva care nu l-a văzut niciodată. Cîți scriitori înaintea mea nu vor fi deplîns inaptitudinea limbajului de a realiza o vizualizare, de a produce un portret într-adevăr exact al individului ! Cuvîntul a fost creat pentru laudă și omagiere, îi e dat să uimească, să admire, să binecuvînteze și să definească un fenomen prin sentimentul pe care-l trezește, dar nu să-l evoce și să-l reconstituie. În loc de a încerca imposibilul cu această tentativă de portret, aș face probabil mai mult pentru adorabilul meu model mărturisind că și astăzi, după șaptesprezece ani împliniți, mă podidesc lacrimile cînd îmi amintesc de el, și totuși, această amintire îmi trezește și un straniu sentiment, nepămîntesc aproape, de seninătate.

Răspunsurile, însoțite de gesturi fermecătoare, pe care le dădea la întrebările despre mama sa, despre călătorie, despre șederea în orașul cel mare, München, aveau, cum am mai spus, un pronunțat accent helvetic și vădeau, cu tot timbrul argintiu al glăsciorului, un amplu element dialectal — spunea de pildă „căși“ în loc de „case“, și „puțîn“ în loc de „puțin“. De asemenea, te izbea la el, o predilecție pentru „va să zică“, în expresii cum ar fi „va să zică a fost tare bine“ și altele de felul ăsta. Mai apăreau, în vorbirea lui, rămășițe de venerabile arhaisme, spunea, de pildă, cînd nu-și mai putea aduce aminte de ceva : „Mi-a fugit din minte“, și tot așa rosti în cele din urmă : „Alte noutăți nu mai am“. Dar el spusese vorbele astea pentru că voia să spargă sindrofia, căci îndată după aceea completă :

— Echo zice că nu-i frumos să mai stea afară. E mai bine să meargă în casă să spună unchiului bună ziua.

Și cu vorbele astea întinse mînuța într-a surorii sale ca să-l ducă înăuntru. În clipa aceea însă, Adrian, care se odihnise și isprăvise cu îmbrăcatul, apăru în curte să ureze bun venit nepoatei sale.

— Și dumnealui, făcu el, după ce spuse cele de cuviință fetei, minunîndu-se de asemănarea cu Ursula, dumnealui este noul membru al familiei noastre ?

Luă mîna lui Nepomuk, și repede privirea i se pierdu în lumina dulce a zîmbetului de azur din ochii înstelați, larg deschiși, în sus, spre el.

— Da-da, da-da, adăugă Adrian, și asta fu tot ce spuse, dînd încet din cap către fată, apoi și-l întoarse din nou la copil.

Emoția lui nu putea scăpa nimănui, nici băiatului, și cînd Echo îi vorbi unchiului său — era pentru prima oară că i se adresa — nu-i vorbi cu îndrăzneală, cuvintele lui aveau ceva circumspect, liniștitor, conciliant, sincer, și atmosfera se descărcă atunci cînd rosti simplu :

— Se vede, te bucuri, c-am venit, nu-i așa ?

Toți rîseră, rîse și Adrian.

— Cred și eu ! răspunse. Și sper că și tu te bucuri să faci cunoștință cu noi toți.

— Sînt tare bucuros să vă-ntîlnesc, sună bizarul răspuns al băiețelului.

Cei din jur erau gata să izbucnească din nou în rîs, dar Adrian, dînd din cap, duse degetul la buze :

— Nu trebuie să zăpăcim copilul cu rîsul nostru. Și nici nu văd vreun motiv de rîs, dumneata ce zici ? spuse el întorcîndu-se către Frau Schweigestill.

— Absolut nici unul ! răspunse ea, cu o energie puțin exagerată în glas, ducînd colțul șorțului la ochi.

— Atunci să intrăm în casă, hotărî Adrian, și luă din nou mîna lui Nepomuk, să-l conducă. Desigur c-ai pregătit musafirilor o gustare.

Pregătise. În odaia cu statuia Victoriei de la Samothrace, Rosa fu ospătată cu cafea și micuțul cu lapte și cozonac. Unchiul sta și el la masă și-l privea cum mănîncă delicat și îngrijit. Adrian mai schimba cîteva cuvinte cu nepoata sa, dar asculta distrat răspunsurile, ocupat cum era să-l privească pe micul Făt-Frumos, și preocupat să-și domine emoția, s-o păstreze în limitele discreției, să nu facă din ea o povară pentru ceilalți — grijă de altminteri de prisos, pentru că Echo de mult nu se mai lăsa impresionat de admirație mută și de priviri fascinate. De altfel ar fi fost păcat să pierzi măcar una din privirile lui suave ridicate să mulțumească pentru o bucată de cozonac sau puțină dulceață.

În cele din urmă omulețul rosti cuvîntul „'turat". Asta, explică Rosa, e o expresie de-a lui de cînd era mic de tot, și trebuia să însemne că i se dăduse îndeajuns, că nu mai voia, o prescurtare pentru „m-am săturat", care-i rămăsese pînă-n ziua de azi, iar cînd Frau Schweigestill, din amabilitate de gazdă, îl îndemnă să mai ia, micuțul declară cu o anumită chibzuială matură :

— Echo vrea mai bine să nu trebuie să ia.

Își frecă ochii cu pumnișorii, semn că-i era somn. Îl culcară, și cît dormi, Adrian stătu de vorbă cu Rosa în odaia lui de lucru. Fata rămase numai pînă la a treia zi, îndatoririle ei la Langensalza o chemau acasă. Nepomuk plînse puțin la plecarea ei, dar promise să fie totdeauna „drăguț", pînă se va întoarce să-l ia acasă. Doamne, ca și cum nu s-ar fi ținut de cuvînt ! Ca și cum i-ar fi fost posibil să nu se țină de cuvînt ! Adusese cu el ceva ca un fel de fericire, o veselie și o tandrețe care-ți încălzea totdeauna inima, și asta nu numai la fermă, ci și în sat, chiar și în oraș, la Waldshut — unde Else și Clementine Schweigestill, doritoare să fie văzute cu copilul, să trezească peste tot aceeași încîntare, îl luau cu ele și-l arătau, la farmacist, la băcan, la cizmar, și Nepomuk, cu gesturile lui fermecătoare, cu intonația lui expresivă lentă, apăsată, le spunea poezii din cartea cu povești a lui Petre-ciufulici, despre micuța Pauline care luase foc sau despre Jochen cel ce se-ntorsese de la joacă atît de murdar încît doamna „rață" și domnul „rățoi" se minunară foarte, și chiar și porcul rămăsese cu gura căscată. Preotul din Pfeiffering, în fața căruia, cu mîinile împreunate — le ținea la înălțimea obrazului, dar la oarecare depărtare, înainte — spuse o rugăciune — și anume o rugăciune ciudată, din vechime, care începea cu cuvintele : „Nimic nu poate-mpiedica o moarte timpurie" — fu atît de emoționat încît nu reuși să spună decît : „Ah, copilașul lui Dumnezeu, fără de seamăn !", îl mîngîie pe căpșor cu mîna lui albă de păstor de suflete și-i dădu îndată o poză colorată cu Mielușelul. Învățătorul, cum mărturisi mai tîrziu, se simțise și el „nu știu cum" cînd stătuse de vorbă cu Nepo. La piață, pe stradă, din trei oameni unul cu siguranță se oprea să afle de la „dom'șoara Clementine", sau de la Mutter Schweigestill, cine le picase din cer. Oamenii, uluiți, șopteau : „Ia te uită ! Ia te uită !" sau alții, care nu izbuteau să spună mai mult decît părintele : „Ah, Doamne, ce minune de copil !", iar la femei puteai remarca un impuls de a îngenunchea lîngă Nepomuk.

Cînd am ajuns să trec și eu pe la fermă se împliniseră două săptămîni de la sosirea lui, se aclimatizase și era cunoscut în tot ținutul. La început l-am zărit de departe : mi l-a arătat Adrian, de la colțul casei, cum ședea singur în grădina de zarzavat, jos printre straturi de căpșuni și legume, cu un piciorus întins înainte, celălalt cu genunchiul în sus, cu șuvițele de păr răsfirate pe frunte și, după cît părea, privind cu plăcere degajată într-o carte cu poze dăruită de unchiul său. O ținea pe genunchi cu dreapta, de margine. Brațul stîng însă, cu care întorsese o filă, întîrziase, se oprise inconștient din mișcarea de răsfoire, într-un gest de inimaginabilă grație, cu mînuța deschisă în aer, lîngă carte, și-mi dădeam seama că-n viața

mea nu văzusem un copil atît de fermecător (alor mei nici în vis nu le era dat să ofere ochilor o asemenea imagine), și îmi spuneam, în gînd, că probabil așa întorceau și îngerii, sus, foile caietelor de coruri cerești.

Ne-am dus într-acolo, să fac cunoștință cu omulețul minune. Mi-am luat un aer de severitate pedagogică, cu intenția ca toate să se desfășoare în modul cel mai firesc, hotărît să nu devin sentimental și, în orice caz, să nu las nimic să mi se citească pe față. În scopul ăsta, cu o mutră încruntată și cu voce groasă, cu ton protector, am rostit cuvintele : „Ei, băiețaș ? Cum merge, sîntem cuminți ? Ce treburi mai învîrtim ?“ atît de banal, încît mă simțeam perfect ridicol încă din prima clipă și, lucru mai grav încă, el observase, împărtășind incontestabil același sentiment și, rușinat de rușinea mea, își înclină căpșorul, colțurile gurii se traseră în jos, ca unul care își mușcă buzele să nu rîdă, ceea ce mă făcu să-mi pierd cumpătul în asemenea hal, încît un răstimp n-am mai putut scoate o singură vorbă.

Nu era încă la vîrsta la care tinerii trebuie să se ridice în picioare în fața oamenilor mari și să facă o plecăciune, și dacă i se cuvenea cuiva, atunci lui mai mult decît oricui i se cuvenea acea adorare tandră, directă, simplă, dăruită pe pămînt numai noului, încă străin, încă nedeprins. Ne spuse, așa cum se obișnuia în vorbirea helvetică, „așezați-vă pe jos“, și chiar așa făcurăm, luîndu-l pe micul Făt-Frumos între noi, în iarbă, și am răsfoit împreună cu el cartea cu poze, probabil tot ce s-a putut găsi mai ca lumea în materie de literatură pentru copii la prăvălia din sat : scene după gustul englezesc, un fel de stil Kate Greenaway, și cîteva poezioare, de loc rele, pe care Nepomuk (eu nu-i spuneam Echo pentru că eram destul de idiot ca să-mi închipui că-i un sentimentalism poetizant) le învățase aproape toate pe de rost și ni le „citi“, urmărind cu degetul, natural, cu totul în altă parte.

Ciudat e că și astăzi încă mai știu pe dinafară aceste versuri, numai pentru că le-am auzit o dată — sau poate totuși de mai multe ori — recitate de glăsciorul lui, cu pronunțarea-i încîntătoare. Mai știu încă foarte bine poezioara despre cei trei flașnetari care se întîlnesc la un colț de stradă și, supărați fiind între ei, nici unul nu vrea să se dea în lături. Aș putea s-o recit chiar acum, oricărui copil, dar nici pe departe atît de bine cît o făcea Echo, mai ales în ce privește tărăboiul sonor la care trebuia să reziste vecinii. Șoriceii țineau post, șobolanii o luau din loc ! Sfîrșitul suna astfel :

Concertul tot-tot-tot
L-a ascultat un căţeluş,
Şi-acasă cînd ajunse
Era bolnav de tot !

Trebuia să-l fi văzut pe micuț dînd din cap îngrijorat, coborînd trist vocea, cînd reda indispoziția cățelului. Sau să-i observi minuscula *grandezza* [1], cînd povestea cum doi tineri coconași se salutau la malul mării :

Bună ziua, preastimate,
Baie azi, nu prea se poate.

Și asta din mai multe motive : întîi, pentru că apa-i prea udă, și n-are decît cinci grade Réaumur, și-apoi, pentru că „trei oaspeți din Suedia“, se-nvîrt primprejur :

O xifie şi doi rechini plecaţi la vînătoare
Înoată prin împrejurimi . . .

Era atît de comic cînd rostea aceste avertismente, cînd făcea ochii mari enumerînd pe cei trei oaspeți nepoftiți și cînd lua o înfățișare de spaimă amuzată la adăugirea că ei înotau prin apropiere, încît Adrian și cu mine izbucnirăm în rîs. Ne privi în față pe amîndoi, examinînd veselia noastră cu o curiozitate de strengar — atent mai ales la a mea după cît aveam impresia — pentru că, desigur, voia să vadă, în propriul meu interes, dacă absurda și searbăda mea solemnitate pedagogică nu se dizolvase cumva în acest rîs.

Dumnezeule, desigur că se dizolvase, și acea primă tentativă prostească nu s-a mai repetat, cu singura excepție că totdeauna mă adresam acestui mic ambasador din lumea copiilor și-a basmelor spunîndu-i, cu glas ferm, Nepomuk, folosind Echo numai cînd vorbeam despre el cu unchiul său, care adoptase numele acesta, ca și femeile de altfel. Cititorul mă va înțelege, cînd spun că educatorul și dascălul din mine erau puțin îngrijorați, neliniștiți, încurcați chiar, în fața farmecului irezistibil, demn, desigur, de orice adorație, dar totuși pradă timpului, și căruia-i era sortit să se pîrguiască și să-mpărtășească soarta tuturor celor pămîntești. N-avea să treacă multă vreme și azurul celest și zîmbitor al acestor ochi avea să-și piardă puritatea din alte lumi ; acest chip angelic cu

[1] Măreție (it.).

stranie aureolă candidă, cu bărbia ușor despicată, cu gura fermecătoare și dinți de lapte scînteind la lumina zîmbetului, cu buze rotunjindu-se în somn și către colțurile cărora alunecau două trăsături moi, dulci, pornind de la năsucul fin, delimitînd obrajii, va deveni obrazul unui băiat mai mult sau mai puțin comun, urmînd a fi tratat lucid, prozaic, și care nu va mai avea nici un temei să-ntîmpine o comportare ca aceea remarcată de Nepo cu prilejul ieșirii mele pedagogice, cu ironia cu care-a făcut-o el. Și totuși, era aici ceva — și zeflemeaua lui de spiriduș părea să fie expresia conștiinței acestui ceva — ce-ți interzicea să crezi în timp și în acțiunea lui josnică, în imperiul lui asupra acestei gingașe apariții, îți lăsa o impresie de stranie, extraordinară perfecțiune de ansamblu, îți inspira convingerea în autenticitatea lui ca apariție a *copilului* pe pămînt, sentimentul c-a fost „pogorît de sus" și, repet, acela de purtător de solie, legănîndu-ți rațiunea într-o lume de vis, alogică, cu sclipiri de teologie creștină. Ea, rațiunea, nu putea contesta faptul inevitabil al creșterii, dar i se sustrăgea, refugiindu-se în sfera mitului și atemporarului, a simultaneității și paralelismului, în care existența Mîntuitorului cu chip de matur nu intră în contradicție cu Pruncul din brațele Sfintei Fecioare, ce-i de asemenea Mîntuitorul, deapururi El, ridicînd mînuta-i să facă semnul crucii deasupra sfinților îngenuncheați în adorare.

Ce exaltare, se va spune ! Dar eu nu pot face altceva decît să redau cele trăite și să recunosc profunda dezorientare provocată de existența cvasieterată a micuțului. Ar fi trebuit să iau exemplu — și am și încercat să iau din comportarea lui Adrian, care nu era dascăl, era artist, și privea lucrurile așa cum arătau, fără să-și facă nici un fel de gînduri despre nestatornicia lor. Cu alte cuvinte, pentru el necontenita devenire avea caracterul permanenței — credea în imagine, credință liniștitoare, își permitea o anumită seninătate (cel puțin mie așa mi se părea) și, deprins cu ceea ce vedea, nici imaginile cele mai ireale nu-l scoteau din fire. Venise Echo, prințișorul din povești — foarte bine, trebuia să te porți cu el după firea lui, și atîta tot. Acesta mi se părea a fi punctul de vedere al lui Adrian. Natural, era departe de mutrele încruntate și familiaritățile banale de felul : „Ce face băiatu ? E cuminte ?" Pe de altă parte, lăsase și extazele : „Ah, Doamne, ce minune de copil !" pe seama oamenilor simpli din curte. Atitudinea lui față de micuț era delicată, zîmbitoare, caldă, sau chiar și gravă, fără alintări, fără cîntări în strună, chiar fără tandrețe. De fapt nu l-am văzut niciodată mîngîind copilul, în nici un fel, rareori dacă-i atingea ușor părul cu mîna. Numai că-i plăcea să se plimbe cu el pe cîmp, mînă-n mînă, asta-i adevărat.

Dar oricum s-ar fi purtat, nu mă putea înșela : observasem că-și iubea nepotul cu multă duioșie, încă din prima zi, că apariția micuțului în viața sa însemnase zorii unei epoci luminoase. Era cu vorbirea-i plină de expresii din bătrîni, îl preocupa profund, cu evident că micul Făt-Frumos, suav, dulce, cu mersul lui imaterial, pasiune, îi umplea zilele, îl făcea fericit, chiar dacă nu-l avea pe lîngă sine decît din cînd în cînd, pentru că, se-nțelege, îngrijirea băiețelului era în seama femeilor, și cum acestea, și mama și fata, aveau și multe alte treburi, Nepo trebuia adesea să se joace singur, într-un colț ferit. După pojar rămăsese cu o mare nevoie de somn, cum au copiii mici, și se întîmpla ca, în afară de orele obișnuite de odihnă, să aținească pe unde apuca. Cînd simțea că-l cuprinde somnul, obișnuia să zică „'pte bună", cum spunea seara cînd se ducea la culcare, dar de fapt aceasta era expresia lui de rămas bun întotdeauna, o rostea la orice oră, cînd pleca el sau altcineva — în loc de „adio" sau „la revedere", el zicea „'pte bună" — formulă pereche lui „'turat", pe care-l spunea ori de cîte ori se săturase de ceva. Cînd, înainte de a adormi, în iarbă sau pe vreun scăunaș, adăuga „'pte-bună", îți întindea și mînuța, și o dată l-am găsit pe Adrian, în curtea din dos, șezînd pe o bancă mică, îngustă, numai trei scînduri bătute-n cuie, păzindu-l pe Nepo care dormea la picioarele lui. „Îmi întinsese mînuța, ca să doarmă", mi-a spus cînd, ridicînd ochii, dădu de mine. Nu simțise că mă apropiasem.

Else și Clementine Schweigestill îmi povesteau că Nepomuk era cel mai cuminte, mai docil, mai puțin supărăcios copil pe care-l văzuseră — ceea ce de altminteri se potrivea cu ceea ce știam dinainte despre el. L-am văzut, e-adevărat, plîngînd cînd se lovea și-l durea, dar niciodată scîncind, zbierînd, urlînd, cum fac alți copii, recalcitranți, nedisciplinați. O asemenea comportare era de neimaginat la el. Dacă îl mustra cineva, sau i se interzicea, de pildă, să se ducă, într-un moment nepotrivit, cu argatul, la cai, sau cu Waltpurgis, la vaci, accepta conciliant, prevenitor chiar, spunînd și cîteva cuvinte mîngîietoare : „poate 'țintel mai tîrziu, poate altă dată, mîine", rostite parcă nu atît pentru propria lui liniștire, cît pentru consolarea celor mari care, desigur, nu ca să-l indispună îi refuzaseră cererea, ci pentru că n-aveau încotro. Ba chiar îl mîngîia pe braț pe cel ce-i pricinuise dezamăgirea, cu aerul că spune : „N-o pune la inimă ! Mai tîrziu, odată, poate că n-ai să fii obligat s-o faci, și-mi vei putea da voie".

La fel, cînd n-avea voie să intre la Adrian, în odaia starețului. Unchiul era o mare atracție pentru băiețaș ; încă de cînd îl cunoscusem, la două săptămîni de la sosire adică, era limpede că ținea enorm la el, că-i plăcea și dorea să fie mereu împreună, de

bună seamă și pentru că acest lucru însemna ceva aparte, interesant, pe cîtă vreme viața alături de femeile care-l îngrijeau era ceva obișnuit. Și de altfel cum să-i fi scăpat că printre plugarii din Pfeiffering omul acesta, fratele mamei sale, ocupa o poziție unică, era onorat, crea o senzație de sfială, de intimidare chiar! Tocmai această atitudine a celorlalți putea fi, pentru orgoliul lui de copil, imboldul de a dori să fie împreună cu unchiul său. Dar nu se putea spune că Adrian îi făcea toate voile. Se întîmpla să treacă zile întregi și să nu-l vadă, să nu-i îngăduie să intre la el în odaie, părea să-l evite, să-și interzică lui însuși contemplarea micuțului, fără îndoială, atît de drag. După care, se-nțelege, iarăși petreceau ceasuri întregi împreună, îl lua de mînuță cum spuneam, și făceau plimbări pînă departe, atît cît îngăduiau puterile micului tovarăș de drum hoinărea cu el într-o tăcere mutual agreabilă, sau schimbînd cîteva vorbe în limbajul pueril al copilului, prin anotimpul saturat de umiditate al sosirii lui Echo, în miresmele mălinului și ale liliacului sau ale iasomiei, de pe marginile drumului ; sau, pe potecile înguste, îl lăsa pe nepoțel să meargă înaintea sa cu pasul lui ușor, printre ziduri de grîu galben, pîrguit, gata de coasă, cu spicul greu și aplecat pe tulpini cît Nepomuk de-nalte.

— Ogorul, îi spusese Adrian cu intenția să-l corecteze cînd micuțul folosise o locuțiune metaforică, pentru a-și manifesta satisfacția că ploaia răcorise pămîntul, dar deformînd cuvintele în felul lui, „ploaie" căpătase un înțeles de „puritate", iar la insistența uluită a unchiului confirmase explicit :

— Da, „ploaia", și curmase discuția.

— Închipuie-ți, vorbește despre o ploaie pură răcorind pămîntul ! îmi relata Adrian făcînd ochii mari, cu prima ocazie cînd mă văzu. Nu-i straniu ?

Am putut să-mi informez prietenul că în germana medievală *„Rein"* sau *„Reigen"*, cuvintele cu care își construise Echo metafora, fuseseră folosite secole de-a rîndul, pînă în veacul al XV-lea, pentru *„Regen"*, ploaie, și că, de altfel, *„erkicken"* sau *„erkücken"* dăinuiseră și în limba literară alături de *„erquicken"*, a înviora.

— Da, vine de departe, dădu din cap Adrian uluit, admirativ.

Cînd trebuia să se ducă în oraș, la întoarcere îi aducea băiețelului daruri : fel de fel de animale, o cutie cu un pitic înăuntru, care sărea cînd ridicai capacul, un tren cu semnale luminoase clipind la curbe, o cutie magică cu mulțime de minunății, dar dintre ele, tezaurul cel mai de preț era un pahar cu vin roșu care nu se vărsa cînd îl răsturnai. Echo se bucura de toate, natural, dar după ce se juca puțin spunea : „'turat !" și prefera ca unchiul să-i

arate obiectele lui personale și să-i explice la ce-i foloseau — mereu aceleași obiecte și mereu aceleași explicații, căci nesfîrșită-i stăruința și nevoia de repetare a copiilor, în materie de distracții. Un cuțit de birou șlefuit dintr-un dinte de elefant, globul pămîntesc cu pămînturile sfîrtecate pe margini, cu golfuri adînci și păienjenișul fluviilor, cu masa albastră a oceanelor, toate răsucindu-se în jurul unei axe oblice, pendula cu picior, bătînd armonios ceasurile, cu greutăți alunecate în adînc, pe care le ridica din nou la vedere cu ajutorul unei manivele ; acestea erau cîteva dintre ciudățeniile pe care micuțul ar fi poftit să le examineze atunci cînd, fin, zvelt, apărea în ușa posesorului lor, rostind cu glăsciorul lui :

— Faci mutră acră c-am venit ?

— Nu, Echo, nu chiar atît de acră. Dar greutățile pendulei nu-s decît la jumătatea drumului.

În cazul acesta se putea întîmpla să-i vină poftă de cutia cu muzică, un dar al meu : o casetă cafenie cu mecanismul pus în mișcare pe dedesubt. Atunci începea să se învîrtească un cilindru metalic cu multe lamele mici pe suprafața lui, care izbeau anumiți dinți ai unui pieptene și cîntau, la început sprinten, grațios, apoi, după ce oboseau, mai încet, trei melodii drăguț armonizate în gen Biedermeyer. și Echo le asculta totdeauna cu aceeași încîntare încordată, totdeauna cu același amestec de neuitat în priviri : uimire, desfătare și reverie profundă.

Și manuscrisele unchiului îl interesau, îi făcea plăcere să contemple semnele acelea runice, goale sau negre, răsfirate pe niște sisteme de liniii împodobite cu steguțe și pene mititele, legate cu arcuri sau cu drugi groși, și punea să i se explice despre ce vorbeau, toate acele semne — între noi fie zis, despre el vorbeau, și mult aș vrea să știu dacă din explicațiile maestrului el intuia ceva, dacă s-a putut citi în ochii lui că intuise un asemenea lucru. Copilul acesta a avut privilegiul, înaintea noastră a tuturor, de a-și arunca ochii pe schița de partitură a cîntecelor lui Ariel din *Furtuna*, la care Leverkühn lucra în secret pe vremea aceea : le-a compus condensînd prima arie, *Comme into these yellow sands* [1], foșnet spectral de glasuri ale firii, cu cea de a doua, *Where the bee sucks, there suck I* [2], de-un farmec inocent, într-o unitate pentru sopran, celestă, vioară cu surdină, un oboi, o trompetă cu surdină și flajeolete ale harpei, și într-adevăr, cine aude aceste accente de-o „grație necurată", fie chiar numai cu urechea spiritului, citindu-le adică, se poate întreba ca și Ferdinand din piesă :

[1] Vino în nisipurile astea galbene (engl.).
[2] De unde albina își culege nectarul, de-acolo îl culeg și eu (engl.).

„Unde-i muzica asta ? În văzduhuri ? Pe pămînt ?“ Pentru că acel ce-o făcuse nu numai că prinsese în țesătura fină ca o pînză de păianjen a șoaptelor ușurința aeriană pueril-suavă și tulburătoare a lui Ariel — *of my dainty Ariel* [1] — ci întreaga lume de zîne ale colinelor, izvoarelor, dumbrăvilor, așa cum o descrie Prospero, cu spiriduși, maistorași plăpînzi, pe jumătate păpuși, și micile lor petreceri în lumina lunii, cînd răsucesc nutrețul oii, ca să nu-l mănînce, și culeg ciuperci în miez de noapte.

Echo voia totdeauna să mai vadă o dată locul printre note unde cîinele face „ham-ham“ și cocoșul „cucurigu“. Iar Adrian îi mai povestea și despre Sycorax, vrăjitoarea cea rea, și despre robul ei cel mititel pe care, pentru că era un spiriduș prea delicat s-asculte de toate poruncile ei grosolane, îl prinsese în crăpătura unui molift și stătuse acolo doisprezece anișori amărîți și chinuiți, pînă a venit vrăjitorul cel bun și i-a dat drumul. Nepomuk ar mai fi poftit să știe cîți ani avea spiridușul cînd l-a prins baba în crăpătură și cîți, doisprezece ani mai tîrziu, cînd scăpase ; dar unchiul îi spuse că spiridușul n-avea vîrstă, că și înainte de captivitate, și după, fusese același copilaș plăpînd și gingaș al văzduhului, răspuns ce păru să-l satisfacă pe Echo.

Magistrul din odaia starețului îi mai povestea și alte basme, pe cît se pricepea și pe cît își mai amintea : despre Rumpelstilzchen, despre Fallada și despre Rapunzel, despre Löweneckerchen, ciocîrlia cea sprințară și cîntătoare, și cînd asculta, firește, Echo voia să stea pe genunchii unchiului, într-o parte, și uneori își trecea brațul micuț pe după gîtul lui. „Susură atît de ciudat, și se duce...“, spunea cînd se sfîrșea o poveste, dar, de obicei, adormea înainte, cu căpșorul sprijinit de pieptul povestitorului. Acesta rămînea multă vreme nemișcat, cu bărbia rezemată în părul băiețelului adormit, pînă venea vreuna dintre femei și-l lua pe Echo să-l culce.

Cum spuneam, Adrian evita cîteodată zile întregi să-și vadă nepoțelul, pentru că avea de lucru, sau îl silea migrena să stea în liniște și întuneric, sau pentru cine știe ce alt motiv. După o astfel de zi, în care nu-l văzuse pe Echo, îi plăcea, seara, cînd copilul se ducea la culcare, să intre încetișor, aproape neobservat, în odaia lui, fără să știe micuțul, să-l asculte spunînd, culcat pe spate, cu mînuțele împreunate în dreptul pieptului, lipite, rugăciunea, de față fiind și una dintre femei sau amîndouă, Frau Schweigestill și fiica ei. Erau stranii rugăciunile lui, recitate nespus de expresiv, cu albastrul ceresc al ochilor îndreptat spre tavan, și știa multe, foarte multe, niciodată nu rostea aceeași două seri de-a rîndul. De remarcat iarăși, că spunea „Dumnnezeu“ în loc de „Dumnezeu“, iar uneori înzestra anumite cuvinte cu un accent inițial.

[1] Grațiosul meu Ariel (engl.).

'Cel ce trăiește-n legea lui Dumnezeu mereu
E Dumnezeu într-însul și el în Dumnezeu.
Supunerea mea toată spre el mi se îndreaptă.
Mă va-nlesni să aflu odihna mea, cea dreaptă.
Amin.

Sau :

Nelegiuirea noastră oricît ar fi de mare
E mai prejos de mila ce Dumnezeu o are.
Păcatul meu atîrnă în palma lui puțin,
În mila-i mare Domnul surîde-așa blajin.
Amin.

Sau, deosebit de semnificativă pentru evidenta nuanță preluată din învățătura protestantă a predestinației ·

O mie de păcate dac-ar avea oricine,
Și totuși se întîmplă să facă și un bine.
Oricare faptă bună nu poate să se piardă,
Decît a'celui care menit e-n iad să ardă.
Dea Domnul ca eu însumi și toți 'cei îndrăgiți
Să fie fericirii de-a pururea sortiți
Amin.

Sau, cîteodată :

Chiar soarele pe diavol oricît l-a luminat,
Cînd spre apus coboară, apune tot curat.
*Curat mă ține Doamne în lumea pămînteasc*ă
Pînă ce clipa morții va fi să mă răpească.
Amin.

Sau, în fine .

Ia seama : orișicine se roagă pentru altul,
Lui însuși mîntuire i-aduce Preaînaltul.
Echo se roagă pentru întreaga omenire,
Ca Dumnezeu să-l strîngă în brațe cu iubire.
Amin.

Eu însumi — foarte emoționat — l-am auzit, rostind versetul acesta, fără să știe, cred, că sînt de față.

— Ce-ai de spus la toate speculațiile astea teologice ? mă întrebă Adrian afară. Se roagă pentru întreaga creațiune, anume pentru a fi cuprins și el. Oare știe, credinciosul, că rugîndu-se pentru alții își slujește lui ? Altruismul se anulează, dacă se vede că-i util la ceva.

— Aici ai dreptate, i-am răspuns. Și totuși, acțiunea lui e altruistă, pentru că ar putea să se roage numai pentru sine, dar se roagă pentru noi toți.

— Da, pentru noi toți, făcu Adrian încet.

— De altfel noi vorbim ca și cum toate astea ar fi fost gîndite de el. L-ai întrebat vreodată de unde le știe ? De la tatăl său, sau de la cine ?

Răspunsul sună :

— O, nu, prefer să las întrebarea nepusă și să presupun că n-ar fi în stare să-mi răspundă.

Părea că Schweigestillii, și mama și fata, împărtășeau același sentiment. Din cîte știu, nici una nu l-a întrebat pe copil de unde a învățat rugăciunile de seară. Iar eu, cele pe care nu le-am auzit direct, le-am aflat de la ele. Le-am rugat să mi le spună la o vreme cînd Nepomuk nu mai era printre noi.

XLV

Ne-a fost luată dintre noi, mica făptură stranie, serafică a fost luată de pe pămînt — ah, Doamne, la ce să mai caut cuvinte blînde pentru cea mai incomprehensibilă cruzime ce mi-a fost dat să văd vreodată, și care și astăzi încă îmi îndeamnă inima la învinuiri amare, la revoltă chiar. Cu o sălbăticie, cu o furie oribilă, a fost prins, smuls în cîteva zile, de o boală ce de multă vreme nu mai atinsese pe nimeni prin împrejurimi, dar despre care doctorul Kürbis, încremenit de violența manifestării, ne spunea că se poate uneori ivi în reconvalescența copiilor după pojar sau tuse convulsivă. Dacă punem în socoteală și primele simptome anunțînd că nu-i e bine copilului, totul n-a durat decît două săptămîni, iar dintre ele prima n-a lăsat pe nimeni — cred că absolut pe nimeni — să bănuiască oroarea ce-avea să vină. Ajunsesem pe la mijlocul lui august, secerișul era în toi și ceruse mînă de lucru suplimentară.

Două luni de zile Nepomuk fusese bucuria casei. Un guturai tulburase puțin puritatea suavă a ochișorilor lui — și desigur tot această afecțiune supărătoare îi tăiase pofta de mîncare, îi stricase dispoziția și îi accentuase somnolența către care înclina de cînd venise. Zicea „'turat" la tot ce i se oferea să mănînce, să se joace, să se uite la poze, să asculte basme. Zicea „'turat" cu o grimasă de durere pe chipul tras, și întorcea capul. De la o vreme interveni o intoleranță la lumină și la sunet, și mai neliniștitoare decît indispoziția de pînă atunci. Părea să perceapă, amplificat peste măsură, zgomotul căruțelor care intrau în curte, vocile oamenilor. „Vorbiți încet !" se ruga, șoptind el însuși, parc-ar fi vrut să ne dea un exemplu. Nici măcar melodiile delicate de clopoțel ale aristonului nu voia să le mai audă, spunea repede un „'turat" chinuit, îl oprea cu mînuța lui, și începea să plîngă amarnic. Tot așa, fugea de soarele acelor zile de miez de vară, de curte și grădină, se ascundea în odaie, se ghemuia acolo frecîndu-și ochii. Te durea inima să-l vezi cum, căutîndu-și alinare, se ducea de la unul la altul la cei ce-l iubeau, îi lua de gît pe fiecare și-i îmbrățișa pentru ca îndată să se depărteze, tot neconsolat. Așa se înclești de Mutter Schweigestill, de Clementine, de Waltpurgis, servitoarea, și același impuls îl împingea mereu spre unchiul său. I se lipea de piept, strîns, își ridica ochii sus spre el, să-i audă vorba blîndă, încerca un surîs plăpînd, își pleca încetișor capul, din ce în ce mai mult, murmura un „'pte-bună" lăsîndu-se s-alunece pe picioarele lui Adrian și ieșea, încet, clătinîndu-se, din odaie.

Veni medicul să vadă de el. Îi dădu picături de pus în nas, îi prescrise un tonic, dar nu-și ascunse teama că aceste manifestări ar putea fi simptomele unei maladii mai serioase. Își exprimă această îngrijorare și în fața vechiului său pacient din odaia stareților.

— Credeți ? făcu Adrian, pălind.

— Lucrul nu mi se pare tocmai curat, opină doctorul.

— Nu vi se pare tocmai curat ?

Expresia fusese repetată pe un ton atît de înspăimîntat, de înspăimîntător, încît doctorul Kürbis se întrebă dacă nu cumva mersese prea departe.

— Cum să spun... în sensul în care mă exprimasem, răspunse doctorul. Chiar și dumneavoastră, stimate domn, ați putea arăta mai bine. Sînteți foarte atașat de băiețaș, desigur... ?!

— O, firește. E o răspundere, doctore. Copilul a fost trimis în grija noastră, aici, la țară, să-și refacă sănătatea...

— Aspectul clinic, dacă poate fi vorba de așa ceva, zise medicul, nu oferă în momentul de față nici un motiv pentru un diagnostic neliniștitor. Voi trece mîine din nou.

Așa făcu, și de data asta fu în măsură să pună diagnosticul, cu prea multă certitudine chiar. Nepomuk avusese un acces brusc de vomă, violent, ca o erupție, și o dată cu febra, e drept, nu prea mare, apărură și dureri de cap ce deveniră în răstimp de cîteva ore, literalmente, insuportabile. La sosire medicul găsi copilul culcat în pat ; își ținea căpșorul cu amîndouă mîinile și scotea niște țipete, o adevărată tortură pentru toți cei ce le auzeau — și toți le auzeau, în toată casa — țipete prelungite, expirînd cu ultima rămășiță a fiecărei respirații. Între țipete întindea mînuțele către cei din jur strigînd :

— Capu, capu, ah, mă doare capu !

Apoi, un nou acces violent, zbuciumat, de vomă, după care cădea pe spate în convulsiuni.

Kürbis examină ochii copilului, ale căror pupile, foarte contractate, manifestau o tendință la strabism. Pulsul, foarte ridicat. Se puteau constata contracții musculare și un început de rigiditate a cefei. Era meningită cerebro-spinală, inflamația meningelui — sărmanul om pronunță numele cu o mișcare dezamăgită din cap spre umăr, cu speranța că poate, totuși, nu-și vor da seama de totala neputință a științei medicale în fața acestei fatale lovituri. O indicație era și sugestia lui ca, oricum, să fie informați, telegrafic, și părinții copilașului. Cel puțin prezența mamei ar avea, probabil, un efect liniștitor asupra micului pacient. În afară de asta, solicită aducerea unui internist din capitală, dorind să împartă răspunderea acestui caz, din nefericire grav. „Eu sînt un om simplu", zicea el. „Aici ar fi locul unuia cu mai multă autoritate". Cred că în cuvintele lui era o notă de ironie mîhnită. În orice caz, pentru puncția în șira spinării, necesară de urgență, atît pentru confirmarea diagnosticului cît și pentru că era singurul mijloc de a aduce bolnavului o ușurare, se socoti perfect competent, și procedă fără nici o șovăire. Frau Schweigestill, albă ca varul dar curajoasă și săritoare la nevoie ca totdeauna, ținea copilul ce gemea în pat cu spinarea îndoită de aproape atingea genunchii cu bărbia, și în intervalul creat între vertebre Kürbis introduse acul pînă în canalul măduvei spinării, de unde începu să picure lichidul. Aproape imediat durerile de cap înnebunitoare părură să cedeze. Dacă vor reveni, zise doctorul — știa că după cîteva ceasuri trebuie să revină, căci numai atît dura reducerea de presiune obținută prin extragerea de lichid cefalo-rahidian — în afară de punga cu gheață,

absolut necesară, să i se dea copilului din medicamentul cu cloral prescris atunci și pentru procurarea căruia trimiseră în oraș.

Din somnul epuizării, ce-l cuprinsese după puncție, copilul fu trezit de un nou acces de vomă, de convulsiunile trupșorului fragil, de dureri de cap în stare să-i spargă țeasta și își reluă tînguirile sfîșietoare, țipetele ascuțite — era „țipătul hidrocefalic" tipic, căruia numai calmul medicului îi poate întrucîtva rezista, tocmai pentru că îl consideră tipic. Ceea ce e tipic lasă rece, numai ce-i individual scoate din fire. Acesta e calmul științei. Ceea ce nu l-a împiedicat pe discipolul ei rural să treacă de la preparatul cu bromură și cloral al primei sale rețete, la morfină, cu rezultate ceva mai bune. Poate că luase această decizie tot atît de mult din considerație pentru ai casei — și mă gîndesc în special la unul dintre ei — cît și din milă pentru copilașul martirizat. Puncția nu poate fi repetată decît o dată în douăzeci și patru de ore, iar ușurarea produsă nu dura decît două. Douăzeci și două de ore de tortură ale unui copil urlînd și zvîrcolindu-se de durere, ale *acestui* copil, care-și împreuna mînuțele tremurînde bolborosind : „Echo o să fie cuminte, Echo o să fie cuminte !" Ce vreau să adaug e că, pentru cei ce-l vedeau pe Nepomuk, un lucru era îngrozitor, oribil, un simptom secundar : strabismul progresiv al ochișorilor lui dumnezeiești. Faptul se explica prin paralizia mușchilor optici provocată de rigiditatea cefei. Ea îi altera oribil chipul lui dulce, i-l făcea de nerecunoscut, și copilul scrîșnea din dinți aproape fără încetare, încît lăsa impresia unui posedat.

A doua zi după amiază sosi de la München profesorul von Rothenbuch, autoritatea chemată pentru consult, adus de la Waldshut de Gereon Schweigestill. Adrian îl alesese — dintre cei propuși de Kürbis — pentru renumele său necontestat. Era un bărbat înalt, cu maniere mondene, înnobilat personal în vremea regalității, cu clientelă mare, cu onorarii și mai mari, și ținea totdeauna un ochi pe jumătate închis, ceea ce-i dădea aerul că examinează în permanență. Ridică obiecțiuni la folosirea morfinei, pentru că ar fi putut crea iluzia unei come „care nu se produsese încă" și nu autoriză decît codeină. Se vedea bine că ceea ce-l preocupa în principal era o corectă evoluție clinică a cazului, evitîndu-se confuzia fazelor. După examen confirmă dispozițiile obsechiosului său confrate rural : va să zică, reducerea luminii, capul menținut într-o poziție ridicată, cu pungă de gheață, multă circumspecție în atingerea bolnavului, fricțiuni cu alcool pe corp, alimentație concentrată, a cărei introducere prin sondă pe cale nazală va deveni, probabil, necesară. Cuvintele lui de consolare au fost sincere și lipsite de echivoc — poate și pentru că nu se afla în casa

părinților copilului. Avertiză totuși că o tulburare, o reducere a conștiinței, legitimă, nu datorită morfinei, va interveni fără să se lase mult așteptată și se va accentua destul de repede. Copilul va suferi mai puțin, iar în cele din urmă de loc. Din acest motiv nici simptomelor mai violente nu trebuie să li se acorde prea mare importanță. După ce avu amabilitatea să procedeze personal la a doua punctie, urmă un rămas bun plin de demnitate, și asta fu tot. N-a mai venit.

În ce mă privește, eram ținut telefonic la curent cu tristele evenimente, în fiecare zi, de Mutter Schweigestill, dar de-abia într-o sîmbătă, la patru zile de la declararea bolii, am putut ajunge și eu la Pfeiffering, și am găsit copilul intrat în comă, în convulsiuni groaznice, sărmanul trupșor parcă era supus la cazne pe-un aparat de tortură, ochii i se dădeau peste cap, țipetele amuțiseră, dar scrîșnetul din dinți persista. Frau Schweigestill, cu fața suptă de nopțile nedormite, cu ochii umflați de plîns, mă primi din poartă și îmi recomandă insistent să mă duc imediat la Adrian. Pe bietul copil, lîngă care de altfel de ieri noapte se aflau și părinții, voi avea timp destul să-l văd. Dar domnul doctor avea nevoie de un cuvînt de-al meu ; între noi fie spus, nu stătea bine de loc, uneori ea avea impresia că vorbea într-aiurea.

M-am dus la Adrian alarmat. Ședea la masa de lucru ; la intrarea mea își ridică numai în treacăt privirea dispreţuitoare. Era înspăimîntător de palid, avea ochiii roșii, cum îi aveau de altfel toți în casă, și își plimba în neștire limba prin gura închisă, încoace și încolo, lateral pe sub buza inferioară.

— Tu ești, omule ? rosti, după ce, ajuns lîngă el, îi pusesem mîna pe umăr. Ce cauți aici ? Ăsta nu-i loc pentru tine. Fă-ți cel puțin o cruce mare, de la frunte pîn'la umeri, cum te-au învățat cînd erai mic, să te ferească de rele !

Și cum încercam să-i spun cîteva cuvinte de consolare, de încurajare, mă întrerupse brutal :

— Nu te mai osteni, lasă palavrele astea de umanist. Mi-l ia ! Măcar de l-ar lua repede ! Dar, cu nenorocitele lui de mijloace, pesemne că nici de-așa ceva nu-i în stare mai repede.

Și sări în picioare, se rezemă de perete și-și apăsă ceafa de lambriu :

— Ia-l, monstrule ! strigă el, cu un glas ce mă pătrunse pînă-n măduva oaselor. Ia-l, ticălosule, dar zorește-te, cîine, zorește-te cît poți, dacă nici asta n-ai vrut să-mi îngădui ! Gîndeam, făcu Adrian cu voce scăzută, confidențială, întorcîndu-se brusc spre mine, înaintînd un pas și fixîndu-mă cu o privire rătăcită pe care n-am s-o uit niciodată, credeam că atîta lucru-mi va fi îngăduit,

atît măcar, dar nu, de unde să aibă milă cel ce nu știe ce-i mila, și tocmai asta trebuia să calce în picioare, în furia lui porcească. Ia-l, lepădătură ! răcni, dîndu-se înapoi, parcă răstignindu-se. Ia-i trupul, e-n puterea ta ! Dar sufletul lui scump ai să mi-l lași, va trebui să mi-l lași, n-ai să ai ce face, și eternități întregi am să-mi bat joc de neputința ta, am să te fac de rîs ! Și de vor fi vecii grămădite-ntre locul unde va sta el și cel unde voi nimeri eu, voi ști totuși că Echo e-acolo de unde tu, otreapă, ai fost gonit, și asta va fi un balsam pentru limba mea arsă, va fi osana întru hulirea ta de pe ultima treaptă a blestemului !

Își acoperi fața cu palmele, se întoarse, și își rezemă fruntea de lemnul lambriului.

Ce să spun ? Ce să fac ? Cu ce să răspund unor asemenea cuvinte ? „Dragul meu, pentru numele lui Dumnezeu, liniștește-te, ți-ai ieșit din fire, te-a năucit durerea...", lucruri cam de felul ăsta rostești de obicei, mai ales cînd e vorba de un om ca Adrian și din respect pentru valoarea lui sufletească nu poți recurge la calmante fizice, umilitoare, la sedativele ce se găsesc prin casă.

Tentativelor mele de consolare, implorărilor mele, el le răspunse din nou :

— Cruță-te. Nu te mai osteni, fă-ți mai bine cruce ! Ce se petrece sus ! Fă-ți și pentru mine, pentru vinovăția mea, nu numai pentru tine ! Ce greșeală, ce crimă... — ședea din nou la masa lui de scris, cu tîmplele strînse în palme — ce crimă că l-am lăsat să vină aici, că l-am primit în apropierea mea, că l-am privit ! Tu trebuie să știi, copiii-s plămădiți dintr-un aluat nespus de gingaș, sînt foarte receptivi la influențe pernicioase...

De data asta eu am fost cel care-am izbucnit, am strigat la el într-adevăr indignat și i-am interzis să mai scoată o vorbă.

— Taci, Adrian ! De ce te chinui, de ce-ți aduci învinuiri absurde din cauza unui destin orb, care l-ar fi putut lovi, oriunde-ar fi fost, pe copilul ăsta scump, prea scump poate pentru lumea noastră ? ! Ne poate sfîșia inimile, dar nu trebuie să ne ia și mințile. Tu l-ai iubit, nu i-ai vrut decît binele...

Îmi făcu semn să tac. Am mai rămas cu el poate vreun ceas, spunînd din cînd în cînd cîte ceva, și răspunsurile de-abia i le înțelegeam. Apoi am vrut să mă duc să văd bolnavul.

— Du-te, zise el, și adăugă imediat, dur : Dar nu-i mai vorbi ca atunci : Ce face băiatu, e cuminte, și-așa mai departe. În primul rînd că nu te va auzi, și-apoi, ar fi cu totul lipsit de gust din partea unui umanist.

Voiam să ies, cînd mă opri strigîndu-mă pe numele de familie : „Zeitblom !“ ceea ce, de asemenea, avu un ecou foarte dur, și întorcîndu-se spre mine, zise : Am găsit. *Nu-i dat să fie.*

— Ce să nu fie, Adrian ?

— Ce-i bun și nobil, îmi răspunse, ceea ce se numește omenesc, cu toate că-i bun și nobil. Cele pentru care oameni au luptat, citadele au fost luate cu asalt, profeți au proclamat triumfători, asta nu-i dat să fie. Trebuie luat înapoi. Eu voi lua înapoi.

— Nu te-nțeleg bine, dragul meu. Ce vrei să iei înapoi ?

— *Simfonia a noua,* răspunse.

Și n-a mai scos o vorbă, deși am așteptat.

Zăpăcit, mîhnit, m-am dus sus, în odaia nefericirii. Domnea o atmosferă grea de cameră de bolnav, cu miros de medicamente, curată, searbădă, cu toate că ferestrele erau deschise. Obloanele însă, erau trase aproape complet, rămăsese numai o crăpătură între ele. În jurul patului lui Nepomuk stăteau mai multe persoane, cărora le-am întins mîna cu ochii îndreptați la copilașul muribund. Zăcea pe o parte, ghemuit, cu coatele și genunchii strînși grămadă. Avea obrajii roșii, încinși, respira o dată adînc și apoi așteptai mult a doua respirație. Ochii nu-i erau de tot închiși, între gene însă nu-i puteai zări albastrul irisului, vedeai numai negru. Erau pupilele, care progresiv se dilataseră enorm dar inegal, și aproape înghițiseră culoarea. Bine, totuși, că se mai vedeau încă reflexele de oglindă ale negrului. Pentru că uneori apărea albul ; atunci brațele plăpînde se crispau mai strîns de trupșor și convulsia, însoțită de scrîșniri din dinți, zguduia spasmodic, înfiorător la vedere, micile mădulare, chiar dacă, poate, nu-l mai dureau.

Mama plîngea cu suspine. Îi strînsesem o dată mîna, i-am mai strîns-o din nou. Da, ea era, Ursula, fata cu ochi căprui de la ferma Buchel, sora lui Adrian, și din trăsăturile răvășite ale femeii, ajunsă acum la treizeci și opt de ani, îmi apărură, sprea marea mea înduioșare, mai puternic decît pe vremuri, trăsăturile paterne, germanice, ale lui Jonathan Leverkühn. Alături de ea sta și soțul ei, Johannes Schneidewein ; depeșa, lui îi fusese trimisă și el trecuse întîi pe la Suderode să o ia ; era un bărbat voinic, frumos, simplu, purta o barbă blondă, avea ochii albaștri ai lui Nepomuk și vorbirea sobră, apăsată, însușită de Ursula din capul locului, cu ritmul remarcat în timbrul vocii lui Echo, micul Făt-Frumos.

Mai era în odaie, în afară de Frau Schweigestill veșnic intrînd și ieșind, și Kunigunde Rosenstiel, cu părul ei lînos, care îl cunoscuse pe băiețaș cu prilejul uneia dintre vizitele ce-i fuseseră îngăduite și, cu inima ei mîhnită, prinsese o mare dragoste pentru el. Îi scrisese atunci lui Adrian, la mașină pe hîrtie cu prozaicul „*en-tête*“ al firmei sale și cu comercialul semn & în loc de „și“, într-o nemțească impecabilă, o lungă scrisoare cu impresiile ei. Acum izbutise s-o înlăture pe Nackedey de pe teren și să i se permită să facă de gardă, în schimburi cu Ursula, la căpătîiul copilului, îi împrospăta punga cu gheață, îl frecționa cu alcool, încerca să-i dea doctoria, să-i strecoare printre buze puțin suc nutritiv, iar noaptea nu ceda decît cu greu, amărîtă, altcuiva locul de lîngă patul bolnavului...

Schweigestillii, Adrian, rudele lui, Kunigunde și cu mine am luat împreună cina în sala cu Victoria de la Samothrace, o cină săracă în vorbe și în cursul căreia mereu se ridica cineva, cel mai adesea o femeie, ducîndu-se să vadă ce face copilul. Duminică, încă înainte de prînz, oricît mi-a venit de greu, a trebuit să plec din Pfeiffering. Mai aveam de corectat, pentru luni dimineață, un teanc întreg de extemporale la latină. M-am despărțit de Adrian cu speranțe mîngîietoare pe buze, dar despărțirea mi-a plăcut mai mult decît primirea făcută cu o zi înainte. Cu un fel de zîmbet, îmi spuse, pe englezește :

— *Then to the elements. Bee free, and fare thou well !* [1]

Apoi se întoarse repede, depărtîndu-se.

Nepomuk Schneidewein, copilul, Echo, ultima iubire a lui Adrian, s-a stins douăsprezece ore mai tîrziu. Părinții luară cu ei micul coșciug acasă.

XLVI

Timp de aproape patru săptămîni n-am putut adăuga nimic la aceste însemnări ; pe de o parte nu mă lăsa o anumită epuizare sufletească, după amintirea scenelor descrise în capitolul precedent, dar pe de alta, am fost împiedicat și de evenimentele zilnice, ce se precipită acum orbește, unele după altele, în desfășurarea lor logică, evenimente prevăzute, desigur, și într-un anume sens dorite chiar, dar trezind, cu toate acestea, o oroare uluită, și nefericitul nostru popor, epuizat de jale și spaimă, incapabil să se înțeleagă, le lăsa să se rostogolească peste el, într-un fatalism năuc,

[1] Să ne întoarcem la simplitatea primară. Fii liber, și vezi-ți sănătos de drum ! (engl.).

iar sufletul meu, ostenit de amărăciuni vechi, de vechi nedreptăți, le îndura neputincios.

Încă de la sfîrșitul lui martie — astăzi sîntem în 25 aprilie, în anul nenorocirii 1945 — rezistența noastră în vest e în evidentă, în totală disoluție. Ziarele, cu botnița pe jumătate scoasă, înregistrează adevărul ; zvonurile, alimentate de emisiunile de radio ale inamicului, de povestirile refugiaților, nu vor să știe de nici un fel de cenzură și poartă detaliile catastrofei ce se întinde cu repeziciune în toate ținuturile încă necotropite, încă neeliberate ale Reichului, peste tot, pînă și în chilia mea. Nu mai există stavilă ; totul se predă, totul se destramă. Orașele noastre, zdrobite, sfărîmate, cad ca prunele coapte. Darmstadt, Würzburg, Frankfurt s-au dus. Mannheim, Kassel, chiar Münster și Leipzig sînt în mîna străinului. Într-o bună zi englezii au intrat în Bremen, americanii în Franconia superioară. Nürnberg, orașul festivităților de stat ce umfla de elan inimile neroade, s-a predat. Printre grangurii regimului, ce s-au lăfăit în putere, bogăție, abuzuri, bîntuie, făcînd dreptate, sinuciderea.

Corpuri de armată rusești, devenite, prin căderea Königsbergului și a Vienei, disponibile pentru forțarea Oderului, o armată de milioane de oameni înaintează împotriva capitalei Reich-ului, morman de ruine, evacuată de toate autoritățile și, executînd acum cu artileria grea o sentință de mult pronunțată, aplicată pînă mai ieri de aviație, se apropie de centrul orașului. Barbarul care anul trecut scăpase cu viață din atentatul unor disperați, unor patrioți preocupați de viitor și de salvarea a ceea ce se mai putea salva — e drept, cu o viață ce de abia mai pîlpîia, șovăitoare — ordonase soldaților săi să înece asaltul Berlinului într-un ocean de sînge și să împuște pe orice ofițer care ar pomeni de predare. Ordinul acesta a fost respectat într-un considerabil număr de cazuri. În același timp, prin eter rătăceau mesaje radiofonice în limba germană, nici ele tocmai lucide : unele recomandînd bunăvoinței învingătorilor populația dar și pe zbirii gestapoului, pe seama căruia s-ar fi răspîndit multe calomnii ; altele vorbeau despre o mișcare de eliberare botezată „Wehrwolf" : o haită de băiețandri turbați ascunsă prin păduri, de unde ieșea noaptea și, prin cîteva asasinate împotriva ocupanților, socotea că-și cîștigase merite la recunoștința patriei. Ah, jalnic caraghioslîc ! În felul acesta, pînă în ultimul moment, primitivismul basmelor, sedimentul de cruzime al legendelor era rechemat în sufletul poporului, trezind ecouri și reverberări familiare.

Între timp, un general de dincolo de Atlantic pune populația din Weimar să defileze prin fața crematoriilor lagărului de con-

centrare de acolo și îi declară — poți oare spune : pe nedrept ? — îi declară pe acești bürgheri, ce-și văzuseră, sub aparențe de onestitate, de afacerile lor și încercaseră să nu voiască a ști de nimic, cu toate că vîntul le suflase-n nas putoarea de carne omenească arsă — îi declară zic complici la ororile acum date în vileag și îi silește să caște ochii la ele, să privească... Privesc și eu cu ei, mă las tîrît, în gînd, cu ei o dată, în rîndurile lor, năuce, sau poate chiar îngrozite. Zidurile groase ale beciului de tortură, în care o dictatură sortită din capul locului neantului transformase Germania, au fost sparte, și ignominia noastră dezvăluită, tîrîtă în fața lumii, a comisiilor străine de anchetă, și acestea vor arăta peste tot incredibilele imagini ; ajunse la ele acasă, vor raporta : cele văzute întrec în oroare tot ce puterea omenească de închipuire ar fi putut concepe. Zic : ignominia noastră. Pentru că, e oare pură ipohondrie a-ți spune că tot ce e german, chiar și spiritul german, gîndirea germană, cuvîntul german sînt, toate, tîrîte în această dezonorantă demascare și, toate, expuse aceleiași profunde suspiciuni ? Înseamnă oare doar sentiment morbid de pocăință a-ți pune întrebarea : cum va mai putea oare, în viitor, „Germania", sub orice formă, să deschidă gura în probleme omenești ?

Să le zicem, celor date la iveală, sinistre virtualități ale firii omenești în general — nu rămîne mai puțin adevărat că germanii, ființe omenești, au săvîrșit, cu zecile de mii, cu sutele de mii, fapte în fața cărora omenirea-ntreagă se-nfioară și tot ce-a fost german pe lume pînă acum e arătat astăzi cu degetul, cu scîrbă și oroare, drept pildă a răului. Cum te vei simți, făcînd parte dintr-un popor a cărui istorie poartă în sînul ei acest abject eșec, un popor dezorientat, rătăcit, pîrjolit și sterp sufletește, mărturisindu-și nesilit de nimeni inaptitudinea de a se guverna, socotind că-i mai bine s-ajungă colonie a puterilor străine ; făcînd parte dintr-un popor care va trebui să trăiască claustrat, închis în sine însuși ca evreii în ghetto, pentru că ura îngrozitoare, de el însuși sădită jur-împrejurul lui, nu-i va permite să iasă din propriile sale granițe ; — cum te vei simți făcînd parte dintr-un popor ce nu-și poate arăta fața în lume ?

Blestemați, blestemați fie corupătorii ce-au dus un neam de oameni cumsecade, temători de lege, mult prea docili, mult prea aplecați să trăiască numai în teorii, l-au dus, zic, la școala crimei ! Ce bine-ți face blestemul, ce bine ți-ar face, dac-ar izbucni dintr-un piept liber, neîncătușat ! Dar un patriotism ce-ar afirma cutezător că statul sanguinar a cărui agonie-n horcăieli o trăim cu toții acum, un stat, ca să vorbim în limba lui Luther, „ce-a luat pe grumazul său" fărădelegi incomensurabile și, urlîndu-și procla-

maţiile, călcînd în picioare drepturile omului, a aruncat mulţimile într-un delir de fericire, a purtat în marşuri tineretul nostru cu ochi scînteietori, cu mîndria nobilă şi credinţa dîrză — dacă ar susţine că toate acestea ar fi întrucîtva străine firii poporului nostru, că i-ar fi fost impuse, că n-ar avea rădăcini — un asemenea patriotism mi s-ar părea mai curînd mărinimos decît scrupulos. Fost-a, acest despotism, în vorbele şi faptele sale, altceva decît simbolul diform, deşănţat, monstruos al unor stări de spirit, al unor concepţii, asupra problemelor mondiale, trebuie s-o recunoaştem, caracteristice şi autentice într-adevăr, şi nu trebuie oare creştinul, umanistul, să se cutremure de groază cînd le regăseşte amprenta întipărită pe chipul celor mai puternice întruchipări ale esenţei germanismului ? Întreb — întreb oare prea mult ? Ah, nu mai e de loc o întrebare faptul că acest popor înfrînt stă acum, cu priviri rătăcite, pe buza prăpastiei, pentru că ultima sa încercare, ultimă şi disperată, de a-şi găsi o formă politică proprie, a eşuat, s-a năruit atît de lamentabil.

*

Cît de straniu se leagă timpurile între ele, timpul *în* care scriu cu cel ce constituie cadrul biografiei *pe* care o scriu ! Pentru că anii din urmă ai vieţii spirituale a eroului meu, 1929 şi 30, cei doi ani următori proiectului său eşuat de căsătorie, pierderii prietenului şi răpirii minunatului copil ce venise la el, fac parte din perioada de ascensiune şi de întindere a relelor ce-au pus apoi stăpînire pe ţară şi-acum o prăbuşesc în sînge şi flăcări.

Au fost, pentru Adrian Leverkühn, ani extrem de agitaţi, de activitate creatoare imensă — eşti tentat să spui monstruoasă — care, prin simpatie, antrenase pînă şi pe cei din jurul lui, ca într-un fel de vîrtej, şi era imposibil să te sustragi impresiei că trăia o compensare, că era despăgubit pentru lipsa de fericire, pentru că nu-i fusese îngăduit să iubească. Eu spun doi ani, dar greşesc : numai o parte a fost de-ajuns, a doua jumătate a primului şi cîteva luni din al doilea, pentru ca ultima sa operă, ultima şi, într-un sens oarecum istoric, o culme şi o încununare, să ajungă la maturitate : cantata simfonică *Lamentarea doctorului Faustus*, concepută, cum am mai spus, înainte de apariţia lui Nepomuk Schneidewein la Pfeiffering, şi ei vreau să-i dedic acum slabele mele puteri.

Înainte, să nu omit însă, de a arunca puţină lumină asupra stării personale a creatorului (în vîrstă, la acea vreme, de patruzeci şi patru de ani), asupra înfăţişării, asupra felului său de viaţă, aşa cum se prezentau ele ochiului meu cercetător, totdeauna deosebit

de atent. Primul lucru ce-mi vine sub condei, pomenit încă de mult în aceste file, e faptul că faţa lui, care semăna vizibil cu a mamei sale cîtă vreme se purtase bărbierit, se schimbase de cînd lăsase să-i crească barbă, mai mult un fel de barbişon brun cu şuviţe cărunte, mai des către bărbie, acoperindu-i totuşi şi obrajii, dar nici cioc nu-i puteai spune, pentru că la vîrf era mai rar decît pe lături — iar de pe buza de sus îi atîrna o mustăcioară firavă. Te împăcai cu această înfăţişare străină, născută din acoperirea parţială a trăsăturilor, pentru că, împreună cu tendinţa lui de a-şi purta capul înclinat pe umăr, barba conferea chipului său un aer de spiritualitate îndurerată, un aer de Hristos, aş spune. Expresia mi-era dragă, oricum, şi-aveam sentimentul că-mi puteam permite această simpatie, cu-atît mai mult cu cît ea nu se referea în nici un caz la o slăbiciune, ci tocmai se adresa unei energii excesive şi unei sănătăţi excepţionale, invulnerabile, după cum se fălea neîncetat prietenul meu. O făcea vorbind lent, uneori şovăitor, uşor monoton, fel de a vorbi constatat de curînd la el, şi eram bucuros să-l interpretez ca un semn al preocupărilor creatoare, al unei dominări de sine lucide în mijlocul unui vîrtej de inspiraţii. Mizeriile fizice, a căror victimă fusese atît de multă vreme, catarele intestinale, afecţiunile gîtului, chinuitoarele crize de migrenă, dispăruseră, acum era stăpîn pe ziua lui, pe munca lui, el însuşi declara că sănătatea sa e perfectă, e splendidă, şi-n fiecare dimineaţă cînd se aşeza la lucru îi puteai citi în ochi o energie de vizionar ce mă umplea de mîndrie, dar îmi stîrnea şi teama unor eventuale reacţiuni subite —o citeai în ochii lui, care înainte, cel mai adesea, erau pe jumătate acoperiţi de pleoapa de sus, dar acuma luminau larg-deschişi, aproape exagerat deschişi, încît deasupra irisului apărea o fîşie de alb. Asta ar fi putut avea darul de a mă alarma, cu-atît mai mult cu cît în privirea amplă se remarca o fixitate, sau mai curînd o nemişcare, a cărei natură m-a nedumerit multă vreme, pînă cînd mi-am dat seama că se datora pupilelor, nu perfect rotunde ci puţin alungite, o formă de alungire neregulată, şi ele nu-şi modificau de loc mărimea, ca şi cum ar fi rămas neinfluenţate de variaţiile în intensitatea luminii.

Vorbesc despre o fixitate întrucîtva secretă, lăuntrică, şi trebuia să fii un observator foarte scrupulos ca să o poţi percepe. O altă manifestare — mult mai evidentă, mai izbitoare, contrastantă — fusese remarcată şi de Jeanette Scheurl, şi, după o vizită la Adrian mi-a atras atenţia asupra ei, în mod absolut inutil de altfel. E vorba de obiceiul recent de a-şi mişca uneori, de pildă cînd cugeta, ochii încoace şi-ncolo, destul de mult, cum se zice, de a-i „juca“ şi te-ai fi putut teme să nu-i sperie pe unii oameni. De

aceea, chiar dacă mie mi-ar fi fost ușor — și am impresia că chiar mi-a fost ușor să pun asemenea excentricități pe seama activității sale, sub a cărei extraordinară tensiune se afla — mă simțeam totuși mai liniștit prin faptul că în afară de mine nu-l vedea aproape nimeni — tocmai pentru că mă temeam că lumea s-ar putea speria. Renunțase, de fapt, la orice relații sociale și la vizitele în oraș. Invitațiile erau refuzate, la telefon, de fidela sa gazdă, sau rămîneau — se întîmpla și asta — fără răspuns. Renunțase și la scurtele vizite la München pentru cumpărături, așa că cele făcute pentru jucăriile copilașului decedat pot fi numite ultimele. Hainele pe care le purta înainte, cînd ieșea seara în oraș, invitat sau la spetcacole, stăteau agățate în dulap, inutile, iar în casă se îmbrăca extrem de simplu — în nici un caz însă în halat, nu-i plăcea, nu-i plăcuse niciodată, nici chiar dimineața ; doar noaptea se întîmpla să-l folosească, cînd cobora din pat și ședea un ceas sau două în fotoliu. Dar purta un surtuc larg, un fel de suman, încheiat pînă-n gît, ca să n-aibă nevoie de cravată, și, de asemenea, o pereche de pantaloni, largi, necălcați, cu carouri mici ; iată îmbrăcămintea lui permanentă în această perioadă, și așa mergea și în obișnuitele, indispensabilele plimbări pentru ca să-și aerisească plămînii. S-ar fi putut vorbi chiar despre neglijență în înfățișarea exterioară, dacă o asemenea impresie n-ar fi fost interzisă de distincția lui firească, de natură cerebrală.

Și-ntr-adevăr, pentru cine să-și fi dat el osteneală ? O vedea pe Jeanette Scheurl, parcurgeau împreună o anumită muzică din secolul al XVII-lea, adusă de ea (cred că o *Chaconnă* de Jacopo Melani, extraordinară anticipare a unui pasaj din *Tristan*), îl vedea, din timp în timp, pe Rüdiger Schildknapp, cel cu-aceeași culoare de ochi ca ai săi, care-l făcea să rîdă, și-atunci nu-mi puteam reține reflecția, tristă și deșartă, că acum nu mai rămăseseră decît ochii de-aceeași culoare, deoarece dispăruseră și cei negri, și cei albaștri... Mă vedea, în fine, pe mine, cînd veneam la el la sfîrșit de săptămînă — și asta era tot. De altminteri erau puține ceasurile cînd ar fi putut simți nevoia să vadă pe cineva, pentru că, fără a excepta duminica (niciodată n-o „sfințise"), lucra cîte opt ore pe zi, cu o întrerupere după prînz, un repaos în întuneric, așa că în timpul vizitelor mele la Pfeiffering rămîneam destul de multă vreme singur. Dar nu-mi părea rău de loc ! Eram aproape de el, aproape de opera lui iubită — iubire plină de durere și fiori — și se împlinește un deceniu și jumătate de cînd acest tezaur zace înmormîntat, proscris, tăinuit, iar resurecția lui nu poate veni decît prin distrugerile liberatoare ce le-ndurăm acum. Au fost ani în care noi, copiii temniței, visam un imn al triumfu-

lui, *Fidelio*, *Simfonia a noua*, care să celebreze zorii eliberării Germaniei — a eliberării ei de către ea însăși. Acum nu ni se mai poate potrivi decît un altul, și pe-acesta îl vom cînta din adîncul sufletului : lamentarea fiului iadului, omenească și divină lamentare, izvorînd din subiectiv, dar extinzîndu-se necontenit, cuprinzînd întregul cosmos, cea mai înspăimîntătoare lamentare ce-a fost vreodată cîntată pe-acest pămînt.

Lamentare, lamentare ! Un *De profundis* fără seamăn, dac-ar fi să las să vorbească zelul și iubirea mea. Și cu toate acestea, din punctul de vedere al creației, sub aspectul istoriei muzicii ca și sub acel al desăvîrșirii personale, nu este oare legată, opera asta, biruitor, total triumfător legată, de înfiorătorul dar al compensației, al dezdăunării ? Nu are ea semnificația acelei „străpungeri" despre care vorbeam între noi cînd discutam, sau încercam să pătrundem destinul artei, starea ei, momentul ei, ori de cîte ori dezbăteam o anumită problemă, o posibilitate paradoxală — reconstituirea, n-aș fi vrut să spun dar o fac totuși, de dragul exactității : reconstrucția expresiei, cea mai înaltă și mai profundă sugerare a sentimentului, pe o treaptă de cerebralitate și de rigoare formală ce trebuie să fie atinsă pentru ca această transmutare a răcelii calculatorii să devină realitate în armonie sufletească expresivă și căldură omenească încrezătoare ?

Îmbrac în întrebări ceea ce nu-i alta decît expunerea unei stări de fapt care își găsește explicația atît în obiectul în sine cît și în aspectul lui artistic și formal. Lamentarea adică — și aici cu o lamentare avem a face, cu o necontenită, inepuizabilă, la nesfîrșit accentuată lamentare din cel mai dureros gest *Ecce homo* — lamentarea, zic, este însăși expresia, s-ar putea spune cu curaj că orice expresie este în fond lamentare, întocmai ca muzica, pentru că muzica, îndată ce ajunge la conștiința de sine ca mijloc de expresie, la începutul istoriei sale moderne, devine lamentare, devine *Lasciatemi morire* [1], devine lamentarea Ariadnei și cîntecul de durere al nimfelor cu ecoul pierzîndu-se ușor. Nu întîmplător cantata lui Faustus se leagă, stilistic, atît de puternic, învederat, de Monteverdi și secolul al XVII-lea, a căror muzică — de asemeni, nu întîmplător — manifesta pentru efectul de ecou o predilecție ce merge uneori pînă la manieră : ecoul, restituirea glasului omenesc sub formă de sunet natural, și relevarea lui *ca* sunet natural este, în esență, o lamentare, e durerosul „Ah, da !" al naturii la adresa omului, tentativa lui de a-și comunica solitudinea — precum și invers, lamentarea nimfelor, la rîndul ei, e înrudită cu ecoul. În

[1] Lăsați-mă să mor (it.).

cea din urmă creațiune a lui Leverkühn, și cea mai măreață, ecoul, artificiul acesta favorit al barocului, e utilizat deseori, cu un indicibil efect de tristețe.

O lamentare de proporțiile gigantice ale acesteia este, zic, necesarmente o operă expresivă, o operă de exprimare, și prin aceasta o operă de eliberare, întocmai cum muzica primară, de care se leagă peste secole, voise să fie libertate de a se exprima. Numai că, la treapta de evoluare atinsă de această operă, procesul dialectic se îndeplinește prin trecerea de la constrîngerea cea mai riguroasă la exprimarea liberă a sentimentelor, libertate născută din constrîngere, proces infinit mai complicat, mai emoționant, mai miraculos în logica lui decît în epoca madrigaliștilor. Aș vrea acum să-l întorc pe cititor la o convorbire a mea cu Adrian, la Buchel, e mult de atunci, în ziua nunții sorei sale, cu prilejul unei plimbări la Kuhmulde, cînd, apăsat de durerile lui de cap, mi-a dezvoltat ideea sa despre „o construcție riguroasă" derivată din felul cum melodia, și armonia, ca în liedul *O, fată dragă, cît ești de rea,* sînt determinate de transformările unui motiv fundamental compus din cinci note, o anagramă muzicală, h—e—a—e—es (si—mi—la—mi —mi bemol). Mi-a permis să întrezăresc „pătratul magic" al unui stil, al unei tehnici ce dezvoltă, plecînd de la elemente identice și determinate, o multiplicitate extremă, și în care nu există nimic netematic, nimic să nu se poată dovedi a fi variațiuni ale unui veșnic „același". Acest stil, această tehnică, zicea, nu permite nici o notă, nici măcar o singură notă, fără funcțiune motivică în ansamblul construcției — notă liberă nu mai există.

Dar, încercînd să dau o imagine a oratoriului apocaliptic al lui Leverkühn, n-am sugerat oare o identitate de substanță între puritate imaculată și oroare, identitatea lăuntrică a corului angelic de copii cu hohotele infernale de rîs? Cel ce bagă de seamă e cuprins de o spaimă mistică, pentru că acolo este realizată o utopie formală de o inocență înfiorătoare, iar în cantata lui Faust aceasta devine generală, pătrunde opera în întregime și, dacă mi-e îngăduit să mă exprim astfel, este mistuită cu totul de gîndirea tematică. Acest uriaș „lamento" (durează o oră și un sfert) este, incontestabil, lipsit de dinamism de evenimente, de dramatism, seamănă cu cercurile concentrice produse de o piatră aruncată în apă, formîndu-se unul după altul, lărgindu-se, depărtîndu-se, fără dramă, veșnic aceleași. O lamentare gigantică, cu variațiuni — înrudită, ca atare, negativ, cu finalul *Simfoniei a noua* și variațiunile ei pe tema bucuriei — inele ce se lărgesc, fiecare trăgînd fără încetare altul după sine, părți, variațiuni de mare amploare, corespunzînd unităților de text sau capitolelor cărții, nefiind, ele însile, altceva

decît serii de variațiuni. Dar, ca temă, toate revin la o figură de sunete fundamentală, extrem de suplă, inspirată de un anumit pasaj din text.

Ne amintim că din cartea populară veche, cu povestea vieții și morții marelui vrăjitor, Leverkühn luase unele capitole și, prin cîteva intervenții curajoase, le adaptase, făcînd din ele baza părților operei sale; acolo, doctorul Faustus, cînd vede isprăvindu-se nisipul din clepsidră, își invită prietenii și cunoscuții mai apropiați, *„magistros, baccalaureos* și alți studenți" în satul Rimlich, aproape de Wittenberg, îi ospătează din belșug ziua întreagă, mai bea și seara cu ei un pahar de vin, un „Johannestrunk" cum se zice, și apoi, într-o cuvîntare plină de căință, dar rostită cu demnitate, le înfățișează destinul său și împlinirea lui, în al cărei prag se află. În această *Oratio Fausti ad studiosos* [1], el îi roagă ca atunci cînd îi vor găsi trupul mort, sugrumat, să aibă îndurarea să-l înmormînteze; pentru că moare, spunea el, ca un creștin și rău și bun; bun, pe temeiul căinței sale, și pentru că el mai nădăjduiește din toată inima în mîntuirea sufletului său; rău, pentru că știe că-l așteaptă un sfîrșit groaznic, că diavolul vrea să-i ia trupul și că i-l va lua. Aceste cuvinte: „Pentru că mor ca un creștin și rău și bun" constituie tema generală a variațiunilor. Dacă numeri silabele, sînt douăsprezece, și sînt folosite toate cele douăsprezece sunete ale gamei cromatice, cu toate intervalele imaginabile. Muzical, tema e de mult prezentă, activă, atunci cînd apare la locul ei în text recitată de un grup coral reprezentînd solistul — în *Faustus* nu există solist — ia amploare în prima jumătate, apoi descrește, în spiritul și cu inflexiunea *Lamento*-ului lui Monteverdi. Stă la baza a tot ce-i muzică — mai bine-zis: stă, aproape ca o cheie, îndărătul întregului, creînd identitate în variația multiformă — identitate ce domină totul, de la corul angelic cristalin, pînă la hohotele infernale din *Apocalips,* devenită acum, aici, atotcuprinzătoare: o organizare formală riguroasă în ultimul grad, nemaiacceptînd nimic netematic; în ea ordinea materialului e totală și înlăuntrul său ideea unei fugi apare ca o absurditate, tocmai pentru că nu mai există notă liberă. Acum însă, slujește unui scop mai înalt, pentru că — o, minune, sarcasm profund diavolesc! — tocmai în virtutea purității formale absolute muzica își capătă libertatea în calitate de limbaj. Într-un anume sens, mai concret, și sub aspectul materialității sunetelor, munca e încheiată încă înainte de a fi început compoziția, și aceasta poate acum să se desfășoare nestingherită, adică se poate consacra exprimării, degajată astfel,

[1] Cuvîntarea lui Faustus către studenți (lat.).

ridicată deasupra elementului structural, sau într-o comuniune lăuntrică intimă cu rigoarea constructivă cea mai absolută, dar, oricum, recuperată. În materialul în prealabil organizat, creatorul *Lamentării lui Faustus* se poate lăsa fără grijă, în voie, subiectivismului, nestingherit de construcția gata ridicată, și astfel, această operă, tehnicește cea mai riguroasă, calculată pînă la ultima limită, este, în același timp, pur expresivă. Întoarcerea la Monteverdi și la stilul vremii lui înseamnă tocmai ceea ce eu numisem „reconstrucția expresiei" — a expresiei în apariția ei primă și originară, a expresiei ca lamentare.

Sînt întrebuințate, exploatate acum toate mijloacele de exprimare ale unei epoci de emancipare, între ele și efectul de ecou, de curînd amintit — adecvat în special unei opere bazate în întregime pe principiul variațiunilor și deci, într-o mare măsură, autonomă întrucît fiecare transformare este implicit ecoul formei precedente. Nu lipsesc nici continuările cu caracter de ecou, repetarea în prelungire, pe un plan superior, a frazei finale a temei. Apar ușoare reminiscențe din accentele lamentării orfeice, înfrățindu-i, pe Faust și pe Orfeu, amîndoi vrăjitori în imperiul umbrelor, de pildă episodul cînd Faust o cheamă pe Elena la el, și ea îi va naște un fiu. Aluzii, în ton și în spirit de madrigal, mișună cu sutele, și o întreagă mișcare, cuvîntarea rostită în fața prietenilor la cina ultimei nopți, e scrisă în formă strictă de madrigal.

Sînt folosite, tocmai în sens de sinteză, momente muzicale cu cele mai mari posibilități de expresie ce-ar putea fi imaginate : nu ca o imitare mecanică și un regres, se-nțelege, ci ca o perfect conștientă putere de stăpînire a tuturor modalităților de expresie decantate în toată istoria muzicii, și care aici, într-un fel de proces de distilare alchimistă, se precipită, se cristalizează în prototipuri de semnificații emoționale. Iată, de pildă, oftatul pornit din adînc la cuvinte precum : „Vai, Faust, inimă de cutezător nemernic, vai, vai, rațiune, înfumurare, neastîmpăr, voință dezlănțuită . . ." sau multiplele întreruperi, chiar dacă folosite numai ca procedeu ritmic, cromatismul melodic, tăcerea generală, grea de spaimă, înaintea unui început de frază, repetări, ca în acel *Lasciatemi,* extinderea silabelor, intervale coborînd abrupt, declamații descrescînd — cu uriașe efecte de contrast, ca intrarea tragică a corului à *capella* care are maximum de forță după coborîrea lui Faust în infern, piesă orchestrală în formă de muzică pentru *grand-ballet* și un galop de o fantastică multiplicitate ritmică — o copleșitoare explozie de lamentări după o infernală orgie de veselie.

Ideea aceasta extravagantă de a face din coborîrea silnică a lui Faust în infern un dans *furioso* e totuși ceea ce amintește cel

mai mult de spiritul dominant din *Apocalipsis cum figuris* — și, în afară de ea, poate și oribilul, nu ezit să spun chiar cinicul, scherzo coral în care „Necuratul îl tot împunge pe multmîhnitul Faust cu glume de batjocură și zicători ciudate" — acele înspăimîntătoare cuvinte : „Ci taci și-ndură, te ferește și le rabdă, de-a ta nenorocire nu om să-nvinuiești ; e prea tîrziu, în Domnul tu nu te mai încrede, ci-n ziua-ntreagă ceasuri doar rele vei avea !" Altminteri însă, opera finală a lui Leverkühn are puține lucruri comune cu cea scrisă la treizeci de ani. Stilul ei e mai pur, tonalitatea generală e mai sumbră, lipsită de parodie, nimic conservator în revenirile la trecut, e mai blîndă, mai melodică, mai mult contrapunct decît polifonie — și cu asta vreau să spun că, în independența lor, vocile secundare țin mai mult seama de vocea principală, evoluînd adesea în vaste arcuri melodice al căror sîmbure, nucleul central, e tocmai acel dodecafonic. „Pentru că mor ca un creștin și rău și bun". De mult am spus, în aceste pagini că și în *Faustus* literele simbolice, figura Hetaera-Esmeralda, acel h—e—a—e—es, domină frecvent melodia și armonia, și-anume peste tot unde e vorba de angajament solemn, de făgăduință, de pactul sîngelui.

Ce deosebește cantata lui Faust de *Apocalips* sînt, mai ales, marile sale interludii orchestrale, uneori exprimînd atitudinea operei față de obiectul ei numai în linii generale, aluziv, ca un fel de „Așa stau lucrurile", alteori însă, ca în înfiorătoarea muzică de balet a coborîrii în infern, constituind fragmente de acțiune. Instrumentația acestui dans al groazei folosește numai suflători și un acompaniament persistent, care, compus din două harfe, clavecin, pian, celesta, glockenspiel și instrumente de percuție, străbate ca un fel de continuo, aproape fără întrerupere, întreaga operă. Unele piese corale au numai acest unic acompaniament. Altora li se adaugă suflători, altora instrumente de coarde, precum altele, iarăși, se bucură de un acompaniament complet de orchestră. Pur orchestral, e finalul : o parte de adagio simfonic în care, după galopul infernal, corul lamentărilor își face o intrare puternică pentru ca apoi să se piardă cu încetul — este drumul invers parcurs de oda bucuriei, negativul congenial al acestei treceri a simfoniei în jubilare vocală, este revocarea . . .

Sărmanul meu, marele meu prieten ! De cîte ori nu m-am gîndit, citindu-i opera postumă, opera sfîrșitului său, anticiparea profetică a atîtor sfîrșituri, de cîte ori nu m-am gîndit, zic, la vorba îndurerată rostită către mine la moartea copilului : nu trebuia să fie, bunătate, bucurie, speranță, toate astea, nu trebuia să fie, astea nu erau îngăduite, nu trebuia îngăduite ! Ca o prescripție aproape, ca

o indicație muzicală, acest „Ah nu trebuie să fie !“ domină mișcările corale și instrumentele din *Lamentarea doctorului Faustus*, pătrunde în fiecare măsură, în fiecare notă ale acestei *Ode a durerii !* Nici vorbă c-a fost scrisă cu ochii pe *A noua* a lui Beethoven, să-i fie pereche, în cel mai melancolic înțeles al cuvîntului. Dar nu numai că-i ia forma și i-o răstălmăcește — și asta nu o singură dată — că i-o îmbracă în negație, dă negativitate însăși religiei — fără să pot spune cu asta că o neagă. O operă care vorbește despre ispită, despre apostazie, despre damnație, ce poate fi ea altceva decît o operă religioasă ! Vreau să spun că aici văd o răstălmăcire, o întoarcere pe dos a înțelesului, brutală și trufașă, cum găsesc de pildă că este „rugămintea amicală“ făcută de doctorul Faustus prietenilor săi în ceasul din urmă, să aibă bunătatea să se ducă la culcare, *să doarmă în pace*, și să nu se sinchisească de nimic. E greu, în cadrul cantatei, să nu recunoști în această invitație inversarea conștientă, voită, a lui „Vegheați cu mine“ ! de la Ghetsemani. Și de asemenea, acel „Johannestrunk“, paharul de vin, ciocnit, seara, de cel ce-și dă sufletul, cu prietenii săi, are o amprentă perfect rituală, este o altă cină de taină. Dar legate de toate astea e și o răsturnare a ideii de ispită, concretizată în faptul că Faustus respinge gîndul mîntuirii ca fiind ispită — nu numai din fidelitate formală față de pact și pentru că e „prea tîrziu“, ci pentru că disprețuiește din tot sufletul caracterul pozitiv al lumii pentru care ar urma să fie mîntuit, minciuna pietății ei. Lucrul acesta devine mult mai clar, este scos în relief mult mai viguros în scena cu bătrînul medic și vecin cumsecade, care-l invită pe Faustus la el pentru o pioasă tentativă de convertire : în cantată el apare intenționat și categoric conturat ca un personaj-ispită. La fel de clar este sugerată și ispitirea lui Isus de către Satana, la fel de clar acel „În lături !“, acel „Nu“ mîndru și disperat, opus conformismului religios burghez, fals și lînced.

Dar se cuvine să ne gîndim și la o altă, o ultimă, într-adevăr ultimă idee răstălmăcită, să ne gîndim profund la o răsturnare, la sfîrșitul acestei opere de infinită lamentare, vorbind, blînd ca o adiere, mai presus de rațiune, sentimentelor, cu-acea elocvență nerostită de care numai muzica-i în stare. Mă refer la partea orchestrală finală a cantatei, cînd corul se pierde cu încetul, ca o lamentare a lui Dumnezeu văzînd cum i se prăbușește în abis creațiunea, un îngrijorat „Nu asta am vrut eu !“ rostit de Creator cu durere. Aici, către sfîrșit, sînt atinse, după părerea mea, culmile extreme ale tristeții, aici își găsește expresia disperarea supremă, și n-am s-o spun, ar însemna să jignesc intransigența operei, durerea ei iremediabilă, dacă aș insinua că există un singur sunet oferind o consolare alta decît aceea a expresiei în sine, a permisiunii de exprimare — într-un cuvînt, că s-ar fi dat făpturii glas să-și poată mărturisi durerea. Nu, acest sumbru poem, al sunetelor nu admite, pînă la ultima notă, nici o consolare, nici o împăcare, nici o transfigurare. Ce-ar fi dacă alături de paradoxul artistic, construcția riguroasă generînd expresia — expresia ca o lamentare — am admite, în paralel, paradoxul religios, impietatea cea mai profundă germinînd speranță, fie chiar ca o ușoară întrebare, șușotită ? Ar fi speranță dincolo de deznădejde, transcendența disperării — nu trădare, ci minunea depășind credința. Ascultați finalul, ascultați-l o dată cu mine : un grup de instrumente se stinge după altul, iar tot ce mai dăinuie cînd opera se sfîrșește e un *sol* înalt al unui violoncel, ultimul cuvînt, ultimul sunet plutind, stingîndu-se lent într-un pianissimo ținut. Apoi, nimic — tăcere și noapte. Iar sunetul acela, vibrînd, planînd în tăcere — nu mai există, dar spiritul îl mai percepe încă — expirarea îndolierii, nu mai e aceeași, și-a schimbat înțelesul, licărește ca o lumină în noapte.

XLVII

„Vegheați cu mine !“ — Adrian putea foarte bine, în cantata lui, să întoarcă strigătul de agonie umană și divină într-unul de mîndrie virilă și solitară, în acel al lui Faustus al său : „Dormiți în pace și nu vă sinchisiți !“ — omenescul tot rămîne, năzuința aceea instinctivă, dacă nu după ajutor, măcar după o prezență omenească alăturea, rugămintea : „Nu mă părăsiți : Rămîneți în jurul meu cînd îmi va bate ceasul !“

De aceea, cînd anul 1930 ajunsese aproape la jumătate, în luna mai, Leverkühn invită la el la Pfeiffering, pe diferite căi, o întreagă societate, toți prietenii și cunoscuții și chiar și pe unii mai puțin cunoscuți, sau de loc, o mulțime de lume, cam vreo treizeci : pe unii prin scrisori, pe alții prin mine, iar unii invitați erau la rîndul lor rugați să transmită invitația și altora, precum au fost și unii care, din pură curiozitate, s-au invitat singuri, adică m-au rugat pe mine sau pe vreun alt intim al cercului să le procurăm o invitație. Pentru că în scrisorile sale Adrian spusese că dorește să dea, unui grup de prieteni binevoitori, o imagine a operei sale coral-simfonice pe care tocmai o terminase, executîndu-le la pian cîteva fragmente caracteristice ; de aceea dovedeau interes și unele

persoane a căror invitare nu fusese prevăzută, ca de pildă soprana dramatică Tania Orlanda și tenorul Kjoejeluna, admiși apoi cu ajutorul Schlaginhaufenilor, sau editorul Radbruch cu soția veniți la remorca lui Schildknapp. De altfel, Adrian îl invitase printr-o scrisoare scrisă cu propria lui mînă, și pe Baptist Spengler, cu toate că el — Adrian ar fi trebuit s-o știe — de vreo lună și jumătate nu mai era printre cei vii. Bărbatul acesta, plin de spirit, nu trecut de patruzeci și cinci de ani, murise de inimă.

În ce mă privește, mărturisesc, toată socoteala asta nu-mi era pe plac. De ce, e greu de spus. Gestul lui de a chema un număr mare de oameni, în majoritate destul de străini, atît sufletește cît și din punct de vedere social, la locul refugiului său, în scopul de a-i iniția în cea mai intimă dintre operele sale, nu i se potrivea în fond de loc ; îmi displăcea nu atît gestul în sine, cît pentru că îmi apărea ca un procedeu ce-i era străin — dar mă indispunea și intenția ca atare. Oricare va fi fost motivul — și cred că l-am indicat, acest motiv — mă simțeam mai bine cînd îl știam singur în refugiul său, în grija numai a gazdelor sale, făpturi omenoase, arătîndu-i un respect plin de afecțiune, și a noastră a cîtorva, Schildknapp, scumpa noastră Jeanette, adoratoarele lui, Rosenstiel și Nackedey, și a mea, decît să știu ochii unei adunături amestecate, nedeprinsă cu el, îndreptați asupra lui, dezvățat, la rîndul său, și el de lume. Dar ce alta aveam de ales decît să ofer o mînă de ajutor la ceea ce se apucase să facă, și făcuse chiar, destul de mult singur, să urmez adică instrucțiunile lui și să dau telefoanele necesare ? Nu s-a eschivat nimeni ; dimpotrivă, cum am mai spus, s-au ivit doar cereri suplimentare de invitații.

Nu numai că toată socoteala asta nu-mi făcea plăcere : vreau să merg cu mărturisirea mai departe și să pun pe hîrtie că avusesem chiar intenția de a mă ține deoparte. Dar i se opunea, acestei intenții, un simț al datoriei, o neliniște, sentimentul că, vrînd-nevrînd, trebuia neapărat să fiu de față, să supraveghez totul. Așa că în după-amiaza aceea de sîmbătă m-am dus cu Helene la München, de unde am luat personalul de Waldshut-Garmisch. În același compartiment cu noi mai erau Schildknapp, Jeanette Scheurl și Kunigunde Rosenstiel. În celalte vagoane erau răspîndiți restul invitaților, cu excepția soților Schlaginhaufen, bătrînul rentier cu accent șvăbesc și soția sa născută von Plausig, împreună cu prietenii lor cîntăreții, folosind pentru călătorie automobilul. Acesta, ajuns la Pfeiffering înaintea noastră, a fost foarte util, făcînd naveta între gară și ferma Schweigestill ca să transporte în grupuri pe acei dintre invitați ce nu agreau să meargă pe jos — timpul menținîndu-se frumos cu toate că la orizont amenința o furtună

care își rostogolea înfundat tunetele. Căci pentru transportul de la gară acasă nu fusese prevăzut nimic — Else Schweigestill pe care Helene și cu mine ne-am dus s-o vedem în bucătărie unde pregătea de zor, ajutată de Clementine, o gustare pentru toată această omenire, cafea, felii de pîine cu unt și suc de mere rece, ne spuse consternată că Adrian n-o prevenise nici măcar cu un singur cuvînt despre această invazie.

Între timp afară, în fața cotețului, cu lanțul zdrăngănind, bătrînul Suso sau Kaschperl nu mai contenea cu lătratul lui furios și s-a liniștit de-abia după ce a sosit și ultimul oaspe și toată lumea s-a adunat în odaia cu Victoria de la Samothrace, în care servitoarea și argatul mai aduseseră scaune din odaia gazdelor și chiar de prin dormitoarele de sus. În afară de cei pomeniți, mai amintesc, la întîmplare și din memorie, pe Bullinger cel bogat, pe pictorul Leo Zink (în fond nici Adrian nici eu nu-l puteam suferi, dar fusese invitat împreună cu răposatul Spengler), pe Helmut Institoris, acum un fel de văduv, pe doctorul Kranich cel cu vorbirea clară și apăsată, pe doamna Binder-Maiorescu, pe Knöterichi, pe portretistul Nottebohm cel cu obrajii supți și glumele ieftine, împreună cu soția, aduși de Institoris. La aceștia se mai adăugau Sixtus Kridwiss și cei din cercul lui, adică paleontologul doctor Unruhe, profesorii Vogler și Holzschuher, poetul Daniel Zur Höhe cu haina neagră încheiată pînă la gît și, spre necazul meu, cîrcotașul palavragiu Chaim Breisacher. Elementul muzical profesionist era reprezentat de cîntăreții de operă și de Ferdinand Edschmidt, dirijorul orchestrei Zapfenstösser. Spre totala mea surprindere, și desigur nu numai a mea, și-a făcut apariția și baronul Gleichen-Russwurm care, după cîte știam eu, de la povestea cu șoarecele se arăta pentru prima oară în societate, alături de soția sa, o austriacă planturoasă, dar elegantă. Am aflat mai tîrziu că Adrian îi trimisese invitația la castel cu opt zile înainte și probabil că descendentul din Schiller fusese destul de bucuros de prilejul de a reînnoda relațiile mondene, după ce fusese compromis într-un mod atît de fantastic.

Ei, toată lumea asta, cam vreo treizeci de persoane, cum spuneam, sta deocamdată în odaia mare țărănească, în plină așteptare, făcînd prezentările de rigoare și întrebîndu-se unii pe alții roși de curiozitate. Îl vedeam pe Rüdiger Schildknapp, în eternul lui costum de sport, înconjurat de femei, de față în număr mare. Auzeam vocile sonore și agreabile ale cîntăreților de operă, vorbirea astmatică și clar pronunțată a lui Kranich, fanfaronadele lui Bullinger, asigurarea lui Kridwiss că această reuniune și promisiunile ei au o „impohrtanță enoohrmă !“, iar Zur Höhe îl aproba tropăind cu

talpa în pardoseală, repetînd ca un maniac „o da, desigur, s-ar putea spune !“. Baroana Gleichen umbla de colo pînă colo în căutare de compătimire pentru încurcătura nenorocită care-i lovise, pe soțul ei și pe ea. „Știți și dumneavoastră, nu ? *ennui*[1]-ul pe care l-am avut . . .“, zicea ea cînd ici cînd colo. Încă de la început făcusem constatarea că mulți nici nu-l observaseră pe Adrian, aflat de-o bună bucată de vreme în odaie, și din felul cum evoluau discuțiile se vedea că-l așteptau, că pur și simplu nu-l recunoscuseră. Ședea la masa grea, ovală, la care șezusem pe vremuri cu Saul Fitelberg, cu spatele la fereastră, îmbrăcat ca în toate zilele. Mai mulți dintre invitați mă întrebară cine era domnul de colo, și la răspunsul meu la început uluit, exclamau un „Ah, da !“ ca și cum li s-ar fi deschis deodată ochii, după care se grăbeau să se ducă să-l salute pe amfitrion. Cît de mult trebuia să se fi schimbat chiar sub ochii mei, ca să se poată petrece una ca asta ! Contribuia mult, desigur, și barbișonul, și asta le și spuneam celor cărora nu le venea să creadă c-ar fi el. Lîngă scaunul lui stătuse o vreme, dreaptă și nemișcată ca o santinelă, lînoasa Rosenstiel, și acesta era motivul pentru care Meta Nackedey se ascunsese în colțul cel mai îndepărtat al odăii. Kunigunde avu însă loialitatea de a părăsi după un răstimp locul, pentru ca să-l vadă imediat ocupat de celălalt suflet aflat în adorare. Pe pupitrul pianului, lîngă perete, sta deschisă partitura *Lamentarea doctorului Faustus*.

Cum nici cînd vorbeam cu unul sau altul dintre musafiri nu-mi luam ochii de la Adrian, nu mi-a scăpat semnul din cap și sprîncene însemnînd să poftesc invitații să-și ia locurile. M-am supus fără întîrziere, pe cei din apropierea mea rugîndu-i direct, pe cei mai îndepărtați îndemnîndu-i prin semne și am mers chiar pînă la a bate din palme, să se facă liniște și să le spun că doctorul Leverkühn dorea să-și înceapă expunerea. Omul simte cînd pălește ; o anume împietrire, înghețare a trăsăturilor îți permite să-ți dai seama, și-apoi picăturile de sudoare ce-ți apar pe frunte sînt și ele reci ca gheața. Băteam din palme fără putere, șovăind, îmi tremurau cum îmi tremură și-acum cînd mă pregătesc să așternt pe hîrtie amintirea insuportabilă.

Asistența se supuse cu destulă promptitudine. Se făcu liniște și ordine foarte repede. La masă, alături de Adrian, se nimeriră bătrînii Schlaginhaufen, apoi Jeanette Scheurl, Schildknapp, soția-mea și cu mine. Ceilalți erau răspîndiți prin odaie, nu într-o ordine anumită, ci așezați care pe unde apucase, pe scaune de lemn rustice pictate, pe fotolii capitonate, pe canapea, iar cîțiva domni stăteau în picioare rezemați de perete. Adrian nu lăsa încă impresia că ar avea de gînd să împlinească dorința tuturor, chiar și a mea, și să se așeze la pian pentru a ne cînta. Ședea, cu mîinile împreunate, cu capul plecat puțin într-o parte, cu privirea ațintită înainte, numai puțin ridicată în sus și, în liniștea desăvîrșită așternută acum, cu vocea lui monocordă și chiar puțin șovăitoare cum o constatasem în vremea din urmă, se adresă adunării cu un fel de cuvînt de bun sosit, cum avusesem la început impresia, și la început chiar asta a fost. Îmi vine greu să adaug că în această cuvîntare făcu de mai multe ori greșeli de vorbire și — pentru mine era un chin, îmi înfigeam unghiile în podul palmei — cînd încerca să se corecteze avea un nou lapsus, așa că mai tîrziu nu le mai lua în seamă, trecîndu-le cu vederea. De altfel n-ar fi trebuit să mă necăjesc prea tare din cauza expresiilor lui cu tot felul de abateri de la reguli, pentru că lui îi plăcuse totdeauna să le folosească nu numai în vorbire, ci și în scris, le lua dintr-o germană mai veche, cu lipsurile, cu felul ei de a lăsa construcțiile de frază neîncheiate, deprindere discutabilă, dar explicabilă, pentru că, la urma urmei, cît e de cînd limba noastră a ieșit din barbarie și a introdus o oarecare ordine în gramatică și ortografie ? !

A început cu glasul foarte scăzut, murmurînd, așa că numai prea puțini îi înțelegeau spusele, dar nici nu se sinchiseau, sau poate le luau drept o glumă, pentru că vorbele sunau cam astfel :

— Cinstite fețe, frați și surori ce-mi sînteți deosebit de dragi.

După aceea a tăcut o vreme, parcă s-ar fi gîndit ținîndu-și obrazul rezemat în mînă și cotul pe masă. Ce a urmat a fost, de asemenea, primit ca o predoslovie hazoasă îmbiind la veselie și, cu toate că imobilitatea trăsăturilor, oboseala din privire și paloarea lui tăgăduiau o asemenea eventualitate, odaia fu din nou străbătută de rîsete amabile, pufniri pe nas sau chicoteli de-ale cucoanelor.

— În primul rînd, țin să-mi arăt vouă mulțămirea pentru favoarea și prietenia, necuvenite mie, pe care vrut-ați să mi-o mărturisiți călcîndu-mi pragul, venind care cu piciorul, care în caretă, că eu din singurătatea acestei vizuini scrisu-v-am sau chematu-v-am, poftitu-v-am prin gura celui din inimă credincios *famulus*[1] și prieten deosebit, ce știe de tinerețe a-mi aminti și de mersul nostru la școală pentru că împreună am studiat la Halle, dar despre asta și despre cum trufia și alte orori s-au strecurat în acele studii, vorbi-voi mai departe în homelia mea.

La aceste cuvinte mulți priviră surîzînd spre mine ; de emoție nu puteam zîmbi ; nu era în firea scumpului meu prieten să-și

[1] Necazul (fr.).

[1] Ucenic (lat.).

amintească de mine cu atîta duioșie. Dar tocmai faptul că ochii mi se umeziseră îi făcu pe cei mai mulți să rîdă din nou, și îmi amintesc plin de silă cum Leo Zink și-a suflat zgomotos într-o bastistă nasul lui mare și mult zeflemisit, caricaturizînd vădita mea emoție, ceea ce a stîrnit alte cîteva rîsete. Adrian părea să nu fi băgat de seamă.

— Nevoit sînt înainte de toate, continuă el, să-mi cer iertale (se corectă, spunînd „iertare", dar apoi din nou pronunță „iertale") și să vă rog a nu ne lua în nume de rău dacă Praestigiar, cîinele nostru, căruia i se zice Suso, numele lui adevărat fiind totuși Praestigiar, a făcut atît grozav tărăboi și în urechile voastre diavolește lătrat-a și-a chelălăit, cînd voi, de dragul meu, atîta multă osteneală și supărare v-ați făcut. Ar fi trebuit să înmînăm, fiecăruia dintre domniile-voastre, cîte un fluier-ultraacut, pe care numai cîinele să-l poată auzi, și pe care el de departe încă l-ar fi înțeles și-ar fi știut că vin aici numai buni prieteni, poftiți și rugați, s-asculte cu bucurie ce-am înfăptuit eu sub paza lui și cum am dus-o în toți anii aceștia mulți.

Din cîteva părți se auzi rîs politicos cînd a pomenit despre fluier, chiar dacă suna mai ciudat. Dar Adrian urmă, spunînd :

— Vreau acum să vă fac o rugă, prietenească și creștinească, homelia mea să nu mi-o primiți și interpretați cu răutate ci să mi-o înțelegeți numai spre bine, pentru că eu am în mine dorință sinceră să vă fac, vouă, cei buni și nevinovați, și dacă nu fără păcate, cu păcate doar obișnuite și de iertat, pentru care vă disprețuiesc din inimă, dar tot din inimă vă pizmuiesc, să vă fac, zic, o mărturisire de la om la om, ca unul căruia-i stă clepsidra-n fața ochilor, trebuind să mă aștept, cînd și ultimul grăunte de nisip se va fi strecurat prin strunga timpului, să vină să mă ia El, cel cu care m-am legat, plătind atît de scump și iscălind cu sîngele meu, al lui să fiu, cu trup și suflet, și pradă să-i rămîn cînd în clepsidră nisipul se va fi scurs și timpul — marfa lui — se va fi isprăvit.

Iar se auzi, pe ici pe colo, cîte un rîs fornăit, dar și cîte un plescăit de limbă pe cerul gurii, o dată cu clătinări din cap a dezaprobare, ca o lipsă de tact, și unii începură s-arunce priviri sumbre, cercetătoare.

— Aflați, așadară, voi prieteni buni și pioși, zise cel de la masă, voi ce cu păcatele voastre mărunte vă bizuiți în liniște pe mila și îndurarea lui Dunezeu (se corectă și zise „Dumnezeu", însă reveni la cealaltă formă), ceea ce eu de atîta vreme am ascuns în mine, dar voi da la lumină acum : că de la douăzeci și unu de ani încă m-am împreunat cu Satana, cu știința primejdiei, cu binechibzuit curaj, din trufie și cutezanță, pentru că voiam s-ajung la faimă pe lumea

asta ; m-am legat și m-am făgăduit lui ; așa că tot ceea ce în răstimpul de douăzeci și patru de ani am dat din mine și ceea ce oamenii pe bună dreptate au privit cu neîncredere numai cu ajutorul Lui s-a înfăptuit, e opera diavolului, pritocită de îngerul veninului. Pentru că m-am gîndit bine : cine vrea să mănînce nuca trebuie să-i sfarme coaja, și astăzi trebuie să-l cinstească cineva pe diavol, pentru că la mare zidire, la mare operă, nimeni alt nu te poate ajuta decît El !

În odaie domnea o liniște și o tensiune penibile. Erau puțini cei ce mai ascultau liniștiți, pe îndelete ; în schimb vedeai pe mulți cu sprîncenele ridicate, cu fețe pe care puteai citi : Dar ce-nseamnă toate astea ? Unde vrea s-ajungă ? Dac-ar fi surîs o dată, dac-ar fi clipit din ochi să dea cuvintelor sale aerul unei mistificări artistice, s-ar mai fi putut repara lucrurile, măcar pe jumătate. Dar nimic. Ședea locului, palid, grav. Unii își îndreptară priviri întrebătoare spre mine, neștiind ce trebuia să înțeleagă din toate astea, și ce-aveam eu de spus : poate c-ar fi trebuit să intervin, să dizolv adunarea — dar cu ce pretext ? Toate ar fi fost umilitoare, ar fi însemnat trădarea, jertfirea lui, și simțeam că trebuie să las lucrurile să-și urmeze drumul în speranța că va începe curînd să cînte ceva din opera sa, să ne dea note în locul vorbelor. Niciodată n-am simțit mai puternic avantajul pe care-l are, în fața cuvîntului explicit, muzica : ea spune totul fără să spună nimic, ba chiar lipsa de răspundere a artei în general, o proteguire în fond, în comparație cu goliciunea și cruditatea mărturisirii directe. Dar nu numai că a întrerupe această spovedanie era împotriva sentimentului meu de respect, ci simțeam din tot sufletul nevoia să-l ascult chiar dacă printre cei care auzeau împreună cu mine prea puțini o meritau. „Țineți-vă bine, ascultați le spuneam în gînd celorlalți, pentru că doar ca pe semenii lui v-a poftit !"

După un răstimp de gîndire, prietenul începu iar :

— Să nu credeți, iubiți frați și surori, că pentru făgăduință și pentru pecetluirea legămîntului a fost nevoie de-o răspîntie de drumuri în pădure, de mult ocol și de invocări impure ; chiar și sfîntul Toma ne învață că pentru prăbușire nu-i nevoie de cuvinte ca să invoci, ci-i de ajuns un simplu fapt, chiar fără a rosti formule de supunere. Pentru că n-a fost decît un fluture, o gîză bălțată, Hetaera Esmeralda, ea m-a vrăjit, printr-o simplă atingere, vrăjitoare albă ca laptele, și m-am dus după ea în umbra frunzișului, în amurg, umbră căreia îi e dragă goliciunea-i străvezie, și-acolo am prins-o, petală de floare purtată-n zbor pe-o adiere, am prins-o și ne-am drăgostit, nesocotind fereala ei — așa s-a întîmplat. Pentru

că, cum m-a fermecat și m-a și vrăjit și mi-a iertat în iubire — așa am fost inițiat și așa a fost legat legămîntul.

Am tresărit, pentru că din public a răzbit o voce — a poetului Daniel Zur Höhe, în haina lui de pastor, dînd din picior și bocănind, rostind sentențios :

— E frumos. E plin de frumusețe. Foarte bine, foarte bine, da da, se poate spune !

Cîțiva au sîsîit. Și eu m-am întors, nemulțumit către el, cu toate că în taină îi eram recunoscător pentru vorbele sale. Erau destul de stupide, e-adevărat, dar deplasau cele auzite, le punea sub un alt punct de vedere, anume sub cel estetic, care, oricît ar fi fost de nelalocul lui și oricît m-ar fi iritat, crea, îmi crea chiar mie, un oarecare sentiment de liniștire. Am avut un moment impresia că printre cei prezenți ar fi circulat un „ah !", ca un fel de ușurare, și o cucoană, doamna Radbruch, soția editorului, s-a simțit încurajată de cuvintele lui Zur Höhe să exclame :

— Ai zice că asculți poezie.

Nu s-a zis multă vreme ; oricît de oportun oferită, interpretarea estetică nu putea rezista, n-avea nimic comun cu bazaconiile prăpăstioase ale poetului Zur Höhe despre obediență, violență, sînge și jefuirea omenirii ; aici era gravitate sobră, rece, cruntă, era adevărul, spovedania unui om în culmea disperării, care-și chemase semenii s-o asculte — gest, oricum, de încredere fantastică, pentru că semenii nu-s sortiți și nici făcuți să primească atari adevăruri altfel decît cu o rece oroare și, cînd nu s-a mai putut crede că poate fi vorba de o ficțiune poetică, să rostească apoi o sentință unanimă.

N-aveai de loc impresia că întreruperile răzbiseră pînă la amfitrionul nostru. Felul cum rămînea pe gînduri cînd se întîmpla să se oprească din homelia lui arăta că e vădit inaccesibil la ele.

— Remarcați numai, osebit de respectați și dragi prieteni, reluă el firul, că aveți în fața voastră un om părăsit de Dumnezeu, un deznădăjduit, al cărui cadavru nu-i sortit să zacă într-un loc sfințit, alături de creștini morți în credință, ci zvîrlit în groapa de stîrvuri, alături de hoituri de vite. Pe năsălie, vă spun vouă dinainte, îl veți găsi totdeauna cu fața-n jos, și de l-ați răsuci de zece ori, tot sucit îl veți găsi. Pentru că, mult înainte de a fi mîngîiat fluturele otrăvit, sufletul meu, în mîndria și trufia lui, apucase pe drumul către Satana, și am urmat ce-mi era scris, deoarece din tinerețe năzuiam către el, și omul, trebuie să știți, e făcut, e predestinat pentru fericire sau pentru infern, iar eu pentru infern am fost născut. De aceea mi-am hrănit aroganța cu zahăr studiind teologia la Halle, la școli înalte, dar nu de dragul Domnului, ci

din pricina Celuilalt, și învățătura mea în ale dumnezeirii era începutul legămîntului, era un pas mascat, nu spre cele sfinte ci spre marele *religiosus*. Iar cine vrea să se ducă la diavol nu se lasă nici împiedicat, nici oprit, și n-a fost decît un pas de făcut, de la Facultatea celor divine pînă dincolo, la Leipzig și la muzică, căreia m-am consacrat cu totul și cu totul, cu *figuris, characteribus, formis coniurationum* și cum s-or mai fi chemînd incantațiile și celelalte vrăji.

Și-așa, inima mea disperată mi-a jucat festa. Aveam minte isteață și daruri primite de sus, ce le-aș fi putut folosi cu cinste și modestie, dar simțeam prea bine : trăim o vreme în care cu cinste și credință sobră nu poți dura o operă mare, nu mai poți face artă fără sprijinul diavolului și fără să-ți pîlpîie focul iadului sub cazan... Da, și iarăși da, scumpii mei, că arta s-a împotmolit, c-a ajuns povară și că ea însăși se hulește, că toate astea prea sînt greu de dus și că bietul om, făptură a lui Dumnezeu, nu mai știe, în mizeria lui, încotro s-o apuce, astea-s, fără doar și poate, vina timpului. Dar dacă cineva și-l poftește pe diavol musafir, ca să-l scoată el din împotmoleală la lumină, își împovărează sufletul și-ncarcă povara timpului pe grumazul său, ajunge-un blestemat. Căci stă scris : Fiți treji și vegheați ! Dar unora treaba asta nu le place și, în loc să se îngrijească cu înțelepciune de cele ce-s de nevoie pe pămînt, ca să meargă lucrurile mai bine, și cu chibzuință să se străduiască și ei ca să se așeze între oameni o atare orînduire, ca din nou să fie viață în care să rodească frumusețe și să i se pregătească loc în care ea să se potrivească cinstit, omul s-apucă de chiul, s-apucă de beție infernală, și-așa își pierde sufletul și-ajunge în groapa de hoituri.

Așadar, iubiți frați și surori ce-mi vreți binele, ăsta-mi fu drumul, și altă treabă și dorință decît necromanția, *carmina, incantatio, veneficium*, sau cu ce fel de cuvinte sau nume li se va mai fi spunînd, n-am avut. Și n-a trecut mult și-am ajuns să stau de vorbă cu El, cu Necuratul, cu Lepădătura ; în odaia din Italia am stat de vorbă pe-ndelete și l-am făcut să-mi spună multe despre calitatea, și bazele, și substanța infernului. Mi-a vîndut și timp, douăzeci și patru de ani lungi să nu-i poți cuprinde cu mintea, și mi-a făgăduit lucruri mari pentru răstimpul ăsta și foc bun sub cazan, să fiu în stare să-mi săvîrșesc opera, cu toate că devenise mai anevoioasă din pricina capului meu, prea lucid și prea sarcastic. Numai că, firește, în schimb trebuia să îndur încă din timpul vieții junghiurile durerii, la fel cum le îndurase micuța sirenă, ce-mi fu surioară și scumpă mireasă, numindu-se Hyphialta. Căci El mi-o aduse în pat să-mi fie femeia cu care să mă culc, și început-am s-o iubesc, mereu mi-era mai dragă, și de venea cu coadă de pește, și

de venea cu picioare de om. Mai ades venea cu coadă, pentru că durerile ce-i înjunghiau picioarele erau mai tari decît pofta, și mult îmi plăcea felul în care trupșorul gingaș se subția în coadă solzoasă. Dar încîntare mai mare-mi dădea făptura curat omenească și voluptatea mi-era mai deplină cînd venea cu picioare de om.

După aceste cuvinte se produse o neliniște printre cei prezenți. Bătrînii Schlaginhaufen se ridicaseră de la masa noastră și, fără să privească nici la dreapta nici la stînga, pe vîrful picioarelor, soțul sprijinindu-și consoarta de cot, se strecurară printre scaune pînă la ușă și ieșiră. Nu trecură nici două minute și se auzi din curte larmă mare — pufăia motorul automobilului lor — și lumea înțelese că plecaseră.

Pentru mulți era o treabă supărătoare, se vedeau lipsiți de un vehicul care să-i ducă înapoi la gară. Dar nu s-a observat printre oaspeți, nici o tendință de a-i imita. Ședeau toți fascinați și cînd afară se lăsă liniște, răsună glasul peremptoriu al lui Zur Höhe :

— Frumos ! O, da, desigur, e frumos !

Și eu eram tocmai pe cale să deschid gura, să-mi rog prietenul să pună capăt introducerii și să ne cînte ceva din opera sa, cînd el, indiferent cu totul la incident, continuă :

— Între timp Hyphialta rămase grea și-mi dărui un fiu de-mi rămase sufletul la el, un băiețel ca un sfînt, minunat cum nu s-a mai văzut, parc-ar fi fost din altă țară, din alt neam. Dar copilul era făcut din carne și sînge, și cum învoiala era că nu-mi e îngăduit să iubesc făptura omenească, mi l-a ucis fără milă, slujindu-se pentru asta de chiar ochii mei. Pentru că voi trebuia să știți, desigur, că atunci cînd un suflet e-mpins cu putere la Rău, capătă-n privire venin ca de viperă, cu osebire otrăvitor la copii. Și așa, în luna lui august mi-am pierdut copilașul cu gurița lui numai vorbe scumpe, deși gîndisem c-asemenea gingășie mi-era îngăduită. Mai gîndisem, încă dinainte, că mie, călugăr diavolesc, îngăduit mi-era să iubesc ființă de carne și sînge, de nu era femeie, ci unul ce se străduise fără margini să dobîndească tutuitul meu. De aceea trebuit-a să-l ucid, și l-am trimis la moarte după cum am fost silit și mi s-a poruncit. Băgase seama, acel *magisterulus* [1], că-mi pusesem în gînd să-nchei căsătorie, și fu plin de mînie pentru că în căsnicie vedea lepădare de El, uneltire pentru împăcare cu cel sfînt. De aceea mă sili să folosesc tocmai această intenție

[1] Maestoraș (lat.).

a mea ca să-l ucid pe cel ce credea în mine, și mărturisesc c-așa cum stau azi în fața voastră a tuturor stau și ca ucigaș.

La vorbele astea un alt grup de oaspeți părăsi odaia, și-anume: măruntul Helmut Institoris, protestînd în tăcere, alb la față, mușcîndu-și buza de jos, și prietenii lui, pictorul lustruit Nottebohm și preaburgheza lui nevastă, cea cu piept proemiment, căreia-i ziceam „sînul matern". Și ei au plecat în tăcere. Dar pesemne că afară nu și-au mai ținut gura ; la cîteva clipe după ieșirea lor a intrat încet Frau Schweigestill, cu șorț, cu părul cărunt și lins, și a rămas în picioare lîngă ușă, cu mîinile împreunate. L-a auzit și ea pe Adrian spunînd :

— Dar, prieteni, atît cît eram de păcătos, ucigaș, dușman al omului, dedat la desfătări cu diavolul, de muncit totdeauna am muncit, fără să țin seama de nimic, am creat fără hodină (din nou păru că-și dă seama și se corectă zicînd „odihnă", dar se întoarse la „hodină"), fără somn, am trudit ca să făptuiesc opere grele, după cuvîntul Apostolului : „Cine lucruri grele cată, greu îi va veni !" Pentru că așa cum Domnul nu face lucruri mari cu noi fără să ne ungă, asemenea nici Celălalt. El n-a făcut decît să ferească rușinea și batjocura spiritului din calea operei mele și să-nlăture piedicile vremii, dar tot restul singur a trebuit să-l fac, chiar dac-am avut parte de stranii inspirații. Adeseori se întîmpla s-aud sunet suav de instrument : orgă sau pozitiv, apoi harfă, lăute, viori, tromboane, flaute, corni răsuciți, fluiere pitice, fiecare au cîte patru voci, încît aș fi putut crede că-s în ceruri de n-aș fi știut că-i altminteri. Multe din ele le-am notat. Adesea apăreau anumiți copii la mine în odaie, băieți și fete, și-mi cîntau un motet după note, zîmbindu-și cu un aer strengăresc, șiret, ciudat, și schimbînd priviri între ei. Erau copii drăguți. Cîteodată li se zburlea părul ca de un suflu cald, și ei și-l netezeau cu mînuțele lor frumoase, cu gropițe și cu pietre de rubin. Din nări le ieșeau cîteodată viermișori galbeni care li se tîrau pînă pe piept, apoi dispăreau...

Cuvintele acestea fură și ele semnul de plecare pentru cîțiva : savanții Unruhe, Vogeler și Holzschuher ieșiră apăsîndu-și tîmplele cu rădăcina palmelor. Sixtus Kridwiss însă, în casa căruia aveau loc discuțiile lor, rămase la locul său, arătîndu-se foarte interesat și, ținînd seama de cîți plecaseră, tot mai rămîneau vreo douăzeci, chiar dacă mulți dintre ei în picioare și, după toate aparențele, gata să fugă. Leo Zink, cu răutatea pe față, sta cu sprîncenele ridicate, în așteptare, și exclama :

— Cristoase, ie-te ! întocmai cum obișnuia cînd trebuia să judece tabloul altuia.

În jurul lui Leverkühn se grămădiseră, toate cu aceleași intenții protectoare, cîteva femei : Kunigunde Rosenstiel, Meta Nackedey și Jeanette Scheurl, toate trei. Else Schweigestill rămăsese la distanță.

Și auzirăm :

— Și Necuratul s-a ținut cu credință și tărie de cuvîntul său, douăzeci și patru de ani ; totul e gata, pînă la cel din urmă lucru ; le-am desăvîrșit prin omor și desfrîu, și, poate, ce a făptuit Răul Mila să îndrepte — nu știu. S-ar putea ca Domnului să i se pară, să vadă că eu nu m-am ferit de greu și am trudit din toate puterile... poate, poate că mi se va lua în seamă, că mi se va socoti spre bine faptul că n-am silit cu îndărătnicie să duc totul la bun sfîrșit — nu știu, n-am curajul să nădăjduiesc. Păcatul meu e mai mare decît unul ce-ar putea fi iertat, iar eu l-am făcut și mai mare, l-am dus la culme, pentru că în capul meu speculam, mergeam cu gîndul pînă acolo încît socoteam că o necredință — chiar copleșită sub povara căinței — necredință în posibilitatea de îndurare și iertare, ar putea fi, pentru bunătatea eternă, tot ce-i mai ispititor, însă acum îmi dau seama că o socoteală atît de nerușinată face îndurarea absolut cu neputință. Pornind de aici, am mers mai departe cu speculatul și am chibzuit că cea mai de pe urmă ticăloșie ar trebui să fie cel mai puternic imbold bunătății, întru a-și dovedi nețărmurirea ei. Și așa mai departe, încît am ajuns la un fel de nelegiuită întrecere cu bunătatea de colo de sus, care dintre ele ar fi mai inepuizabilă, eu sau speculatul meu — așa că, vedeți și voi, sînt osîndit, pierdut, pentru mine nu mai poate fi îndurare, toată cîtă-ar mai fi am spulberat-o dinainte, prin speculații.

Cum însă timpul cumpărat și plătit cu sufletul meu s-a scurs, v-am chemat, dragi frați și surori ce mi-ați vrut binele, v-am chemat, zic, la mine, înaintea sfîrșitului, pentru că n-am vrut să v-ascund moartea mea spirituală. Vă mai rog, ca după aceea, să vă gîndiți la mine cu bunătate, iar pe alții, de cumva uitat-am să-i poftesc, frățește salutați-i din partea mea, și nimeni nimic să nu-mi luați în nume de rău. Toate astea spuse și aflate, vă voi cînta, întru despărțire, cîte ceva din cele făurite după ce-am ascultat fermecătorul instrument al Satanei, lucruri cîntate, în parte, și de copilașii zîmbitori.

Se ridică, palid ca moartea.

— Omul acesta, rupse tăcerea glasul clar, chiar dacă astmatic, al savantului doctor Kranich, omul acesta e nebun. De mult nu mai poate exista nici o îndoială, și e regretabil că în cercul nostru știința alienației mintale nu e reprezentată. Eu, ca numismat, mă simt aici cu totul incompetent.

Și spunînd acestea, ieși.

Leverkühn, înconjurat de cele trei femei, de Schildknapp, Helene și de mine, se așezase la pian și cu mîna dreaptă netezea foile partiturii. Vedeam lacrimile alunecîndu-i pe obraji și picurînd pe clapele pe care, așa ude cum erau, atacă acorduri puternic disonante. Deschise gura, parc-ar fi vrut să cînte ceva, dar nu se auzi decît o tînguire, rămasă pentru totdeauna în urechi ; aplecat peste instrument, își întinse brațele ca și cum am fi vrut să-l îmbrățișeze și, deodată, ca izbit, se prăbuși la pămînt, lîngă scaun.

Frau Schweigestill, care stătuse totuși ceva mai departe, ajunse lîngă el mai repede decît noi ; nu știu de ce, șovăisem o clipă înainte de a ne repezi. Ea înalță capul sărmanului leșinat în brațele-i materne și, ținîndu-i pieptul la pieptul ei, strigă într-o parte, în odaie, către cei ce mai stăteau cu gura căscată :

— Hai, ștergeți-o de-aici, cu toții ! N-aveți nici un pic de-nțelegere-n voi, tîrgoveți ce sînteți, și-aici, de-nțelegere-i nevoie ! Vorbea de milă cerească, bietul om, și nu știu zău, dacă-i de-ajuns. De-nțelegere-omenească, credeți-mă pe mine, asta-i de-ajuns oricînd !

Epilog

S-a săvîrșit. Un bătrîn gîrbov, aproape frînt de ororile vremilor în care a scris și de cele care au făcut obiectul scrisului său, privește, cu o satisfacție dubioasă, la teancurile de hîrtie însuflețită, opera sîrguinței sale, creația acestor ani încărcați de amintiri, dar și de evenimente. Am dus la capăt o muncă pentru care eu, după firea mea, nu eram omul potrivit, nu eram născut pentru ea, dar mă chemau iubirea, credința și calitatea mea de martor ocular. Cît pot acestea da, cît poate face devotamentul, s-a făcut — trebuie să mă mulțumesc cu atît.

Cînd am început să aștern pe hîrtie aceste amintiri, biografia lui Adrian Leverkühn, nu exista, atît din cauza autorului, cît și din cauza artei eroului, nici cea mai mică perspectivă de publicare. Dar acum, cînd monstruoasa ticăloșie națională, ce strîngea atunci în tentaculele sale continentul și mai mult decît continentul, și-a băut pînă și drojdia orgiilor sale, cînd matadorii ei își pun medicii să-i otrăvească, să toarne benzină peste ei și să le dea foc, ca să nu mai rămînă de pe urma lor absolut nimic — acum, zic, a devenit posibil să te gîndești la publicarea acestei opere de devotament. Dar Germania, din voia acelor mișei, a fost distrusă pînă-n temelii, și încă în asemenea hal încît nu cutezi să speri că va mai fi atît de curînd capabilă de vreo activitate legată de cultură, măcar de tipărirea unei cărți, așa că uneori m-am gîndit, într-adevăr, la căile și mijloacele ce-ar putea fi folosite pentru ca aceste file să ajungă în America, spre a fi puse acolo pentru prima oară sub ochii publicului, în traducere engleză. Cred că asta n-ar fi displăcut cu totul dispărutului meu prieten. Desigur, te duce gîndul la impresia de „esențialmente străin“ ce-o va trezi această carte în climatul cultural de acolo, la perspectiva descurajantă că traducerea în englezește, cel puțin a anumitor părți specific și radical germane, se va dovedi imposibilă.

Mai prevăd o anume senzație de gol ce va pune stăpînire pe mine după ce voi fi descris, în cîteva cuvinte, sfîrșitul vieții marelui compozitor și voi trage ultima linie sub manuscrisul meu. Munca la acest manuscris, tulburătoare și mistuitoare cum a fost, îmi va lipsi, pentru că această continuă îndeplinire a datoriei mi-a dat posibilitatea să străbat în șir ani ce-ar fi fost mult mai greu de suportat în inactivitate, și zadarnic caut acum în jurul meu o îndeletnicire cu care s-o înlocuiesc. E-adevărat : cauzele ce-au determinat plecarea mea din învățămînt, acum unsprezece ani, se năruie în tunetele istoriei. Germania e liberă, în măsura în care o țară nimicită și pusă sub interdicție mai poate fi numită liberă, și ar fi posibil ca în curînd să nu mai stea nimic în calea reintegrării mele în corpul didactic. Monseniorul Hinterpförtner a făcut chiar, ca din întîmplare, unele aluzii în acest sens. Avea-voi oare iarăși de inițiat elevii ultimei clase de liceu în ideile de cultură umanistă în care respectul zeităților adîncului se amalgamează cu cultul moral al rațiunii și clarității olimpiene într-o pietate *unică* ? Vai, teamă mi-e că în acest deceniu sălbăticit s-a ridicat o generație ce înțelege limba mea tot atît de puțin cît eu pe a ei, teamă mi-e că tineretul țării mele mi-a devenit prea străin ca să-i mai pot fi profesor — și mai mult încă : Germania însăși, nefericita, mi-e străină, cît se poate de străină tocmai prin aceea că eu, conștient de sfîrșitu-i groaznic, m-am ținut departe de crimele sale, m-am ascuns în singurătate. Nu sînt oare dator să mă întreb dacă am făcut bine sau nu ? Și iarăși, făcut-am într-adevăr ceva ? M-am legat de un om de seamă, un om chinuit, pînă la moarte, și am povestit viața lui, viață ce n-a încetat niciodată să-mi inspire o teamă plină de afecțiune. Am sentimentul că această fidelitate a mea răscumpără, oarecum, vina de a fi fugit, îngrozit, de vinovăția țării mele.

*

Pietatea îmi interzice să stărui asupra condițiilor în care și-a revenit Adrian, atunci, din leșinul de douăsprezece ore ce a urmat atacului de paralizie, suferit la pian. Nu și-a revenit, ci și-a găsit un nou eu, în realitate învelișul carbonizat al personalității sale, fără nimic comun cu cel ce se numise Adrian Leverkühn. De altfel, la origine, cuvîntul „demență“ n-a însemnat altceva decît această abatere de la eul propriu, această rătăcire de sine.

Spun doar atît că la Pfeiffering n-a rămas. Rüdiger Schildknapp și cu mine ne-am luat greaua îndatorire de a transporta bolnavul, bine pregătit și drogat cu calmante de către doctorul Kürbis pentru această călătorie, la München, în așezămîntul particular de boli nervoase al doctorului von Hösslin, de pe Nymphenburg, unde Adrian a stat trei luni de zile. Din capul locului experimentatul specialist a diagnosticat o boală nervoasă cu evoluție progresivă. În cursul acestei evoluții se va produce o domolire a simptomelor violente și, printr-un tratament adecvat, se va ajunge la faze mai calme, dar numai la atît, alte speranțe nefiind îngăduite. Tocmai această lămurire a fost ceea ce ne-a determinat, pe Schildknapp și pe mine, după oarecare chibzuială, să nu dăm încă de veste mamei,

doamnei Elsbeth Leverkühn, la ferma de la Buchel. Era cert că, aflînd de catastrofa petrecută în viața fiului ei, sărmana va alerga la el, și dacă se putea spera într-o oarecare liniștire, nu era decît omenește să o scutești de zguduitoarele, insuportabilele scene ale tratamentului în așezămîntul de boli mintale, în starea încă neameliorată a copilului ei.

Copilul ei ! Pentru că Adrian Leverkühn asta ajunsese, din nou, și nimic altceva, cînd într-o bună zi — se apropia toamna — bătrîna femeie sosi la Pfeiffering să și-l ia cu ea înapoi în patria lor thuringică, locurile copilăriei lui, cu care de multă vreme cadrul exterior al vieții sale semăna atît de straniu : un copil neputincios, neajutorat ce nu mai păstra amintirea mîndrelor elanuri ale bărbăției, sau, poate, doar una sumbră, ascunsă, îngropată în adîncurile ființei sale, în timp ce se ținea de șorțul mamei, ca pe vremuri, și ea, tot ca pe vremuri, putea — sau trebuia — să-l îngrijească, să-l păzească, să-l mîngîie, să-l certe ca să „fie cuminte". Nimic nu-i mai sfîșietor de dureros, mai lamentabil decît să vezi un spirit temerar, emancipat pînă la trufie, prăbușit în poala mamei, după ce atinsese înălțimi amețitoare. Convingerea mea însă, întemeiată pe impresii indubitabile, e că, oricît ar fi de tragică și de jalnică o asemenea întoarcere, sentimentul acesta matern resimte totuși, o oarecare satisfacție, împăcare, mulțumire. Pentru o mamă, zborul de Icar al eroicului ei fiu, vertiginoasa aventură bărbătească a celui crescut sub privegherea ei, este, în fond, o rătăcire, pe cît de nelegiuită, pe-atît de neînțeleasă ; în inima ei aude și-și ascunde jignirea acelor vorbe austere: „Femeie, ce-am eu de-a face cu tine !" și-l primește înapoi în poală pe cel prăbușit, pe cel nimicit, pe „sărmanul, scumpul copilaș", iertîndu-i totul, gîndind doar că mai bine-ar fi fost să nu se fi despărțit de ea niciodată.

Am motive să cred că în adîncul nopții spirituale a lui Adrian mai dăinuise încă o urmă de oroare în fața acestei blajine înjosiri, o repulsie instinctivă împotriva ei, o rămășiță de mîndrie, pînă cînd cedă în trista satisfacție a confortului pe care un suflet sleit trebuie să-l afle, în cele din urmă, în abdicarea minții. Această revoltă instinctivă, impulsul lui de a fugi de mama sa sînt confirmate, cel puțin în parte, de tentativa de sinucidere comisă, după ce i-am dat să înțeleagă că Elsbeth Leverkühn fusese informată despre indispoziția lui și că s-ar afla în drum spre el. Iată cum s-au petrecut lucrurile :

După un tratament de trei luni de zile în așezămîntul lui von Hösslin, unde n-aveam voie să-mi văd prietenul decît rar, și-atunci numai cîteva minute, se obținuse o oarecare calmare — nu spun ameliorare, spun calmare, ceea ce permise medicului să-și dea asen-

timentul ca tratamentul să fie continuat în particular, în liniștea de la Pfeiffering. Erau și considerațiuni financiare ce pledau în acest sens. Așa că bolnavul se întoarse în mediul său obișnuit. La început a trebuit să mai suporte supravegherea îngrijitorului care-l însoțise la înapoiere. Comportarea sa păru să justifice însă renunțarea și la această precauțiune, așa că din acel moment îngrijirea lui fu din nou cu totul în mîinile oamenilor de la fermă, mai ales în cele ale Elsei Schweigestill care, de cînd Gereon îi adusese în casă o noră voinică (Clementine devenise între timp soția șefului de gară de la Waldshut), locuia numai în aripa bătrînilor și avea răgazul să-și consacre omenia pentru chiriașul ei de-atîția ani, de mult socotit ca un fiu de-o esență superioară. Adrian avea în femeia aceasta o încredere ca în nimeni altul. Pentru el, starea cea mai mulțumitoare — lucru care i se citea pe față — era să șadă mînă-n mînă cu ea, în odaia stareților sau în grădina din spatele casei. Așa l-am găsit și eu cînd m-am dus să-l văd, pentru prima oară, la Pfeiffering. Privirea cu care mă fixă la sosire avea ceva arzător într-însa, rătăcit, și, spre durerea mea, se transformă în mînie posomorîtă. Poate că recunoștea în mine pe tovarășul său de viață lucidă, și nu-i plăcea să i se amintească de ea. Cînd bătrîna îl îndemnă, cu precauțiune, să-mi răspundă cu o vorbă ca lumea, se întunecă și mai mult la față, deveni amenințător, așa că nu-mi rămase decît să plec, cu sufletul îndurerat.

Venise momentul cînd trebuia concepută scrisoarea ce-avea s-o pună pe mama sa în curent cu cele întîmplate, natural, cu toate menajamentele posibile. A o fi amînat mai mult ar fi însemnat să i se știrbească drepturile, și telegrama anunțînd sosirea ei nu se lăsă așteptată nici o zi măcar. Cum am mai spus, i s-a comunicat și lui Adrian sosirea iminentă a mamei, de altfel fără a se obține certitudinea că înțelesese despre ce este vorba. Dar o oră mai tîrziu, cînd îl credeau moțăind, se furișă neobservat din casă și fu ajuns de Gereon cu un argat, la iaz, după ce-și scoase haina și cămașa și intrase, pînă la gît aproape, în apa cu fundul atît de abrupt. Era cît pe ce să dispară cînd argatul se aruncă după el și îl trase la mal. Pe cînd era adus înapoi la fermă, pomeni de mai multe ori de apa iazului, că-i foarte rece, adăugînd că-i greu să te-neci într-o apă în care te-ai scăldat și-ai înotat adeseori. Dar niciodată Adrian nu se scăldase și nu înotase în Klammerweiher, ci numai în iazul de-acasă, în Kuhmulde, pe vremea cînd era copil.

După bănuiala mea, aproape o certitudine, îndărătul acestei tentative eșuate de evadare era tot o idee mistică de mîntuire binecunoscută în teologia mai veche, în aceea a începuturilor pro-

testantismului : anume, presupunerea că acei ce se vînduseră diavolului puteau eventual să-și salveze sufletul „dînd în schimb trupul". Poate că Adrian, între altele, era mînat și de acest gînd în acțiunile lui, și dacă bine s-a făcut că n-a fost lăsat să și-l ducă pînă la capăt, numai Dumnezeu, unul, știe. Nu tot ce se petrece în nebunie trebuie neapărat împiedicat, și datoria de a salva viața omenească n-a fost înfăptuită, aici, decît în folosul mamei — ea fără îndoială că prefera să-și regăsească un fiu iresponsabil decît unul mort.

Sosi, în fine, văduva cu ochi căprui a lui Jonathan Leverkühn, cu părul alb, lins, hotărîtă să-și ia copilul rătăcit înapoi în copilărie. Cînd se revăzură, Adrian rămase îndelung, tremurînd, la pieptul celei căreia îi zicea mamă și *tu*, pe cînd celeilalte, de aici, șezînd acum mai deoparte, îi zicea mamă și *dumneata*, și ea îi vorbea cu o voce încă melodioasă, căreia toată viața îi interzisese să cînte. În timpul călătoriei însă, spre nord, spre Germania centrală, în cursul căreia, din fericire, îngrijitorul cunoscut lui Adrian de la München îi însoțea pe cei doi, se ajunse, fără un motiv aparent, la o izbucnire de mînie a fiului împotriva mamei, un acces furibund la care nimeni nu se așteptase, așa că Frau Leverkühn fu silită să facă restul călătoriei, adică aproape jumătate, într-un alt compartiment și să lase bolnavul singur cu îngrijitorul.

A fost un incident unic. Nu s-a mai repetat niciodată. Chiar la sosirea la Weissenfels, cînd ea se apropiase din nou de el, îi răspunse cu manifestări de afecțiune și bucurie, urmînd-o apoi, acasă, pas cu pas, cel mai docil dintre copii pentru aceea ce se consacră îngrijirii lui cu o abnegație de care numai o mamă e în stare. În casa de la Buchel, unde cîrmuia de asemenea, de ani de zile, o noră, și creșteau și doi nepoți, el locui în aceeași cameră de la etaj unde locuise, ca băiat, cu fratele său mai mare, și acum iar vedea, în locul ulmului, bătrînul tei ale cărui ramuri i se legănau sub fereastră, și, în anotimpul cînd se naște minunatul parfum al florilor lui, dădu semne de receptivitate. Rămînea îndelung, somnolent, liniștit, printre oamenii de la fermă, lăsat în voia lui, la umbra copacului, pe banca rotundă, acolo unde pe vremuri Hanne — femeia de la grajd — cînta canoane cu noi, copiii. Mama avea grijă ca fiul să facă puțin exercițiu fizic și pornea cu el la braț în plimbare, pe cîmpul liniștit. Adrian obișnuia să întindă mîna celor întîlniți în drum, la care gest cel salutat și Frau Leverkühn se priveau cu un semn de îngăduință.

În ce mă privește, l-am revăzut pe prietenul meu drag în 1935, cînd, profesor emerit de-o bucată de vreme, venisem la Buchel să-l felicit — triste felicitări — cu prilejul împlinirii a cincizeci de ani.

Teiul era în floare, el ședea la umbra lui. Mărturisesc că-mi tremurau picioarele cînd m-am apropiat, împreună cu mama sa, cu un buchet de flori în mînă. Aveam impresia că se făcuse mai mic, poate și din cauză că ședea puțin aplecat într-o parte ; ridică spre mine o față suptă, un chip de *Ecce homo* cu toată culoarea sănătoasă de om trăind la țară, cu gura dureros deschisă, privindu-mă cu ochi fără privire. Dacă ultima oară, la Pfeiffering, nu voise să mă recunoască, acuma nu mai era nici o îndoială că apariția mea, cu toate încercările mamei sale, nu-i mai amintea de nimic. Din cuvintele mele referitoare la însemnătatea zilei, la rostul venirii mele, părea să nu înțeleagă nimic. Numai florile i-au trezit o clipă interesul, apoi le-a lăsat deoparte, uitate.

L-am mai văzut o dată, în 1939, după cucerirea Poloniei, un an înainte de moartea sa, pe care maică-sa a mai apucat-o, octogenară. Bătrîna m-a condus pe scară, sus, în odaia lui, pătrunzînd înăuntru cu încurajarea : „Intră, n-o să bage de seamă !" în timp ce eu, profund mișcat, rămăsesem în pragul ușii. În fundul odăii, pe un șezlong, cu picioarele îndreptate spre mine, astfel că-i puteam vedea fața, ședea acoperit cu o cuvertură subțire de lînă cel ce fusese odată Adrian Leverkühn și a cărui nemurire poartă acum același nume. Mîinile lui albe, a căror formă mi-a plăcut dintotdeauna, erau încrucișate pe piept, ca la figurile funerare din evul mediu. Barba, mai căruntă, accentua trăsăturile prelungi ale feței, încît acum asemănarea cu un chip de nobil al lui El Greco era izbitoare. Ce joc și ce batjocură a naturii, să realizeze imaginea supremei spiritualități acolo unde spiritul dispăruse cu totul ! Ochii erau cufundați adînc în orbite, sprîncenele deveniseră mai stufoase, și de sub ele se îndreptă spre mine fantoma unei priviri de-o indicibilă gravitate, atît de scormonitoare, încît părea o amenințare, mă cutremură, dar după o secundă se frînse, ochii i se rotiră în sus, acoperiți, în parte de pleoape, rătăcind necontenit, încoace și-ncolo. N-am fost în stare să urmez îmbierile repetate ale mamei, de a mă apropia, ci am plecat în lacrimi.

La 25 august 1940 am primit, aici, la Freising, știrea că se stinsese și ultima licărire din viața ce dăduse vieții mele conținutul ei esențial, în iubire și efort, în spaimă și mîndrie. În fața mormîntului deschis din micul cimitir de la Oberweiler erau alături de mine, în afară de rude, Jeanette Scheurl, Rüdiger Schildknapp, Kunigunde Rosenstiel și Meta Nackedey, și mai era o străină, de nerecunoscut sub vălurile dese ; cînd începu să se audă țărîna căzînd pe coșciug, ea dispăruse.

Germania, cu roșul ofticii în obraji, se clătina ametită pe culmile triumfurilor sale sălbatice, pe cale de a cuceri lumea mulțu-

mită unui pact semnat cu sîngele ei, pe care era hotărîtă să-l țină. Astăzi se prăbușește, sugrumată de demoni, acoperindu-și un ochi cu palma, iar cu celălalt privind, rătăcită, ororile, rostogolindu-se din deznădejde-n deznădejde. Cînd va ajunge oare în fundul abisului ? Cînd oare, din paroxismul unei disperări fără scăpare, vor miji — miracol incredibil — zorile speranței ? Un om însingurat își împreunează mîinile și rostește : Fie-i Domnului milă de sărmanele voastre suflete, prietenul meu, patria mea.

FINE

Cred că nu e inutil să informez pe cititor că genul de compoziție expus în capitolul XXII, numit dodecafonic sau serial, este în realitate proprietatea spirituală a unui compozitor și teoretician contemporan, Arnold Schönberg, și a fost atribuit de mine, într-un context ideal, unui personaj fictiv, eroul tragic al romanului meu. De fapt, pasajele din această carte cuprinzînd teorie muzicală datorează numeroase amănunte lucrării T r a t a t d e a r m o n i e *a lui Schönberg.*

Thomas Mann

CUM AM SCRIS DOCTOR FAUSTUS

Romanul unui roman

1949

Cu toate că orice operă poetică trebuie, atunci cînd apare, să se bizuie pe ea însăşi şi prin ea însăşi să se impună — de aceea la nici una din lucrările mele n-am scris nici prefaţă, nici epilog şi nici criticilor justificări nu mi-a plăcut să dau — există totuşi opere care, pe măsură ce alunecă în trecut, pierd din influenţă, şi asta cu atît mai mult cu cît contribuţia lor la răspîndirea culturii patriei a fost mai mare, ca o mamă pe care fetele ei frumoase o pune lesne în umbră. De aceea se cuvine să li se constituie o valoare istorică, vorbind despre geneza lor cu oameni binevoitori şi pricepuţi.

GOETHE, Poezie şi Adevăr

I

Note din jurnalul meu pe 1945 îmi arată că la 22 decembrie al acelui an corespondentul din Los Angeles al lui *Time Magazine* venise pînă la mine (faci o oră cu mașina din Down-Town pînă la vila noastră) anume ca să-mi ceară socoteală pentru o profeție pe care o făcusem cu un deceniu și jumătate în urmă și care întîrzia să se împlinească. La sfîrșitul unei *Schițe autobiografice*, scrisă pe-atunci și tradusă și în englezește, îmi exprimasem, mai mult în glumă, bazat pe credința în anumite simetrii și potriviri de numere din viața mea, presupunerea, destul de precisă, că în anul 1945, septuagenar, la aceeași vîrstă ca și mama, voi trece în lumea drepților. Or, spunea corespondentul, anul stabilit de mine era ca și trecut și eu nu mă ținusem de cuvînt. Cum voi justifica în fața opiniei publice faptul că eram încă în viață ?

Răspunsul nu i-a plăcut soției mele, cu atît mai puțin cu cît de multă vreme era tare îngrijorată de sănătatea mea. A încercat să mă întrerupă, să protesteze, să contrazică unele declarații smulse de către interlocutor, de care o cruțasem pînă atunci. Cu împlinirea profețiilor, spuneam eu, s-ar petrece un lucru cam ciudat ; uneori nu se confirmă chiar cuvînt cu cuvînt, ci numai în linii mari, ca semnificație, într-o formă, desigur, vagă, discutabilă, dar nu mai puțin evidentă. Mai existau și elemente de substituire. Cert, pasiunea mea pentru ordine nu fusese suficientă pentru a-mi grăbi moartea. Dar, după cum vedea și vizitatorul, în anul pe care-l stabilisem pentru asta, viața mea — biologic vorbind — ajunsese totuși la un nivel atît de scăzut cum nu mai cunoscusem. Speram ca după această depresiune forțele mele vitale să-și revină, să reia o curbă ascendentă ; dar pentru confirmarea darurilor profetice starea mea actuală mi-era perfect suficientă, și mi-ar fi fost foarte agreabil dacă și el și stimabila lui gazetă s-ar declara satisfăcuți cu atît.

La data aceea, trei luni mă mai despărțeau de clipa cînd depresiunea biologică la care mă referisem avea să atingă punctul său maxim, o boală foarte gravă, necesitînd o intervenție chirurgicală, întrerupîndu-mi pentru luni de zile regimul de viață obișnuit, ceea ce mi-a pus organismul la o încercare de rezistență tardivă, cu totul neașteptată sub această formă. Menționez faptul numai deoarece

mi se pare că scoate în evidență o divergență ciudată între vitalitatea biologică și cea cerebrală. Perioadele de euforie fizică și de sănătate, de calm trupesc în care calci cu pasul apăsat, nu sînt obligatoriu cele mai fecunde. Capitolele cele mai izbutite din *Lotte la Weimar* le-am scris în chinurile — indescriptibile pentru unul care n-a trecut prin ele — produse de o sciatică infecțioasă care a ținut o jumătate de an, dureri înnebunitoare cum nu mai pomenisem toată viața și de care zadarnic încercam, zi și noapte, să scap, căutînd poziția de stat cea mai bună. Ea nu există. După nopți de a căror repetare să mă ferească Dumnezeu, micul dejun aducea de obicei o oarecare domolire a nervului meu inflamat ca o văpaie și, așezîndu-mă la masa de scris, în cine știe ce poziție contorsionată, înfăptuiam apoi *unio mystica* [1], cu Ea, cu „steaua superbei elevații". Oricum, sciatica nu e o boală care să ajungă prea aproape de izvoarele vieții și, cu toate chinurile, nu trebuie luată prea în serios. Dimpotrivă, timpul despre care vorbesc, și care după profețiile proprii trebuia să-mi aducă moartea, a fost realmente o perioadă de lent și progresiv declin al forțelor mele vitale, o incontestabilă „diminuare" biologică. Dar tocmai de ea se leagă geneza unei opere care din clipa primelor sale manifestări a vădit o stranie forță de radiere.

Ar fi arbitrar să vrei să vezi în diminuarea forței vitale originea și condiția unei creații care a înglobat în sine substanța unei vieți întregi, o viață întreagă sintetizată, condensată într-o unitate, parte involuntar, parte într-un efort conștient, și care din cauza aceasta se vede obligată să dovedească un anumit potențial vital. Ar fi lesne de inversat legea cauzei și a efectului și de pus îmbolnăvirea mea în sarcina operei, care m-a măcinat ca nici o alta și mi-a solicitat și cele mai intime forțe. Observatori binevoitori ai vieții mele așa au judecat lucrurile, și cînd mi-au văzut starea îngrijorătoare n-au ezitat să afirme : „Cartea-i de vină !" Și nu le dădeam dreptate ? E o vorbă mare, că „cine-și dăruie viața, și-o va cîștiga" — vorbă cu tot atîta drept de cetățenie în sfera artei și a poeziei cît și în cea a religiei. Niciodată sacrificiul vieții n-a fost făcut din lipsă de vitalitate, și dacă cineva, la șaptezeci de ani — caz fenomenal ! — se apucă să scrie cartea sa cea mai „teribilă" aceasta nu e un semn ce trădează tocmai o asemenea carență. Nici graba cu care, spre hazul doctorilor și purtînd o cicatrice de la piept pînă pe spinare, m-am refăcut după operație ca să pot termina isprava asta n-a fost un semn de-așa ceva . . .

[1] Unirea mistică (lat.).

Dar voi încerca să reconstitui, pentru mine și prietenii mei, povestea lui *Faustus*, străbătută cum e de tensiunea și tumultul evenimentelor exterioare, cu ajutorul succintelor mele note zilnice din acea vreme.

II

În noiembrie 1942 o călătorie în răsăritul continentului temporiza încheierea romanului *Iosif, sprijinul familiei*, către care, în vacarmul luptelor pentru Stalingradul numai foc și fum, mă străduisem săptămînile precedente. Excursia, în care aveam cu mine manuscrisul unei conferințe despre tetralogia aproape terminată, m-a purtat prin Chicago, la Washington și New York și a fost bogată în întîlniri, ceremonii, manifestări, dîndu-mi, între altele, prilejul să revăd Princetonul și chipurile prietenilor din vremea aceea : Frank Aydelott, Einstein, Christian Gauss, Helen Lowe-Porter, Hans Rastede de la Lawrenceville School și cercul lui, Erich von Kahler, Hermann Broch și alții. Zilele de la Chicago au stat sub semnul războiului din Africa, al știrilor emoționante despre pătrunderea trupelor germane în Franța neocupată, al protestului lui Pétain, al îmbarcării pentru Tunis a trupelor din Hitler-Corps, al ocupării Corsicei de către italieni și al recuceririi Tobrukului. Citeam în ziare despre măsurile febrile de apărare luate de nemți peste tot unde o debarcare era imaginabilă, despre simptome ale unei treceri a flotei franceze de partea aliaților. Washingtonul pe picior de război a fost pentru mine un spectacol nou și remarcabil. Din nou oaspetele lui Eugène Meyer și al frumoasei sale soții în palatul lor din Crescent Place, priveam uimit la zona puternic militarizată din jurul monumentului lui Lincoln cu barăcile, birourile și podurile sale, și la trenurile încărcate cu material de război care se scurgeau neîntrerupt. Domnea o căldură apăsătoare, zile întîrziate dintr-o *indian summer* [1] tîrzie. La un dineu în casa amfitrionilor mei, la care luau parte și miniștrii Braziliei și Cehoslovaciei cu soțiile lor, a venit vorba despre colaborarea americanilor cu Darlan și problema politicii lor de *expediency* [2]. Opiniile erau împărțite. Eu nu mi-am ascuns aversiunea. După-masă am ascultat discursul la radio al lui Willkie, care toc-

[1] Vară indiană (engl.).
[2] Oportunism (engl.).

mai se întorsese din *One World Tour* [1]. Vestea importantei victorii navale de la insulele Solomon ne-a ridicat moralul.

Spre bucuria mea, organizarea conferinței la *Library of Congress* [2] mi-a prilejuit revederea cu Archibald MacLeish, pe atunci directorul Bibliotecii Statului, și cu soția sa, și am considerat ca o deosebită onoare pentru mine faptul că vicepreședintele Statelor Unite, Wallace, prezentat de MacLeish, a rostit cuvîntul de deschidere. Conferința însăși, împestrițată cu aluzii la actualitate, retransmisă prin difuzoare într-o a doua sală, ticsită și ea, s-a bucurat, după o atît de cuceritoare pregătire a publicului, de o primire mai mult decît călduroasă. Seara s-a încheiat în locuința Mayerilor, cu o recepție la care au participat numeroase personalități, și am stat de preferință în cercul oficioșilor regimului Roosevelt : Wallace și Francis Biddle, procuror general și ministru al justiției, a cărui amabilă soție mi-a spus multe lucruri măgulitoare despre conferința mea. Biddle, cu care fusesem în corespondență în chestiunea restricțiilor aplicate celor în situația de *enemy aliens* [3], în special a emigranților germani, mi-a făcut cunoscută intenția sa de a ridica în scurtă vreme aceste îngrădiri. Tot de la el am aflat că Roosevelt, ale cărui raporturi cu regimul de la Vichy îmi stîrnea — și nu numai mie — îndoieli și neplăcere, pretindea totuși eliberarea antifasciștilor și evreilor deținuți în Africa de Nord.

I-am fost recunoscător amfitrioanei noastre, Agnes Meyer, protectoarea mea de-atîta vreme, mereu activă pe tărîmul literar, politic și social, pentru aranjarea unei întîlniri cu ministrul Elveției, Dr. Bruggmann, și soția sa — o soră a lui Henry Wallace. Schimbul de vederi cu acest înțelept și generos reprezentant al țării care cinci ani de zile ne-a acordat toată ocrotirea a fost pentru mine agreabil și important. Convorbirea a avut ca obiect, desigur, sumbra soartă a Germaniei, situația ei fără ieșire, pentru că orice posibilitate de capitulare părea să fie exclusă. Pentru interlocutorul meu pătrunderea forțelor rusești era de pe acum o certitudine.

Și mai importantă a fost pentru mine întîlnirea cu Maxim Litvinov, pe care gazda noastră îl invitase la un prînz împreună cu încîntătoarea sa soție, de origine engleză. Aceasta, un spirit excepțional de viu, deosebit de dotată și sociabilă, cu un debit verbal facil, a dominat conversația la masă. După aceea însă am avut ocazia să-i exprim ambasadorului admirația mea pentru atitudinea și activitatea sa politică dinaintea războiului, pentru discursurile

[1] Călătoria în jurul lumii (engl.).
[2] Biblioteca Congresului (engl.).
[3] Străini aparținînd țărilor inamice (engl.).

sale la Liga Națiunilor și pentru consecvența cu care a susținut indivizibilitatea păcii. Fusese totdeauna singurul care să spună lucrurilor pe nume, să ajute adevărul — din nefericire, zadarnic. Mi-a mulțumit cu oarecare melancolie. Mi s-a părut că e într-o dispoziție sumbră, amară — ceea ce nu trebuia pus numai în seama îngrozitoarelor încercări, sacrificii și suferințe impuse de război țării sale. Impresia mea era că misiunii sale de mediator între Est și Vest i se puneau toate piedicile posibile și, ceva mai mult, că nu va mai rămîne multă vreme în postul de ambasador la Washington.

În ceasurile pe care obligațiile mondene mi le lăsau libere, încercam să duc mai departe capitolul în curs din *Iosif, sprijinul familiei* — unul dintre ultimele — capitolul binecuvîntării fiilor. Dar ceea ce mă izbește acum și-mi lasă o senzație de mister sînt lecturile cărora mă consacram în cursul acelei călătorii, în tren, la orele de seară, sau de răgaz, și care, contrar obiceiurilor mele de igienă a lecturii, n-aveau nici o legătură cu preocupările mele actuale și nici cu cele imediat previzibile. Erau memoriile lui Igor Stravinsky pe care le citeam „cu creionul" în mînă, adică subliniind pasajele asupra cărora mă gîndeam să revin ; și mai erau două cărți, de mult cunoscute, pe care le reluasem în zilele acelea, tot cu creionul : *Prăbușirea lui Nietzsche* [1] de Podach și amintirile lui Lou Andreas-Salomé despre Nietzsche. „Misticism funest, nepermis, stîrnind adesea milă. «Nefericitul»." Asta-i o însemnare cu creionul în jurnal, dovadă a lecturilor mele. Muzică deci și Nietzsche. N-aș putea da nici o explicație orientării gîndurilor și preocupărilor mele din acel moment.

Într-o zi, la New York, a venit la noi la hotel agentul literar Armin Robinson, ca să-mi supună o ofertă destul de ispititoare : proiectul unei cărți care urma să fie publicată nu numai în englezește, ci și în alte patru-cinci limbi și care avea să poarte titlul *The Ten Commandments* [2]. Ideea avea un caracter moral-polemic. Zece scriitori cu renume mondial trebuia să trateze, în povestiri dramatice, disprețul criminal față de legea morală, față de fiecare din cele zece porunci în parte, iar de la mine dorea un scurt eseu introductiv la această culegere — contra unui onorar de 1 000 dolari. În voiaj ești mai lesne accesibil la asemenea oferte de lucru decît acasă. Am acceptat, și două zile mai tîrziu semnam, în biroul unui avocat — unde am întîlnit pe Sigrid Unset, dispusă și ea să colaboreze — un contract plin de curse și capcane pe care l-am parcurs doar superficial și prin care validam pentru vecii vecilor

[1] *Nietzsches Zusammenbruch.*
[2] Cele zece porunci.

dreptul întreprinzătorului asupra unei lucrări încă inexistente, de a cărei evoluție nici idee n-aveam, și pe care ar fi trebuit s-o iau mult mai în serios. Dacă a cumpăra „mîța-n sac" e ușuratic, a o vinde e și mai puțin recomandabil.

Zguduitorul eveniment de război : scufundarea flotei franceze în apele portului Toulon de către comandant și echipaj, s-a produs în cursul unor zile pline, pentru noi, de concerte, spectacole, invitații, întîlniri cu prieteni, și în care se iveau mereu ocazii pentru lucrări de circumstanță, ce trebuia apoi improvizate. Paginile de obicei destul de calme ale caietului cumpărat încă din Elveția conțin, în acest răstimp, multe nume — figurează acolo, în afară de copiii noștri, Walterii și Werfelii, Max Reinhardt, actorul Karlweis, Martin Gumpert, editorul Landshoff, Fritz von Unruh și soția sa, apoi scumpa noastră Anette Kolb, Erich von Kahler, Molly Shenstone, prietena noastră englezoaică de la Princeton, și colegi americani dintr-o generație mai tînără, cum erau Glenway Westcott, Charles Neider, Christopher Lazare. *Thanksgiving Day* [1] am petrecut-o, împreună cu oaspeți din America de Sud, la vila lui Alfred Knopf de la Whiteplane. În cercul celor de limbă germană se citea din lucrările în pregătire : Kahler ne-a împărtășit unele lucruri extrem de interesante dintr-o istorie spirituală a omenirii care urma să apară sub titlul *Man the Measure* [2] ; am citit și eu capitolul de efect, cel cu profeția, din *Iosif, sprijinul familiei,* și scenele cu pocalul și cu recunoașterea, și am cules semne de încurajare, recompensă și scop al unor asemenea prezentări orale de pasaje mai mult sau mai puțin „sigure" dintr-o operă în lucru, care, oricum, îți fac plăcere. Ceea ce făurești cu grijă dimineți întregi și lungi piere în fața auditorului într-o scurtă oră de lectură ; iluzia improvizației, a textului care izvorăște gata făcut mărește impresia produsă și, cu ajutorul admirației emoționante, sorbi, la rîndul tău, din iluzia că totul e cum nu se poate mai bine.

III

În drum spre casă, înainte de mijlocul lui decembrie, ne-am oprit la San Francisco, la fiul nostru cel mai mic, muzicianul, și la încîntătoarea lui soție, elvețiană de origine, și din nou m-a fermecat albastrul celest al ochilor micului Frido, nepoțelul meu preferat, un copil răpitor ; odată ajuns acasă, am reluat imediat lucrul la capitolul binecuvîntării, după terminarea căruia rămîneau de scris doar moartea lui Iacob și înmormîntarea lui, *Grandioasa expediție,* din Egipt și pînă în țara Canaanului. Anul 1943 împlinise doar cîteva zile pe cînd scriam ultimele rînduri ale celui de-al patrulea roman al lui Iosif, și deci a tetralogiei. Zi memorabilă pentru mine acest 4 ianuarie dar, desigur, nu o zi de bucurie exuberantă. Marea operă narativă, care mă însoțise în toți acești ani de exil, asigurînd unitatea vieții mele, era înfăptuită, era sfîrșită, și eu eram neîmpovărat — într-o stare de ușurare îndoielnică pentru unul care de timpuriu, din zilele *Buddenbrooksului,* trăise cu o povară ce trebuia purtată departe și fără de care aproape că nu știa cum să-și treacă zilele.

Antonio Borgese și soția sa, fiica noastră Elisabeth erau la noi, și, în aceeași seară, în cercul familiei, le-am citit ambele capitole finale. Impresia a fost liniștitoare. S-a băut șampanie. Bruno Frank, informat despre evenimentul zilei, a telefonat ca să mă felicite, cu glas prietenos și emoționat. De ce am fost în zilele următoare „suferind, îngrijorat, agitat, chinuit, obosit", știe numai Dumnezeu, pe seama științei căruia trebuie să lăsăm atîtea. Contribuia poate, la o asemenea stare de spirit, și foenul care sufla vijelios, și unele știri, ca de pildă aceea că naziștii, în cruzimea lor idioată, stăruiau, cu toată intervenția suedeză, să deporteze în Polonia pe văduva lui Max Liebermann, în vîrstă de 83 de ani. Ea s-a otrăvit... Între timp corpuri de armată rusești înaintau spre Rostov, izgonirea nemților din Caucaz era aproape terminată, și Roosevelt, într-un discurs plin de vigoare și de încredere, anunța, în fața noului Congres, debarcarea în Europa.

Am început să pun titluri capitolelor volumului patru, să-l împart în șapte secțiuni principale sau „cărți", și între timp citeam lucruri ca eseul lui Goethe *Israel în pustiu, Moise* al lui Freud, *Pustiul și Țara Făgăduinței,* a unui oarecare Auerbach, și de altfel și *Pentateuhul.* De multă vreme mă întrebam de ce trebuia să contribui la acea carte a celebrităților numai cu un eseu introductiv, de ce nu mai curînd cu un „preludiu la orgă", cum s-a exprimat mai tîrziu Werfel : cu o povestire despre felul în care au fost date cele zece porunci, o nuvelă de pe muntele Sinai, ce îmi stăruia în suflet ca un ecou al epopeii lui *Iosif,* a cărei căldură o mai simțeam încă în mine ; notele și pregătirile în acest scop mi-au cerut doar cîteva zile. Într-o dimineață mi-am scris textul emisiunii la radio amintind a zecea aniversare a instaurării dominației naziste, și a doua zi am început să scriu povestea lui Moise : ajunsesem la

[1] Sărbătoare națională în S.U.A.
[2] Pe măsura omului.

al unsprezecelea capitol al ei cînd, la 11 februarie, ziua în care pentru a zecea oară — era și aniversarea căsătoriei noastre — se împlinea anul pe cînd, cu bagaj puțin, părăsisem Münchenul, fără să bănuim că nu ne vom mai întoarce. În mai puțin de două luni, răsstimp scurt pentru felul meu de lucru, scrisesem aproape fără șterșăturí toată povestirea, și, spre deosebire de meticulozitatea cvasiștiințifică a lui *Iosif*, părea redactată cu dezinvoltură. În timpul lucrului, sau chiar înainte, îi dădusem titlul *Legea*, ceea ce trebuia să însemne nu atît decalogul cît legea morală în general, însăși civilizația omenească. Luasem subiectul foarte în serios, cu toate că partea legendară era tratată sub o formă glumeață și expunerea era impregnată de zeflemea voltaireană, cum nu fusese de loc cazul în povestea lui *Iosif*. Influențat, probabil inconștient, de portretul pe care Heine i-l face lui Moise, am dat eroului meu nu trăsăturile lui Moise făurit de Michelangelo, ci chiar cele ale lui Michelangelo însuși, ca să întruchipez în el artistul aprig lucrînd din greu, cu prețul unor înfrîngeri descurajatoare, cu un material uman rebel. Blestemul final împotriva mizerabililor cărora în zilele noastre li s-a dat puterea de a profana opera sa, tablele legii, a pornit din inimă, și cel puțin deznodămîntul nu mai lasă nici un fel de îndoială asupra sensului polemic al acestei improvizații, de altminteri facile.

De-abia a doua zi am împachetat tot materialul mitologic și orientalistic folosit la *Iosif*, ilustrații, extrase, concepte, și l-am pus deoparte. Cărțile pe care le citisem ca să mă documentez au rămas în rafturile lor, constituind o mică bibliotecă. Masa și sertarele erau goale. Și doar o zi mai tîrziu, la 15 martie ca să fiu precis, apare pentru prima oară în notele mele zilnice abreviația *Dr. Faust*, aproape fără nici o legătură cu nimic. „Revăzut hîrtii vechi în căutare de material pentru *Dr. Faust*". Ce hîrtii ? N-aș putea spune. Dar nota, care a doua zi se repetă, e însoțită de pomenirea unor scrisori către profesorul Arlt de la University of California din Los Angeles și către Mac Leish la Washington, în care cer să mi se împrumute legenda populară a lui Faust și... scrisorile lui Hugo Wolf. Această combinație indică o anumită conturare a unei idei, de multă vreme urmărită, dar destul de nebuloasă încă : după toate aparențele e vorba de *descătușarea*, diabolică și funestă, a unei vocații artistice prin intoxicare — idee embrionară deocamdată, lipsită de orice concretizare, dar indiscutabil dificilă. „Dimineața, cercetat vechi caiete de note", stă scris la 27 ale lunii. „Am reușit să dau peste proiectul în trei rînduri din 1901 al *Doctorului Faust*. Contact cu perioada *Tonio Kröger*, cu zilele de la München, cu proiecte de romane nerealizate, *Îndrăgostiții*, *Maya*, *Revin iubiri trecute* și *prietenii*. Jenă și emoție la revederea acestor suferințe ale tinereții..."

Trecuseră patruzeci și doi de ani de cînd îmi notasem ceva despre pactul unui artist cu diavolul ca temă pentru o eventuală lucrare, și aceste căutări, aceste descoperiri aduc cu sine unele emoții, ca să nu zic răscoliri, care-mi deslușesc foarte limpede cum încă de la început plutea în jurul nucleului tematic, plăpînd și vag, un nimb, un sentiment vital, o învăluitoare atmosferă biografică, care predestinase nuvelei proporții de roman încă înainte de a-mi da eu seama de asta. Emoția intimă accentua atunci pînă la solilocvii laconismul notelor mele... „Abia acum îmi dau seama ce înseamnă să fi rămas fără munca la *Iosif*, problemă care m-a obsedat un deceniu întreg. Abia acum, cînd terminasem epilogul la *Legea*, devenisem conștient de ce era nou și problematic în situația mea. Fusese ușor să lucrez în continuare cu un material acumulat. Voi mai avea oare energia să concep ceva nou ? Capacitatea de a concepe nu se epuizase oare ? Și dacă nu se epuizase — găsi-voi pofta să m-apuc de lucru ? — Vreme posomorîtă, ploioasă, rece. Mă doare capul. Fac schițe și note pentru nuvelă. Ne-am dus la Los Angeles la concert, în loja lui Steinberg, cu cucoanele lui. A cîntat Horowitz *Concertul pentru pian în si bemol major* de Brahms, orchestra : uvertura la *Don Juan* și *Patetica* lui Ceaikovski. «La cererea generală», s-ar fi zis pe vremuri. E însă cea mai bună operă melancolică, a sa, culmea posibilităților sale, și e totdeauna frumos și mișcător să vezi cum un talent, prin cine știe ce concurs de împrejurări, atinge apogeul virtuozității sale. Mi-am amintit atunci cum, cu ani în urmă, la Zürich, Stravinsky, mi-a mărturisit admirația lui pentru Ceaikovski. (Eu îl întrebasem.) — La dirijor, în foaierul artiștilor... Am citit, și m-au înveselit, poveștile din *Gesta Romanorum*, apoi din *Nietzsche și femeile* de Brann și capodopera lui Stevenson : *Dr. Jekyll și domnul Hyde*, cu gîndul numai la Faust, care e încă departe de a căpăta contur. Cu toate că patologicul ar trebui făcut să alunece în fabulă, în legendar, se degajă o oarecare teamă, o neliniște, dificultățile par insurmontabile, și mai intervine și bănuiala că ezit să mă apuc de treabă pentru că am considerat-o, totdeauna, ca fiind *ultima* mea carte."

Recitesc ce-am scris și-mi dau seama că era adevărat. Adevărat în ce privește vîrsta acestei idei greu de definit, a rădăcinilor ei pătrunse adînc în viața mea, și adevărat în sensul că stabilindu-mi un plan de viață care a fost totdeauna un plan de muncă o considerasem din capul locului ca fiind ultima. Cîndva, mai tîrziu, poate c-ar fi de făcut ceva cu asta și, în gînd, îi spuneam *Par-*

sifalul meu. Oricît ar părea de ciudat ca să-și programeze cineva opera de senectute încă din tinerețe — lucrurile așa stăteau ; și o preferință caracteristică, manifestată cu predilecție în unele încercări critice referitoare la opere de bătrînețe, cum era chiar *Parsifal*, sau *Cartea a doua din Faust*, sau ultimul Ibsen, proza tîrzie a lui Stifter, a lui Fontane își au poate unele legături cu acest sentiment.

Întrebarea era dacă sunase ceasul rezolvării acestei probleme, enunțată de-atîta vreme, chiar dacă nepusă la punct. Era evident că acționa un impuls contradictoriu, întărit de presimțirea că în acest „material" e ceva neliniștitor și că o să mă coste sînge, sînge mult ca să-i dau ființă, întărit de ideea nedefinită a unui radicalism de ansamblu în exigențele sale. Acest impuls ar fi putut fi rezumat în formula : „Mai bine întîi altceva !" Acel altceva posibil și care ar fi oferit o amînare substanțială era elaborarea și realizarea fragmentului de roman lăsat baltă încă dinaintea primului război mondial : *Mărturisirile cavalerului de industrie Felix Krull.*

„K. (adică soția mea) pomenește de continuarea lui *Krull*, pe care prietenii au cerut-o de multe ori. Gîndul nu mi-e cu totul străin, dar consider că proiectul, care datează de pe vremurile cînd domina problema artistului-burghez, e perimat și e depășit de *Iosif*. Cu toate acestea, aseară, citind și ascultînd muzică, am simțit ciudat de aproape gîndul reluării, în special sub aspectul unei concepții unitare de viață. Ar fi interesant să-l reiau, după treizeci și doi de ani, de-acolo de unde mă oprisem înainte de *Moartea la Veneția*, de dragul căreia întrerupsesem pe *Krull*. Toată opera și toată munca accesorie înfăptuite de atunci ar căpăta aspectul unei intercalări, de proporțiile unei generații, în activitatea unui om de 36 de ani. Avantajul de a continua să clădești pe o fundație existentă".

Toate astea nu înseamnă decît : „Mai bine întîi altceva !" Și totuși îmi intrase un ghimp în carne, ghimpele curiozității după ceva nou, ceva primejdios. În zilele care urmară am fost abătut de la aceste preocupări. Am avut de făcut lucrări ocazionale, o emisiune pentru Germania, o scrisoare deschisă lui Alexis Tolstoi, contribuție la un schimb de idei ruso-american. A produs emoție moartea subită a lui Heinrich Zimmer, soțul Christianei Hofmannsthal, subtilul indiolog, în a cărui carte excelentă despre mitologia indiană am găsit subiectul pentru *Capete schimbate*. Știri din New York despre mișcarea lui Sforza, Maritain și alții împotriva clubului de capitaliști al lui Coudenhove și a Paneuropei lui reacționare îmi dau de lucru și-mi cer o luare de poziție. Războiul din Africa de Nord, unde Rommel a fost oprit în loc de Montgomery,

e urmărit cu înfrigurare. Dar sosesc cărțile cerute, legenda populară a lui Faust și o întreagă colecție de volume cu scrisorile lui Hugo Wolf, de la Library of Congress, și, în ciuda tuturor „avantajelor" oferite de reluarea lui *Krull*, toate notele zilnice de la finele lui martie și începutul lui aprilie se referă numai la tema *Faust*.

„Extrase din cartea lui Faust. Seara, lecturi din ea. Al doilea bombardament al Berlinului în patruzeci și opt de ore... Extrase din scrisorile lui Wolf. Gînduri, vise, note. Seara, scrisorile lui Wolf către Grohe. Lipsa de discernămînt, umorul nerod, entuziasmul pentru libretele sale proaste de operă, inepțiile despre Dostoievski. Preludii euforice la demența care apoi, ca și la Nietzsche, se manifestă în idei de grandoare, fără să aibă nimic mare. Triste iluzii despre operele sale. Nici o singură vorbă înțeleaptă... Din nou scrisorile. Ce formă ar putea lua romanul ? Spiritul expunerii rămîne problematic. Chiar timpul și locul... Însemnări pe tema *Faust*. După-masă, *Istoria Muzicii* a lui Paul Bekker, dăruită de el în 1927, «pentru citit în tren». Seara, lecturi din același... Bombardamente sistematice și puternice asupra continentului hitlerist. Înaintări ale rușilor în Crimeea. Semne de iminentă debarcare în Europa... Masa de seară la Bruno și Liesl Frank, la Beverly Hills. El ne-a citit excelenta sa nuvelă antinazistă pe tema poruncii a patra. Confidențe referitoare la proiectul *Faust*..."

Cum ? Putusem să și vorbesc despre asta unor prieteni vechi, cînd nici forma, nici acțiunea, nici modul de expunere, ba chiar nici timpul și locul nu erau încă stabilite ? Ce cuvinte voi fi folosit ? În orice caz, era prima oară cînd deschideam gura despre asta — în afară de consultările cu soția mea, care promova Noul în detrimentul Vechiului. De altfel, îmi mergea prost. Deși era vreme bună, cald, o răceală la gît și la trahee îmi dădea de furcă și eram „abătut, nesigur și pesimist în privința capacității mele creatoare în viitor. Și totuși nu trecuse mult de cînd dădusem lucruri ca *Thamar, Buna-Vestire* și jumătatea a doua din *Moise* !... Citesc lucrări despre Nietzsche. Mișcat de o scrisoare a lui Rhode despre el. Noaptea. *Motanul Murr* de Hoffmann. În lucrarea lui Bekker despre arta lui Haydn, găsesc seninătatea în înțelesul de depășire a glumei și seriosului, biruire a realității."

A venit totuși o zi care a adus desfacerea pachetelor cu materialul pentru *Krull*, recitirea lucrărilor pregătitoare — cu un rezultat straniu. A fost „o viziune a afinităților intime cu subiectul lui *Faust* (întemeindu-se pe motivul *solitudinii*, ici tragic-mistic, colo umoristic-criminal) ; totuși, acesta din urmă, *Faust*, îmi pare, în măsura în care concretizarea lui e posibilă, mai potrivit, mai

conform timpurilor, mai presant...“ Talgerul balanței se aplecase. Drama lui Iosif n-avea să fie urmată *deocamdată* de un roman picaresc. Deie Domnul ca acestei opere, profund grave, amenințătoare, învăluită într-un nimb de jertfă, și care avusese mai multă greutate prin exigența și făgăduielile sale, să-i fie îngăduit și un strop de artificiu, de haz, de ironie, de travestire, de glumă rafinată! Însemnările din săptămînile următoare nu mai vorbesc de nimic altceva decît de cufundarea în noul domeniu de activitate, de rememorări, de materiale scoase la iveală, de lucruri accesorii, pentru a da consistență umbrei ce-mi plutea dinaintea ochilor.

„Despre viața și structura orașelor germane din ținutul lui Luther. În plus, medicină și teologie. Tatonări, încercări și un început de sentiment de mai mare siguranță de mișcare în sfera subiectului. Plimbare cu K. pe drumul de munte. Toată ziua, scrisorile lui Luther. M-am apucat de *Ulrich von Hutten* de D. Strauss. Programat studii despre muzică. Am terminat, cu cea mai mare atenție, lucrarea lui Bekker. Ceea ce-mi lipsește încă aproape cu desăvîrșire e stabilirea și conturarea personajelor cărții și umplerea golurilor cu figuri auxiliare expresive. La *Muntele vrăjit*, acestea mi-erau puse la dispoziție de personalul sanatoriului, la *Iosif* de *Biblie*, ale cărei personaje a trebuit să le realizez și să le apropii. Lumea lui *Krull* ar fi putut fi fantasmagorică. Poate fi, pînă la un punct, și aici, dar se cere un realism deplin și multiplu, și pentru asta îmi lipsește o reprezentare vizuală... Trebuie create, într-un fel oarecare, din trecut, din amintiri, imagini, intuiri. Întîi trebuie inventat și stabilit anturajul...“

Am expediat la New York o scrisoare profesorului Tilich de la Union Theological Seminary în care-i cer informații cu privire la organizarea învățămîntului teologic. Am primit, ciudată coincidență, în același timp, o scrisoare a lui Bermann de la editura Fischer, care-mi transmite o propunere suedeză, să scriu o *carte despre Germania*, trecutul și viitorul ei. „Dacă s-ar putea face toate! Dar exigențele vremii, pentru care ea se servește de vorbele oamenilor — în fond tot le împlinim, numai că în alt fel decît ni se cere.“ — Oricum, o scrisoare de la Office of War Information [1] a picat tot în zilele acestea, mulțumindu-mi „pentru articolul despre viitorul Germaniei, care a fost foarte bine primit în Suedia“. Despre ce articol era vorba, nici idee nu mai am.

„Schițat *Lamentarea lui Faust și Zeflemisirea spiritului* (gîndite în formă de simfonie). Notițe, extrase, reflecții și calcule cronologice. Scrisorile lui Luther. Gravurile lui Dürer. *H. Wolf* de

[1] Biroul de Informații de Război.

Ernest Newman, în englezește. Gînduri despre relațiile între subiect și problemele germane, în special izolarea Germaniei în lume. Sînt, în asta, valori simbolice... Lecturi din *Hexenhammer*. Amănunte din tinerețea mea la München. Figura lui Rud. Schwerdtfeger, violonistul din orchestra Zapfenstösser (!)... Trecerea de revistă a personajelor și a numelor patronimice din roman. *Pascal and the Medieval Definition of God* [1], de Nitze...“

Cu astfel de căutări și de studii am intrat în mai 1943, care amestecă impresiile și sentimentele cele mai gingașe și mai duioase cu eforturi, încercări și invenții ce devin dominante în existența mea și absorb toate evenimentele. Copiii de la San Francisco veniseră să stea la noi mai multă vreme „cu amîndoi băieții, care arată sănătoși și voinici. Mișcat ca întotdeauna de ochii frumoși ai lui Frido (cel mare). Înainte de masă am făcut, cu el, o plimbare. A stat la masă cu noi... M-a amuzat mult cel mic, care începe să vorbească.“ Marți, 4 mai: „La prînz, la plimbare cu Fridolin. Cînd s-a terminat, el face: «'turat...». De notat pentru Nepomuk Schneidewein. Seara, *Malleus Maleficarum*... Frido e foarte atașat de mine... După plimbare, dejun cu el la «Miramar»; micuțul a fost tare cuminte.“ — În vremea asta o scrisoare lui Bruno Walter la New York, „nu fără legătură cu obiectul“, adică proiectul de roman și de altfel plină de povești și anecdote din viața petrecută alături de fermecătorul copilaș. Răspunsul lui mărturisea interes și bucurie în ce privește proiectul „romanului unui muzician“, pentru care, spunea el, cu siguranță că eram mai chemat decît oricare altul, și încheia cu ceea ce eu numisem, nu mai știu cu ce sentimente, „o sugestie demnă de reținut“ — anume propunerea ca și Frido să joace un rol în roman — el vedea episodul ca un *allegretto moderato*. — Bunul prieten și strălucit muzician nu bănuia suflul de neomenie care va bîntui sfîrșitul romanului și nici că eu mă voi vedea silit să scriu povestea acestei făpturi dumnezeiești într-un cu totul alt spirit decît într-un *allegretto moderato*.

Se adunase un dosar impresionant de note, dovedind complexitatea proiectului; vreo două sute de jumătăți de coală, mărime oficială, pe care, în dezordine, erau grifonate, încadrate cu sublinieri de la un cap la altul, înghesuite, o grămadă pestriță de amănunte din fel de fel de domenii: lingvistic, geografic, social-politic, teologic, medical, biologic, istoric, muzical. Mergeam mai departe, colaționînd și strîngînd tot ce-mi putea servi la ceva, și sînt aproape bucuros să constat că, deși eram preocupat, stăpînit de o anume idee, spiritul meu rămăsese totuși receptiv la impresii dinafara acestui cerc magic, la impresii din lumea altor preocupări.

[1] Pascal și definiția medievală a lui Dumnezeu.

„În *Nation*, un strălucit articol al lui Henry James despre Dickens, din anul 1864 stă scris odată — cînd avea 24 de ani. Uimitor! Unde există așa ceva în Germania? Cultura critică a Occidentului e infinit superioară... Citit mult din cartea lui Niebuhr *Nature and Destiny of Man*[1]... Pînă după miezul nopții am citit de la un cap la altul minunatul *Cristal de cuarț*[2] a lui Stifter." Dar, pe de altă parte, găsesc și: „*Coal Miner — Strike*[3], criză gravă. Guvernul preia minele. Armata chemată la protecția celor dispuși să lucreze — pe care-i poți număra pe degete... Citit lucruri surprinzătoare despre înfrîngerea rușinoasă a nemților în Africa. Nimic din «pînă la ultima picătură de sînge» a fanatismului nazist... Seara, cu Bruno Frank, despre noul val de greve de aici și despre răspunderea administrației în ce privește această stare de lucruri. Îngrijorare pentru *Home Front*[4] în America... Bombardament masiv al Dortmundului, cu peste o mie de avioane. Toată Europa cuprinsă de febra debarcării. Pregătiri ale organizațiilor clandestine din Franța. Anunțarea grevei generale. Ordin garnizoanelor din Norvegia de a lupta «pînă la ultimul om» — ceea ce nu se întîmplă niciodată. În Africa au fost făcuți 200 000 de prizonieri. Superioritatea cantitativă și calitativă în material explică victoria... Se așteaptă debarcarea în Italia. Se conturează acțiuni contra Sardiniei și Siciliei... Seara, *Love's Labour's Lost*."

Piesa lui Shakespeare face parte din „chestie". E cuprinsă în cercul magic — și în juru-i, tumultul lumii. „La cină Werfelii și Frankii. Discuții despre Nietzsche și mila pe care o provoacă — el și desperarea în general. Îmi propun să-i întîlnesc pe Schönberg și pe Stravinsky... Calcularea raporturilor de timp și de vîrstă în roman, date biografice, nume... Despre Riemenschneider și epoca lui. Procese de asimilare. *Studiul instrumentelor* de Volbach. Note pentru fixarea tipului muzical al lui Leverkühn. Numele lui de botez: Anselm, Andreas sau *Adrian*. Note despre situația de moment a fascismului. Invitație la Werfeli cu soții Schönberg. Am aflat multe de la el despre muzică și felul de viață al compozitorilor, și s-a nimerit bine, pentru că el însuși stăruie în vederea strîngerii relațiilor între familiile noastre... La cină, la noi, Neumanii. Pe cînd cucoanele pregăteau masa (sîntem fără servitoare), i-am expus lui N. planul romanului; a rămas uimit și emoționat."

N-am să uit asta niciodată. Interesul manifestat de acest om devotat, pe care totdeauna l-am prețuit și stimat, și care acum era numai urechi și exclamații, m-a întărit în tot ceea ce prevedeam eu ca bucurii și suferințe făgăduite de opera a cărei idee i-o expusesem succint dar volubil. Poate că ceea ce l-a impresionat mai mult a fost evadarea din dificultățile crizei culturii în pactul cu diavolul, setea de descătușare cu orice preț a unui spirit mîndru amenințat de sterilitate, paralelismul dintre alunecarea euforică în prăbușire și beția fascistă. Încă în drum spre casă a început să-i vorbească soției sale despre confidențele ce i le făcusem.

[1] Natura și destinul omului.
[2] *Bergkristall*.
[3] Greva minerilor.
[4] Frontul intern (engl.).

La 23 mai '43, într-o dimineață de duminică, la două luni și cîteva zile după scoaterea la iveală a acelui vechi carnet de notițe, dată la care și naratorul meu, Serenus Zeitblom, se apuca de lucru, am început să scriu *Doctor Faustus*.

IV

În ce moment am luat hotărîrea să introduc între mine și erou un intermediar, „prietenul", adică să nu povestesc eu însumi viața lui Adrian Leverkühn, ci să pun să fie povestită, prin urmare să nu scriu un roman, ci o biografie cu toate caracteristicile implicate ca atare, nu reiese din notițele de pe vremea aceea. Desigur că a contribuit și amintirea parodiei autobiografice a lui Felix Krull, dar, în afară de asta, măsura era necesară, imperioasă, ca să însenineze puțin sumbrul material și să-mi facă, și mie și cititorului, grozăviile lui mai suportabile. Să faci astfel încît demonicul să străbată cu mijloace prin excelență nedemonice, să încredințezi unui suflet pios, drept, de umanist tandru și sperios, sarcina prezentării era o idee amuzantă în sine și care, într-o anumită măsură, îmi făcea mai ușoară povara, pentru că îmi permitea să transfer în indirect emoția și tot ce era direct, personal, avuabil la temelia neliniștitoarei concepții; s-o fac să se exprime travestită în confuzie, prin mîinile tremurînde ale celui cu spaima în suflet.

Ce cîștigam prin introducerea naratorului era în primul rînd posibilitatea de-a face ca povestirea să se desfășoare pe două planuri cronologice, ca evenimentele care-l zguduiau pe scriitor atunci cînd scria să se împletească polifonic cu cele despre care povestea, vreau să spun că tremuratul mîinii să se explice echivoc prin vibrațiile bombardamentelor îndepărtate și prin spaima grozăviilor lăuntrice, totuși, în fond, fără nici un echivoc..

Faptul că profesorul Zeitblom începe să scrie chiar în ziua în care eu însumi așterneam de fapt primele rînduri pe hîrtie este caracteristic pentru întreaga carte, pentru strania *realitate* de care-i impregnată și care, văzută sub un anumit aspect, constituie un artificiu, strădania oarecum jucăușă de a realiza cu o precizie aproape vexatorie ceva fictiv — biografia și operele lui Leverkühn : dar, sub un altul, e o brutalitate cum eu unul n-am mai pomenit în mecanismul ei fantastic cu care montează date precise, pragmatice, istorice, personale, ba chiar și literare, așa că seamănă aidoma cu „panoramele" pe care le vedeam în copilărie, unde realul și tangibilul erau greu disociabile de iluzoriul perspectivelor pictate. Această tehnică de eșafodare, care mă surprindea și pe mine necontenit, ba îmi trezea chiar bănuieli, face parte integrantă tocmai din concepția, din „ideea" cărții, are ceva comun cu debandada sufletească stranie și licențioasă ce i-a dat naștere, cu un „imediat" transpus, dar și direct, cu un caracter de operație ocultă și de spovedanie, în stare să îndepărteze în general de mine noțiunea unei existențe public cunoscute cîtă vreme o scriam.

Insinuarea printre personajele romanului a unor ființe vii, cărora li se spune de-a dreptul pe nume, și despre care nu mai știi dacă sînt reale sau ireale, e doar un exemplu mărunt ce ilustrează principiul amintit al eșafodajului. Iată, de pildă, împletirea tragediei lui Leverkühn cu aceea a lui Nietzsche, al cărui nume nu apare nicăieri în carte, tocmai pentru că euforicul muzician e pus în locul lui, așa că nici nu trebuie să mai existe ; sau înglobarea, cuvînt cu cuvînt, a aventurii lui Nietzsche într-un bordel din Köln și simptomele bolii lui, sau citatele din *Ecce Homo* [1] puse în gura diavolului — citate pe care e greu să le remarce vreun cititor — sau citatul parțial dintr-un menu de regim găsit într-o scrisoare a lui Nietzsche de la Nisa, sau, de asemenea, citatul greu de observat, la ultima vizită pe care Deussen o face cu buchetul de flori filozofului cu spiritul cufundat în tenebre. Citatul în sine are ceva specific muzical, în pofida aspectului său mecanic care-l caracterizează, dar, în afară de asta, e o realitate transformată în ficțiune, ficțiune ce absoarbe realitatea, un straniu, himeric, fermecător amestec de sfere. Citat e, nu mai este nevoie s-o spun, introducerea prietenei invizibile a lui Ceaikovski, doamna von Meck, sub numele madame de Tolna. Citat e și povestea cu pețitul, imprudența, dar aici camuflată într-o de loc „imprudentă" misiune matrimonială a prietenului la iubită. Cum însă în roman e atît de mult „Nietzsche", atît de mult încît i s-a spus din cauza

[1] Iată omul.

asta că e un roman Nietsche, e natural să se presupună că triunghiul Adrian - Marie Godeau - Rudi Schwerdtfeger e o aluzie la cererile indirecte în căsătorie ale lui Nietzsche către Lou Andreas prin Rée, și către Fräulein Trampedach prin Hugo von Senger (care era aproape logodit cu ea). E mai curînd — și chiar Leverkühn însuși așa o vede — o reminiscență din Shakespeare, luată din *Sonete*, pe care Adrian le poartă totdeauna la el și a căror „acțiune" — raporturile poet—iubită—prieten, motivul pețirii perfide — o regăsim în mai multe din dramele sale. Acestora li se spune pe nume cînd e vorba de cărți aflate pe masa de lucru a muzicianului : *Cum vă place, Mult zgomot pentru nimic* și *Doi tineri din Verona ;* și Adrian simte o plăcere sinistră, atunci cînd stă de vorbă cu Zeitblom, să presară în spusele sale citate din piese, fără ca acesta să bage de seamă, cum nu bagă de seamă nici cititorul. Chiar și experiența ceremonioasă a lui Leverkühn : „Ai putea acum să mă îndatorezi foarte", e un citat, și-anume din *Mult zgomot pentru nimic*, în scena în care Claudio îi destăinuiește prințului dragostea sa pentru Hero. Mai tîrziu, Adrian rostește acel amar „C-așa sînt azi prietenii" din *Doi tineri din Verona* și reproduce aproape textual versurile :

În cine să te-ncrezi cînd dreapta noastră
'Mpotriva inimii se răzvrătește ?

Și în scena persuasiunii, între el și Rudi, la Pfeiffering, una dintre cele mai dragi mie din toată cartea, el își întemeiază fatala rugăminte cu cuvinte din *Cum vă place :*

Ea mai ușor va asculta de tinerețea ta
Decît de-un crainic grav și serios.

Iar după aceea, lăsînd impresia că-și deplînge nerozia, folosește, tot din *Mult zgomot pentru nimic*, ca să i-o spună lui Zeitblom, imaginea cu școlarul prostănac care : „plin de bucurie că descoperise un cuib de păsărele, îl arată prietenului său, și acesta i-l fură". La care Serenus, citînd fără să știe, răspunde : „Doar n-ai de gînd să faci din încredere păcat și rușine. Astea-s ale hoțului." Noroc că nu spune cuvînt cu cuvînt : „Tîlharu-i păcătosul !"

Frank Harris, în cartea lui plină de spirit despre Shakespeare, e cel dintîi care atrage atenția asupra faptului că motivul pețitului din sonete reapare de trei ori în drame. La *Faustus* e montat astfel încît Adrian, determinat de raporturile sale speciale cu „pețitorul" Schwerdtfeger, îl pune în acțiune, repetînd conștient și într-un

joc lugubru, un clișeu sau un mit, cu un scop dintre cele mai sinistre. Ceea ce face el cu Rudi, premeditat, la cererea diavolului, este *omucidere* — și Zeitblom o știe.

Să citez tot ca pildă a unui astfel de eșafodaj, tot ca furt din realitate și atribuirea conceptului de muzică dodecafonică și serială al lui Schönberg lui Adrian Leverkühn, fapt pe care unii l-au criticat ? Trebuie, fără îndoială ; iar în viitor, la dorința lui Schönberg, cartea va purta un post-scriptum care să clarifice, pentru neinițiați, dreptul de proprietate intelectuală. E puțin împotriva convingerii mele. Nu atît pentru că această clarificare deschide o mică breșă în coeziunea sferică a universului romanului meu, cît pentru că ideea tehnicii dodecafonice îmbracă, în sfera cărții, a acestei lumi a pactului cu diavolul și a magiei negre, o coloratură, un caracter pe care ea — nu-i așa ? — în realitate nu le are, și care fac, într-o anumită măsură, ca ea să fie într-adevăr proprietatea mea personală, adică a cărții. Gîndirea lui Schönberg și versiunea *ad hoc* pe care o dau eu sînt atît de depărtate între ele, încît, lăsînd la o parte faptul că ar fi fost o lipsă de ținută, în ochii mei ar fi însemnat aproape o jignire să fi pomenit în carte numele său.

V

Cînd în dimineața aceea de duminică m-am apucat de scris, cartea trebuie să fi stat larg deschisă în fața mea, cu desfășurarea, cu evenimentele ei, cu toate că însemnările nu lasă să se întrevadă nimic de felul acesta și cu toate că un proiect scris propriu-zis nu a existat ; trebuie să fi știut totul, și încă într-o măsură care să-mi dea posibilitatea să lucrez din capul locului cu complexul de motive *in toto* [1], să dau chiar începutului perspectiva de profunzime a întregului, și să-l fac pe biograful care se simte emoționat, posedat de subiectul său, să fie veșnic tentat să anticipeze viitorul, să se rătăcească în el. Dar emoția biografului era emoția mea, parodiam propria mea plenitudine și rolul acesta, acest „a pune pe altul să scrie", ocolirea asumării directe a răspunderii, cu toată hotărîrea mea de a fi cît mai direct, de a angaja realitatea și tainele vieții, îmi făcea realmente bine. Abia acum îmi dădeam seama limpede, pentru prima oară, cît de necesare îmi erau masca și jocul

[1] În ansamblul lui (lat.).

față de gravitatea menirii mele. Dacă unele dintre operele mele anterioare îmbrăcaseră, cel puțin sub aspectul proporțiilor, un caracter monumental, se întîmplase pe negîndite și fără premeditare ; *Casa Buddenbrook*, *Muntele vrăjit*, romanele despre *Iosif*, chiar și *Lotte la Weimar*, s-au dezvoltat din foarte modeste intenții narative, numai *Casa Buddenbrook* a fost conceput ca roman, și *Lotte la Weimar* în orice caz ca unul mic — așa mai stă scris și azi pe pagina de titlu a manuscrisului : *un mic roman*. Acum, în fața operei mele de bătrînețe, se întîmpla pentru prima oară altfel. De data asta, de această unică dată, știam ce vreau și ce sarcină îmi asumam : nimic mai puțin decît romanul epocii mele, travestit în povestea unei vieți de artist precare și nelegiuite. Cu toată pasiunea mea pentru noutate, nu-mi venea la îndemînă. Să vrei o operă mare, s-o plănuiești din capul locului mare, probabil că nu era lucru potrivit — nici pentru operă, nici pentru starea de spirit a celui care se încumetă s-o facă. Deci, cît mai multă glumă, mimică biografică, autozeflemisire care să atenueze din toate astea patosul — cît mai mult cu putință. Iar pe soția naratorului umanist trebuia s-o cheme Helene Ölhafen [1].

Îndată după ce începusem să scriu, a doua zi chiar, am fost nevoit să fac altceva : trebuia definitivată o emisiune lunară în limba germană pentru comemorarea autodafeurilor. La finele lui mai nu existau decît două pagini de manuscris. Dar cu toate că în iunie, pe la mijlocul lunii, a trebuit să fac o călătorie la San Francisco pentru o conferință care, împreună cu pregătirea ei literară, mi-a luat mai multe zile decît aș fi vrut, am terminat în luna asta, în care împlineam și 68 de ani, patru capitole din *Faustus*, iar dacă mă iau după jurnal, la 28 a avut loc prima comunicare orală din roman : „Bruno și Liesl Frank la cină. Apoi, în camera mea de lucru, lectură din *Doctor Faust*, primele trei capitole. Eram profund emoționat, și auditorii s-au arătat receptivi la emotivitatea care se degajă din totul".

Mă preocupa biografia lui Hutten, de Strauss. A sosit răspunsul profesorului Tillich cu informații referitoare la studiul teologiei. Am citit comentariul lui Luther la *Apocalips* și memoriile lui Berlioz în traducere engleză. La o serată la soții Feuchtwanger am întîlnit-o pe Miss Dodd, fiica fostului ambasador în Germania lui Hitler, pe actorul Homolka și, între alții, și pe Franz Werfel, care mi-a vorbit cu ocazia asta pentru prima oară de noul său roman, fantezia utopică *Steaua celor nenăscuți* [2], și despre enormele dificultăți pe care le întîmpină. Eram plin de sentimente

[1] Ulcică de ulei (germ.).
[2] *Stern der Ungeborenen.*

frățești. Iată un camarad — încă unul care se avîntase în ceva nesocotit, probabil irealizabil...

Cîteva zile după aceea mi-a picat în mînă cartea lui Ernst Krenek, *Music here and now* [1], care s-a dovedit a fi o lucrare de un deosebit ajutor și folos. „Citit mult *Muzica* lui Křenek", spune jurnalul meu de cîteva ori. În același timp am dat într-o publicație oarecare peste niște relatări foarte curioase despre muzica religioasă la baptiștii de ziua a șaptea din Pennsylvania, adică peste bizara figură a faimosului Johann Conrad Beissel — „omul sistemelor" și magistrul caraghios a cărui amintire va rătăci apoi ca o vedenie prin tot romanul — și m-am hotărît chiar atunci să-l includ în conferințele cu care Kretzschmar, bîlbîitul, îi deschide tînărului Adrian (și cititorului) domeniul muzicii.

Era aproape stranie grija pe care mi-o provoca aspectul tehnic muzical, și stăpînirea lui făcea parte din condițiile prealabile ale cărții cel puțin într-o măsură în care să-i taie specialistului (și nu există specialitate păzită cu mai multă strășnicie) pofta de sarcasm. Muzica mi-a fost dintotdeauna apropiată, m-a stimulat enorm, a fost o mare învățătură pentru arta mea ; ca povestitor i-am folosit tehnicile, în încercările mele de critică i-am descris plăsmuirile, astfel că un eminent fruntaș al breslei, Ernst Toch, referindu-se la „muzica mea", a putut vorbi odată despre „abolirea frontierelor dintre muzica luată ca element profesional și ca element universal". Nenorocirea era că de data aceasta „universalul" nu mai era suficient, ba se confunda cu un diletantism de cîrpaci. Trebuia să știi meserie. Nimic mai searbăd, într-o biografie romanțată de artist, decît să te mărginești să susții, să prețuiești arta, geniul, opera, să te entuziasmezi la efectele lor psihice. Aici trebuie realizare, trebuie *exactitate* — asta mi-era absolut clar. „Trebuie să m-apuc să studiez muzică", îi spuneam fratelui meu vorbindu-i despre ceea ce intenționam. Și totuși, în notele mele zilnice, mărturisesc : „Studiile tehnice muzicale mă înspăimîntă și mă plictisesc". Asta nu înseamnă că-mi lipseau zelul și silința de a pătrunde, citind și studiind, în ambianța profesională, în viața și în creația muzicală, așa cum în munca mea la *Iosif* pătrunsesem în lumea orientalismului, a religiilor primitive, a mitologiei. Aș putea să alcătuiesc un mic catalog, cu siguranță vreo două duzini, din cărțile englezești și nemțești despre muzică și muzicieni pe care le-am studiat „cu creionul", cu atîta sîrguință și atenție, cum numai cu scopul de a crea citești, numai de dragul operei. Dar toată această luare de contact nu era la drept vorbind un studiu

[1] Muzica de ziua de azi

al muzicii, nu mă punea de loc la adăpost de demascarea ignoranței mele în materie de tehnică muzicală și nu-mi dădea nici capacitatea necesară construirii operei de o viață a unui mare compozitor, astfel încît să pară reală, s-o auzi, să *crezi* în ea (și tocmai asta ceream eu de la mine nici mai mult, nici mai puțin). Simțeam că am nevoie de un ajutor dinafară, de un sfătuitor, de un expert în materie care, în același timp, să cunoască și scopul operei mele poetice și să fie în stare, instruindu-mă, să imagineze, să creeze alături de mine ; și eram cu atît mai dispus să primesc un asemenea ajutor, cu cît muzica, în măsura în care romanul *tratează* despre ea (căci o și practică, firește — dar asta e altă poveste), nu e decît prim-plan și reprezentare, numai paradigme pentru abstracțiuni, numai un mijloc de a exprima situația artei în general, a culturii, ba chiar și a omului, a spiritului însuși, în epoca noastră eminamente critică. Un roman al muzicii ? Da. Dar gîndit ca roman al culturii și al epocii, și acceptarea fără ezitare a ajutorului la realizarea exactă a mijloacelor și a prim-planului mi se părea lucrul cel mai firesc din lume.

Ajutorul, consilierul, instructorul plin de simpatie a fost găsit — prin competența sa excepțională în materie și prin nivelul său spiritual, era exact ce-mi trebuia. „Cartea *Inspirația în creația muzicală*, de Bahle", stă scris la o dată pe la începutul lui iulie 1943. „Important. Adusă de dr. *Adorno*." Nu-mi dau seama cum și de ce zisa carte putea fi deosebit de importantă pentru lucrarea mea. Dar numele aducătorului atît de amabil (care era deci la curent cu cele ce urmăream eu) reapare peste vreo două săptămîni : în momentul în care Palermo cădea, în care rușii erau în plină ofensivă și eu ajunsesem la capitolul VII din *Faustus*. „O scriere a doctorului Adorno, *Contribuții la filozofia muzicii moderne*... Citesc lucrarea lui Adorno... Citesc cu interes manuscrisul lui Adorno... Seara am continuat să citesc lucrarea despre muzică în care găsesc multe informații și în același timp îmi arată dificultățile proiectului meu... Terminat lectura lucrării lui Adorno. Clipe care îmi luminează situația lui Adrian. Dificultățile trebuie să atingă punctul culminant ca să le pot învinge. Starea desperată a artei : momentul cel mai potrivit. Să nu pierd din ochi ideea centrală a inspirației asimilate care, în propria-i beție, te poate purta dincolo de ea..."

Aici, într-adevăr, era ceva „important". Am găsit o critică a situației artistice și sociale de pe poziție foarte evoluată, de o mare finețe și profunzime, și care prezenta una dintre cele mai uluitoare afinități cu ideea operei mele, cu „compoziția" în care trăiam, la care lucram. M-am hotărît : „Asta-i omul meu !"

Theodor Wiesengrund-Adorno, născut la Frankfurt pe Main în 1903. Tatăl său era evreu german, mama, ea însăși cîntăreață, fiica unui ofițer francez de origine corsicană — inițial genoveză — și a unei cîntărețe germane. E văr cu acel Walter Benjamin care, prigonit pînă la moarte de naziști, a lăsat acea carte uimitor de clarvăzătoare și profundă, *Tragedie germană*, care e în fond o filozofie și o istorie a alegoriei. Adorno, cum își zicea el cu numele de fată al mamei sale, era un om cu o structură spirituală analogă ; dificil, exclusivist, de o înțelepciune dusă pînă la tragism. Crescut într-o atmosferă dominată numai și numai de preocupări teoretice (și politice) și artistice, dar mai ales muzicale, a studiat filozofia și muzica, și, în 1931, și-a luat docența la Universitatea din Frankfurt unde a predat filozofia pînă ce a fost izgonit de naziști. Din 1941 locuiește la Los Angeles, aproape vecin cu noi.

Acest cap remarcabil a refuzat toată viața lui să opteze, sub raport profesional, între muzică și filozofie. Prea era convins că urmărește, în cele două discipline divergente, același țel. Orientarea dialectică a gîndirii sale și tendințele sociologice și istoric-filozofice se împletesc cu pasiunea pentru muzică de o manieră care astăzi nu-i de loc unică și care-și are temeiurile în problematica timpului. Studiile în stare să răspundă acestei pasiuni, compoziția și pianul, le-a început cu profesori din Frankfurt, iar mai tîrziu le-a continuat la Viena, cu Alban Berg și cu Eduard Steuermann. Din 1928 și pînă în 1931 a fost redactor la revista *Anbruch* din Viena, militînd pentru o muzică radical modernă.

Cum se face însă că un asemenea „radicalism", pe care profanul e înclinat să și-l imagineze ca pe un fel de sanculotism muzical, se aliază aici cu cel mai puternic simț al tradiției, cu un categoric sentiment istoric și o neînduplecată voință de cunoaștere, cu rigoare și temeinicie în meșteșug — cum am constatat mereu la muzicienii de tipul acesta ? Dacă au ceva pe inimă, să zicem contra lui Wagner, nu-i atît romantismul, dezmățul, „burghezia" lui, sau demagogia. E mai curînd faptul că foarte adesea Wagner „compune prost". — Eu nu mă pot pronunța asupra compozițiilor lui Adorno. Dar cunoștințele lui în materie de tradiție, bagajul muzical global pe care-l stăpînește este imens. O cîntăreață americană care lucra cu el îmi spunea : „Este inimaginabil. Cunoaște toată muzica scrisă pe lumea asta".

Manuscrisul pe care mi l-a adus atunci și a cărui competență, a cărui frapantă integrare în sfera romanului meu mi-a trezit imediat atenția avea ca obiect mai ales pe Schönberg, școala lui și tehnica dodecafonică. Fără să lase nici cea mai mică îndoială asupra convingerii autorului în ce privește însemnătatea covîrșitoare a lui Schönberg, lucrarea lui face totuși și o critică ageră, pătrunzînd răscolitor în profunzimea sistemului și exprimă extrem de concis, poate prea subtil chiar, într-un stil format la școala lui Nietzsche și Karl Kraus, fatalitatea care, peste capul artistului, aruncă înapoi în tenebre, în mitologie, o iluminare constructivă obiectiv necesară muzicii din considerațiuni la fel de obiective. Ce se putea potrivi mai bine universului meu, lumii „pătratului magic" ? Descopeream în mine, sau mai bine, regăseam în mine ceva ca un sentiment de mult familiar, o tendință de a-mi însuși fără nici o șovăială tot ceea ce socoteam un bun al meu, făcînd parte din mine, adică din „obiect". Expunerea muzicii seriale și critica ei desfășurată într-un dialog cum e oferită de capitolul XXII din *Faustus*, se bazează în întregime pe analizele lui Adorno, și același lucru se întîmplă cu anumite observații privitoare la limbajul muzical al unui Beethoven în ultima perioadă, care figurează pe la începutul cărții, în expunerile lui Kretzschmar despre raporturile supranaturale pe care le creează moartea între geniu și convenință. Și aceste idei din manuscrisul lui Adorno mi s-au părut „uluitor" de familiare, și — ce cuvînt să aleg ? — față de seninătatea cu care, cu mici variații, le-am pus în gura bîlbîitului meu, n-am de spus decît următoarele : după o îndelungată activitate spirituală se întîmplă foarte des ca lucruri semănate-n vînt pe vremuri, prinse și replăsmuite de mîini străine și prezentate în altă lumină, să se întoarcă la cel care le-a semănat și să-și amintească de ele și de ce-i al lui. Idei despre moarte și formă, despre Eu și obiectiv pot foarte bine trece drept amintiri personale în ochii autorului unei nuvele venețiene scrisă cu treizeci și cinci de ani în urmă. Ele își pot păstra foarte bine locul în scrierea filozofică a unuia mai tînăr și să joace în același timp și rolul lor funcțional în tabloul sufletesc al epocii plăsmuit de mine. Un gînd în sine nu va avea niciodată în ochii unui artist cine știe ce valoare posesivă. Importantă este capacitatea sa funcțională în angrenajul spiritual al operei.

Era către sfîrșitul lui septembrie 1943, și lucram la capitolul IX, fără să fiu mulțumit de capitolul VIII, cel cu conferințele lui Kretzschmar, în forma în care se prezenta atunci, cînd, într-o seară, după cină, la noi, i l-am citit, acest capitol VIII, lui Adorno. „La masă s-a vorbit despre detalii din filozofia muzicii. După aceea, lectură din capitolul conferințelor. Intimitatea cu muzica elogios confirmată. Obiecții de amănunt, în parte ușor, în parte greu de ținut în seamă. În general efect liniștitor." — N-a durat, liniștea asta. Zilele următoare, consacrate din nou lucrului de corectură, revedere, amplificare a capitolului conferințelor, și la începutul lui octombrie

(între timp trecusem din nou la capitolul IX) am petrecut o seară la Adorno. Atmosfera era tristă. Franz Werfel suferise primul său atac de inimă de pe urma căruia cu greu avea să se refacă. Am citit trei pagini despre pian pe care le intercalasem de curînd în capitolul meu îngrijorător de hipertrofiat, iar gazda ne împărtăși cîte ceva din studiile și aforismele sale despre Beethoven în care juca rol un anume citat din *Rübezahl* de Musäus. S-a vorbit apoi despre umanitate ca element catonic înnobilat, despre relațiile lui Beethoven cu Goethe, despre omenesc în opoziție romantică cu societatea și convenția (Rousseau) și ca revoltă (scena în proză din *Faust* al lui Goethe). Apoi, eu stînd rezemat de pian și ascultînd, Adorno mi-a cîntat *Sonata opus 111* în întregime și de o manieră extrem de instructivă. Niciodată n-am fost atît de atent ; a doua zi m-am sculat de dimineață, devreme, și trei zile în șir le-am consacrat punerii la punct și desăvîrșirii conferinței despre sonată, ceea ce a îmbogățit și înfrumusețat considerabil capitolul, ba chiar cartea întreagă. Printre cuvintele bogate în poezie alese pentru tema *ariettei*, atît în versiunea inițială cît și în cea mai bună, refăcută, am gravat, în semn discret de gratitudine, numele „Wiesengrund", numele patern al lui Adorno.

Luni de zile mai tîrziu, pe la începutul lui 1944, cu prilejul unei reuniuni la noi, i-am citit lui și lui Max Horkheimer, prietenul și colegul său de la „Institute for social Research", primele trei capitole ale romanului și apoi episodul cu *Opus 111*. Impresia a fost extraordinară și, după cum mi s-a părut, accentuată de comparația dintre tonalitatea și fundamentarea atît de categoric germană a cărții și atitudinea mea personală, cu totul alta, față de țara noastră în plină demență. Adorno, fermecat din punct de vedere muzical și în afară de asta mișcat de modesta aluzie la învățătura lui, s-a apropiat de mine spunîndu-mi : „Aș fi în stare s-ascult noaptea-ntreagă !"

Din ziua aceea mi l-am păstrat aproape, știind bine că pentru adîncirea în viitor a operei mele voi avea nevoie de ajutorul său, tocmai de al său.

VI

La 24 iulie 1943 am sărbătorit a șaizecea aniversare a soției mele — evocînd îngîndurat începutul exilului nostru la Sanary sur Mer, unde-o sărbătorisem pe a cincizecea ; îl evocam și pe

prietenul nostru René Schickele, decedat între timp, care fusese atunci cu noi, și toate cîte le-am mai trăit. Printre telegramele de felicitare era și una de la fiica noastră, Erika, acum corespondentă de război la Cairo. În zilele acelea sosi și vestea prăbușirii lui Mussolini, a numirii lui Badoglio ca prim-ministru și comandant suprem, și aveau să urmeze și alte lichidări, cu toate asigurările oficiale că, desigur, „cuvîntul dat va fi respectat, războiul va continua". Miliția fascistă fusese preluată de armată, în toată peninsula izbucneau manifestări de bucurie și de pace, iar schimbarea de atitudine a ziarelor era vehementă. *Siamo liberi !* [1] Și cine clama astfel era *Corriere della Sera*.

Eram adîncit în biografia lui Beethoven de Schindler, carte mic-burgheză ca spirit, dar plină de anecdote amuzante și instructivă ca substanță. Capitolul Kretzschmar mergea bine, dar notele din zilele acelea vorbesc despre oboseală și deprimare, despre hotărîrea de a lăsa deoparte romanul a cărui desfășurare o forțasem, și de a mă consacra în primul rînd redactării unei conferințe, pe care făgăduisem s-o țin în toamnă la Washington, în speranța că atunci cînd voi fi terminat cu asta pofta de „romanul diavolesc" se va fi împrospătat. „După șaptezeci de pagini, furtunosul elan inițial s-a epuizat. Întreruperea pare necesară, dar nici de altceva nu mă simt în stare." În orice caz, am lichidat repede o altă îndatorire, mai ușoară, pe care țineam s-o îndeplinesc din considerațiuni de colegialitate : emigrații făceau pregătiri pentru sărbătorirea lui Alfred Döblin care împlinea 65 de ani, ducînd în America o viață rușinos ignorată, și în mapa colectivă de felicitări manuscrise, de care se ocupa Berthold Viertel, am acoperit un frumos pergament cu cuvinte de sincer respect pentru talentul viguros al autorului lui *Berlin Alexander-Platz* și al lui *Wallenstein*. Am asistat și la sărbătorirea propriu-zisă care s-a desfășurat la Play House, pe Montana Avenue, cu un program bogat în recitări și muzică. A vorbit și fratele meu, Heinrich, și festivitatea s-a încheiat cu cuvîntarea abilă și simpatică a sărbătoritului. „La *punch*-ul care a urmat — stă scris în jurnalul meu — convorbire cu Döblin și cu Ernst Toch despre muzica acestuia. Surprinzătoare, admirația lui pentru *Palestrina* lui Pfitzner. Spune că se face prea mare zarvă pe seama atonalității. Că ar fi lipsită de importanță. Romantismul etern al muzicii..."

Mă preocupă însemnările pentru conferință și organizarea ei. E vorba de considerațiunile care mai tîrziu aveau să apară în *Atlantic Monthly*, sub titlul *What is German* [2]. Le-am dictat soției

[1] Sîntem liberi ! (it.).
[2] Ce-i aceea german.

mele, am făcut după aceea adăugiri cu mîna, am terminat de dictat și, după o întrerupere de două săptămîni, lucram și îndreptam, și înaintam cu romanul. Lecturi din capitole mai vechi, cu Bruno și Liesl Frank, auditori receptivi, aveau să contribuie la înviorarea stării mele de spirit. „Efect neliniștitor — efect just, inerent cărții.“ Neliniștitoare erau însă și evenimentele externe, curentele politice subterane ale războiului înspre care alunecau, ca totdeauna, discuțiile, după problemele mai intime. „Discuții cu prieteni despre raporturile proaste cu Rusia, discordia, suspiciunea alimentată de absența unui al doilea front efectiv, rechemarea lui Litvinov și a lui Maiski. Impresia că nu mai e vorba de războiul în curs, ci de pregătirea celui viitor.“ Scris în august 1943...

Magnetismul unui interes care umple inima e puternic și misterios. În societate, fără știrea, fără voia celui care-l poartă, el va îndruma, va dirija implacabil convorbirea spre sfera personală de preocupări. Conduce, dă formă, colorează evenimentele exterioare, întîlnirile noastre. Contactele sociale care au modificat în vremea aceea echilibrul vieții mele erau, ca din întîmplare, determinate de muzică. „Cină la Schönbergi, la Brentwood. Excelentă cafea vieneză. Vorbit mult cu Sch. despre muzică...“ — „Serată la Werfeli, cu Stravinsky despre Schönberg.“ — „Dineu rece la Schönberg, la sărbătorirea celei de a șaizeci și noua aniversări. Oaspeți numeroși. La masă cu Gustav Arlt, Klemperer, doamna Heims-Reinhardt. Discutat mai îndelung cu Klemperer și Schönberg. Am vorbit prea mult...“ Cam pe atunci mi-a trimis Schönberg *Tratatul de armonie*, împreună cu libretul la oratoriul său *Scara lui Iacob*, a cărui poezie religioasă mi s-a părut insuficient pîrguită. Cu atît mai mult m-a cucerit manualul, unic în felul lui, a cărui poziție didactică este de un aparent conservatism, un amestec straniu de pietate tradițională și de revoluție. Tot pe vremea aceea s-au inițiat raporturi mai strînse și schimburi de vederi cu Arthur Rubinstein și familia sa. Spectacolul pe care-l oferă viața acestui fericit virtuoz a avut și are pentru mine un efect pur și simplu reconfortant. Un talent aclamat și solicitat, pentru care dificultățile sînt doar un joc, o viață de familie înfloritoare, o sănătate de fier, bani cîți vrea, bucuria spirituală și senzuală a colecțiilor sale, cărți și tablouri de mare preț, toate își dau mîna să facă din el unul dintre oamenii cei mai fericiți pe care i-am întîlnit. Vorbește șase limbi — dacă nu mai multe. Conversația lui sclipitoare de om care a cutreierat lumea întreagă, imitațiile lui pline de haz îi permit să strălucească în orice salon, la fel cum strălucește pe scenele tuturor țărilor prin virtuozitatea sa nețărmurită. El nu-și tăgăduiește bogăția și știe foarte bine cît valorează. Dar mi-am notat ca fiind caracteristic felul în care respectul nostru reciproc, firesc pentru „celălalt“ domeniu, s-a manifestat printr-un scurt dialog. Odată, după ce petrecuse seara la noi împreună cu soția sa, cu Stravinsky și cu alți cîțiva invitați, i-am spus, la plecare : *„Dear Mr.*[1] Rubinstein, am prețuit foarte mult onoarea de a vă fi avut printre noi“. La care el a început să rîdă cu hohote : *„You did ? Now, that will be one of my fun stories !“* [2].

Lucrul la capitolul celor patru conferințe s-a prelungit pînă tîrziu în septembrie, luna în care cad Sorrento, Capri, Ischia, în care nemții evacuează Sardinia, și, în Rusia, se retrag pe linia Niprului ; luna pregătirilor pentru conferința de la Moscova. Sîntem toți preocupați de speculațiile care se fac asupra viitorului Germaniei pe care Rusia și Occidentul îl văd cu totul diferit. Dar deprinderea de a-mi feri ceasurile de dimineață de orice imixtiune a evenimentelor și de a nu avea în cursul lor decît o *singură* grijă mi-a ajutat să mă concentrez. „Cu ardoare la capitolul VIII. Nouă dispoziție de muncă pentru această stranie și extrem de personală operă... Conferințele lui Kretzschmar se desfășoară impetuos cu certitudinea că *nu* strică armoniei compoziției... Am lucrat cu zel la capitol (Beethoven). După-amiază lucrat în continuare la roman (greu)...“ Evenimentul literar al zilelor ăstora a fost o lectură publică a lui Bruno Frank, foarte frecventată de colonia germană, și care mi-a dat de gîndit. „Frumoasă și plină de talent, ca totdeauna, și pe deasupra admirabil citită. El folosește stilul narativ umanist al lui Zeitblom absolut în serios, ca și cum ar fi al său propriu. În materie de stil eu nu mai știu decît parodia. Sub acest aspect sînt aproape de Joyce...“ Ocupat în continuare de memoriile lui Hector Berlioz. „Sarcasmul lui la adresa lui Palestrina. Disprețul lui pentru muzicalitatea italiană, de altfel și pentru cea franceză. La italieni, absența simțului pentru muzica instrumentală (Verdi). Le contestă și simțul armoniei. Simple *sing birds* [3]. El însuși, prin fanfaronada lui de o nemăsurată naivitate, seamănă izbitor cu Benvenuto Cellini.“

Capitolul disproporționat al conferințelor a fost terminat provizoriu în jurul lui 20 septembrie, pe o caniculă infernală, și l-am început pe al IX-lea, în care este dusă mai departe formația muzicală a lui Adrian, și cea mai mare plăcere la acest capitol mi-a făcut-o descrierea uverturii *Leonore No. 3*. Îmi amintesc de o seară cu Leonard Frank care lucra la romanul lui plin de gingășie, *Mathilde*, viața unei femei ; și ne-a citit din el. Spre mirarea mea,

[1] Dragă domnule (engl.).
[2] Într-adevăr ? Să știi că asta o să fie unul din bancurile mele ! (engl.).
[3] Păsări cîntătoare (engl.).

la masă și-a mărturisit emoția în legătură cu cele auzite despre *Doctor Faustus*. E convins, spunea, că-i va plăcea mai mult decît oricare altă carte a mea. Îl mișca pînă în cea mai ascunsă fibră a ființei sale. Am înțeles foarte bine ce-l preocupa. Socialist în convingerile politice și admirator al Rusiei, era cuprins, de la un timp, de un sentiment nou pentru Germania și unitatea ei intangibilă, un patriotism cu totul prematur ce începuse pe vremea aceea să încolțească la unii emigranți germani, și care, puțin mai tîrziu, avea să-și găsească expresia poetică în nuvela lui Frank, *Nuvelă germană*, sentiment straniu, dată fiind cerbicia cu care trupele lu Hitler mai luptau încă peste tot. Participarea sa emoțională la *Faustus* îmi făcea plăcere, dar, în același timp, îmi dădea de gîndit și trebuia să văd în ea un avertisment — o punere în gardă împotriva primejdiei de a ajuta, cu noul meu roman, la crearea unui nou mit german, a primejdiei de a-i măguli pe germani cu „demonismul" lor. În lauda confratelui am găsit un îndemn la prudență intelectuală și, în plus, îndemnul de a rezolva tematica de o coloratură atît de specific germană a cărții, o tematică a crizei, pe un plan cît mai mult cu putință general și european. Și cu toate acestea nu m-am putut reține de a introduce în subtitlu cuvîntul „german" ! La vremea despre care vorbesc, acesta suna incomplet și neadecvat încă : *Strania viață a lui Adrian Leverkühn, povestită de un prieten*. De-abia un an mai tîrziu a apărut în locul inexpresivului *straniu : compozitorul german*.

Nu lipseau niciodată exigențele zilnice care să-mi întrerupă îndeplinirea obligațiilor principale : ba era vorba de o nouă emisiune la radio pentru Germania, ba de o conferință pentru Organizația femeilor evreice „Hadassah", sau o cuvîntare la manifestarea organizată de „Writers in Exile" [1], care a avut loc la începutul lui octombrie în Educational Building în *Campus* [2], la Westwood, cu un public foarte numeros. A prezidat o englezoaică. Au vorbit Feuchtwanger, un francez pe care-l chema Périgord, un grec, Minotis, profesorul Arlt și eu. Am constatat din nou că pentru cei de felul meu, apariția în public, amestecul în lumea oamenilor capătă foarte lesne un caracter fantastic, de vis, de grotesc, așa că, atunci cînd mai tîrziu încerci o reconstituire artistică, elementul acesta nu e un adaus, ci e scos din viața însăși. Soția grecului Minotis zăcea bolnavă de peritonită. Omul era foarte palid și *purta doliu*, ca și cum nevastă-sa ar fi și murit. (De altfel, nici nu știu dacă a murit.) Asta a fost principala impresie cu care m-am întors acasă.

[1] Scriitori în exil.
[2] Incinta universității (engl.).

Una din întreruperile cele mai ample în povestea genezei lui *Faustus* a fost o călătorie cu numeroase etape, în Răsărit și în Canada, angajată de multă vreme și care, începută la 9 octombrie, mi-a paralizat activitatea timp de două luni de zile. De manuscrisul meu încă subțirel nu m-am despărțit ; m-a însoțit, într-o servietă, alături de materialul conferinței, și pe care n-o încredințam niciodată vreunui *porter* [1]. Chiar la începutul călătoriei, la Chicago, în trecere, am primit, prin cumnatul meu, fizicianul Peter Pringsheim, de la unul dintre colegii săi de la universitate, un dar extrem de semnificativ. Era nici mai mult, nici mai puțin decît aparatura necesară pentru producerea „vegetației osmotice", cum o făcea, filozofînd, papa Leverkühn la începutul romanului : un recipient cu o soluție de silicat de potasiu și sămînța de cristal necesară. Săptămîni întregi am purtat cu mine bizarul cadou, la Washington, New York, Boston și Montreal, și cînd, într-o seară, la hotelul nostru din New York, după un supeu la „Voisin", într-un grup de intimi între care se numărau și simpatica Anette Kolb, Martin Gumpert, Fritz Landshoff și Erika noastră le-am citit primele capitole din *Doctor Faustus*, și, încumetîndu-ne, cu o înfiorare amuzantă, să încercăm experiența pseudobiologică, am văzut, realmente, germinînd în lichidul vîscos țepoasele flori colorate a căror melancolie îl mișcase atît de profund pe Jonathan Leverkühn și stîrniseră rîsul lui Adrian.

La Washington am locuit, ca întotdeauna, la vechii noștri prieteni și binefăcători, Eugene și Agnes Meyer, în frumoasa lor casă din Crescent Place, un centru al vieții mondene a orașului. Acolo am aflat știrea despre trecerea Italiei de partea aliaților, și despre declarația ei de război adresată Germaniei. Am luat din nou cuvîntul, prezentat de MacLeish, la Library of Congress, și două zile mai tîrziu la Hunter College la New York. Cel care m-a prezentat acolo publicului, într-o cuvîntare plină de farmec, a fost Gaetano Salvemini, și m-am bucurat mult să-l revăd. A fost înghesuială mare. Sute de persoane au trebuit să fie refuzate, și atenția mută a celor care mi-au ascultat lectura — de o oră și un sfert — a avut asupra mea, ca foarte adesea, un efect copleșitor. Te întrebi : „Ce-i aduce pe toți oamenii aceștia aici ? Ce-s eu, Caruso ? La ce se-așteaptă ? Și, cît de cît, capătă ce-au așteptat ?" S-ar părea că da. Dar, natural, ai, uneori, și cele mai extraordinare eșecuri, neînțelegeri, pentru că agenții literari, ca să se descurce, vînd bilete și în localități unde n-ai avea ce căuta, și te pui în postura cea mai stranie. Așa s-a întîmplat la Manchester, un

[1] Hamal (engl.).

mic oraș industrial, unde s-a organizat un fel de adunare populară provincială cu scopul foarte lăudabil de a se aduna o sumă de bani pentru ajutorarea țărilor lovite de război. Totul se desfășura cu ușile deschise, mulțimea într-un permanent du-te-vino, în sunet de fanfară, discursuri înflăcărate și distracții populare, și conferința mea, categoric nelalocul ei, constituia finalul pestrițului program. În mare grabă am redus conferința la jumătate de oră, iar în cursul lecturii la douăzeci de minute, dar și așa a fost prea lungă și în general cu totul deplasată acolo. În timp ce vorbeam lumea pleca din sală *to catch their buses and trains* [1]. La sfîrșit, președintele m-a asigurat că a fost foarte amuzant și la fel găseam și eu. Dar organizatoarea, o matroană mărunță și serioasă, care mă privise tot timpul îngrijorată, era de altă părere și atît de consternată, încît nu mai conteneam asigurînd-o cît de bucuroși eram că am participat. Mai tîrziu ne-a chemat la telefon în cămărița noastră de la hotel să ne întrebe dacă n-am vrea să ne trimită o sticlă cu lapte.

După o vizită la Montreal în Canada, ne-am întors la New York, unde mă așteptau unele treburi. Trebuia să rostesc o cuvîntare la o emisiune în limba germană în studioul B.B.C.-ului, adică, de data asta, la fața locului, mai trebuia să țin o conferință la Columbia University, să pregătesc o cuvîntare pentru sărbătorirea lui Alvin Johnson, care împlinea 70 de ani. Murise Max Reinhardt. N-am putut lua parte la înmormîntarea lui, la New York, pentru că răcisem grav ; și aș fi putut cu atît mai puțin să iau parte cu cît, pe vremea aceea, în cercurile emigranților germani și cu sprijinul americanilor de origine germană, ca Niebuhr, mișcarea „Free Germany“ [2] fusese pusă la ordinea zilei și se formulau pretenții la participarea mea — nominal chiar, cu rol de conducere. Era vorba de pregătirea unui guvern german democratic în exil, care să ia conducerea după inevitabila prăbușire a lui Hitler. Din grupare făceau parte teologi, scriitori, politicieni socialiști și catolici. Mi s-a propus să trec în fruntea ei. Felix Langer scria atunci în cartea lui, *Stepping Stones to Peace* [3]*: Idealists dream of Thomas Mann as the president of the second German Republic, a post which he himself would probably most decidedly refuse* [4]. Avea dreptate. Gîndul de a mă reîntoarce într-o bună zi într-o Germanie înstrăinată,

[1] Să-și prindă autobuzul și trenul (engl.).

[2] Germania liberă.

[3] Trepte spre pace.

[4] Idealiștii îl visează pe Thomas Mann președinte al celei de a doua republici germane, demnitate pe care foarte probabil o va refuza în modul cel mai categoric.

de a cărei situație după acest război aveam numai o idee aproximativă, și eventual să joc acolo, împotriva naturii și profesiunii mele, un rol politic, mi-era profund străin. Dar eram de acord cu inițiatorii în ce privește convingerea că un nucleu de felul acesta, hotărît să discute viitorul Germaniei, avea nevoie de recunoașterea guvernului american, tot așa cum grupul Paulus în Rusia și guvernul ceh în exil, în Anglia, se bucurau de un gir de acest gen, și din capul locului mi-am exprimat profunda mea îndoială că Departamentul de Stat ar înclina să accepte vreo înjghebare care să aibă cît de cît aerul că seamănă cu un guvern german în exil. Cu toate acestea, m-am declarat, spontan, gata să plec la Washington să lămuresc această chestiune esențială. Așa am și făcut, și, într-o convorbire cu subsecretarul de stat, Berle, am căpătat confirmarea prevederilor mele negative. Cu sentimente amestecate — pentru că, deși aveam toată stima pentru strădaniile compatrioților mei, rezultatul acesta însemna pentru mine o ușurare — la prima întîlnire le-am povestit acelor domni despre eșecul demersului meu.

La teatru l-am văzut pe Paul Robeson în *Othello* — bine și convingător la început, în narațiunea din senat, insuficient mai tîrziu, cînd „reîncepe haosul“. Desdemona lui era inexistentă ; Jago : tînăr, inteligent, dar nu părea de loc făcut pentru întruchiparea aproape alegoric rizibilă a răului absolut. Am văzut și piese moderne, în tovărășia prietenei noastre Caroline Newton. Naturaleța desăvîrșită a teatrului american m-a frapat și de data asta. Să nu se pomenească de „naturalism“, care e un stil. Dimpotrivă, e vorba de o totală nestilizare, o savurare a realului, mai mult o eliberare de inhibiție decît de artă. Un actor european, fie el și de mîna a doua, se reliefează într-un ansamblu ca un corp străin interesant. Nu trebuie uitat un magnific matineu (după-amiază) al Cvartetului Busch la Town Hall — o perfectă execuție a *Opusului 132*, această operă supremă pe care, printr-un joc al soartei, am ascultat-o în anii în care scriam *Faustus*, una peste alta cel puțin de cinci ori.

La începutul lui decembrie am pornit-o către Middlewest, întîi spre Cincinnati, unde aveam de făcut o lectură la Universitate, apoi, în inconfortul produs de război, la St. Louis, și Kansas City, unde, în casa președintelui Dekker, l-am întîlnit pe fiul nostru mai mare, Klaus, în ținută de ostaș american, pe cale de a pleca *overseas*, ceea ce însemna pe unul din fronturile europene, luîndu-i-o înainte fratelui său Golo, care se afla încă în faza de *bazic training* [1]. Erika era cu noi, hotărîtă și ea să se întoarcă în Europa,

[1] Instrucție elementară (engl.).

să-și reia activitatea de corespondent de război. Am fost din nou un scurt răstimp împreună cu acești copii scumpi, în pragul unei despărțiri foarte probabil îndelungată.

Și așa, în fine, după multe aventuri, eforturi, realizări, am pornit de-a dreptul înapoi, spre casă. Pot spune că în tot timpul ăsta, oriunde aș fi fost, romanul nu mi-a ieșit din minte nici o clipă. Martin Gumpert, medicul, mi-a dat niște cărți despre sifilisul sistemului nervos central, pe care le-am răsfoit în cursul călătoriei și care mi-au amintit din nou de vîrsta uneia dintre ideile mele, care a trebuit să aștepte multă vreme să-i bată ceasul împlinirii. Îmi aduc aminte că încă prin 1905, adică la patru ani după acea primă însemnare din jurnal, m-am interesat la München, la librarul Schüler de pe Maximilianstrasse, de astfel de cărți — trezind în felul acesta îngrijorarea vădit amicală a bietului om. Din felul speriat în care i s-au ridicat sprîncenele se putea citi că bănuia un interes mult prea personal pentru această literatură.

În general, lecturile mele în tren și în camerele de hotel erau determinate exclusiv de „dependența" lor mai mult sau mai puțin strînsă de subiect. Nimic altceva nu mă interesa, nu mă putea atrage, exceptînd, eventual, dacă excepție se poate numi, știrile din ziare despre evenimentele zilei, care erau în aceeași măsură preocuparea lui Zeitblom cît și a mea : conferința de la Moscova dintre Hull, Eden și Molotov, sau întîlnirile politice și militare corespunzătoare, impuse de situația precară, la mareșalul Keitel. Un volum de farse din secolul al XVI-lea îl purtasem cu mine, căci povestea mea era totdeauna cu un picior în vremile acelea, pe alocuri limba ei trebuia să le împrumute coloratura ; și în orele libere, pe drum, scosesem cuvinte și expresii din germana veche. Am citit *Faust* al lui Marlowe și o carte germană despre Riemenschneider în Războiul țărănesc. E necesar, cînd tu însuți te afli în fața unei narațiuni serioase, să păstrezi contactul cu marile opere epice, să-ți călești, ca să zic așa, puterile cu ele ; așa că am citit pe Jeremias Gotthelf, a cărui narațiune *Păianjenul negru* o admir aproape mai mult decît oricare alta din literatura universală, am citit al său *Uli argatul*, care atît de des se apropie de Homer, și urmarea, ceva mai palidă, *Uli arendașul*. Muzica, se-nțelege, nu putea fi scăpată din vedere. Atît *Amintirile* lui Berlioz cît și manuscrisul lui Adorno despre Schönberg le luasem cu mine. Felul său tăios de a admira, intransigența tragic lucidă a criticii pe care o făcea situației erau exact ce-mi trebuia ; pentru că ceea ce aș fi vrut eu să împrumut de la el, să-mi însușesc în descrierea crizei culturii în general, și a muzicii în special, constituia însuși motivul fundamental al cărții mele : iminența sterilității, desperarea înnăscută care predispune la pactizarea cu diavolul. În plus, lecturile acestea erau un aliment pentru constructivismul meu muzical pe care-l purtam în mine ca ideal al formei și care, de data asta, presupunea un imperativ estetic special. Simțeam foarte bine că romanul meu trebuia să sfîrșească prin a *fi* ceea ce povestea, și anume muzică constructivă.

Cu o anumită uimire, dar nu fără emoție, recitesc ceea ce am notat în jurnalul meu în tren, în legănatul vagonului, între Denver și Los Angeles : „Fie ca iarna asta romanul să se clarifice și să capete formă ! Trebuie eliminate erorile din capitolul conferințelor. O operă de artă dificilă e ca și o bătălie, ca un naufragiu, ca o primejdie de moarte, te apropie de Dumnezeu, te face să-ți ridici ochii în sus, să ceri binecuvîntare, îndurare, îți creează o stare de spirit religioasă".

VII

Întoarcerea acasă e o aventură încîntătoare, în special întoarcerea pe coasta asta. Eram fermecat de lumina albă și de mireasma specifică, de albastrul cerului, de soare, de oceanul a cărui respirație îți umplea pieptul, de frumusețea și de puritatea acestui Sud. Să parcurgi din nou drumul de la gară acasă (o oră cu mașina), știind că atunci cînd l-ai parcurs în sens invers aveai atîta de făcut, are în sine ceva neverosimil. „N-ai fi crezut-o." Vecini devotați, care vegheaseră între timp asupra lucrurilor noastre, avuseseră grijă de poștă, ne-au adus un sac întreg de scrisori și, în plus, smîntînă, cozonac și flori. De la Alfred Neumann ne-au adus înapoi cățelul pe care-l ținuseră la ei și care, acum, zăpăcit între doi stăpîni, nu știa pe cine să aleagă. Ca să punem repede ordine, ne spetim triind și distrugînd mormane de imprimate, clasînd scrisorile aduse cu noi sau adunate în lipsa noastră, acasă. Una dintre ele era de la Bert Brecht, severă, plină de reproșuri pentru lipsa mea de încredere în democrația germană. Unde a putut el să vadă lipsa asta de încredere ? Și, era oare justificat reprosul ? Poate aveam impresia că mai era îngrozitor de mult de făcut pînă să se poată pune chestiunea democrației germane. Firește, Hitler era pierdut, numai el n-o aflase, și, cu toate că, exceptînd Italia, ținea încă toată Europa în stăpînire, mi se părea firesc să gîndești la ce va fi după sfîrșitul lui. Dar cum ? Cînd, la scurtă vreme după înapoierea mea, a trebuit să răspund unei scrisori de la *Overseas*

Press, care îmi cerea un articol pentru *London Evening Standard* pe tema *What to do with Germany?* [1], solilocul meu suna așa: „Chestiune precară, implicînd răspundere mare și, în același timp, inutilă. S-ar putea foarte bine ca evenimente neprevăzute să ne scutească de grija asta. Cum o s-arate masa populară revoluționarizată, proletarizată, dezbrăcată, lipsită de toate, prăpădită, fără nici o credință?! Proclamarea unui bolșevism național și-un *Anschluss* la Rusia nu-i încă o imposibilitate. Dar pentru o republică de democrație liberală decentă, țara e pierdută..."

N-am scris articolul. Următoarea mea obligație, îndeplinită bucuros, năpădit de amintiri pline de recunoștință, a fost pregătirea unei cuvîntări pentru serbarea comemorativă închinată lui Max Reinhardt, care a avut loc la 15 decembrie la Wilshire Ebell Theatre, la Los Angeles. Era pentru prima oară cînd cele două femei care și-au împărțit viața lui, Helene Thimig și Else Heims, s-au întîlnit în aceeași încăpere. Korngold și Szigeti au făcut muzică. Au fost proiectate fragmente din filmul *Visul unei nopți de vară*. Au vorbit colegi întru artă și elevi, între care și un băiețaș american de unsprezece sau doisprezece ani de la Școala de artă dramatică a lui Reinhardt de la Hollywood, care a mers cu dezinvoltura și cu acea *straightforwardness* [2] obișnuită în partea locului, pînă la comic. *I don't know how to speak about Max in such a solemn way. We simply were good friends...* [3]

Am încheiat seara cu Bruno Frank și soția lui, la Brown Derby, stînd de vorbă, și nici în viața noastră personală, nici în cea publică nu găseam subiecte senine. Starea lui Franz Werfel era extrem de îngrijorătoare, iar perspectivele războiului din Europa arătau din nou sumbre și îndoielnice. Tocmai se aflase despre evenimentele dezastruoase de la Bari. Winston Chiurchill zăcea pentru a doua oară, bolnav de pneumonie, în Egipt.

Începusem din nou remanierea capitolului VIII, îi dădusem un nou final și, ajungînd la părerea că era definitiv pus la punct, l-am continuat pe al IX-lea, care era început, ca să mă întorc din nou la cel precedent, cu alte ameliorări. Conștiința mea estetică nu-și găsea liniște cu bucata asta nenorocită. Dialogul final l-am mai scris o dată, mult mai tîrziu. Sfîrșitul anului m-a prins în mijlocul capitolului următor: „Încercări și ștersături la al IX-lea. E de modificat. Îndoieli cu privire la construcție. Mi-am amintit de alte elemente tematice... Bombardament razant asupra Berlinului... Lecturi din *Tratatul de armonie* al lui Schönberg... Început să scriu pentru emisiunea germană de la radio... Spre surprinderea mea, poșta mi-a adus convocarea la examenul de încetățenire. Citit *Lessons in Citizenship* [1].

La 31 decembrie: „Ne-am adunat cu urarea din toată inima ca în anul feroce care vine să nu pierdem pe nici unul dintre fiii noștri. În prima zi a anului nou îmi reluam truda la acest roman poate irealizabil. Fie ca anul ăsta să facă din el ceva cumsecade!"

1944 sosise de cîteva zile doar, cînd am primit o scrisoare memorabilă de la Werfel, dictată pe patul de suferință — care putea să-i fie și patul de moarte — despre *Casa Buddenbrook*, pe care o recitise în trei zile și pe care, cu o energie solemnă, o numea „capodoperă nemuritoare". Cu toate că lucrarea mea de tinerețe își ducea de atîta vreme, de aproape o jumătate de secol, viața ei proprie, detașată de a mea, și de-abia dacă o mai consideram ca aparținîndu-mi, am fost profund mișcat de acest mesaj venit în împrejurări atît de neobișnuite. Năzuințele mele poetice actuale erau ca un fel de revenire, tardivă, la vatra, la sfera muzicală de vechi orășel german a romanului aceluia, de debut, și faptul că el putea să captiveze în asemenea măsură un spirit atît de total artistic ca Werfel, tocmai în asemenea momente, mă frapa și mă înduioșa. De altfel, reflecțiile pe care mi le-a inspirat scrisoarea erau lipsite de vanitate. „Mă gîndesc, scriam, dacă, dintre toate cărțile mele, nu-i va fi acesteia hărăzit să dăinuiască. Poate că prin ea să-mi fi împlinit «misiunea», și că, după acea, rostul meu n-a fost decît să duc o viață lungă, demnă și interesantă. Nu vreau să minimalizez cu ingratitudine, după această operă de tinerețe, desfășurarea carierei mele, prin *Muntele vrăjit*, *Iosif*, *Lotte*. Dar ar putea fi un caz cum a fost cu *Freischütz* — căruia i-a urmat multă muzică bună, muzică *mai* bună, și care totuși, a rămas, numai ea, vie în popor. Oricum, *Oberon* și *Euryanthe* mai sînt încă în repertoriu..." Cîteva zile mai tîrziu m-am dus să-l văd pe Werfel, care arăta foarte rău, dar începu imediat să repete variante ale expresiilor entuziaste din scrisoare. Stam la picioarele patului, lîngă balonul de oxigen, și el, cu ochii la mine, mă asigura că i se părea un lucru de necrezut aproape, să-l aibă în fața lui pe autorul *Casei Buddenbrook*, în carne și oase...

Cît îi era de caracteristic acest entuziasm pueril! Franz Werfel mi-a fost totdeauna drag, am admirat în el pe liricul adesea inspirat, iar opera sa de povestitor, totdeauna interesantă, chiar dacă uneori lasă să-i scape din mînă controlul artistic, am pre-

[1] Ce-i de făcut cu Germania?
[2] Sinceritate (engl.).
[3] Nu-s în stare să vorbesc despre Max cu solemnitate. Eram pur și simplu prieteni buni... (engl.).

[1] Lecții de cetățenie.

ţuit-o din toată inima. Jocul, nu tocmai ireproşabil din punct de vedere intelectual, cu minunea din *Bernadette* mi s-a părut îndoielnic, însă n-am putut niciodată să iau în nume de rău artei sale naive şi atît de bogate în talent aplecarea către misticism, care se accentua din ce în ce mai mult, cochetăriile cu Roma, pioasa slăbiciune pentru Vatican, numai că, în momente nefericite, toate astea luau o formă agresiv-polemică. În fond, el era un om de operă, şi chiar semăna uneori cu un cîntăreţ de operă (ceea ce pe vremuri, voise să şi fie) şi, natural, în acelaşi timp şi cu un preot catolic. Ispitei convertirii i-a rezistat cu consecvenţă pe temeiul că nu se cuvine să se lepede de iudaism într-o vreme în care iudeii sînt martirizaţi. Pe cînd se mai refăcea o dată, „cu greu", după cel de-al doilea atac de inimă, pentru ca, de cele mai multe ori singur, la Santa Barbara, să-şi desăvîrşească utopicul său roman, strania şi într-un fel postuma sa operă, mi-a fost dat să-i arăt fragmente din *Faustus* în devenire şi să mă bucur de interesul lui foarte viu. Luasem masa, într-o seară, cu Alma Mahler, la Romanov, şi apoi ne-am dus cu toţii la el, care cinase cu medicul său personal. Întins pe sofa, a ascultat primele trei capitole, şi nu pot să uit cît s-a arătat de impresionat sau, aş zice, mai curînd neliniştit, ca de un fel de prevestire, de *rîsul* lui Adrian în care probabil simţise imediat ceva anormal, ceva religios-demonic, despre care, după aceea, nu înceta să mă întrebe. „Rîsul ăsta ! făcea el. Ce-i cu el ? Ah, ştiu eu... O să vedem noi... !" Versat şi perspicace, prinsese unul din motivele *minore* ale cărţii cu care mie îmi făcea totdeauna cea mai mare plăcere să lucrez, cum era, de pildă, şi erotismul ochilor albaştri sau al celor negri, motivul matern, paralelismul peisajelor, sau motivul „răcelii", înrudit cu al rîsului, care, sub aspecte mereu noi, străbătea toată lucrarea, fiind, natural, mai aproape de măreţ şi esenţial.

Diavolul, eroul ocult al cărţii, cu toate că lipsit de formă e prezent totuşi, încă din rîsul ăsta, cum era şi în „experienţele" lui papa Leverkühn, şi ce aveam eu de făcut acum era să-l las pe acest personaj, bănuit chiar de la început, să-şi precizeze, încet încet, conturul şi prezenţa, aşa cum se întîmplă în capitolele teologice de la Halle : întîi prin profesorul Kumpf, care e o caricatură a lui Luther ; şi, în acelaşi timp, inaugurează, burlesc, atmosfera lingvistică vechi-germană a romanului, aşa că ulterior totdeauna el va fi cel citat — şi după aceea, prin cursul rău famat al docentului Schleppfuss. Cam prin această parte a cărţii ajunsesem pe la mijlocul lui februarie, şi, cu toate că un articol festiv pentru jubileul activităţii dirijorale a lui Bruno Walter nu fusese unica întrerupere în activitatea mea principală, pe la începutul lui martie

terminam nuvela cu vrăjitoarele şi capitolul XII. Comentariul meu : „Lucrez fără plăcere. Am impresia că opera se dizolvă. Desigur, e o lucrare originală, dar mă îndoiesc că puterile mele vor fi suficiente. Tendinţa eronată de a-i permite să ia forma şi dimensiunile *Muntelui vrăjit* e determinată în special de oboseală şi de tînjală". Această grijă, a descompunerii cărţii, reapare mereu în notele şi dările mele de seamă care o însoţesc. Englezul Conolly spunea odată, destul de spiritual, că n-ar trebui să fii atît de „înfumurat" încît să faci o treabă prost, nici atît de „laş" încît să o recunoşti. Ei bine, am curajul să mărturisesc că mi-era groază ca nu cumva să stric un lucru mare şi uneori sufeream pînă la desperare sub impresia că, într-adevăr, asta făceam. În cele din urmă „înfumurarea" a fost cea care a învins oboseala şi lenea şi a făcut din roman construcţia robustă şi coerentă care se vede. Stînd de vorbă cu Adorno de cîte ori îl întîlneam în societate, încercam să aprofundez cunoştinţele în problematica muzicală a cărţii, şi totdeauna ideea „străpungerii", care mai avea mare nevoie de clarificare, juca un rol important. Plin de interes şi totdeauna gata să fie de folos, mi-a adus o dată o carte foarte „de circumstanţă" despre Alban Berg, care se născuse în acelaşi an cu Adrian (1885), şi cu care de altfel fusesem la un moment dat în corespondenţă. Mie îmi scăpase cu totul din vedere, probabil, pentru că pe vremea aceea nu vedeam de loc limpede cu cine aveam de-a face. A trebuit să-mi amintească Alma Mahler că, după apariţia *Poveştilor lui Iacob*, mi-a scris din Viena o scrisoare foarte cordială şi că i-am răspuns cu recunoştinţă. Aş da mult să mai am acea scrioare a lui. Ca şi atîtea alte lucruri, s-a pierdut în peregrinări.

Pe cînd lucram la capitolul XIV, cel cu discuţiile între studenţi, pentru care de altfel mă servisem de un document, o revistă germană de tineret din cercurile „Wandervogel" sau ceva similar, găsită printre hîrtii vechi, s-a petrecut un eveniment literar ciudat, care zile întregi m-a preocupat în modul cel mai personal. Mi-au sosit, din Elveţia, ambele volume din *Jocul perlelor de sticlă* al lui Hermann Hesse. După o muncă de mulţi ani de zile, prietenul din îndepărtata Montagnola terminase o operă de bătrîneţe, dificilă şi frumoasă, din care cunoscusem pînă atunci numai ampla introducere publicată anticipat în *Neue Rundschau*. Spusesem de multe ori că proza asta mie-era atît de aproape „parc-ar fi fost trup din trupul meu". Acum, cînd aveam în faţa ochilor opera întreagă, eram aproape înspăimîntat de strînsa ei înrudire cu ceea ce mă preocupa atît de stăruitor. Aceeaşi idee a ficţiunii biografice... cu un amestec de parodie pe care-l implică genul. Aceeaşi legătură cu muzica. De asemenea, o critică a culturii şi a epocii, chiar dacă

îmbrăca mai curînd haina unei reverii de cultură și filozofie utopice decît o explozie de critică îndurerată și o constatare a tragediei noastre. Analogii mai erau destule — consternant de multe, și nota din carnetul meu — „E dezagreabil întotdeauna să ți se aducă aminte că nu ești singur pe lume“ — exprimă fără înfloriturl unele sentimente ale mele. E o altă formulare a întrebării pe care și-o punea Goethe în *Divan*: „Trăiești, oare, cînd mai trăiesc și alții ?“ și se potrivește, de altminteri, cu anumite fraze ale lui Saul Fitelberg despre faptul că artiștii nu vor să știe unul de altul, fraze pe care, formulîndu-le, nu la mine mă gîndeam. Recunosc că am un sincer dispreț pentru mediocritatea care *ignoră* măiestria și duce deci o viață lesnicioasă, și sînt de acord că mult prea mulți oameni scriu. Dar față de cei care simt aceleași exigențe, pot spune că sînt un bun confrate care nu-și întoarce ochii cu teamă ori de cîte ori se întîmplă lîngă el ceva mare și frumos și căruia prea îi e dragă admirația, prea crede în ea, pentru ca s-o păstreze pe a lui numai morților. Poate că niciodată nu existase un prilej mai nimerit pentru exprimarea unor sentimente colegiale, calde și respectuoase, pentru admirarea unei măiestrii ajunsă la maturitate, care știuse, firește nu fără o încordare profundă, discretă, îngrijită, să-și păstreze cu artă și umor, jucăuș și realizabil, spiritualitatea vîrstei. Autocoborîrea la confruntarea între tine și valoarea admirată se conciliază foarte bine. „Seara citit romanul lui Hesse, *Maestrul Thomas de pe Trave* și *Joseph Knecht*. Interesant marcată deosebirea de manieră în tratarea jocului perlelor... Relațiile, în linii mari, stupefiante. Opera mea e, desigur, concepută mai ascuțit, mai arzător, mai dramatic (pentru că e dialectic), mai aproape de vremea noastră și de viața însăși. A lui e mai blîndă, mai exaltată, mai absconsă, mai romantică și mai riscantă (într-un înțeles bun). Muzicalul, exclusiv pios, cu iz de anticariat. De la Purcell încoace nu s-a mai scris nimic nobil. Durerea și bucuria dragostei sînt cu totul excluse din acest «roman» și abia imaginabile. Finalul, moartea lui Knecht, de un delicat homoertism. Orizontul spiritual, bagajul de cunoaștere și cultură, foarte vaste. Și, stil șăgalnic, de cercetător biograf ; nume grotești“. — Tocmai despre acest aspect al cărții, cel grotesc, i-am scris și i-a părut bine că l-am subliniat.

Fiica noastră cea mică, soția lui Antonio Borgese, a devenit pentru a doua oară mamă, și am petrecut două săptămîni la Chicago, intrînd în aprilie. Prin viscol cu zăpadă și întunecime am căutat, în hotelul nostru de pe malul lacului, să duc mai departe capitolul în curs și, în paralel, m-am îngrijit și de o nouă emisiune germană, cea despre bombardamentele aeriene și despre problema

de conștiință pe care, implicit, o puneau. Apăruse de curînd ediția germană din *Iosif, sprijinul familiei*, și Bergmann mi-a procurat o grămadă de comentarii elvețiene, la carte, pro și contra. Consumul acesta de comentarii în cantități industriale la o operă depășită este amețitor, te înflăcărează, dar e absolut lipsit de rost. Primești, desigur, cu plăcere, o vorbă bună și inteligentă despre o operă a cărei valoare și ale cărei scăderi le știi prea bine, te rușinezi însă cînd te vezi jinduind, roșești la lăcomia cu care îți satisfaci plăcerile astea nesănătoase, și după aceea nevoia de a trăi ceva nou e cu atît mai puternică. Am mers mai departe cu motivul peștitului la Shakespeare, am citit *Măsură pentru măsură*, apoi *Saint-Antoine* al lui Flaubert — uimit de nihilismul poliistoric al acestei opere extraordinare, care, în fond, nu e decît un fantastic catalog al tuturor neroziilor omenești. „Demența lumii religioase e prezentată fără lacune — și în final chipul lui Hristos ? Discutabil“. Viziunea diavolului la Ivan Karamazov făcea parte și ea din lecturile mele la acea vreme. Am citit scena cu atenția detașată cu care recitisem *Salammbô*, înainte de a mă fi apucat să scriu *Iosif*.

Întorși acasă am aflat că Bruno Frank avusese și el un atac de inimă, grav, și era încă la pat. Acest *heart attack*, sub formă de tromboză coronariană sau angină pectorală, este cea mai răspîndită boală americană și cea mai ucigătoare, dar cei mai vulnerabili — și nu e de loc mirare — păreau să fie imigranții. De astm cardiac sufereau și Schönberg și Döblin — pe care m-am dus să-l văd la patul lui de suferință amenajat în grădină — și n-a trecut mult și Martin Gumpert a fost cît pe-aci să cadă și el jertfă unui acces periculos. Condamnați cu suspendarea executării, au trebuit, unul după altul, să renunțe la fumat. „Trebuie să mă socotesc în stare excelentă“, stă scris în notele mele. Dar mă simțeam mizerabil. Sub acțiunea nocivă a viscolelor din Chicago catarul meu se agravase și, manifestîndu-se prin guturai, bronșită, sinuzită, îmi dădea o senzație de boală și obliga la supraveghere medicală. Pastele l-am făcut cu medicamente contra tusei și cu dezinfectante în nas și în gît, constrîns să stau la pat, dar imediat m-am apucat să lucrez mai departe la roman, și la mijlocul lui aprilie încheiam capitolul XIV, începînd imediat următorul, pe care, cu scrisorile lui Luther și cu *Simplicissimus* al lui Grimmelshausen ca lecturi auxiliare, l-am terminat în zece zile. Cuprinde corespondența dintre Adrian și Kretzschmar și scrisoarea lui Adrian cu imitația nemărturisită a preludiului la al treilea act din *Maeștrii cîntăreți*, pe care mi-a făcut plăcere s-o scriu.

Pe vremea aceea rușii luau Odesa și „inamicul nu izbutea să stînjenească operațiunile noastre de desprindere". În schimb însă se îndrepta spre Sevastopol, căruia îi venise rîndul. Aproape zilnic se anunțau formidabile atacuri aeriene asupra „fortăreței Europa", care, în bună parte, era o invenție a propagandei germane. Exploziile de pe coasta debarcării zgîlțîiau clădirile în Anglia. Generalul Perkins declara că debarcarea viitoare trebuia să fixeze trupele germane în Vest pentru ca să lase mînă liberă rușilor în ofensiva lor. Rușii aveau să ajungă primii la Berlin. De altfel, din punct de vedere tehnic, debarcarea părea aproape inimaginabilă și sacrificiile în oameni, cu care urma să fie plătită, se evaluau la o jumătate de milion.

Nemții pătrundeau în Ungaria, parc-am fi fost în 1939, și înăspreau teroarea în Danemarca. Pe de altă parte, semnele că-și pierduseră nădejdea în victorie erau incontestabile și discursurile lui Goebbels și Göring la aniversarea nașterii lui Hitler sunaseră dogit. Gazeta *Schwarze Korps*, care dintotdeauna îmi fusese odioasă din cauza unei anumite abilități și agresivități literare, publica un articol sarcastic referitor la eventualitatea reînvierii Republicii de la Weimar, a întoarcerii lui von Brüning, Greszinsky, Einstein, Weiss și... a lui Thomas Mann. Mi-am jurat că n-o să mă mai vadă.

Erika ne-a citit din cartea ei de amintire *Alien Homeland* [1], evocîndu-ne, cu amănunte multe, amintiri din 1933. Ea polemiza — pe bună dreptate, după opinia mea — în *Aufbau*, împotriva patriotismului de emigrație al celor de la *Democratic Germany*, care voiau iarăși, de pe acum, o Germanie „liberă" și mare, protestau împotriva unor pierderi teritoriale și chiar împotriva dezlipirii Austriei, și — acesta era temeiul refuzului meu — conștient sau nu, făceau cauză comună cu o sinistră mișcare progermană vivace și peste tot răspîndită, căreia ar fi fost mai bine să i se spună profascistă. Caracteristică sub acest aspect este o scrisoare primită pe vremea aceea și în care semnatarul, un profesor de literatură în statul Ohio, mă copleșea cu reproșuri pentru *răspunderea mea la dezlănțuirea războiului*. „Chiar și inepțiile dor", scriam.

Raporturile cu Stravinsky și cu soția sa, *la belle russe* din cap pînă-n picioare, adică acea frumusețe specific rusească în care elementul de simpatie umană atinge perfecția, ajunseseră să capete însuflețirea dorită, și mi-a rămas întipărită în minte o convorbire cu dînsul, cu ocazia unei întîlniri la noi, într-o seară, în care el, pornind de la Gide și exprimîndu-se amestecat în nemțește, engleză și franțuzește, mi-a vorbit despre *confession*, ca produs al diferitelor sfere de cultură : greco-ortodoxă, latino-catolică și protestantă. După opinia lui, Tolstoi era esențialmente german și protestant. Nu mai știu cine îmi atrăsese atunci atenția asupra lui *Mahomed* de Voltaire, pe care l-am citit pentru prima oară în traducerea lui Goethe — admirînd pictura de tipuri și caractere de valoare istorică universală pe care o oferă geniala piesă. În afară de asta mă mai interesa o bucoavnă ciudată peste care dădusem nu mai știu cum, *Musikalische Briefe eines Wohlbekannten* [1] (Leipzig. 1952), carte de un comic foarte instructiv — epoca burgheză de cultură idealistă, cu accentul filistinului instruit, așa cum îl găsim în cartea lui Nietzsche. Și, cu toate astea, cu toate naivitățile care-ți făceau părul măciucă, erau destule lucruri interesante de aflat de acolo, de pildă despre Mendelssohn . . .

Cu toate că am trecut prin unele ceasuri grele, prin unele descurajări provocate de „conștiința de a scrie fals", lucrul la roman își recîștigase ceva din elanul inițial. Să fi fost oare din pricină că venise mai și iunie, „sezonul meu", vremea în care mă născusem și în care forțele mele vitale creșteau ? Capitolul XVI, cel cu scrisoarea lui Adrian de la Leipzig, în care e inserată aventura lui Nietzsche în bordeiul din Köln, și al XVII-lea, cu analiza acestei scrisori făcută de îngrijoratul destinatar, urmează repede unul după altul. Mă smulsesem din încîlcitura de motive a părții introductive a cărții, care mă stînjenise, și vedeam limpede acțiunea înaintea mea, puteam să istorisesc povestea dureroasă de iubire, cu fluturele veninos, să pun pecetea cifrului magic h-e-a-e-es, să înșir scenele grotești cu doctorii, cu straniile impreciziuni asupra cărora îmi asigurasem, de multă vreme, un privilegiu, prin diverse aluzii făcute anticipat. La 6 iunie, a șaizeci și noua aniversare a mea, m-a chemat la telefon de la Washington, de dimineață, devreme, încă înainte de a fi avut timp să deschid ziarele, Agnes Meyer, pentru ca, împreună cu felicitările, să-mi aducă vestea că *invazia Franței* începuse prin debarcarea în Normandia. Avea informații satisfăcătoare direct de la Ministerul de Război. Emoția era mare și, privind înapoi la aventurile celor unsprezece ani scurși, nu m-am putut împiedica să văd aici o semnificativă hotărîre a soartei, una din „potrivelile" vieții mele, ca evenimentul dorit cu atîta înfocare și care părea aproape irealizabil să se fi produs tocmai în această zi, ziua mea. Firește, toate sărbătorile prietenești s-au desfășurat avînd ca fundal gîndul la acest eveniment și grija pentru evoluția lui fericită. Debarcarea era subiectul

[1] Patrie străină.

[1] Scrisori despre muzică ale unei celebrități.

tuturor discuțiilor. Telefonul suna necontenit. Și nu e puțin lucru că, într-o zi ca asta, cînd a trebuit să mă ridic de multe ori de la masa de lucru, mi-am făcut aproape întreaga porție zilnică la roman. Seara au fost la noi Werfel și Frank cu soțiile. „Discuții despre lumea cărții". Apoi : „La 11 am ascultat la radio, de la Hollywood și Londra, toate știrile despre debarcare".

VIII

Vineri, 23 iunie 1944, a fost, cum scriam, „o zi memorabilă în cursul celor unsprezece ani de însemnări". Ne sculasem foarte devreme și imediat după gustarea de dimineață am plecat la Los Angeles, la Federal Building. Acolo am intrat într-o sală ticsită, în care niște funcționari dădeau informații. Apăru *the Judge* [1], se așeză pe fotoliul lui de pe estradă și ne ținu o cuvîntare care, și prin frumusețea formei, și prin bunăvoința exprimată în idei, mi-a mers la inimă, și cred că nu numai mie. Ne-am ridicat cu toții și am depus jurămîntul în comun, iar după aceea, fiecare pe rînd, am semnat actele de încetățenire. Și așa, am devenit *citizens* americani, și mă gîndesc cu plăcere — dar aș face bine să fiu scurt în formularea acestui gînd — că am apucat să devin sub Roosevelt în America *lui*.

M-am întors, nemulțumit, în repetate rînduri, la scrisoarea lui Adrian de la Leipzig, un tur de forță, unul din punctele nevralgice ale cărții, întrerupînd lucrul la capitolele ulterioare și modificînd-o. „Oricum fac, iese prost. Voi fi oare obligat să secătuiesc subiectul, să-l stric ?" — Erau momente — și cîteodată destul de prelungite — de oboseală chinuită. Poate că de vină era sănătatea cam șubredă și tensiunea arterială prea scăzută — unul dintre efectele puțin favorabile ale climei californiene. N-aveam poftă de mîncare, sufeream de dispepsie, păream abătut, hipercritic la tot ce făceam. Medicul îmi prescrisese atropină, acid clorhidric, injecții cu vitamine. După experiența mea, singurul lor folos era că-ți dădeau impresia că nu stai degeaba. Mult mai bine mi-au făcut știrile de la Cherbourg, informații ca acelea despre un general și un amiral nemți, care capitulau după eroice radiograme expediate Führerului. Amîndoi fuseseră invitați la dejun și își părăsiseră trupa cu ordinul de a rezista pe poziție pînă la ultimul om. Se dădeau lupte pentru Caen, de fapt erau lupte pentru Paris. În răsărit, Minsk era în pragul căderii, și după cucerirea acestei fortărețe începu o înaintare rusească amețitoare, fortărețele cele mai puternice (Lemberg, Brest-Litovsk) cădeau ca niște prune coapte. Schönberg — și nu era singurul printre cunoștințele mele — susținea morțiș că e ceva dedesubt, că e o înțelegere ascunsă, și că numai așa se putea explica contrastul dintre rezistența îndărătnică germană în Italia și Franța și retragerea fără nici o rezistență din Răsărit. Dar, după toate cele ce se întîmplaseră, era oare imaginabilă o înțelegere a rușilor cu actualul regim nemțesc ? Posibilitatea ca Germania să-și caute scăparea, singura sa scăpare, aruncîndu-se în brațele Rusiei îmi trecuse și mie uneori prin minte. Că mai era posibilă în momentul acesta, mi se părea cu totul îndoielnic, și eu consideram bănuiala, foarte răspîndită în momentul acela, ca pură fantezie. De altfel, în timp ce „roboții" făceau ravagii în Anglia, Goebbels cerea în *Das Reich* pace cu anglo-saxonii, acuza Rusia după vechea și încercata metodă, care de data asta nu mai voia să fie eficace, și se bizuia pe frica de bolșevism

Pe vremea asta mi-a picat în mînă, pentru prima oară, magistralul eseu al lui Sainte-Beuve despre Molière, un strălucit exemplar de beatificare critică, învăluită în spiritul tradiției și culturii franceze. El pune în lumină de o manieră emoționantă poziția îndoielnică a poetului-actor în vremea și în societatea lui, poziție care trebuie să fi fost similară celei a lui Shakespeare. Ludovic al XIV-lea îi punea în farfurie o bucată de găină, dar ofițerii regelui îl socoteau sub nivelul lor, și chiar și Boileau, regreta „nota de bufonerie" pe care o manifesta. Și cu toate astea, Sainte-Beuve îl numără printre cele cinci sau șase genii ale omenirii, care, între epocile primitive și civilizate, homerice si alexandrine, acționînd chiar în mijlocul lor, încă naiv și totuși înțelept, depășea chiar și pe cele mai mari prin plenitudinea lor, prin facilitatea lor, dar printre care, de pildă, evident că nu-l socotea pe Goethe. Nu se socotise nici Goethe însuși, altfel nu l-ar fi văzut, toată viața lui, pe Shakespeare atît de sus deasupra sa. Dar se găsesc, la eruditul francez, caracterizări despre Goethe care chiar dacă nu sînt lipsite de justețe izbesc deosebit de aspru o ureche germană. Sainte-Beuve vorbește despre concizia și stăpînirea de sine a lui Molière, despre răceala, luciditatea și ardoarea sa ; dar această răceală, care-i era obișnuință chiar în mijlocul pieselor celor mai mișcătoare, n-avea nimic comun cu imparțialitatea glacială, calculată, pe care o întîlnești la Goethe, acest *Talleyrand al artei*. „Asemenea rafinamente critice nu fuseseră încă inventate pe vremea aceea" în sînul poe-

[1] Judecătorul (engl.).

ziei. — Criticul împotriva „rafinamentelor critice". În fond e doar istoricul împotriva modernului. Cît privește însă Talleyrand-ul din Goethe, și Byron îl numise odată „vulpoi bătrîn", și anume în legătură cu *finitățile elective*. — Într-o foaie elvețiană am citit ceva despre poetul francez Saint-John Perse și mi-am notat judecata lui despre *Carol al XII-lea* al lui Voltaire : „Extraordinar, dar nu mare". Remarcabilă deosebire ! ... Jacob Burckhardt e cel care a spus despre Voltaire : „La el raționalismul devine poezie, ba chiar magie !" Aș vrea să-l văd pe scriitorul german care să scoată o asemenea frază din pana sa ! Elveția e țara în care se spune pe nemțește ceea ce este agreabil de negerman. De aceea o și iubesc. — Lucru curios : am cules o sumedenie de informații despre Kierkegaard, încă înainte de a mă hotărî să-l citesc. Adorno îmi pusese la dispoziție importanta sa lucrare asupra lui. Am citit-o deodată cu strălucitul eseu al lui Brandes. Un pasaj al lui Kierkegaard, pe care mi l-am extras, spune : „Umoristul asociază totdeauna ideea de Dumnezeu cu altceva și provoacă contradicția, dar el însuși nu are față de Dumnezeu o pasiune religioasă *(stricte sic dictus* [1]) ; se transformă pe sine într-un mediu de trecere șăgalnic dar profund pentru toată această transpunere, însă personal nu are de loc raporturi cu Dumnezeu". Stilul lui, cel puțin în traducerea germană, e slab. Dar cît de nouă și de profundă această definire a umorului ! Ce magistrală înțelepciune în observație ! — Serile, muzică, ascultată cu cea mai obiectivă atenție — la radio sau pe discuri. Din întîmplare s-a făcut la noi, de mai multe ori, muzică de cameră. Violoncelistul olandez Vandenburg, violoniștii Temianka și Pollack veneau și, în fața unui cerc de oaspeți, cîntau, cu cîte cineva dintre prieteni, cvartete de Haydn, Mozart, Beethoven (*132* !), Mendelssohn, Brahms și Dvořak. Michael, fiul nostru cel mic, din nou în vizită la noi cu familia sa, îi acompania și el la violă. Frido a apărut acum pentru prima oară cu părul scurt. „Desenat pentru cel mic", stă scris de mai multe ori. „Frido, nervos, și prost dispus, stă mai mult cu mine."

Rușii erau în fața Varșoviei, amenințau Memel. La Paris forțele de ocupație se dezlănțuiseră, cu concursul colaboraționiștilor, împotriva Rezistenței care-și ridica din ce în ce mai sus capul. Răzbeau pînă la noi știri înfiorătoare despre recrudescența masacrării evreilor în Europa ; am aflat apoi despre atentatul generalilor împotriva lui Hitler, despre eșecul revoltei, uciderea în masă a ofițerilor și completa nazificare a armatei, despre un fel de mobilizare a poporului, „războiul total" al lui Goebbels. Tot pe vremea

[1] Spus cuvînt cu cuvînt (lat.).

aceea i-am scris președintelui Beneš o lungă scrisoare în care rugam să fie înțelese motivele pentru care renunțasem la cetățenia cehoslovacă și acceptasem pe cea americană. Am primit răspunsul cel mai amabil. În roman, la ordinea zilei era portretul lui Rüdiger Schildknapp, piesă reușită sub raport artistic, dar a cărui cutezanță sub raport omenesc — pentru că, în orice caz, era vorba de un portret, stilizat, e drept, și a cărui vioiciune se deosebea sensibil de a modelului — nu-mi tulbura atunci de loc conștiința. De altfel, Europa, Germania și ce mai trăia — sau nu mai trăia — acolo prea îmi erau departe, prea se cufundaseră adînc în trecut, ajuseseră un vis : înghițite, pierdute, dispărute din însăși voia lor, pînă și imaginea prietenului pe care-l evocam în trăsături ce păreau adevărate, chiar dacă multe dintre ele lipseau. Și, în afară de asta, prea eram prins în vraja unei opere care, fiind în același timp, de la un cap la altul, și spovedanie și jertfă a vieții, nu admite nici un fel de cruțare, pentru că, înfățișîndu-se ca operă de artă în sensul cel mai strict, depășește limitele artei și devine realitate. Și totuși această realitate este silită să recurgă din nou la compoziție, răspuzînd, în anumite cazuri, mai mult în fața acesteia decît în fața adevărului, fiind transpusă și fictivă. Într-o cărticică germană, de ținută superioară (a lui Paul Rilla în *Dramaturgische Blätter)*, avea să stea scris mai tîrziu despre această carte : „I se poate întîmpla cuiva, cum i s-a întîmplat autorului acestor note, să descopere în carte, uimit de amuzat, portretul unui prieten, un foarte amabil scriitor și traducător, creionat cu precizie, cu incontestabilă asemănare în fiecare trăsătură, aidoma în fiecare gest ..." Numai că „persoana vizată" ar fi putut fi — a și fost — de altă părere în privința „asemănării incontestabile". Fie certificat aici cu admirație că a manifestat doar un minimum de susceptibilitate față de cîtă mă puteam aștepta.

Într-o seară, după o lectură, Leonhard Frank m-a întrebat dacă pentru Adrian am avut înaintea ochilor vreun model oarecare. I-am spus că nu și am adăugat că tocmai în asta consta dificultatea : în a inventa din nimic o viață de muzician care să se înscrie plauzibil printre personalitățile reale ale vieții muzicale moderne. Leverkühn era, ca să zic așa, o figură ideală, un „erou al timpurilor noastre", un om care poartă în el suferința epocii. Am mers însă și mai departe și i-am mărturisit că niciodată nu l-am iubit pe vreunul dintre eroii mei imaginari — nici pe Thomas Buddenbrook, nici pe Hans Castorp, nici pe Aschenbach, nici pe Iosif, nici pe Goethe din *Lotte la Weimar*, cu excepția poate a lui Hanno Buddenbrook — cît l-am iubit pe Adrian. Spuneam adevărul. Literalmente împărtășeam sentimentele pe care le nutrea bunul Se-

renus față de el, mi-era drag și-i purtam grija de cînd era liceanul trufaș pe care-l știm, eram prostit de „răceala" lui, de detașarea lui de viață, de lipsa lui de „suflet", acest factor de meditație și împăcare între spirit și instinct, de „inumanitatea" lui, de „deznădejdea din inima lui", de convingerea lui că-i damnat. Și, fenomen curios, aproape că nu-i dădeam o înfățișare, o figură, un corp. Ai mei stăruiau într-una să-l descriu, susținînd că dacă naratorul trebuia să rămînă doar o inimă bună și o mînă tremurătoare scriind, cel puțin eroul lui, și al meu, trebuia să fie vizibil, individualizat fizicește, să evolueze intuibil. Cît ar fi fost de ușor ! Și pe de altă parte, cît de misterios de inadmisibil, cît de imposibil într-un sens pe care nu-l trăisem încă niciodată ! Imposibil în alt sens decît în care i-ar fi fost lui Zeitblom propria sa descriere. Aici trebuia respectată o interdicție — sau cel puțin o recomandare de maximă rezervă atunci cînd îi dădeam o viață exterioară care ar fi riscat să discrediteze, să banalizeze cazul psihic și valoarea simbolică și reprezentativă. Așa stăteau lucrurile : figuri de roman în înțelesul pitoresc n-aveau voie să fie decît făpturile mai depărtate de centrul cărții, toți acei Schildknapp, Schwerdtfeger, Rodde, Schlaginhaufen etc., etc. — *nu* cei doi protagoniști, care prea aveau mult de disimulat : secretul identității lor . . .

Săptămînile estivale în care am scris capitolele precedînd mutarea lui Adrian la München au adus o vizită importantă pentru mine : a venit Ernst Křenek cu soția lui și am putut să-i mulțumesc pentru *Music here and now*, dar am mai putut, în timpul unei plimbări în doi pe sub coloanele egiptene ale palmierilor de pe Ocean Avenue, și după aceea la noi acasă, să aflu multe lucruri instructive despre soarta muzicii în ultimii patruzeci de ani, despre situația ei actuală, despre atitudinea publicului și a diferitelor categorii de soliști și dirijori față de noile ei forme. Cărți ca *Music, a Science and Art* [1] de Virgil Thomson, *The Book of Modern Composers* [2] de Ewen, și în special *The Unconscious Beethoven* [3] a lui Ernst Newman au completat astfel de impresii personale. Am citit cu foarte mare atenție o carte fără legătură directă cu subiectul meu dar care, prin analizele sale pătrunzătoare, m-a ajutat să-mi dau seama de multe lucruri în situația romanului și să-mi lămuresc propria mea poziție în ce privește istoria lui : *James Joyce* de Harry Levin. Cum accesul direct la opera lingvistică a irlandezului mi-e interzis, sînt obligat să recurg la intermediul criticii ca să pot studia fenomenul, și scrieri ca aceea a lui Levin sau marele comentariu al lui Campbell la *Finnegan's Wake* [1] mi-au lămurit multe raporturi nebănuite ; și, ținînd seama de marea deosebire dintre firile noastre literare, chiar unele afinități. Eu aveam ideea preconcepută că alături de avangardismul excentric al lui Joyce opera mea trebuie să producă efectul unui tradiționalism lînced. E adevărat că respectul tradiției, chiar cînd capătă o coloratură de parodie, asigură o accesibilitate mai facilă, comportă o posibilitate de răspîndire mai largă. Dar e mai mult o chestiune de atitudine decît de esență. *„As his subject-matter reveals the decomposition of the middle class* — scrie Levin — *Joyce's technique passes beyond the limits of realistic fiction. Neither the Portrait of the Artist nor Finnegan's Wake is a novel strictly speaking, and Ulysses is a novel to end all novels"* [2]. Se poate foarte bine spune același lucru și despre *Muntele vrăjit* și despre *Iosif* și despre *Doctor Faustus*, și întrebarea lui T. S. Eliot, *„whether the novel had not outlived its function since Flaubert and James, and whether Ulysses should not be considered an epic"* [3], corespunde exact propriei mele întrebări, și anume dacă astăzi, în materie de roman, nu s-a ajuns să se ia în seamă decît numai ceea ce nu mai este roman. Sînt, în cartea lui Levin, fraze care m-au mișcat profund. *„The best writing of our contemporaries is not an act of creation, but an act of evocation, peculiarly saturated with reminiscences"* [4]. Și ceastălaltă *„He has enormously increased the difficulties of being a novelist"* [5].

„Am greutăți cu capitolul. Sînt lucruri previzibile cărora nu li se poate face încă loc pentru că ar plictisi, ar da un caracter prea concret. Ideea de a-l face pe diavol să apară sub trei înfățișări diferite, totdeauna învăluit în frig glacial . . . Rescris ultima parte, *Meilleur*. Revenit la XXI. Note la dialogul cu diavolul. Scris la XXII (tehnica dodecafonică). Încîntătoare senzație să integrezi elemente studiate și asimilate în atmosfera și contextul cărții . . ." Cu sau fără entuziasm, lucrarea mergea înainte. Către sfîrșitul lui august cădea Parisul, garnizoana germană era gonită, Laval fu-

[1] Muzica, o știință și-o artă.
[2] Cartea compozitorilor moderni.
[3] Beethoven în subconștient.

[1] Priveghiul lui Finnegan.
[2] Cum subiectul lui dezvăluie descompunerea clasei de mijloc, tehnica lui Joyce trece dincolo de limitele ficțiunii realiste. Nici *Portretul artistului*, nici *Priveghiul lui Finnegan* nu sînt romane în sensul strict al cuvîntului, iar *Ulysses* e un roman destinat să marcheze sfîrșitul romanului (engl.).
[3] Dacă după Flaubert și James romanul nu trebuie considerat a-și fi supraviețuit funcțiunii și dacă *Ulysses* nu trebuie considerat o epopee (engl.).
[4] Cea mai bună proză a contemporanilor noștri nu este un act de creație, ci un act de evocare, deosebit de saturat de reminiscențe (engl.).
[5] El a sporit enorm dificultatea de a fi romancier (engl.).

git, Pétain luat de nemți — consideram romanul „pe jumătate scris", și m-am convins eu însumi să fac o întrerupere, un argument nelipsit de importanță fiind și angajamentul cu agenția „Colston Leigh" pentru un turneu de conferințe, care trebuia pregătit. Am redus, prin corespondență, din amploarea turneului, pentru că ezitam să cheltuiesc puteri prea mari în călătorii îndepărtate. În timp ce eram ocupat cu mici lucrări ocazionale : o prefață la o ediție a lui *Cervantes* de Bruno Frank tipărită la Stockholm, un articol despre Grimmelshausen pentru o altă editură suedeză, ascultam, seara, la noi, cînd venea să ne vadă, pe Leonhard Frank citindu-ne din povestirea pe care o scria atunci, *Nuvelă germană*. Era în situație ciudată : nu-și putea termina romanul la care lucra, *Mathilde*, pentru că trebuia să aștepte evoluția evenimentelor, sfîrșitul războiului, și își cheltuia vremea în mod cu totul remarcabil plăsmuind această mică operă. Indiscutabil că luase multe din *Faustus* — impresii și idei — care, de altfel, erau tot atît de mult ale lui cît și ale mele. Mă speria titlul. Era în joc cuvîntul „german", desigur. Dar pe cînd eu îi făcusem un locșor cu caracter pragmatic, ca atribut precizînd pe „compozitor", el îl trîntea în plin titlu, ba îl introducea chiar în titlu. Obiecțiunile de gust și discreție le înlătura, cu toate că de obicei era bucuros la sfaturi și la îndreptări de detaliu. Ascultam cu sinceră prețuire lectura lui cu voce domoală, puțin șovăitoare. Ambianța poetică foarte izbutită a vechiului orășel german (Rothenburg ob der Tauber) ; partea meșteșugărească în care fostul ucenic de mecanic și lăcătuș se pricepea atît de bine și căreia știa să-i dea cu atîta precizie un nimb specific „german" ; psihologia unei suferințe pe temei istoric, adică sciziunea dintre sex și eros, și demonicul misterios al întregului — toate astea mă atrăgeau enorm : și am rămas un admirator al povestirii mult prea puțin cunoscute, care-i o mică operă de artă.

Mereu muzică — viața și societatea, cu un fel de serviabilitate misterioasă, mi-o scoteau necontenit înainte, mult mai des decît astăzi cînd, opera o dată terminată, muzica și-a reluat locul mai către periferia preocupărilor mele. La dr. Albersheim (cunoscut prin Neumann), și care era un muzician și un savant muzicolog, cu tendințe conservatoare, foarte departe de opiniile lui Adorno, mai potrivite problemei mele, petreceam seri agreabile în care ascultam instrumentiști și cîntăreți cu aspirații de viitor, *stars in the making*[1], în diversele lor producții. Temianka locuia foarte departe, dincolo de Bowl, înspre Down Town, dar nu mă speria nici o distanță, chiar dacă anotimpul amenința cu ceață la întoarcere. Am ascultat *Sonata pentru vioară* de Händel cu cel mai frumos *largheto* din lume, *Partita în opt părți*, de Bach un *cvartet cu oboi* (susținut aici de vioară) al unui compozitor ungur, de față. Am luat masa cu Charles Laughton, actorul tulburător de amuzant și de complex, care după aceea ne-a recitat, admirabil, în englezeasca lui europeană, din *Furtuna*. Nici Parisul, nici Münchenul din 1900 nu ne-ar fi putut oferi o seară cu atmosferă artistică mai intimă, cu mai multă vervă și voioșie.

[1] Stele în devenire (engl.).

Pe atunci mi-a dat Adorno să citesc un foarte inteligent studiu al lui despre Wagner în care discreția critică și animozitatea nu alunecau niciodată pînă la negație și care nu era lipsit de afinitate cu propriul meu eseu *Suferințele și grandoarea lui Richard Wagner*. Desigur, această lectură a fost ceea ce m-a determinat într-o seară să-mi pun din nou discul cu *Visul Elsei*, cu magica intervenție în *pianissimo* de trompetă cînd textul spune : „În arme sclipitoare un cavaler venea", și scena finală din *Aurul Rinului*, cu nenumăratele frumuseți și simboluri : prima apariție a motivului săbiei, minunata mînuire a motivului Walhallei, genialele și caracteristicile interlocuțiuni ale lui Loge, acel : „Oare aurul nu va mai străluce, vouă fetelor ?" — și, mai presus de toate, nețărmurit de sentimentalul terțet al fiicelor Rinului, care-ți merge la inimă : „Doar adîncul ne e sincer și fidel". „În fond, patria mea muzicală e lumea acordurilor de trison din *Inelul Nibelungului*", mărturisesc în notele mele. Dar stă totuși adăugat : „Și cu toate acestea, nu mă pot sătura, la pian, de acordurile lui *Tristan*".

De altfel, muzica nu mai era acum necesară acțiunii, nu mai era actuală pentru continuarea romanului — la care mă apucasem destul de curînd să lucrez din nou. Cu capitolul XXIII pătrundeam în acțiunea secundară, în societate, în amintirile de la München, și aveam de organizat contactul lui Adrian cu Pfeiffering, cu casa și familia Schweigestill. N-a fost, desigur, fără vreo legătură cu această preocupare că am căutat și m-am apucat să citesc scrisorile lui Stendhal. Spiritul, virilitatea, curajul și sensibilitatea autorului lui *Le Rouge et le Noir*, un roman care-ți lasă impresia că nu mai existase roman înaintea lui, mi-au făcut o impresie de loc neglijabilă. Mi s-a părut remarcabilă aventura lui Stendhal cu tînărul ofițer rus pe care „nu îndrăznea să-l privească în față". Ar fi fost cuprins de pasiune „dacă" (repetă) el, Stendhal, „ar fi fost femeie". Dar ce observă Stendhal la sine sînt durerile facerii unei pasiuni. E un acces mai rar de homoerotism la o fire foarte virilă, dar și foarte deschisă și înzestrată cu multă curiozitate psihologică. Desigur că mi-am notat incidentul și l-am avut în vedere la raporturile de mult inițiate, ale lui Adrian cu Rudi Schwerdt-

feger, această ademenire a solitudinii cu ajutorul unei familiarități imperturbabile, și unde homosexualitatea joacă un rol de spirit rău.

Time Must Have a Stop[1] a lui Aldous Huxley mi-a făcut o plăcere extraordinară — fără discuție, o cutezătoare operă de vîrf a romanului de astăzi. Am recitit *Ecce Homo* al lui Nietzsche, *Beethovenul* lui Bekker, *Amintiri despre Nietzsche* a lui Deussen. De „dincolo", scrisori de la copii — cu îngrijorare, dar și cu mîndria de a participa prin ei la război, care pentru noi a rămas o luptă împotriva dușmanului omenirii. Klaus, căruia un obuz i-a smuls literalmente de lîngă el un prieten, făcîndu-l bucăți, e bolnav de malarie într-un orășel italian, în Armata a 8-a britanică, Golo e la Londra, lucrează din zori și pînă la miezul nopții pentru American Broadcasting Station in Europe[2], minimalizează cît poate, *ad usum parentum*[3], efectele bombelor zburătoare, care încă mai cad. Erika e la Paris, atentă la incorigibila atitudine a burgheziei franceze și a claselor conducătoare — și la confirmarea lor prin atitudinea eliberatorilor.

Dar soarta Celui de-al treilea Reich se împlinea repede. Acum nu mai era vorba de „fortăreața Europa", ci de „fortăreața Germania". În comunicatele ambelor tabere începură să apară nume germane. Și în răsărit și în apus aliații se aflau pe teritoriu german. Cîtă viață îi mai rămăsese statului nazist, o folosea la crime dezgustătoare. Generalul Rommel, implicat în conspirația „salvatoare" a ofițerilor, a căror strangulare lentă fusese filmată pentru Führer, avusese de ales între sinuciderea cu funeralii naționale și procesul rușinos de înaltă trădare terminat cu moartea prin streang. S-a otrăvit și a rămas „cel mai de seamă comandant de oști al acestui război". Montgomery îi purtase toată vremea portretul la el și sperase să-l vadă într-o bună zi. Fără îndoială că Anglia, țara sentimentelor sportive, l-ar fi sărbătorit drept adversarul dîrz, temerar și abil care fusese. Oare n-avusese nici o posibilitate să scape peste Canal ? Era atît de stupid de jalnic să mai moară cineva pentru Hitler ! . . . Cînd Aachen fu numai praf și pulbere, începură sinuciderile printre șefii naziști.

La noi era vorba acum de asigurat *the fourth term*[4] al lui Roosevelt împotriva candidaturii republicane, și eram bucuros că secțiunea locală a partidului mă invitase la o manifestare în favoarea multadmiratului bărbat. Pe lîngă însemnări ca „Lucrat îndelung și cu sîrg la capitol" apare, la sfîrșitul lui octombrie, și o alta : „Cuvîntare pentru Roosevelt". *Gathering*[1]-ul a avut loc la 29 ale lunii, după-amiază, într-o grădină particulară din cartierul de vile Bel Air. Asistau numai vreo două sute de persoane care, cu toată răcoarea și ceața ce se lăsaseră către seară, au rămas ore întregi pe scaunele răspîndite pe peluză, pentru că *they had a good time*[2]. La asemenea ocazii se obișnuiește prin partea locului ca discursurile înflăcărate și *money raising*[3] — în care unii oratori și-au format o tehnică de necrezut — să alterneze cu tot felul de divertismente și numere de varietăți care n-au nici în clin, nici în mînecă cu cauza dar, în felul lor, contribuie la valoarea propagandistică a manifestației. Aici, între altele, venise un scamator așa-zis „spaniol", extrem de abil, care susținea că învățase minunățiile lui de la un mare magician chinez, pe nume Rosenthal, și mai era o ventrilogă tare tinerică, admirabilă în arta sa, care sta de vorbă cu atîta haz cu păpușa cu ochii ficși așezată în poală, încît mai rîdeam cu lacrimi cînd trebui să urc treptele estradei să-mi rostesc mult preaseriosul meu discurs. N-a fost însă *prea* serios, ci exact ceea ce trebuia — desigur în felul lor. Au urmat apoi din nou comicării, și pînă la urmă toată lumea se distrase atît de bine, încît nimănui realegerea lui F.D.R. nu-i mai prezenta vreo îndoială.

Cît de straniu mă emoționează însă recitirea scurtei însemnări din ziua următoare ! Se referea la o repetată lectură din *Love's Labour's Lost*, și cuprinde un citat de rău augur din piesă — versurile :

Their form confounded makes most form in mirth,
When great things labouring perish in their birth.[4]

Și eu am adăugat : Primul vers s-ar putea potrivi lui *Iosif*, al doilea lui *Faustus*. Citatul și comentariul mi-ar fi amintit, dacă aș fi uitat, cu ce scrupule și îndoieli aveam de luptat în privința romanului, cît eram de înclinat să cred în eșecul lui. Aceste griji se întăreau și mă chinuiau pe măsură ce sănătatea mea slăbea. Peste două zile, invitați seara la Eddy Knopf (cu Ernst Lubitsch, contele Ostheim, soția lui, americană, și Salka Viertel), aveam dureri mari

[1] Timpul trebuie să se oprească.
[2] Postul american de radiodifuziune în Europa.
[3] Pentru părinți (lat.).
[4] A patra alegere (engl.).

[1] Adunare (engl.).
[2] Se amuzau (engl.).
[3] Colectarea de fonduri (engl.).
[4] Și-ncurcatele forme ale unei glume bune formă iau,
În clipa-n care al strădaniilor rod e lepădat (engl.).

de cap, iar în ziua următoare eram la pat cu o gripă, care s-a fixat pe stomac și intestin și m-a costat într-o săptămînă șapte kilograme pe care nici în cîteva luni nu le-am putut recupera.

IX

Chiar în ziua alegerilor, la 7 noiembrie, am putut părăsi patul. Dar, ca de obicei la mine, infecția era greu de eliminat, continua să mocnească în organism și-mi dădea stări neplăcute ; întîi o supărătoare inflamație în gît, apoi dureri faciale violente și aparente dureri de dinți, care-și aveau originea în trigemen, și care mi-au făcut multe zile grele și multe nopți și mai rele. Un amestec de empirin cu codein n-a avut nici un efect și a trebuit să recurg la niște mici cataplasme calde de sămînță de in pe care le țineam în gură, dar, în furia mea împotriva nevralgiei, le-am folosit cu atîta nesocotință, încît mi-au produs arsuri grave pe mucoasa gurii.

În această situație m-am gîndit că ar fi potrivită o schimbare de activitate, pregătirea unei conferințe pentru un turneu, și am început să caut în jurul meu un subiect care să fie potrivit și cu circumstanțele și cu înclinațiile mele. Trebuia să mă depărteze cît mai puțin de activitatea mea principală, de preocupările curente, să se bazeze pe cît posibil pe ele și din ele să-și scoată materialul. Ceva despre Germania deci, despre caracterul și destinul acestui popor ; și după fel de fel de lecturi despre istoria germană, despre Reformă și Războiul de treizeci de ani, cum și din *Istoria Europei* a lui Croce, am început să fac notițe și însemnări pe tema asta, dar fără voința și hotărîrea de a merge pînă la capăt. Dacă totdeauna o astfel de schimbare în orientarea gîndurilor, constrîngerea de a mă acomoda cu ceva nou constituia o împovărare nervoasă care aproape mă îmbolnăvea, în condițiunile de atunci a fost de trei ori mai greu ; dar nu puteam spune că toată această recalcitranță lăuntrică se întemeia pe dorința de a mă întoarce la activitatea mea principală. „Depresiune continuă, mărită de groaza de a fi eșuat cu romanul, pe care-l începusem cu un atît de exaltant sentiment de noutate. Zile grele de inactivitate". Apoi : „Cină la Werfeli, cu Frankii, care tocmai s-au întors din scurta lor călătorie la New York. Lui Frank i-a făcut mai mult rău decît bine. Le-am citit, cu mare efort, capitolul XXIII (de la München). Interesul a fost surprinzător. Werfel a avut observații inteligente, mișcătoare, asupra tematicii și asupra compoziției de concepție nouă, a cărții, care mie mi se părea atît de periclitată." — Ceea ce a fost decisiv. A doua zi am mai folosit orele de lucru la schițarea conferinței, dar în ziua următoare am hotărît să amîn fără termen și conferința, și turneul, și să-i trimit agentului și lui MacLeish telegrame de contramandare, motivate pe considerațiuni de sănătate. „Hotărîre importantă cu care cochetam de multă vreme și care, într-adevăr, mi-a adus ușurare, cu toate că roșesc din cauza ei de parc-aș fi tras la fiit. Și totuși n-ar fi fost mai curînd chiul dacă aș fi lăsat baltă romanul ? Tocmai neliniștea provocată de această operă, *pe care* într-un fel sau altul *trebuie să o duc la capăt,* nu e oare un motiv în plus să nu fie amînată prea mult de munca la conferință și la turneu ? În timp ce scriu, K. expediază telegramele. Empirin contra durerilor . . ."

Într-un fel sau altul . . . Și iar începe : „Trebăluit la *Faustus.* Lucrări pregătitoare, lingvistică, amănunte obiective pentru viitorul imediat . . . Seara, citit din nou îndelung scrisorile lui Nietzsche. Emoționat de relațiile cu Rhode, care merg irezistibil, din ce în ce mai repede, la o rupere de relații. Raporturile lui unilaterale și lipsite de perspectivă cu Burckhardt. Licărirea de lumină a lui Brandes. Entuziasmul cam de licean al lui N., cînd află că «Goethe» înseamnă cel care ejaculează, care fecundează, armăsarul, masculul ! . . ." Capitolul XXIV, de tranziție, cel care se petrece la Palestrina, l-am scris în două săptămîni, și, între timp, într-o seară, le-am citit soților Adorno și unor prieteni aduși de ei, schimbul de scrisori între Adrian și Kretzschmar. Pe hegelianul Adorno îl încînta „dialecticul" din această corespondență. Dar a elogiat și mai mult analiza muzicală împletită în text, fără însă, lucru surprinzător, să fi recunoscut modelul ei (preludiul la actul trei din *Maeștrii cîntăreți).* Se înșelase asupra dimensiunilor și crezuse că-i o bucată mult mai lungă, inventată — ceea ce nu mi s-a părut de loc a fi un cusur. Pentru mine principalul era să-l repun în contact cu sfera muzicală a cărții și să-i trezesc entuziasmul pentru ea. Cu Schönberg, cu toate că îl prețuia, nu era în relații personale — ceea ce se explica, probabil, prin faptul că maestrul ghicise în admirația emulului nuanța critică. În schimb, întîlneam în casa lui Schönberg pe Hans Eisler a cărui conversație scînteietoare îmi făcea totdeauna plăcere și mă dispunea enorm. Mai ales cînd era vorba de Wagner și de comica ambivalență a raporturilor lui cu marele demagog, cînd, dîndu-i de gol vreo uneltire și ridicînd un deget amenințător, îi spunea „Măi, pungaș bătrîn ce ești !" eram în stare să mă prăpădesc de rîs. Îmi aduc aminte cum, într-o seară, el și cu Schönberg, de altfel îndemnați de mine, s-au așezat

la pian căutînd disonanțe nerezolvate în armonia lui *Parsifal*. La drept vorbind nu era decît una : în rolul lui Amfortas, în actul ultim. Dar a urmat o discuție asupra formelor arhaice ale variației, care din motive binecuvîntate mă interesa, și Schönberg mi-a dăruit o autogramă în creion, note și cifre, care demonstra intuitiv astfel de probleme.

Cam pe-atunci mi-a căzut în mînă *Sau—sau* de Kierkegaard și am citit-o cu o profundă atenție. „Pasiunea lui nebună pentru *Don Juanul* lui Mozart. Senzualitatea, descoperită de creștinism o dată cu spirtualitatea. Muzica, sferă diabolică, «genialitate senzuală»... Înrudirea romanului meu cu lumea ideilor lui Kierkegaard, fără să fi avut nici o cunoștință despre ea, este extrem de semnificativă. Dialogul de pe Zionsberg despre căsătoria creștinească — și alte cîteva — ar putea să lase impresia că-l cunoscusem.“ — Către mijlocul lui decembrie am început să scriu — „iasă ce-o ieși !“ — la capitolul XXV, capitolul diavolului, la începutul căruia Leverkühn, în sala romanică, ține în mînă cartea „creștinului.“ „Scris la dialogul cu diavolul“ continuă să figureze mai bine de două luni de zile, pînă după Crăciun și o bucată bună după Anul nou, în raportul zilnic de activitate — între peripețiile vieții, ale războiului, ale sănătății și chiar și ale inevitabilelor diversiuni în muncă — pomenesc doar de emisiunile lunare la radio destinate Germaniei, pentru a căror înregistrare pe placă trebuia să mă duc la National Broadcasting Company, la Hollywood, și acel articol despre agonia Germaniei, scris cu profundă emoție și care prin titlul său *The end* [1] era atît de strîns legat de tema lăuntrică a romanului, articolul scris pentru *Free World* și căruia, prin *Reader's Digest* și prin mai multe posturi de radio, i s-a dat o mare răspîndire în țară.

Dialogul lui Adrian cu vizitatorul cel mult așteptat și de mult introdus pe sub mînă se afla încă pe la începuturile lui, cînd un telefon al fratelui meu, Heinrich, ne-a anunțat moartea celei care, de mulți ani de zile, era tovarășa lui de viață. Tentativa repetată a nefericitei femei de a sfîrși, luînd o doză mare de somnifer, reușise de data asta. Am înmormîntat-o la 20 decembrie, la cimitirul din Santa Monica, și o asistență numeroasă a ținut să-și exprime simpatia și prețuirea pentru cel rămas solitar. A stat restul zilei cu noi, și se înțelege că după această pierdere legăturile cu el au devenit și mai strînnse. Îl luam, cu oarecare regularitate, la noi, și ne duceam, alteori, seara, la el, în locuința sa mai depărtată, de la Beverly Hills, de care nu se despărțise ; în asemenea

[1] Sfîrșitul.

ocazii ne citea din *Recepție în lumea mare*, romanul lui genial și fantastic, care se petrece peste tot și nicăieri, și care se plăsmuia atunci în mîinile acestui neostenit muncitor, o mascaradă fantomatică, joc social al generațiilor, nelocalizat, de cea mai mare originalitate. N-avea să treacă multă vreme și la Moscova revista *Internationale Literatur* avea să-i publice fragmente ample din memoriile sale, *O epocă e trecută în revistă*. Am încercat să-mi exprim admirația pentru această carte unică în felul ei, pentru mîndra sa modestie, pentru stilul său precursor, amalgamat din simplicitate și intelectualism suplu, într-un articol, intitulat *Despre fratele meu*, pe care l-am scris pentru un ziar german din Mexico cu prilejul celei de a 75-a aniversare a marelui scriitor.

De-ale vieții... Zece zile după înmormîntare, un botez : Tonio, al doilea fecior al fiului nostru cel mai mic, și Dominica, a doua fetiță a fiicei noastre cea mai mică, Elisabeth Borgese, au fost botezați în religia creștină la Unitarian Church [1] cu un minimum de ceremonial și într-o formă dintre cele mai rezonabile și mai omenești. A fost cea mai agreabilă experiență bisericească pe care am făcut-o vreodată. În cercurile familiei, cu Borgese și chiar și cu prieteni, ca Neumannii, era mereu vorba despre război. Retrospectiv aprecierile șovăietoare ale perspectivelor, care atunci mai erau încă posibile, par destul de ciudate. Cu toată situația disperată a Germaniei hitleriste, existau perspective care nu păreau excluse, de pildă : prelungirea nedeterminată a războiului, cutare sau cutare schimbare de regim intervenită între timp, moartea unora dintre conducători, și pacea de-abia după o perioadă de haos, încheiată de alți oameni. Dacă judecai „moralul“ trupelor americane după starea de spirit a celor de-acasă, situația era îngrijorătoare. Aici, în țară, exista ură împotriva evreilor, împotriva rușilor, împotriva englezilor — numai împotriva nemților, contra cărora trebuia dus războiul, nu. Ceea ce mai menținea încă alianța periclitată pe dinăuntru era energia diplomatică a lui Eisenhower, a cărui debarcare în Normandia fusese o capodoperă tehnică fără precedent ; și el nu era decît executorul fidel al voinței și geniului unui om de stat superior. Dar omul de stat, pentru a patra oară stăpîn la Casa Albă, aristocraticul amic al poporului, egalul dictatorilor europeni în arta de încercat conducător al maselor, antagonistul lor înnăscut, marele om politic al Binelui, pentru care războiul popular cu Japonia însemnase un mijloc de a înfrînge fascismul salvat în 1938 la München — acest bărbat purta semnul morții.

[1] Biserica unitariană (engl.).

Anul s-a încheiat cu griji politice foarte concrete. Ofensiva Rundstedt, o ultimă și bine pregătită tentativă, de o desperată impertinență, a guvernului nazist de a-și schimba soarta, era în plină desfășurare și recolta succese înfricoșătoare. Despre „retrageri pe poziții mai favorabile" nu mai citisem de multă vreme decît în comunicatele dușmanului. Acuma era rîndul nostru, în estul Franței. Pierdute, toate capetele de pod pe un front de cincizeci de mile ; ne rămăsese numai Aachenul cu regiunea din jur, cîteva fîșii de teren în regiunea Saar ; Strasbourgul și chiar Parisul erau amenințate ; în Europa, peste tot, panică în fața resurecției germane ; acesta era tabloul, și ne apuca groaza gîndindu-ne la soarta nefericiților belgieni care încăpuseră iar pe mîna nemților. Doar că aventura s-a împotmolit. Cîteva zile notele mele, ca și ziarele, au preferat să tacă pe chestia asta. În zilele acelea de strîngere de inimă lucrasem într-una la capitolul în curs, și la o lectură acasă, prin mijlocul lui ianuarie, am citit dintr-o dată, aproape tot ce scrisesem din partea centrală a dialogului, vreo treizeci de pagini. Era de față și Erika, și ea a sugerat de îndată cîteva scurtări care facilitau lectura. „Lungimea, stă scris în caiet, e pericolul estetic al acestui capitol început atît de vioi — ca și al cărții întregi. Dacă la asemenea dimensiuni tensiunea se menține, trebuie să fie de natură sănătoasă." La începutul lui februarie se putea întrezări sfîrșitul monstruosului dialog. Îmi răsunau încă în urechi declarațiile isterice ale crainicilor nemți despre „lupta sfîntă de eliberare împotriva maselor lipsite de suflet", cînd scriam paginile despre infern, care sînt de bună seamă episodul cel mai impresionant din tot capitolul — de altfel, inimaginabil fără experiența intimă a beciurilor Gestapoului, și pe care mereu îl prezentam ca lectură, cînd simțeam nevoia de a mă păcăli singur și de a mă încuraja, recurgînd la fragmentul cel mai de efect al cărții, stafidele din cozonac, adică oferind ceea ce îi făcea pe auditori să nu-și explice grijile mele privitoare la carte în întregul ei.

La 20 februarie — așa reiese din jurnal — terminam dialogul și răsuflam ușurat, în orice caz. Cuprindea cincizeci și două de file de manuscris. În realitate de-abia acum ajunsesem, după numărul paginilor, la jumătatea cărții, de-abia acum venise într-adevăr clipa unei întreruperi, și chiar de a doua zi începeam elaborarea materialului oarecum pregătit al conferinței de la Washington : *Germany and the Germans.*[1], care mi-a luat cele patru săptămîni următoare. În vremea asta putregaiul și descompunerea celui de-al

[1] Germania și germanii.

treilea Reich făceau progrese mari. Memel căzuse. Poznan și Breslau erau împresurate. Refugiații ajungeau pînă la Berlin și erau mînați mai departe. Nemaifiind stînjenit, probabil, de nici o cenzură, *Kölnische Zeitung* scria pe față că Reichul era cuprins de panică de la un capăt la altul. Forțele poporului, ale armatei, ale führerului erau sleite de cei cinci ani de război. Rușii, la treizeci de mile de Berlin, în fața căruia masaseră artileria grea și infanteria, publicaseră o nouă somație la răsturnarea regimului și capitulare, altfel catastrofa generală devenea inevitabilă. Dar cine să răstoarne ? Cine să capituleze ? Naziștii avuseseră grijă ca trupul Reichului să nu poată fi salvat viu, ci să se descompună în bucăți. Ei intenționau, se spunea pe la începutul lui februarie, ca după căderea Berlinului să ocupe o linie de rezistență Austria — Alpii Bavarezi, cu Berchtesgaden ca fortăreață centrală, pe scurt, să se retragă în pădurile Boemiei. Zvonurile astea s-au stins repede.

Manifestul Celor Trei, *The Big Three,* de la Ialta, n-a adus nici o atenuare la *Unconditional Surrender*[1], dar cuprindea asigurarea că nu aveau de loc intenția de a nimici poporul german. Retragerea trupelor hitleriste pe malul drept al Rinului și distrugerea tuturor podurilor, cu excepția — misterioasă — a unuia singur, se terminase. Trecerea fluviului de către americani, considerată dificultate majoră, era înfăptuită pe neașteptate la începutul lui martie, liniile de alimentare asigurate, Bonnul ocupat. Citeam mult Heine pe vremea aceea, foiletoanele despre filozofia și literatura germană și despre legenda lui Faust. Redactînd conferința, păstram o legătură intimă cu problema mea principală, și, cînd aveam prilejul, citeam cuiva din cele scrise recent. Întîlnirile în societate, ca de pildă cu Schnabel, Schönberg, Klemperer, în casa tînărului Reinhardt, unde, după-masă, se iscau lungi discuții despre muzică, slujeau și ele la păstrarea „contactului". Pe cînd, lucrînd la conferință, scriam pasajul despre romantismul german, citeam însemnările zilnice ale lui Hebbel, și am dat acolo peste fraza cea mare (scrisă la Paris) : „Istoria de pînă astăzi n-a cucerit decît ideea dreptului etern, cea care vine va trebui s-o aplice !" Am primit, în acea vreme, o scrisoare neobișnuit de frumoasă ; un soldat american îmi scria din Filipine : *„I envy your swift, sure maturity, your heritage of culture, your relentless selfdiscipline. Such things are hard-won in European civilisation. Here in Ame-*

[1] Capitulare fără condiții (engl.).

rica they are almost nonexistent.“ [1] Mi-a făcut plăcere, nu atît pentru mine, cît pentru nefericita și înjosita Europă. În orice caz, acest tînăr yankeu nu părea de loc să fie unul din aderenții lui *American Century* [2]. M-a mișcat și o altă manifestare americană : aceea a vechiului nostru prieten și vecin, distinsul și emeritul profesor de filozofie, pastorul Henry Rieber, care frapat de melancolia articolului meu *The End,* din *Free World,* mi-a spus, strîngîndu-mi mîna : *„Don't take the world too hard ! Each evening we pray for you“* [3]. Cît de deosebită era comportarea emigranților patriotarzi față de felul meu de a îndura și de a explica prăbușirea Germaniei ! De-abia terminasem de scris *Germania și germanii* — o interpretare a tragediei germane care, la apariția ei în vechea mea patrie, avea să-mi recîștige multe inimi înstrăinate — cînd, cu articolul unui profesor, von Hentig, de la social-democratul *Volkszeitung* din New York, începură atacurile grosolane împotriva sentimentelor, împotriva atitudinii mele și care apoi, sub pene și mai grosolane, secundate și chiar zgîndărite, din păcate, de Alfred Döblin, aveau să reapară din cînd în cînd și în lunile următoare, rănindu-mă și deprimîndu-mă mai mult decît ar fi trebuit să admit.

Pregătirile de a continua *Faustus* au fost reluate în ultima decadă din martie, cu elaborarea unui tablou cronologic și a unui repertoriu al evenimentelor și al proceselor spirituale din 1913 pînă la sfîrșit, și cu revederea notelor personale începînd cu sfîrșitul primului război mondial. Am corectat copiile dactilografiate, și „nu eram fericit“. Evenimentele care se precipitau în Germania după trecerea Rinului și forțarea Oderului mă distrăgeau considerabil, fără să-mi ridice moralul ; „desperare victorioasă“ este expresia folosită în jurnal și prin care voiam să înțeleg că mă îndoiam de capacitatea învingătorilor de a cîștiga, după război, pacea. O convorbire cu doi elvețieni care m-au vizitat, un consul și un ziarist, nu s-a desfășurat decît în jurul antagonismului americano-rus și a viitoarei reconstrucții a Germaniei. „Victoria o să iasă și mai prost decît data trecută“. Între prieteni se vorbea fără înconjur despre „viitorul război de exterminare, aproape inevitabil“.

„Preocupat de roman. Încerc să leg firul și să-mi stimulez pofta de scris. Dar nemulțumirea și dezgustul mă împiedică. Nici o îndoială că opera va eșua. Totuși, o voi duce pînă la capăt“. Începusem să scriu la capitolul XXVI, adică partea cărții care duce la izbucnirea războiului din 1914, cînd, într-o după-amiază — era la 12 aprilie — ridicai din pragul ușii ziarul de seară pe care distribuitorul obișnuia să-l lase în trecere. Îmi arunc ochii pe un *headline* [1] cît o bîrnă, ezitai o clipă și, fără să scot o vorbă, întinsei ziarul soției mele. Murise Roosevelt. Am rămas amîndoi încremeniți cu sentimentul că în jurul nostru mulți își țin răsuflarea. A sunat telefonul. Mi se cerea să improvizez o declarație la radio, și am refuzat. Am redactat amîndoi o telegramă către văduva dispărutului și toată seara am stat lîngă difuzor ascultînd emoționați omagiile și manifestările de doliu din lumea întreagă. În zilele care au urmat n-ai fi vrut să auzi și să citești decît detalii despre moartea lui, despre ceremoniile funebre la Hyde Park. Ne sunau în ureche cuvintele veneratei Eleanor Roosevelt : „Sînt mai îndurerată pentru poporul nostru și pentru omenire decît pentru noi înșine“. Și totuși era cert că în țară, abia ascunse în dosul doliului oficial, se manifestau unele sentimente de satisfacție și ușurare. Acel „uff !“ pe care nu se poate să nu-l auzi la moartea unui mare om ce și-a înălțat națiunea sa deasupra nivelului cotidian, ceea ce pentru națiune este destul de obositor, putea fi distins și acum foarte bine. Se știa despre unii care la vestea acestei morți au deschis sticle de șampanie... Asigurări, că totul va rămîne cum a fost, erau destule. Termenul deschiderii conferinței aliaților de la San Francisco a rămas neschimbat. Războiul mergea mai departe. Discursul în Congres al succesorului se menținea neclintit la *Unconditional Surrender* și la instaurarea unei păci durabile după aceea. Nu se întrevedeau schimbări în sferele militare. Cu atît mai mult, probabil, se vor produce în cele civile. „S-a sfîrșit o epocă. N-o să mai fie America în care am venit“.

Am luat parte la ceremonia funebră de la Municipal Building din Santa Monica. A avut loc sub auspicii religioase : un episcop și un rabin au oficiat împreună, și sarcina cuvîntării principale i-a revenit acestuia din urmă. I-a dat forma unei stranii lamentări antice, un fel de cînt în deșert, căruia grupul de evrei din asistență îi răspundea cu plînsul ritual ori de cîte ori se rostea numele defunctului. A urmat cuvîntul meu de comemorare. N-am putut aștepta cuvîntarea episcopului, pentru că textul englez și german al necrologului trebuia dus imediat la oficiul telegrafic. A fost publicat în *Free World* și în *Aufbau,* și a apărut și în limba spaniolă. M-am folosit de el ca element de bază pentru ultimele emi-

[1] Vă invidiez pentru maturitatea dumneavoastră promptă și sigură de sine, pentru cultura ereditară, pentru autodisciplina necruțătoare. Sînt toate lucruri cu greu cucerite de civilizația europeană. Aici, în America, sînt aproape inexistente (engl.).

[2] Secolul american.

[3] Nu lua lumea prea în tragic ! În fiecare seară ne rugăm pentru dumneavoastră (engl.).

[1] Titlu (engl.).

siuni la radio adresate Germaniei a cărei presă abundase în josnicii la adresa marelui adversar al stăpînilor ei. Trebuia, în același timp, să pregătesc discursul pe care urma să-l țin la banchetul inaugural al Mișcării pentru independență, inițiată de filosoful Will Durant. Evenimentul a avut loc la 22 aprilie la hotelul „Roosevelt", la Hollywood. A fost de față și Theodore Dreiser. Între timp, după ocuparea Weimarului, generalul american pusese populația civilă germană să defileze prin fața crematoriilor lagărului de concentrare de acolo, ca să arate acelor cetățeni care au vrut să nu știe nimic partea lor de răspundere pentru ororile petrecute sub ochii lor și dezvăluite acum lumii întregi. Descoperirile, din acele locuri și din alte părți, întreceau în monstruozitate și hidoșenie tot ce se putea prevede și imagina. Au fost trimise în Germania comisii parlamentare care să poată informa delegațiile de la San Francisco despre incredibila realitate. Noi, care știam de la început ce se numește în Germania „stat național", nu socoteam nimic surprinzător și nimic incredibil. Dar emoția era mare, și o nemțoaică dintre cunoștințele noastre, căsătorită cu un savant american, n-a cutezat zile în șir să se arate în lume și nici să iasă pe stradă, de rușine. Office of War Information mi-a cerut o declarație, și m-am conformat prin articolul *Lagărele* căruia, după cum mi s-a comunicat de către Oficiu, i s-a dat o răspîndire enormă.

În condițiile acestea, sub avalanșa evenimentelor, în grindina de știri extraordinare — Mussolini, prins și executat lamentabil ; Berlinul, complet în mîinile rușilor ; pe cupola Reichstagului, drapelul sovietic ; val de sinucideri printre grangurii naziști, care-și sfarmă-n dinți fiola de cianură de potasiu distribuită, precaut, din timp. Hitler și Goebbels, morți și carbonizați ; și presa engleză citînd : *„The day is ours, the bloody dog is dead !"* [1] Eu, ca să folosesc expresia din jurnal, „am pus din nou umărul la roman" și scriam — chiar „cu sîrg" — la capitolul XXVI, cel în care Adrian se instalează la Pfeiffering ; și făceam treaba asta și în a șaptea zi a lui mai, cînd însemnarea sună : „Capitularea Germaniei. Predarea fără condițiuni și apelul la mărinimia învingătorilor semnate... Este oare ziua de azi — care corespunde celei de acum doisprezece ani, cînd începea această serie de note zilnice — o zi a împlinirii și a triumfului ? Sentimentul care mă stăpînește nu-i chiar de euforie. Cu Germania se vor întîmpla multe, dar *în* Germania nimic nu se va întîmpla. Animozitatea unor anumiți compatrioți de-aici, tocmai din pricina acestor convingeri ale mele, contribuie și ea la diminuarea bucuriei. Satisfacția constă în su-

[1] A noastră-i victoria, bestia a murit ! (engl.).

pravieţuirea fizică. Acum cinci ani, după căderea Franței, Goebbels pusese să anunțe moartea mea. Nu-și imagina c-ar putea fi altfel. Și dac-aș fi luat în serios falsa victorie a lui Hitler, dac-aș fi pus-o la inimă, atunci într-adevăr nu mi-ar fi rămas altceva de făcut decît să mă duc pe lumea cealaltă. A supraviețui însemna a învinge. Am luptat, am acoperit pe blasfematori cu sarcasm și blesteme trăind : deci, și pentru mine personal, o victorie. Îmi era perfect clară contribuția lui Roosevelt la victorie."

Fără deprinderea adînc înrădăcinată, respectată riguros și în vremurile acestea, ca în orele de dimineață, de la 9 la 12 sau 12 jumătate, să mă izolez complet de exterior și să-mi consacru timpul numai și numai lucrului, n-aș fi putut, în fața atîtor presiuni dinafară, să duc mai departe compozițiile lui Adrian, imnurile pe versuri de Keats și de Klopstock (în capitolul XXVII) ; și nici fără concursul lui Adorno al cărui interes pentru carte creștea pe măsură ce afla mai multe despre ea, și care începea să-și mobilizeze capacitatea sa inventivă muzicală.

Începeau să sosească primele informații directe din Germania ocupată : aflăm cît de multă lume ascultase cu aviditate, în ciuda tuturor primejdiilor, posturile engleze de radio și chiar și emisiunile mele. Klaus se afla la München în calitate de corespondent special al lui *Stars and Stripes*. Casa noastră, lovită de bombe în mai multe rînduri, mai rămăsese cu zidurile exterioare, dar interiorul, care și înainte suferise unele transformări, era complet distrus. Știam că sub naziști servise temporar drept cămin pentru mame necăsătorite, sub firma „Lebensborn A.G.". Acum, printre ruinele pustii, se adăposteau fel de fel de refugiați și sinistrați. Caracteristic a fost și rămîne faptul că nici unuia dintre cei care la începutul Reichului milenar participaseră în calitate de cumpărători la vinderea la licitație a mobilei, cărților, obiectelor de artă nu i-a dat prin cap, nici pînă astăzi, să restituie vreunul din obiectele furate.

În zilele acestea de mai, anotimp cu care în general am afinități, care îmi face bine, încep să apară în jurnal însemnări despre vizite la laboratoare Roentgen, *check-ups* [1] medicale, analize de sînge, analiza diverselor organe — de altfel, cu rezultate liniștitoare, negative. Și cu toate acestea, mă simțeam într-o stare de plîns. Vîrtejul zguduitor, fantastic al evenimentelor zilnice, hărțuielile muncii, lupta cu cartea, care-mi pătrunsese atît de adînc în inimă, și pe care mă străduiam s-o fac să înainteze — toate astea puneau organismul meu, de altfel răbdător, la încercări prea

[1] Controale (engl.).

mari. „Toată lumea îmi spune că am slăbit. Dozele de arsenic și vitamine nu-mi modifică starea, și greutatea continua să scadă cîte puțin. Dacă măcar nu mi-aș simți picioarele atît de slabe ! Luate separat, am făcut și în vremea din urmă unele lucruri bune, dar simt că *scad*". Întrebuințam acest cuvînt în înțelesul mitologic selenic pe care-l are de multe ori în povestea lui *Iosif*. Dar realmente oboseala nervoasă ajungea uneori epuizare. Se întîmpla ca, în plimbarea mea spre ocean, să trebuiască să mă așez la marginea drumului și eram bucuros cînd venea mașina să mă ia acasă. Între timp se apropia și data călătoriei spre Răsărit, în cursul căreia aveam să-mi sărbătoresc și a șaptezecea aniversare și care se anunța, după toate probabilitățile, variată și obositoare.

Am început-o la 24 ale lunii, alături de credincioasa mea tovarășă, care mi-a acordat fără șovăială întotdeauna acel sprijin afectuos căruia viața mea îi datorează o recunoștință ce nicicînd cuvintele nu vor izbuti s-o cuprindă — am întreprins-o, bizuindu-mă pe rezervele de putere ce devin disponibile în asemenea împrejurări, pe avantajele schimbării aerului și a unei forme de existență orientate cu totul spre exterior, pe destinderea pe care o aduce o perioadă intermediară lipsită de griji și, de altfel, sub semnul marilor satisfacții morale ale sărbătoririi.

X

Călătoria se desfășura încă sub inconfortul războiului : trenul nesfîrșit de lung, drumul de la compartiment la vagonul-restaurant o adevărată călătorie, coada, acolo, pentru un loc la masă, adesea un veritabil examen de răbdare lung de cîteva ore, agravat, în apropierea destinației de dogoarea neîndurată și mirosurile de la bucătărie. Un domn mai bătrîior, în fața mea, ținîndu-se cu mîinile de bara de alamă a ferestrei, a căzut grămadă, leșinat. Cei de la Military Police, care aveau în seamă paza trenului, l-au luat și l-au dus acolo unde visam s-ajungem cu toții : la o masă în vagonul-restaurant. Ispita de a-l imita era mare ! De n-ar fi fost atît de greu să leșini ! Surorile mele, cînd erau încă niște fetișcane, leșinau la comandă, fără să simuleze cîtuși de puțin, cînd n-aveau poftă de mers la biserică.

Pe drum am citit *L'Histoire des treize* [1], cu sentimente amestecate, ca totdeauna la contactul cu Balzac : adesea sedus de grandoarea lui, alteori iritat de sentimentele reacționare cu care face critica societății, de ipocrizia catolică, de sentimentalismul romantic și de exagerările lui parcă umflate cu foalele. Ne-am oprit o zi la Chicago să-i vizităm pe copiii noștri dragi, și am încercat la ei conferința mea despre Germania, dovedindu-se a fi încă prea lungă. În drum spre Washington am refăcut-o împreună cu Erika, și ea se arătă, ca de atîtea ori, o artistă în tăieturi și prescurtări, o abilă mînuitoare a surdinei cînd e vorba de excese și pedanterie. În Capitală, din nou oaspeți ai casei din Crescent Place, ne-am bucurat de zile frumoase de vacanță. Lectura conferinței mele de la Library, ca de obicei în fața unui dublu auditoriu, unul căruia mă adresam direct, altul în sala alăturată, cu difuzoare, s-a desfășurat bine. M-a prezentat Mac Leish, care tocmai atunci se întorsese de la San Francisco. Succesorul lui la Biblioteca Statului, Luther Evans, a propus difuzarea conferinței în Europa, prin O.W.I. Recepția din casa Meyer, care a urmat, ne-a pus din nou în contact cu Francis Biddle, care, dacă nu mă înșel, demisionase din postul de *Attorney general*, și cu soția lui, apoi cu Walter Lippman, căruia-i fusese pe plac refuzul meu de a admite o Germanie „bună" și una „rea" și explicația mea că cea rea era cea bună care apucase pe calea rătăcirii și mergea la pieire. Borgese venise de la Chicago, Gottfried Bermann Fischer de la New York ; cu el aveam de discutat fel de fel de chestiuni relative la programul reeditării cărților mele la Stockholm. A doua zi am vizitat Biblioteca, condus prin amîndouă imobilele, și mi-am făcut pentru prima oară o imagine a incomensurabilei bogății a acestei colecții care primește tot și cuprinde tot. Pe o masă, doctorul Evans îmi înșirase manuscrisele lui Johann Conrad Beissel, magistrul de muzică de la Ephrata, căci erau păstrate și ele cu grijă, drept curiozități, și așa, aproape de necrezut, am văzut cu ochii, în realitatea lor, produsele acestui naiv și tiranic inovator în ale muzicii, a cărui figură joacă în romanul meu un rol atît de șters.

Împreună cu gazdele noastre am fost invitați la un dineu la Pearson, autorul de editoriale, la care a participat și Sumner Welles. El s-a exprimat cu multă înțelepciune despre viitorul Germaniei, s-a pronunțat în favoarea unei împărțiri a Prusiei, a unei soluții federale în general, și a unei cumpătate rectificări de frontieră în răsărit. Spusele lui mi s-au părut logice, umane și de dorit. Evenimentele, ca de obicei, n-au luat-o pe calea înțelep-

[1] Istoria celor treisprezece.

ciunii. Am petrecut, la National Gallery, cu Rembrandt și cu italienii, o dimineață memorabilă, condus de domnul Findley, care ne-a dăruit, în biroul său, un catalog al colecției, superb ilustrat, și apoi am luat dejunul în apropiere, la Social Security Building, cu Elmer Davis și asistentul său. Firește, după conferința mea, s-a discutat și aici despre problema germană, și îmi aduc aminte de zîmbetul sceptic cu care am fost întîmpinat cînd le-am explicat acelor domni că multhulitul *Deutschland, Deutschland über alles* este în fond o lozincă foarte bine intenționată, expresie a speranțelor democratice într-o Germanie mare și că nu are de loc înțelesul că Germania să domnească peste tot, ci numai că, pentru germani, Germania trebuie să primeze, să fie mai presus de toate, dacă vrea să fie unită și liberă. Davis socotea asta, evident, ca o înfrumusețare patriotică, și s-a însăilat o foarte interesantă discuție despre legătura inițială revoluționară între ideea națională și ideea de libertate democratică și despre lupta, e drept reacționară, dar din punct de vedere spiritual de loc demnă de dispreț, a lui Metternich și Gentz, împotriva acestui amestec generos orientat spre unire, dar constituind totodată un amestec exploziv.

Apoi, la începutul lui iunie, veni la rînd New Yorkul și o serie de zile numai cu sărbătoriri prietenești, la a căror însemnare în jurnal a trebuit să renunț, și bine aș face dacă și aici le-aș trece pe cele mai multe sub tăcere, mulțumindu-mă să le evoc în gînd. Vreau să arăt numai regretul meu că muzicienii s-au simțit lezați, îndureraţi, de rolul pe care-l joacă muzica în conferința mea despre Germania (am repetat-o la Hunter College). Îmi mai aduc aminte cum noaptea tîrziu i-am telefonat, de la hotel, lui Adolf Busch, care fusese tare mîhnit, ca să-l asigur că reticențele formulate de mine față de cea mai germană dintre arte n-ar fi decît o formă de omagiu. — După o serbare organizată de *Tribüne,* la care a venit și savantul nostru prieten Christian Gauss, decanul de la Princeton, stăteam la un pahar de vin cu Paul Tillich și scriitorul Heinrich Eduard Jacob, și acesta ne povestea din cele pătimite în lagărul de concentrare, amintiri care, desigur, nu se pot șterge niciodată, și cu ocazia asta făcea unele considerații asupra elementelor primitive latente din sufletul poporului, coincizînd surprinzător cu anumite observații pe aceeași temă din partea introductivă a lui *Faustus.* — Ne-am dus cu Ake Bonnier și soția lui, o americană, la Old Greenwich, la Bermanni, unde era o societate numeroasă și unde muzicieni buni ne-au desfătat cu *Trioul în si bemol major* de Schubert. Am stat mult de vorbă, prietenește, cu Erich Kahler. Seara de 6 iunie am petrecut-o într-un cerc foarte

intim, la Bruno Walter. Era și Hubermann acolo ; după-masă au mai venit cîțiva prieteni, și cei doi maeștri au cîntat împreună Mozart — un dar care nu-i dat oricui să-l primească de ziua lui de naștere. Am cîntărit în mînă arcușul lui Hubermann care mi s-a părut surprinzător de greu. Walter rîdea : „Da, zicea, ușurința-i în *el,* nu în arcuș."

Pentru 25 era prevăzut un banchet politic organizat de „Nation Associates" [1]. Am petrecut zece zile cu fiica noastră, Monika, la țară, la Lake Mohonk, în comitatul Ulster, la poalele Munților Stîncoși. Hotelul impozant, construit în stil elvețian și purtînd numele de „Mountain House", era condus de quakeri și se afla situat pe malul lacului, într-un parc de coline stîncoase, un fel de decor de Gral, în gen victorian, în care n-avea voie să pătrundă nici un automobil străin și cu fel de fel de *outlooks* [2], de turnulețe și de podulețe, o stațiune de cură de modă veche, dar fără cură, dacă nu voiai cumva să socotești cură interdicția băuturilor alcoolice ; loc foarte bun pentru odihnă, mai ales în acest timp al anului cînd atmosfera era, oricum, mult mai răcoroasă decît zăpușeala înăbușitoare din New York. De altfel și aici aerul era destul de moleșitor și apăsător, și de multe ori tuna de dimineață pînă seara. Trebuia să fac eforturi ca să pot termina discursul pentru dineul care se apropia, citeam scrisori, citeam *Mozart* de Alfred Einstein în traducerea engleză și-am mai citit o dată *Visul lui moșulică,* mișcat de gingașa făptură a Sinaidei, atît de impresionantă din cauza afecțiunii notorii pe care i-o poartă autorul. Această lectură se lega de un angajament cu *Dial Press* din New York, de a scrie o prefață la o ediție a romanelor mai mici ale lui Dostoievski. Promisiunea își avea rostul ei. Epoca de viață aflată sub semnul lui *Faustus* determinase o categorică predilecție pentru lumea de suferințe, apocaliptice pînă la grotesc, a lui Dostoievski, în comparație cu pasiunea în general mai profundă pentru forța primitivă, homerică, a lui Tolstoi.

Ziarele erau pline de marșul triumfal prin capitalele țării al lui Eisenhower, învingătorul în războiul din Europa, cu care prilej ele nu treceau sub tăcere îndemnurile lui repetate la continuarea colaborării cu Rusia. Nu am nici o îndoială că anumite întorsături intervenite ulterior în cariera generalului au fost în strînsă legătură cu aceste concepții nonconformiste ale sale, și că, fără ele, Eisenhower ar fi ajuns altceva decît președintele Universității Columbia. În fond, a învinge Germania în alianță cu Rusia nu

[1] Prietenii națiunii (engl.).
[2] Turn de strajă (engl.).

era oare o *un-american activity* [1] ? Chestiunea ar trebui supusă unei *Congressional hearing* [2].

Plimbarea în jurul lacului îmi trezi amintiri despre Chasté, și astfel se stabili asociația de idei cu Nietzsche la Sils Maria — și cu cartea mea. Seara, oaspeților stațiunii li se ofereau reprezentații de cinematograf pe terasă sau muzisă de cameră în salon. Nu eram nici de o săptămînă la Mohonk, cînd am primit o veste tristă. Murise Bruno Frank. Cu inima în stare gravă mai rezistase, în spital, unei pneumonii. Apoi, întors acasă, într-o după-amiază, în pat, cu fel de fel de reviste lîngă el pe cuvertură, cu mîna sub cap, în somn, pe nesimțite, senin la chip, s-a stins, copil al unei zodii fericite chiar și în moarte, cum fusese, prin vitregiile timpurilor, și în viață. Cu sufletul plin încă de această veste, aș fi vrut mult să pot arunca în tăcere o privire retrospectivă asupra celor treizeci și cinci de ani de vecinătate aproape neîntreruptă și de permanent schimb de vederi cu acest tovarăș bun, și blestemam rolul scriitorului, căruia, în asemenea împrejurări, îi incumbă sarcina, constrîngerea, unor declarații dichisite, din cuvinte alese și fraze răsucite. Era cu neputință să refuz necrologul cerut de *Aufbau* de la New York. Mi-a trebuit o dimineață întreagă de zăduf, în bătaia unui vînt fierbinte, ca să-l alcătuiesc, împăcat totuși să pot oferi un tribut de recunoștință omului afectuos, poetului de succes, prietenului atît de credincios.

Ultimul lucru pe care-l scrisese : capitolul introductiv la un roman despre Chamfort care — judecînd după început, ar fi devenit opera de strălucită maturitate — îl dăduse spre publicare în numărul din *Neue Rundschau*, ce apăruse plin de mărturisiri de afectuoasă prețuire cu prilejul aniversării mele. Prin acest număr revista, devenită istorică, a vechii edituri S. Fischer, își relua apariția regulată. Aveam un exemplar la mine la Mohonk și, din cînd în cînd, aruncam o privire timidă spre desișul luxuriant al laudelor. Ginerele meu, Borgese, vorbea de vitamina P, adică *praise* [3], și e adevărat că drogul ăsta poate avea un efect înviorător și aduce înseninare chiar și în perioade de scepticism. Toți aveam rănile noastre, și lauda, chiar dacă nu tămăduiește, alină. Cu toate astea, dacă mi-e îngăduit să mă pronunț ținînd seamă de experiența proprie, nu există nici un raport între sensibilitatea noastră la elogii și vulnerabilitatea la denigrarea josnică, la hula perfidă. Oricît ar fi acestea de neroade și oricît ar fi de notorii rancunele personale care le determină, ele preocupă, ca expresie a dușmăniei, mult mai profund și mult mai statornic decît lauda — și e stupid, pentru că dușmanul e accesoriul cel mai trebuincios, ba chiar cel mai convingător al oricărei vieți mai de soi. Pe de altă parte, lauda este un aliment care satură repede, produce greață, apărarea lăuntrică reacționează prompt și, în fond, cel mai bun lucru ar fi să nu ai de auzit, pe socoteala ta, nici bune, nici rele, lucru din nefericire imposibil cînd e vorba de o existență cu manifestări în exterior, care influențează spiritele în mod diferit. Și e încă un noroc cînd, cum e cazul aici cu cele mai de seamă dintre contribuții, persoana și opera comentate dau loc, mai mult sau mai puțin din întîmplare, unor considerațiuni de ordin mai înalt și mai general. A servi criticii culturale sau filozofiei artei ca mijloc de cunoaștere e mai mult decît măgulitor, și mai de preț : este o cinste, și aduce și avantajele obiective.

Mi-a rămas încă în ureche un *„Oh really ?“* [1] rostit cu un gingaș gest de fereală, răspuns la un cuvînt de rămas bun pronunțat la plecarea din Lake Mohonk. Cynthia, în vîrtă de 16 ani, își petrecea vacanța, sau o parte din ea, împreună cu părinții, în acest pașnic loc — o *college girl* [2], și avea o opinie categoric modestă despre această situație tranzitorie a ei. Califica, ridicînd cu dispreț din umeri, ca *„very insignificant“* [3], ceea ce îi oferea această stare. Citea un roman „clasic“ american, *The Magic Mountain* [4], și-mi era foarte agreabil s-o văd plimbîndu-se cu cartea în mînă, mai ales cînd era îmbrăcată cu jachetica ei de un roșu aprins, care, pe bună dreptate, îi plăcea s-o poarte, pentru că-i venea admirabil pe silueta ei zveltă. Să întîlnească acolo pe autorul acelei lecturi dificile, dar tocmai de aceea mai palpitante, era desigur o surpriză, o aventură de tinerețe chiar, și cînd, într-o seară în care se făcea muzică, buna ei mamă puse la cale prezentările, ea îmi dădu să înțeleg, scuzîndu-se, că Cynthia ar fi foarte emoționată. Într-adevăr, mîinile îi erau reci în seara aceea, dar mai tîrziu, în convorbirile amicale din salonul comun, sau în plimbările pe balconul care înconjura hotelul ca o punte de vapor, n-au mai fost. Descoperise oare că tandra admirație pentru ceea ce este dificil și exaltant se poate calma printr-o altă admirație, ce-i vine în întîmpinare, adresată eternului farmec al suavei tinereți și care, într-o ultimă privire cufundată în ochii căprui, nu și-a putut ascunde toată duioșia ? *„Oh, really ?“*

[1] Activitate antiamericană (engl.).
[2] Anchetă în fața Congresului.
[3] Prețuire, laudă (engl.).

[1] Oh, într-adevăr ? (engl.).
[2] Elevă de liceu (engl.).
[3] Complet lipsit de importanță (engl.).
[4] Muntele vrăjit.

A trecut și dineul „Nation Associates", la hotelul „Waldorf Astoria" din New York. N-a fost o treabă măruntă. Cu toate că tacîmul costa douăzeci și cinci de dolari, sala era arhiplină — nici o mirare, de altfel, pentru că lista oratorilor era senzațională. Robert Sherwood făcea pe maestrul de ceremonii, pentru prima și ultima dată, după cum mă asigura și pe mine și publicul. Au vorbit Freda Kirchwey, Felix Frankfurter de la Supreme Court [1], Negrin, Shirer și Ickes, Secretary of the Interior [2]. Imediat după ce mi-am debitat micul discurs, a trebuit să alerg la Columbia Broadcast, să-mi rostesc cuvîntul la microfon, natural, prescurtat după cuviință. Ziarele au publicat editoriale despre festivitatea de mare însemnătate politică. Și cu toate astea, pentru mine nu era nici pe departe atît de importantă ca aceea care a avut loc a doua zi, pe nemțește : mîncasem seara undeva, în oraș, cu doamna Hedwig Fischer, cu Fritz Landshoff, Gumpert, Kahler, și Kadidja Wedekind și Monika, iar mai tîrziu ni s-a alipit și Joachim Maass, și, în camera noastră de la hotelul „St. Regis", le-am citit acestor doamne, editori, scriitori și domnișoare, ceva din *Faustus :* capitolul Esmeralda, doctorii, începutul dialogului cu diavolul și „iadul". Dacă vreodată asemenea manifestări de expansiune au însemnat pentru mine o încurajare, de data asta, din notele consemnate la data zilei următoare, răzbat reminiscențele unei seri fericite.

Am pornit din nou la drum. La Chicago avu loc o altă sărbătorire, foarte animată, pentru care trebuie să fiu recunoscător universității și personal unui excelent prieten, marele fizician James Frank ; iar la 4 iulie ajungeam înapoi acasă. Articolul *Dostoievski* trebuia pus pe roate imediat. Răcit și obosit, am dat gata cele douăzeci și patru de pagini în douăsprezece zile, și în ultima decadă a lunii m-am întors la *Faustus,* întîi revizuind și corectînd, apoi mergînd mai departe.

XI

Am scris atunci acele părți ale romanului care, alternînd planul cronologic, contrapunctau precedenta catastrofă a Germaniei cu aceea, mai înfiorătoare, ce se precipita, duceau mai departe destinele eroului și ale altor locuitori ai cărții : fetele Rodde, violonistul Schwerdtfeger, și care, recurgînd atît la tragic, cît și la grotesc, se străduiesc să caracterizeze etapa finală a unei societăți batjocorite de uneltirile șicanatorii ale intelectului, și urmăreau în special să evoce, să creeze, *accelerando,* sentimentul *sfîrșitului,* în toate accepțiunile sale, și, în fond, să tindă cu fiecare cuvînt către opera decisivă și reprezentativă : oratoriul apocaliptic al lui Leverkühn. De-abia încheiasem capitolul XXVII cu călătoria lui Adrian în străfundul mărilor și în „lumea astrilor" (liber după legendă) cînd se produse „primul atac asupra Japoniei cu bombe în care acționau atomi de uraniu", și, la cîteva zile după prăpădul de la Hiroșima, de o violență cosmică, la a cărei pregătire în scopul unor nemaipomenite distrugeri, mii de oameni lucraseră într-o tăinuită diviziune a muncii, cheltuindu-se două miliarde de dolari, Nagasaki fu supus aceleiași sorți. Era o exploatare politică a „tainelor lăuntrice ale naturii" în care, cum spune poetul, nu-i e dat „spiritului făcut" să pătrundă — exploatare politică, pentru că utilizarea înspăimîntătoarei „arme" nu mai era de loc necesară pentru obținerea victoriei împotriva Japoniei. Ea era necesară numai pentru a preveni participarea Rusiei la această victorie — motiv care pare să nu fi fost suficient nici Vaticanului, pentru că și-a manifestat neliniștea și dezaprobarea religioasă. Scrupulele Sfîntului Părinte au fost împărtășite de multă lume, de asemenea și de mine. Era totuși un noroc că întrecerea atomică a fost cîștigată de America și nu de naziști.

În orice caz, capitularea fără condiții a Japoniei a avut loc încă înainte de jumătatea lui august, la numai șase zile de la declarația rusească de război imperiului insular, înregistrîndu-se astfel totodată și sfîrșitul celui de-al „doilea război mondial". În realitate nu se sfîrșea nimic, ci un irezistibil proces de transformare socială, economică și culturală, pe plan mondial, plin de perspective aventuroase, care începuse cu o generație înainte, continua fără nici un fel de întrerupere. În timp ce istoria universală își serba una din festivitățile sale oarbe cu manifestații populare și drapele în vînt, eu îmi aveam micile mele griji și osteneli personale, care se amestecau în grijile și ostenelile romanului și mă tulburau, mă distrăgeau de la el. Office of War Information îmi comunicase o scrisoare deschisă a scriitorului german W. von Molo, un document apărut pe la începutul lunii în ziarul *Hessische Post,* care mă poftea insistent să mă întorc în Germania și să-mi reiau locul în mijlocul unui popor căruia viața mea îi păruse atît de scandaloasă, dar nu găsise absolut nimic de spus împotriva tratamentului pe care am avut a-l îndura de la despoții lui. „Veniți ca un bun tămăduitor..." Îmi sunau fals cuvintele acestea, și jurnalul

[1] Curtea supremă (engl.).
[2] Ministru de Interne (engl.).

meu încearcă să înlăture intervenția supărătoare și lipsită de bun-simț printr-un constant repetat „lucrat la capitol". Au fost și alte solicitări. Liesl Frank, cu doliul ei mișcător și exagerat pentru soțul pierdut, doritoare să-i proslăvească memoria, nu numai că plănuia pentru mai tîrziu mari ceremonii publice, ci mai voia ca, în prealabil, să organizeze o manifestare de acest gen la noi acasă. Așa că am invitat vreo douăzeci de persoane, printre care pe soții Feuchtwanger și pe Bruno Walter, în *living-room*, și le-am vorbit șezînd în fața măsuței mele de citit, spunîndu-le că acum nu era ceasul descurajării ci al bucuriei pentru strălucirea lăsată în urmă de viața prietenului decedat. În fața mea, în rochia ei neagră, strîngînd mîna soției mele, ședea văduva avidă de doliul ei, savurînd printre lacrimi faptul că le citeam oaspeților delicioasa povestire a lui Frank, *Cadranul lunar*, apoi cîteva poezii ale lui și versuri ale lui Fontane din perioada de maturitate, ale căror obscenități artistice ne plăcuseră amîndorura și ni le recitam adesea unul altuia. La drept vorbind, tocmai potrivite cu starea mea fizică nu erau asemenea eforturi. Dar cui i-ar face plăcere să refuze a-și dedica forțele unui mort drag ?

Vara era neobișnuit de frumoasă, radioasă și de loc dogorîtoare, cum numai aici poți s-o guști, răcorită zi de zi de briza oceanului. Terminasem capitolul XXVIII (încurcătura baronului von Riedesel) în numai zece zile și începusem să povestesc pe cel următor, căsătoria lui Ines cu Helmut Institoris — cu o ușoară apreensiune pe conștiință că nu voi putea evita să dau un răspuns, și încă unul destul de temeinic, lui von Molo sau, la drept vorbind Germaniei. O seară la Adorno mi-a prilejuit o nouă întîlnire cu Hans Eisler și numeroase convorbiri „adecvate" și stimulatoare : despre conștiința încărcată a muzicii homofone față de contrapunct, despre Bach, „armonistul" (cum îl calificase Goethe), despre polifonia lui Beethoven, care n-ar fi naturală, ar fi „mai proastă" decît a lui Mozart. Se mai făcea muzică și în casa primitoare a unei doamne Wells de la Beverly Hills, unde strălucit înzestratul pianist Jakob Gimbel (unul dintre acei neîntrecuți virtuoși evrei răsăriteni care apar neîncetat) ne-a cîntat Beethoven și Chopin. — Și încă o dată copiii și nepoții din San Francisco au venit să stea la noi : „Revedere cu Frido, sînt încîntat... Dimineața cu Frido. Am rîs cu lacrimi de felul cum vorbește, și m-a distrat de la treabă. Am lucrat apoi la capitol, și sînt totuși curios". — În seara de 26 august, o duminică, am avut invitați, s-a făcut muzică de cameră : Vandenburg cu prieteni americani au cîntat triouri de Schubert, Mozart și Beethoven. La un moment dat soția mea m-a luat deoparte să-mi spună că murise Werfel. Telefonase Lotte

Walter. Către seară se afla în odaia de lucru, tocmai terminase de revăzut bunul de tipar la ultima ediție a poeziilor lui și, făcînd cîțiva pași spre ușă, s-a prăbușit neînsufletit cu un firicel de sînge în colțul buzelor. Am lăsat ca mica noastră petrecere să se termine fără să răspîndim vestea, și după plecarea oaspeților am stat multă vreme de vorbă cuprinși de emoție. A doua zi dimineața ne-am dus la Alma. Erau acolo soții Arlt, Neumann, M-me Massary, soții Walter și alții. Liesl Frank a sosit în același timp cu noi. „Bun an, ce ziceți" ? am făcut eu cu amărăciune. I se putea citi pe față că socotește această moarte ca o ușoară jignire, prin diversiunea pe care o provoca în propria ei durere. Și într-adevăr, nu-i oare, în moartea unui artist, în trecerea lui în eternitate, în nemurire, ceva de apoteoză pe care supraviețuitorul afectuos n-ar vrea s-o vadă intrată în competiție cu cazuri paralele ?

La înmormîntarea lui Frank fusesem silit să lipsesc ; la cea a lui Werfel, în ziua de 29, am asistat și noi. A avut loc la capela societății de pompe funebre de la Beverly Hills. Somptuozitate florală impresionantă și adunare funebră foarte numeroasă, cuprinzînd mulți muzicieni și scriitori. Văduva, întîi a lui Mahler și acum a lui Werfel, nu asista. „Eu nu asist niciodată", spusese fenomenala femeie — vorbă care, în autenticitatea ei, mi s-a părut atît de comică, încît n-am știut dacă ceea ce mi-a hohotit în piept, lîngă coșciug, a fost rîs sau plîns. În sala vecină a cîntat Lotte Lehmann acompaniată de Walter. Discursul funebru al abatelui Moenius s-a lăsat așteptat îndelung în preludiile mereu mai jenate ale orgii deoarece, în ultimul moment, Alma ceruse manuscrisul pentru o riguroasă verificare. Moenius a vorbit nu în calitate de reprezentant al bisericii, ci în aceea de prieten al familiei Werfel, dar cuvîntarea lui, împodobită cu citate din Dante în loc de *Biblie*, avea toate caracteristicile culturii catolice. Această ceremonie, prin cadrul ei, prin gîndurile pe care le isca, m-a mișcat aproape mai mult decît se cuvenea, și cînd am ieșit apoi în aer liber, să-mi salut prietenii și cunoștințele, am citit pe chipurile lor spaima pe care le-o producea înfățișarea mea.

„Lucrat mult", spune însemnarea de a doua zi. Era vorba de roman, dar răspunsul de dat Germaniei, mesajul către scriitorul care mă interpelase, nu mai putea fi multă vreme amînat, și dacă m-am apucat de el oftînd, aveam totuși multe de spus, ca atunci la Zürich, cînd am scris Universității din Bonn : și asta îmi oferea prilejul să-i dau o formă durabilă de document. Spre rușinea mea, mi-au trebuit nu mai puțin de opt zile ca să termin replica : pentru că deși în ziua a cincea o încheiasem, la o lectură de verificare am simțit nevoia ca sfîrșitul, propriu-zis toată jumătatea a

doua, să fie rescrisă ; o zi s-a dus cu „fel de fel de încercări și suceli", o alta ca să-i fac un nou final, și iarăși alta, cînd stă scris : „Luat efectiv de la început". Dar atunci a fost gata — într-un spirit uman, după impresia mea, într-un spirit al împăciuirii și al încurajării consolatoare către sfîrșit, cum încercam singur să mă conving, cu toate că era lesne de prevăzut că cei de dincolo se vor opri numai la „nu" — și documentul a plecat în Germania, la *Aufbau*, la New York, și la O.W.I.

„Recitit capitolul în curs. În fine, am mers cu el mai departe."

Primisem atunci o carte veche : *Legenda lui Faust. Cărți populare, teatru popular, teatru de păpuși, vrăjile iadului și cărți de vrăjitorie* de J. Scheible, Stuttgart, 1847, în editura autorului. E o antologie voluminoasă a tuturor plăsmuirilor existente pe această temă populară și a tuturor considerațiunilor imaginabile în legătură cu ea, inclusiv eseul lui Görres despre legenda vrăjitoriei, despre invocarea spiritelor, pactul cu Necuratul, extras din a sa *Mistica creștină*, și un cu totul remarcabil fragment din lucrarea, apărută în 1836, *Cu privire la tragedia lui Calderon despre magul făcător de minuni. O contribuție la înțelegerea fabulei faustiene*, de dr. Karl Rosenkranz, din care sînt citate următoarele extrase din prelegerile lui Franz Baader despre filozofia religioasă : „Adevăratul diavol trebuie să fie culmea răcelii. El trebuie ... să încarneze extrema mulțumire de sine, cea mai mare nepăsare, negația complăcîndu-se în ea însăși. Nu se poate tăgădui că o asemenea încremenire în certitudine deșartă, excluzînd orice alt cuprins decît această încîntare de sine, duce la nulitatea absolută din care a dispărut orice viață, cu excepția egocentrismului celui mai arogant. Dar tocmai această glacialitate face imposibilă reprezentarea diabolicului în poezie. Nu se poate înlătura total patosul ci, pentru acțiune, e indispensabil interesul Satanei, și el apare tocmai sub formă de *ironie* la adresa realității ..." Ce spunea îmi plăcea grozav și am citit în general mult din bucoavna veche și cartonată. În afară de asta, m-am ocupat din nou, cît se poate de stăruitor, de Adalbert Stifter. Am recitit *Burlacul* lui, apoi *Abdias*, apoi *Piatra de var* și l-am găsit „nespus de original și de o calmă temeritate", și paginile atît de uluitoare cum sînt cele cu grindina sau cu pîrjolul din *Poveste despre fetița oacheșă*. S-a scos adesea, insistent, în relief contrastul dintre sîngeroasa sinucidere a lui Stifter și nobila blîndețe a poeziei sale. Dar s-a observat mai rar că îndărătul concepției sale, de o rigoare calmă și intimă, despre natură, acționa o predispoziție spre excesiv, spre catastrofe elementare, spre patologic, care își capătă expresia înspăi-

mîntătoare, de pildă, în descrierea de neuitat a violentei ninsori din Pădurea Bavareză, în faimoasa secetă din *Heidedorf* și în citatele despre care am pomenit mai sus. Chiar și afinitatea fetei din *Abdias* cu furtuna, atracția care o constituie pentru ea fulgerul, fac de asemenea parte din acest domeniu neliniștitor. Unde găsești așa ceva la Gottfried Keller — al cărui umor îl amintește totuși atît de bine o povestire ca *Poteca din pădure ?* Stifter este unul dintre cei mai remarcabili, mai profunzi, mai tainici și temerari, mai minunați și pasionați povestitori ai literaturii universale, prea puțin cercetat de critică.

Așadar, cam pe vremea asta era cînd mi-am făcut inimă rea, chiar ca un prost, de mîzgăleala grosolană a unui oarecare C. Barth de la *Neue Deutsche Volkszeitung* din New York și tot atunci mi-a parvenit prin O.W.I. un articol perfid și iritant al lui Frank Thiess din *Münchener Zeitung*, material în care o grupare ce-și zicea „emigrația internă" se definea cu multă aroganță : comunitatea de intelectuali care „rămăseseră credincioși Germaniei", „n-au abandonat-o în nenorocire", n-au asistat la destinul ei „din loja confortabilă a străinătății", ci l-au împărtășit leal. L-ar fi împărtășit leal și dacă Hitler ar fi ieșit învingător. Dar acum căzuse vatra peste cei ce clociseră acolo, și ei își făceau din asta mari merite, se lansau în insulte împotriva acelora pe care-i bătuseră toate vînturile străinătății și a căror soartă, de atît de multe ori, fusese mizeria și moartea. Vorba e că Thiess a fost demascat chiar în Germania și compromis prin publicarea unui interviu al lui din 1933 în care se ralia cu entuziasm lui Hitler, așa că trupa a rămas fără cap. Injuriile unor agramați din fițuicile germano-americane îmi puneau nervii la încercare. Emigranții întorși în țară scriau împotriva mea în presa germană. „Atacurile, falsurile, prostiile — mărturiseau notele mele — mă obosesc la fel ca și munca grea".

Veneau și compensații, încurajări. În cuvinte de o rară finețe, un amplu articol din *Les Nouvelles Littéraires* aprecia și excepțională traducere a romanului *Lotte la Weimar* făcută de Louise Servicen și cartea însăși, ceea ce m-a bucurat mai mult decît mă amărîseră necazurile. Erika îmi trimisese un exemplar de la Mondorf, în Luxemburg, împreună cu o relatare despre vizita ei la grangurii naziști care-și așteptau temporar judecata acolo într-un hotel-închisoare. Fierberea acestor teroriști doborîți, cînd aflaseră cine fusese corespondenta de război americană, se exprimase în toate nuanțele, de la oroarea profundă pînă la regretul de a nu fi schimbat cu ea măcar un cuvînt rezonabil. „I-aș fi explicat totul exclamase Göring. Cazul Mann a fost greșit rezolvat. Eu aș fi proce-

dat altfel !“ Mă întreb, cum ? Cu siguranță că mi-ar fi dat un castel, un milion, și fiecăruia cîte un inel cu briliant, dacă aș fi acceptat să ader la al treilea Reich. Vezi-ți de calea ta, asasin burtos și jovial ! Tu, cel puțin, ai petrecut, pe cînd domnul și stăpînul tău n-a trăit decît în iad.

Aproape în același timp sosea și articolul despre mine, publicat de Lukács în *Internationale Literatur* cu ocazia împlinirii a 70 de ani. Acest comunist, căruia „moștenirea burgheză“ îi e scumpă și care e în stare să scrie captivant și plin de înțelegere despre Raabe, Keller sau Fontane, își mai amintise și altă dată de mine, într-o serie de articole despre literatura germană în epoca imperialistă, vorbind cu înțelepciune și omagiindu-mă, vădind astfel calitatea indispensabilă criticului de a distinge între gînd și ființă (sau actul generat de această ființă) și să nu ia drept ban bun decît pe aceasta din urmă, nu și pe cel dintîi. Ce gîndisem eu la 40 de ani nu-l împiedică absolut de loc să mă situeze categoric alături de fratele meu și să spună : „Pentru că *Supusul* lui Heinrich Mann și *Moartea la Veneția* a lui Thomas Mann puteau fi încă de pe atunci considerate ca marii precursori ai acelei tendințe care a semnalat pericolul unui infern barbar înlăuntrul civilizației germane moderne, ca produs complementar obligatoriu al ei“. Astfel, el indica dinainte raportul dintre nuvela venețiană și *Faustus*. Și e foarte bine așa, pentru că ideea „semnalării“ este de importanță primordială în orice literatură și în orice cunoaștere literară. Poetul (ca și filozoful), ca instrument de semnalizare, seismograf, mediu sensibil, fără să aibă conștiința clară a funcțiunii sale organice și deci perfect capabil, în același timp, să se înșele uneori — mi se pare singurul punct de vedere just. — Acestea spuse și terminate, eseul *În căutarea cetățeanului* e o imagine sociologică și psihologică a vieții și activității mele, de o amploare care încă nu-mi fusese consacrată, și de aceea mi-a creat un sentiment de gratitudine profundă — într-o bună măsură și pentru că criticul considera opera mea nu numai sub un unghi „istoric“, ci stabilea o relație între ea și viitorul german. Ciudat numai că în aprecieri atît de binevoitoare de-a lungul acestei linii și în această sferă critică, ciclul *Iosif* este cu perseverență omis și ocolit. E o chestiune de datină și scrupule doctrinare : *Iosif* e un „mit“, deci evadare. Păcat. Și poate că nu chiar just. Nici bisericii catolice opera nu-i e pe plac, pentru că demonstrează relativitatea creștinismului.

Dar, să nu las să pară că tot ce-i bun și mîngîietor mi-ar veni numai din lumea negermană. Klaus îmi scria din Roma că la Berlin văzuse peste tot afișe anunțînd conferințe despre *Iosif* și lecturi din *Lotte*. Am auzit că la noul post german de radio se citise cîte ceva

de mine. Ziarul prizonierilor de război *Der Ruf* (acum apare la München) publicase cuvinte prietenești și pline de încredere despre mine. Ca un protest împotriva lui Thiess și a altora, apăruseră în ziare germane declarații în favoarea mea. Într-un cuvînt, tăgada nefiind unanimă, cum ar putea fi adeziunea ? Trebuie totdeauna să-ți cauți împăcarea în vechiul dicton, de mult citit pe un fronton din Lübeck : „Nu poți fi tuturor pe plac“. Ca și cum ar fi vorba de a fi pe plac, și nu mai curînd de efectul care rezultă din neînțelegeri, din controverse, vicisitudini. E adevărat, această degajare, această decantare e ceva foarte aproape de moarte, sau se împlinește de-abia după moarte. Viața e supliciu, și numai cît suferim, trăim.

Începeau să vină acum și scrisori de la prieteni, pentru că Germania era din nou accesibilă : de la Preetorius, de la Reisiger, de la alții mai tineri, ca Süskind ; încă nimic de la Ernst Bertram, de a cărui soartă mă interesam pe ici pe colo, fără să pot afla decît lucruri numai pe jumătate liniștitoare. Primeam scrisori și de la unii pe care ne deprinsesem să-i considerăm figuri sinistre și cărora nu era chiar atît de ușor să le răspunzi, cu toate că, dacă te-ai fi luat după spusele lor, erau imaculați, ca, de pildă, Kirchner, de la *Frankfurter Zeitung*, și Blunck, fost președinte al Camerei Scriitorilor Reichului lui Hitler. În afară de ei îmi mai scriau din Germania o mulțime de oameni care mi se plîngeau de necazurile lor, de faptul că învingătorii nu prea făceau deosebire între oile rîioase și cele nerîioase, între vinovați și nevinovați, că judecau tot germanul cu aceeași măsură, și care mă implorau să intervin imediat și, datorită influenței mele considerabile, să remediez lucrurile.

„Ocupat cu continuarea romanului (izbucnirea războiului), documentîndu-mă din vechile caiete de note. Scriu cu îndîrjire la capitolul XXX... Noaptea nu mă simt bine, frisoane, agitație, răceală, nu dorm bine, senzație că se apropie o boală... Versiunea engleză a *Scrisorii către Germania* pentru *London News Chronicle*... Corespondență ore întregi... *Marionetele* lui Kleist, cartea lui Frank Harris despre Shakespeare. Evocam cu K. ororile anului ăstuia, grindina de emoții zguduitoare, inclusiv morții numeroși : de curînd și Bela Bartók, Roda-Roda, Beer-Hofmann, și Seabrook care s-a sinucis. N-ar fi de mirare să te copleșească și mai mult oboseala. Dar interesul pentru roman s-a însuflețit zilele astea. Uluire în fața neromanescului, a straniei autenticități biografice, care e totuși ficțiune... Griji și prevedere pentru mult mai tîrziu, trecut peste multe dificultăți : i-am scris lui Walter la New York să-mi împrumute scrisoarea despre Frido în legătură cu

Nepomuk Schneidewein... Terminat după-amiază cuvîntarea pentru ceremonia comemorativă a lui Frank."

Da, asta era la rînd acum : potirul, un prinos adus cu dragă inimă, dar și mormăind pe înfundate împotriva exigenței necruțătoare. Festivitatea a avut loc la 29 septembrie la Play House, la Hollywood. Sala mare era înțesată, se adunase toată „Germania din California". Chiar și fratele meu, care iese atît de rar, venise cu noi. Recitări, lecturi cu oratori experimentați care totuși nu puteau învinge unele deficiențe acustice și pe care publicul din fund îi irita cu strigătele lui oribile : „Mai tare !" Scene fragmentare, prea fragmentare, din încîntătoarea comedie *Furtună într-un pahar cu apă*. Am vorbit ultimul — precedînd partea finală, o piesă la pian — trudit, epuizat și din toată inima. A fost mișcător, prea mișcător, opinase Heinrich. A doua zi, la telefon, Liesl Frank era de părere că n-ar fi de dorit să mi se ceară eforturi ca acela de ieri, care trebuia să fie ultimul. — Și dacă într-o bună zi va fi o ceremonie Franz Werfel ?

Eram la capitolul XXXI, care cuprinde sfîrșitul războiului, figurile zelatoarelor lui Adrian, orientarea lui către opera de marionete, și seara „am citit îndelung din *Gesta Romanorum*. Cea mai frumoasă și mai uimitoare dintre aceste povești este aceea a naș-terii sfîntului papă Grigore. Alegerea lui, meritată pentru faptul că era născut din frate și soră și pentru incestul comis cu mama sa — ispășite toate printr-o inimaginabilă asceză de șaptesprezece ani pe o stîncă pustie. Culmea păcatului, culmea ispășirii, numai această cale duce la sfințenie." Nu știusem nimic despre multiplele versuri ale legendei, de-abia dacă auzisem despre poemul lui Hartmann von Aue, în germana lui medievală. Dar mi-a plăcut atît de mult încît chiar de pe atunci m-am purtat cu gîndul să-i sustrag, într-o bună zi, eroului meu, subiectul și să fac din el un mic roman arhaic.

La 9 noiembrie am atacat capitolul XXXII cu chinuitorul dialog dintre Ines și Zeitblom, și douăzeci de zile mai tîrziu era terminat. Imediat pregătiri pentru următorul, care urma să comporte și el un dublu registru cronologic, să introducă motivul tinerei sirene și să insufle sentimentul naturii ușuratice a lui Schwerdtfeger. Dar starea proastă a sănătății mele, accentuarea strănutului și tusei, oboseala de pe urma răcelii cronice și faptul că arătam rău au determinat o nouă consultare a medicului, al cărei rezultat a corespuns așteptărilor mele : s-a constatat o nouă scădere în greutate, depuneri pe bronhii, hipotensiune arterială ; s-au scris rețete pentru stimularea alimentării. Deci, înapoi la roman, înarmat cu drajeuri mari și roșii de vitamine pe care trebuia să le înghit

de trei ori pe zi ; ceea ce mă plictisea teribil. O dată cu decembrie începeam capitolul XXXIII mai liniștit și mai încrezător, pentru că nu era nimic grav, și inima se dovedise din nou sănătoasă tun. Ce se nimerea prost era că tocmai acum, cînd se apropia zi de zi problema cea mai greu de rezolvat : descrierea oratoriului apocaliptic al lui Leverkühn, care trebuia să fie convingătoare, riguros autentică, încît să simuleze veridic realitatea, și care nu putea să se desfășoare decît într-o serie de trei capitole, deoarece îmi dădusem seama imediat că analiza acestei funeste opere finale trebuie împletită cu descrierea experiențelor contemporane ale bunului Serenus (discuțiile arhifasciste de la Kridwiss) cu care avea o tulburătoare afinitate — se nimerea prost, zic, că tocmai acum se adăuga și eternul catar al bronhiilor și traheii, slăbindu-mă enorm, uneori pînă la epuizare. Nu se nimerea bine nici faptul că în repetate rînduri am fost obligat să iau parte la manifestări publice, absolut inevitabile : la Westwood, în Royce Hall, am ținut, în fața reprezentanților consulatului rus, o conferință adaptată după eseul *Dostoievski* și, spre marea mea bucurie, i-a plăcut foarte mult lui Klemperer, care era și el de față. La un dineu al lui Independent Citizen Committee [1], din care făceau parte și profesorii universitari Shapley și Dykstra, doamna Douglas-Gahagen, membră a Camerei Reprezentanților, și colonelul Carlsson, a trebuit să țin și eu o cuvîntare. Punctul culminat al serii a fost cuvîntarea colonelului cu vederi liberale (între timp demisionat cu gradul de general) care, cu un curaj demn de remarcat, a biciuit utilizarea abuzivă a trupelor noastre în China unde, zicea el, literalmente n-au ce căuta, cu atît mai mult cu cît singura parte a țării în care domnește oarecare ordine e cea în puterea comuniștilor... Cît de diferite și, în felul lor, destul de interesante erau recepțiile de la contele Ostheim, cu sînge de Hohenzollern în vine, și soția sa, americană, unde eram invitați cînd și cînd — acel conte Ostheim care fusese exclus de la drepturile de moștenitor prezumtiv al tronului de la Weimar pentru antimilitarismul său și alte sentimente compromițătoare. Întîlneai acolo o societate pestriță, elegantă, și auzeai emigranți ruși albi susținînd că ar fi amenințați de cereri de extrădare ale guvernului lui Stalin. Îmi venea greu să cred că Moscova îi mai socotea pe domnii aceștia periculoși. La urma urmei, ce căutau ei în salonul prințului ? Sînt lucruri care trebuie înțelese. Exilul creează o formă de existență comună, și diversitatea motivelor lui nu are mare importanță. Fie

[1] Comitetul cetățenilor independenți.

„culoarea roșie", fie contrariul ei — comunitatea de soartă și solidaritatea de clasă sînt mai hotărîtoare decît nuanțele în convingeri — și oamenii se regăsesc.

„Continuat la capitol". „Cîte ceva la capitol". „Merg spre sfîrșitul capitolului XXXIII". La 27 decembrie : „Am terminat capitolul XXXIII. — Lectură. Poate că din cauza oboselii sînt totuși prea critic cu opera în întregul ei. Citit *Apocalipsul*, mișcat de cuvintele : «Deși ai putere mică, tu ai păzit cuvîntul meu și de numele meu nu te-ai lepădat».

XII

Încă de la începutul lui decembrie luasem hotărîrea, și o adusesem la îndeplinire, de a-i da lui Adorno tot ce scrisesem din *Faustus* și exista în copie dactilografiată, pentru ca să-i permit să urmărească ideea directoare în ansamblul ei, să-l pun la curent cu intențiile mele și să-l determin să mă ajute cu inventivitatea sa la părțile muzicale ce aveau să vină. Către sfîrșitul anului, într-o dimineață, în loc să lucrez, i-am scris o scrisoare de zece pagini în care mă scuzam, pe cît se putea scuza așa ceva, de toate „împrumuturile" ce le făcusem „cu scrupul și fără scrupul" din filozofia sa muzicală ; le făceam, îi scriam, cu convingerea că cele însușite, învățate de la el, puteau să îndeplinească foarte bine o funcțiune independentă în construcția mea, să-și cîștige o viață proprie simbolică, rămînînd în același timp intacte la locul lor de origine. Îi explicam apoi cît de mult „ignoranța mea de inițiat" mai avea nevoie, în cele ce aveau să urmeze, de alimentarea cu precizările specialistului. „Romanul, îi scriam, a ajuns la punctul în care Leverkühn, la 35 de ani, purtat de primul val de inspirație euforică, concepe cu o repeziciune stranie opera sa principală, sau prima sa operă principală, *Apocalipsis cum figuris*, după cincisprezece gravuri de Dürer sau direct după textul *Apocalipsului*. Aici trebuie imaginată, realizată, caracterizată, cu o anumită forță de sugestie, o operă (pe care mi-o închipui ca un produs foarte «german», un oratoriu cu orchestră, coruri, soliști, recitator), și scriu această scrisoare ca să rămîn în temă, temă pe care nu îndrăznesc încă să o abordez. Am nevoie de cîteva «amănunte precise», care să caracterizeze, să realizeze, în stare să-i dea cititorului o imagine plauzibilă, convingătoare (ajung doar cîteva). Vreți să ne gîndim

împreună cam cum ar putea fi pusă pe șantier această operă — opera lui Leverkühn, firește ; cum ați face-o dumneavoastră dacă ați fi încheiat un pact cu diavolul, și să-mi sugerați unele particularități muzicale care să aibă darul de a contribui la promovarea acestei iluzii ? Eu întrevăd, vag, în gînd, ceva satanic-religios, și demonic, și pios în același timp, riguros conformist dar scelerat, ca efect bătîndu-și adesea joc de artă, ceva care, de asemenea, să fie o întoarcere la primitivul elementar (amintirile Kretzschmar — Beissel), o renunțare la diviziunea în măsuri, ba chiar la ordinea tonală (*glissando* de tromboni) ; și, în afară de asta, ceva care practic să fie aproape imposibil de executat ; vechi tonalități liturgice, coruri *à cappella*, care să trebuiască să fie cîntate într-un acordaj netemperat, astfel ca la pian să nu poți găsi efectiv nici o notă, nici un interval etc. Dar «etc.» e ușor de zis..."

Corurile astea netemperate deveniseră pentru mine o obsesie, o sminteală la care multă vreme am stăruit cu îndărătnicie, cu toate că solicitatul nici nu voia să audă. Ideea asta mă sedusese în asemenea hal încît, fără știrea lui Adorno, i-am cerut părerea lui Schönberg, care mi-a răspuns : „Eu n-aș face-o. Dar teoretic, e perfect posibil." Cu toată această autorizare de sus de tot, am abandonat-o în cele din urmă, cum am abandonat și intenția de a renunța la diviziunea în măsuri ; va fi păstrată ca ironizare a cuceririlor civilizației. Cu-atît mai vîrtos m-am străduit în schimb să scos în relief barbarismul *glissando*-ului instrumental și vocal

Sosi din nou Crăciunul — ploios, de data asta — și o dată cu el și mica familie de la Mill Valley, de lîngă San Francisco, și, cum n-aveam fire de poleială pentru pom, în seara de ajun tăiam cu toții în fîșii subțiri o grămadă de staniol vechi, ca să le facem bucurie băieților. „Revedere cu Frido. Sînt fericit." De sărbători mai scriam încă la capitolul XXXIII în care aveam să intercalez ulterior observațiile uimitor de interesante ale lui Adrian despre frumusețea și autenticitatea sirenei, încheindu-l puțin înainte de sfîrșitul anului. Mă ținuse douăzeci și șapte de zile. Adorno îmi trimisese vorbă că citise tot și că pregătise note. „Ameliorări la capitol. La plimbare, copleșit de oboseală, iar restul zilei suferind și somnoros, fără să pot dormi. L-am primit pe doctorul Schiff. (Pînă acum pe doctor îl chemase Wolf, dar schimbarea frecventă a medicilor este caracteristică în stări ca a mea ; avea să vină la rînd și doctorul Rosenthal, medicul fratelui meu.) El fu de părere că afecțiunea de pe trahee și bronhii era probabil de natură infectioasă, și-mi prescrie calmante, expectorante, fortifiante." Așa stă scris în jurnalul meu. Va să zică n-aveam febră, nu eram bolnav decît pe jumătate, așa că mi-am văzut de viața mea de toate zilele,

succesiunea obișnuită ; lucru, lectură, plimbare pînă jos la mare, dictarea scrisorilor, corespondența scrisă de mînă. „De ce oare toți care vor să imigreze sau caută un *job*[1] mi se adresează mie ? !“ Întrebare pusă destinului. — Preparativele pentru capitolul XXXIV, capitol tripartit, au început imediat după Anul nou 1946 ; prima însemnare a zilei din jurnal se referă la *Faustus* în ansamblu, și anume în legătură cu cercetarea „memoriilor“ lui Max Osborn, pentru care autorul mă rugase să scriu o prefață. Am citit acolo despre Menzel, Liebermann, Klinger, Lesser-Ury, Bode, „marele om“ al muzeelor. „Numai și numai personalități ! Am impresia că eu nu-s. Lumea își va aminti de mine tot atît de puțin cît de Proust“. Și, deodată : „Cît de mult din atmosfera vieții mele e cuprins în *Faustus* ! În fond e o confesiune totală. Acesta a fost de la început factorul zguduitor în carte.“

Într-una din după-amiezile următoare eram la Adorno. Citiseră manuscrisul în același timp, el și soția sa, își trăseseră filele unul altuia din mînă, iar eu, cel cu îndoielile, îi ascultam avid povestindu-mi cît fuseseră de interesați, captivați, mișcați. Faptul că autorul *Filozofiei muzicii moderne* accepta fără supărare maniera în care îi permisesem diavolului, dușman al creației, să-și facă, după cum spunea Adrian, „intrarea în artă“, o dată cu unele considerațiuni proprii de critică contemporană, îmi ușura conștiința. În odaia lui de lucru, singuri noi doi, am putut auzi de la el multe lucruri bune și înțelepte despre măreția și dificultățile subiectului. Cîte unele din cele scrise le știa dinainte, din lecturi, altele erau noutăți, și se referi mai pe larg la „omenia“ ce se degajă din fragmentul care vorbește despre zelatoarele lui Adrian, de „trăirea“ care grăiește din mărturisirile pătimașe pe care Ines Rodde i le face lui Serenus, „bunul“ Serenus, cel ce nu stîrnește emoții. Nu era de loc încîntat de ideea mea, de mult irevocabil fixată, de a baza oratoriul pe gravurile apocaliptice ale lui Dürer, și am ajuns la înțelegerea ca spațiul interior al operei să fie amplificat cît mai mult cu generalități eshatologice, să înglobeze, cît se poate, întreaga „cultură apocaliptică“ și să ia înfățișarea unui fel de rezumat al tuturor „profetizărilor“ sfîrșitului. Asemenea intenții nu-mi erau nici mie străine, le frămîntasem uneori, pentru că împrumuturile săvîrșite de Ioan din Patmos de la alți vizionari și extatici sînt destul de izbitoare, și faptul că în această sferă există o străveche convenție și tradiție, un acord care, printr-un curios fenomen psihologic, pune la dispoziția celui încercat de diavol, de duhuri, vedenii și întîmplări, și, cum spune textul „unul

[1] Slujbă (engl.).

vede acum ce-a văzut altul înaintea lui, vedenia-i de împrumut, e după tipic, nu-i neatîrnată“, mi s-a părut nespus de seducătoare, demnă de scos în relief, și mi-am și explicat de ce. Corespundea, într-un anume fel, cu propria mea înclinare, mereu mai accentuată — nu numai a mea după cum putusem să constat — de a considera tot ce e viață drept un produs al culturii, a vedea sub aspectul unor clișee mitice, și de a prefera imaginației „independente“ citatul. Se văd destul urme de felul acesta și în *Faustus*.

În ziua aceea Adorno nu era pregătit să-mi dea indicații și sfaturi pentru opusul lui Leverkühn, dar mă asigură că îl interesa enorm, că în minte i se agitau fel de fel de idei, și că o să mi le pună la dispoziție în scurtă vreme. A omite relatarea felului în care s-a achitat de această promisiune ar însemna să las aceste amintiri cu totul incomplete. În timpul săptămînilor următoare m-am dus la el în repetate rînduri, cu creion și hîrtie, și, în fața unui excelent rachiu de fructe făcut în casă, îmi notam din zbor, prescurtat, ameliorări și precizări la expunerile muzicale anterioare și detalii caracteristice, pe care și le pregătise pentru oratoriu. Perfect familiarizat și cu intențiile operei în întregul ei, și cu cele speciale ale acestui fragment, el tindea, cu sugestiile și cu propunerile, exact la esențial, și anume : să demaște atît barbaria sîngeroasă a operei, cît și intelectualismul anemic.

Preparativele pentru fragmentul acesta atît de hotărîtor duraseră foarte mult din cauza lecturilor din Dante, a studiului apocrifelor *Evangheliei* și a fel de fel de texte despre *Apocalips* și despre reprezentarea „lumii celeilalte“ în antichitatea creștină, texte puse la dispoziție de binevoitori. Către mijlocul lui ianuarie 1946 începusem să-l scriu, și pînă la începutul lui martie, șase săptămîni adică, avea să-mi acapareze toate forțele — ceea ce nu-i mult de loc, pentru că aceste forțe scădeau din ce în ce, și în jurnalul meu se înmulțesc observații seci despre dureri de cap, nopți cu tuse, slăbiciune nervoasă și o oboseală „absurdă“. Pe lîngă toate astea, aveam mereu cîte ceva de improvizat și, ba ici, ba colo, de colaborat : a trebuit să vorbesc la un *meeting* pentru Defence of Academic Freedom[1], să dictez o alocuțiune la radio cu ocazia aniversării nașterii lui Roosevelt, și tot în vremea aceea a picat și redactarea lucrării documentare *Despre fratele meu*, lucrare foarte importantă și la care țineam foarte mult. N-au lipsit nici manifestări care să-mi facă plăcere. — La Göteborg, în Suedia, Käte Hamburger își publicase cartea despre *Iosif și frații săi*, comentariu pătrunzător al unui filolog ; la lectura lui am simțit un fel

[1] Apărarea libertății academice (engl.).

de invidie pentru timpurile de joc mitologic senin căruia macabra operă a prezentului îi oferea un spațiu atît de restrîns, sau nu-i oferea de loc. Îi reproșam, acesteia din urmă, că nu-i epică, că-i lipsită de umor, e penibilă, o nereușită artistică. Și totuși răzbi un prim ecou, răzbiră glasuri ale primilor cititori ai operei nedesăvîrșite, glasuri consolatoare și mai emoționante în concretizarea lor scriptică decît orice îmbărbătare orală, de care totuși avusesem parte înainte. La Princeton, Erich Kahler smulsese traducătoarei, Helen Lowe-Porter, manuscrisul dactilografiat, bucată cu bucată, atîta cît era, și el, care într-o zi avea să dea acea analiză magistrală a cărții, numită *Secularizarea diavolului*, îmi scria despre aceste fragmente, cu accente care mi-au făcut o plăcere egală cu toate grijile și îndoielile provocate de această operă chinuitoare. Mi-a scris chiar și traducătoarea, care, de obicei, din pură modestie, se abținea de la orice comentariu la lucrările ce-i erau încredințate. „*I strongly feel* — spunea ea — *that in this book you will have given your utmost to the German people.*“ [1]

Și ce-aveam altceva de făcut decît să dăm tot ce putem da? Orice artă care-și merită numele mărturisește această voință de a atinge limita extremă; această hotărîre de a merge pînă la hotar poartă pecetea, stigmatul acelui *utmost* [2]. Sentimentul ăsta, voința extremei aventuri era ceea ce mă captiva la utopicul roman postum al lui Werfel, *Steaua celor nenăscuți*, pe care-l citeam acum. Traducătorul, Gustav Arlt, îmi încredințase textul dactilografiat al originalului. Defunctul extrăsese, ca dar de ziua mea pentru numărul pe iunie al revistei *Neue Rundschau*, un capitol: călătoria în spațiul cosmic al gimnaștilor din clasa de cronosofie. Se încheie cu paradoxul mistic că o mărime se poate întrece în mărime pe sine însăși, că energia unui astru luminos poate fi mai mare decît ea însăși, și că același lucru se întîmplă și cu minunea, jertfa din iubire, care e autodistrugere „prin glorificare“. Poezia morală a gîndului (dacă mai poate fi numit gînd) m-a mișcat atunci profund, ciudat de profund, și Werfel mi-a spus că tocmai de aceea alesese acest capitol pentru mine. Ceva din transcendența aceasta am regăsit-o, oarecum, în toată opera, scrisă de un om cu inima zdrobită și făcînd, după moartea poetului, un efect absolut de spiritism, operă a cărei temeritate nu mai aparține vieții și care, din punct de vedere artistic, nu poate fi numită izbutită. Descrierea, limbajul, viața sufletească a acestor oameni trăind la sute de mii de ani după noi pe un pămînt atît de hiperspiritualizat și de hiper-

[1] Am sentimentul profund că în această carte veți fi dat poporului german tot ce-i puteați da (engl.).

[2] Maxim (engl.).

tehnicizat, are ceva — repet cuvîntul — de spiritism gol și găunos, și multe invenții inimaginabile care caracterizează această infinit îndepărtată viață pămînteașcă, de pildă reclama luminoasă făcută cu stele, sau faptul că nu te mai duci spre ținta călătoriei tale, ci printr-un instrument, prin mijloace în același timp tehnice și cerebrale, aduci ținta călătoriei tale la tine, amintesc de ideile himerice care în vis ți se par sănătoase și utile și cînd te trezești vezi că sînt pure nerozii. La Werfel pare să nu se mai fi produs o trezire a simțului critic, și dacă n-ar fi introdus și unele elemente comice, cum e vorbirea fals-naivă a cîinilor, care spun mereu *nit* în loc de *nicht*, ar exista primejdia unei evadări plictisite de lîngă ceva lipsit de viață. Și totuși găsești în această narațiune ultratemerară de dincolo de mormînt intuiții absolut grandioase, absolut fascinante, lucruri incomensurabile, noutăți, roade ale unei imaginații rătăcite și tocmai de aceea geniale. Scenele și întîmplările grotești și tulburătoare dintr-o lume subpămînteană, din golul aflat în mijlocul pămîntului, cu atmosfera sufocantă de coșmar, rămîn produsele unei fantezii neîntrecute în toate literaturile lumii și, pentru mine, elementul excepțional de atrăgător, stimulant, considerabil al operei îl consituie tocmai raporturile secrete cu literatura universală, faptul că în felul său aberant duce mai departe o tradiție și o face anume în calitatea sa expresă de „roman de călătorie“. În această calitate amintește de Defoe, dar amintește și de Swift ca și, mai mult decît ceilalți, de Dante, chiar dacă nu și mai fericit. Pentru că, spre deosebire de Dante, îi lipsește limbajul adecvat. — Am citit cartea de două ori, a doua oară „cu creionul“, și mă purta gîndul să fac o conferință despre ea. N-am ajuns pînă acolo.

La 2 februarie a concertat Hubermann cu Philarmonia din Los Angeles. N-am ezitat să facem lunga călătorie, și l-am ascultat pe micul și urîtul maestru-vrăjitor ce stăpînește într-o atît de mare măsură puterea de fascinație a lăutarului demonic, cîntîndu-ne Beethoven, Bach (o chaconnă în care scotea din vioara sa efecte stranii de orgă), o sonată fermecătoare de César Franck și, în supliment, cîntece țigănești. Ne-am dus, după aceea, în înghesuială, la el în cabină. Cînd ne-a văzut, nu mai putea de bucurie. Ne cunoșteam și ne simpatizam de mult, și aceste sentimente le-am împrospătat mereu, la München, Salzburg, Zürich, Haga (unde locuisem împreună, la ambasadorul german) și la New York. La 5 februarie a fost la noi la masă și ne invita la vila lui din Vevey, cînd ne vom duce în Europa, cum proiectam. Cînd am revăzut noi Elveția, el murise.

O altă vizită memorabilă a fost aceea a marelui fotograf canadian Karsh, același care făcuse faimosul portret al lui Churchil

cu zîmbetul lui feroce și gînditor. Churchil îi dăduse cinci minute, și Karsh se lăuda că în tot acest răstimp l-a ținut fără țigară în gură. Cu mine i-a fost mai comod. Folosind o aparatură mare ce provoca repetate scurtcircuite, a muncit aproape două ore la o serie de clișee dintre care unele au o „asemănare" fericit prinsă, și efectele plastice de lumină reprezintă într-adevăr perfecțiunea nu numai în materie de poze proprii, ci din tot ce-am văzut. Păcat numai că tocmai atunci modelul nu era în formă și că portretele, altminteri incomparabile, prezintă o imprecizie a trăsăturilor și o „sublimare" ascuțită ce conține puțin autentic în ea.

Experiențe fotografice de natură mai presantă, radiografii ale plămînului, scoseseră la lumină, undeva în acest organ, o „umbră" despre care doctorul spunea că ar fi bine să se continue cu supravegherea ei. Pentru moment, a recomandat tratarea nasului și gîtului de către un specialist, pe nume Mantschik, polonez francizat, foarte priceput, care a făcut tot posibilul să atenueze simptomele ce începeau să apară din ce în ce mai evident — deși aveau un caracter secundar. De multă vreme, cu toate că nu recunoșteam decît pe jumătate, după-amiaza și seara temperatura se ridica puțin, la fel și în seara zilei în care terminasem oratoriul, cînd, împreună cu fratele meu, m-am dus la o serată de recitări organizată de Ernst Deutsch la Studioul Warner. Pierdusem odată o reprezentație similară a acestui mare actor și excepțional vorbitor, și n-aș fi putut, de data asta, să nu dau urmare unei cordiale invitații scrise pe care mi-o trimisese. Am întîlnit acolo numeroși cunoscuți, și serata mi-a făcut, într-adevăr, multă plăcere, cu toate că eram într-o stare oarecum ciudată, de oboseală și de exaltare în același timp, stare pe care ți-o dă o febră nu prea mare. M-am culcat tîrziu — și cîteva zile nu m-am mai sculat din pat pentru că mă lega de el o stare gripală care după-amiază îmi ridica temperatura la 39°. O zi și o noapte, la fiecare trei ore, luam pe cale bucală penicilină, dar fără efect. Mi-a ajutat mai mult un amestec de empirin cu codein. Dormeam mult, chiar și ziua, și citeam destul, în special Nietzsche, căci pe programul meu de lucru urma conferința despre el. Veniră apoi zile în care, mai mult sau mai puțin vindecat, dar cu tendință constantă la recidivă și la urcarea temperaturii, rămîneam în pat numai dimineața, citind, moțăind. Tocmai atunci se desfășura în sînul Națiunilor Unite o criză în legătură cu Iranul și cu alianța militară anglo-americană preconizată de Churchill, și duelul oratoric între el și Stalin. Churchill a vorbit elegant. Stalin brutal, dar după părerea mea, un pic de dreptate avea fiecare. În general cam așa se întîmplă, și numai o dată în viață, spre întărirea convingerilor mele, a fost altfel. Hitler

prezenta marele avantaj de a determina o simplificare a sentimentelor, un Nu care nici o clipă nu șovăia, o ură clară, de moarte. Din punct de vedere moral, anii de luptă împotriva lui au fost timpuri bune.

În ce privește sănătatea, au urmat o serie de fluctuații, cînd pe jumătate înzdrăvenit, cînd recidive și stări febrile. Ieșeam cîte puțin în oraș, cu mașina sau pe jos, dar bine nu-mi făcea, și chiar briza, care-mi plăcea atît de mult, nu-mi pria. La ora ceaiului primeam oaspeți, dar soția mea, clătinînd din cap, aducea de sus termometrul „uitat" de mine înadins acolo, care iar arăta 38°, și mă trimitea la pat. Recapitulam mult Nietzsche, în special scrierile din primii ani după 1870, și *Utilitatea și dezavantajele istoriei,* și luam note. A șaptezeci și cincea aniversare a fratelui meu am sărbătorit-o seara, cu o mică reuniune, și îmi amintesc de o foarte însuflețită discuție cu el asupra obiectului conferinței mele. La dorința lui am trecut atunci în tratamentul doctorului Friedrich Rosenthal. El mi-a făcut autohemoterapie, care n-a dat rezultate, și a încercat apoi un tratament cu empirin-belergal ca să împiedice reapariția febrei. Între timp ceruse ultimele mele radiografii pulmonare care i-au indicat clar infiltrații în lobul inferior. A cerut un consult cu un specialist american care a confirmat diagnosticul și a propus o bronhoscopie pentru constatarea abcesului, lăsînd să se întrevadă și necesitatea unei operații. Eram mai mult mirat decît speriat, pentru că nu-mi trecuse prin minte că aș putea fi amenințat vreodată în vreun fel în privința organelor mele respiratorii, iar medicii erau de acord în a susține că nu era vorba de un proces de natură tuberculoasă. Scriam în jurnalul meu: „Această descoperire explică o mulțime de lucruri din starea mea în cursul ultimelor luni. În ce condiții proaste am lucrat! Pe de altă parte, cu siguranță că romanul ăsta groaznic și necazurile mele cu nemții poartă vina bolii ăsteia pe care gripa a agravat-o. Amînarea pentru octombrie a turneului de conferințe e lucru stabilit".

Aici jurnalul se întrerupe.

XIII

Că lucrurile au evoluat așa cum au evoluat, și anume bine, se datorește numai intervenției energice a soției mele, și dintre noi toți numai ea știe ce vrea, și făcea ce trebuia. Rosenthal, dată

fiind vîrsta mea, era în fond împotriva operației și, ca să mă menajeze, chiar împotriva bronhoscopiei despre care doctorul american opinase cu sînge rece că în opt zile mă voi fi restabilit după urmările ei. Confratele său, medicul curant, înclinat, din pură omenie, mai curînd să lase abcesul să se resoarbă fără nici o intervenție, bazîndu-se pe posibilitățile de apărare, favorabile, ale organismului ; și pentru această soluție părea să pledeze și succesul unui tratament cu penicilină în injecții, pe care mi le administra de opt ori în douăzeci și patru de ore o infirmieră angajată permanent. Medicamentul a înlăturat febra cu desăvîrșire și ea n-a mai revenit cît a durat toată socoteala asta. Totuși știam cu toții că metoda temporizării implica riscul unor neplăceri mai serioase, și, pe cînd doctorul șovăia, iar eu găseam mai comod să las pe alții să decidă pentru mine, soția mea judecase și se pronunțase. Intrase în legătură cu fiica noastră, Borgese, de la Chicago, care la rîndul ei intervenise la clinica universitară „Billings Hospital", la care lucra unul dintre cei mai mari chirurgi ai Americii, doctorul Adams, specialist de mare reputație în chirurgie toracopulmonară. Acolo s-a aranjat totul foarte repede, aici s-au îngrijit de rezervarea locurilor în tren și de ambulanță pînă la gară, și, pînă să-mi dau bine seama ce se întîmplă cu mine, mă și aflam în fața casei, lungit pe o targă sub privirile îngrijorate ale perechii noastre de servitori japonezi, Vataru și Koto, și împins ușurel în ambulanța rapidă și cu o bună suspensie.

În condițiile acestea neobișnuite am ajuns la Union-Station și, mulțumită dreptului de prioritate, am fost dus cu targa direct la *bedroom* [1]-ul nostru, în care treizeci și șase de ore urma să stau întins, în halat, cu soția mea ca însoțitoare, ghemuită foarte incomod. Elisabeth ne aștepta la Chicago, cu ambulanța a cărei targă pe rotile, ridicată de lifturi, m-a purtat repede, alunecînd pe coridoarele lungi ale spitalului Billing, în camera plină de flori pregătită de dragul meu copil. Cît de vie îmi este încă înaintea ochilor toată aventura asta a sosirii și instalării, mie, care nu cunoscusem niciodată regimul de viață al unui mare spital, nu avusesem niciodată a face cu chirurgia : întîi cunoștința cu infirmierele, care intrau și ieșeau una după alta pe ușa cu tambur ce nu ajungea pînă jos la pardoseală, luîndu-mi temperatura, făcîndu-mi injecții și dîndu-mi, în fiecare clipă, tablete calmante, urmată de vizita aproape imediată a medicilor, veniți *in corpore* să mă salute, în frunte cu însuși chirurgul, doctorul Adams, un om simplu, amabil, bun, fără urmă din aerele despotice ale magiștrilor din instituțiile

[1] Compartiment-dormitor (engl.).

similare de tip german în fața cărora asistenții și surorile tremură; a apărut apoi *medical adviser* [1]-ul său, specialist în boli de inimă și profesor universitar, profesorul doctor Bloch, un bărbat înalt, brun, născut la Fürth lîngă Nürnberg, după cum mi-a mărturisit nu mult după aceea pe nemțește ; l-a urmat un doctor Philipps, specialist în boli de plămîni, fire jovială și vorbăreață, un doctor Carlson, de numai 24 de ani, nordic de origine și frumos ca o cadră, intern al acestei mari clinici datorită inteligenței sale excepționale și mîinii sale extrem de ușoare — și alții din „anturajul" în halate albe. Erau, pentru început, impresii agreabile. Doctorul Bloch, înlăturînd cu autoritate pe asistentul său care începuse, procedă la primul examen general. Interogatoriul său cu privire la antecedentele bolii era prietenos și precis. De altfel, a urmat redactarea unui raport scris, de către niște domni mai tineri, dictat de soția mea, și treaba asta a durat ore întregi. Formal, hotărîrea de intervenție chirurgicală nu fusese încă luată, ci atîrna de rezultatul bronhoscopiei, dar era aproape certă.

Procedura pregătitoare a constituit unul din evenimentele cele mai importante în următoarele zece zile, și m-am familiarizat cu patul meu de spital, pat cu manivele, care permitea reglarea nivelului capului și picioarelor la înălțimea dorită, și, în general, cu viața de pacient, cu rutina instituției care începea devreme și tot așa se sfîrșea. Întins pe un *stretcher* [2], împins cu ea la *elevator* [3], am ajuns în sălile de jos, unde era adunat un grup destul de numeros de oameni de-ai casei, interesați direct în ce privește bronhoscopia sau veniți numai să asiste — între ei și amicul Bloch. Menajamentele cu care am fost tratat erau surprinzătoare, demne de toată recunoștința, iar mijloacele folosite — magice. Au început prin a-mi badijona gîtul cu o substanță anestezică. Apoi cu capul în poala unui asistent (care apoi a trebuit să mi-l ridice foarte repede), o femeie în halat alb, tipul femeii active și energice, mi-a făcut o injecție la încheietura brațului spunîndu-mi că voi fi cuprins de somnolență. Somnolență ? N-am apucat să mai spun două vorbe după injecție și conștiința mea se pierdu, pe cît de lin pe atît de complet, și — scurtă vreme, poate cinci sau șase minute — am fost cu desăvîrșire neștiutor de orice s-a întîmplat cu mine. Ce s-a întîmplat trebuie să fi fost foarte penibil de suportat pe viu — medicul consultant californian spusese că în opt zile mă voi fi restabilit perfect. Aici n-a fost nevoie de restabilire

[1] Consilierul medical (engl.).
[2] Targă (engl.).
[3] Lift (engl.).

pentru că nu fusese nici o oboseală. Cînd m-am trezit eram din nou în camera mea și doctorul Adams, care mă însoțise pînă sus, îmi ștergea nasul cu binișorul. Asta din pricină că introducerea unui aparat prevăzut cu un minuscul bec electric, prin organele respiratorii, în plămîn (proces prin care un dispozitiv ca un fel de periscop permite cercetarea cu acuratețe a condițiilor de acolo), provoacă, natural, o iritare a mucoaselor și o ușoară sîngerare a întregului traiect respirator care obligă, după revenirea la pat, la folosirea cîtorva șervețele de hîrtie, dar asta-i aproape totul în materie de neplăceri. Eram entuziasmat, și zile întregi vorbeam cu admirație, elogii și recunoștință despre sonda fermecată, spre marele amuzament al medicilor tineri în special.

Leacul acesta, care nu se întrebuințează de multă vreme, se numește, dacă nu mă înșel, Pentathol, dar acolo, la fața locului, n-am auzit niciodată rostindu-i-se numele. O regulă bizară, un imperativ al tăcerii obișnuit în locurile acestea face ca niciodată să nu afli cu ce medicamente ești tratat, și nu trece mult pînă să afli că investigațiile curioase în scopul acesta sînt o lipsă de tact. Infirmierele refuză orice informație referitoare la temperatura înregistrată. Pentru nimic în lume nu ți-ar spune din ce sînt făcute tabletele albe pe care ți le dau cu un pahar cu apă la fiecare cîteva ceasuri și nici vreun doctor nu ți-ar trăda numele sau natura vreunui medicament. Îmi aduc aminte cum, în timpul convalescenței, deranjîndu-mi puțin stomacul cu niște pește prăjit, am rugat, seara tîrziu, să fie chemat internistul, care tocmai era de gardă, să-i spun ce mă doare. De obicei, i-am spus eu, în asemenea cazuri îmi face foarte bine o jumătate de linguriță de bicarbonat de sodiu. Doctorul părea că n-a auzit. Se informă îndelung despre simptomele observate și despre cauzele eventuale. În cele din urmă zise : *„Well, don't worry, we will give you a little something which will be helpful."* [1] Infirmiera îmi aduse acel „ceva" într-o ceașcă. Era bicarbonat.

În cele din urmă operația fu definitiv hotărîtă, și cele cinci sau șase zile următoare fură consacrate, în absența doctorului Adams, plecat la nu știu ce congres medical, tuturor preparativelor și măsurilor de siguranță imaginabile. Urmară, rînd pe rînd, analize de sînge, excursii, în fotoliul rulant sau întins pe *stretcher*, la laboratoarele de radiologie, vizite ale diverșilor specialiști ai casei. În special cardiologul, un englez dacă-mi aduc bine aminte, era foarte mulțumit. Cu o inimă ca asta, spunea el, sînt în stare să suport orice operație. Veni să mă vadă și o personalitate foarte

[1] Nu-i nimic, nu te speria, o să-ți dăm ceva care o să-ți facă bine! (engl.).

importantă : doctor Livingstone, soția chirurgului operator și șefa tuturor anesteziilor, autoarea amestecurilor de licori vrăjite, aducătoare de somn profund. Trebui să-mi promită că înaintea operației principale îmi va face iar injecția fermecată în braț. Veni la rînd aplicarea pneumotoraxului, care înseamnă introducerea de azot în cavitatea toracică pentru imobilizarea plămînului bolnav, și mi se păru curios să suport pe pielea mea o intervenție despre care vorbisem atît de mult pe vremuri, cînd lucram la *Muntele vrăjit*. Profesorul Bloch a executat-o cu cea mai mare pricepere și îndemînare sub ochii lui Carlson, avid să învețe. N-a fost nimic prea supărător, dar Bloch m-a lăudat pentru comportarea mea, aproape o colaborare, și cînd mi-am exprimat mirarea, a zis : „Dac-ați ști ce sînt în stare să facă uneori oamenii în asemenea cazuri !"

Între timp, aflînd de cele ce se întîmplă, Erika venise de la Nürnberg cu avionul, ca să fie alături de maică-sa, care locuia la Borgese, dar își petrecea cea mai mare parte din zi lîngă patul meu. Nimic nu putea fi, amîndurora, o mîngîiere mai mare și mai binevenită decît prezența acestui copil plin de viață și de dragoste, stîrnind totdeauna voioșie în jurul ei. Erika luă în seama sa îngrijirea și schimbarea florilor din camera mea — lauri anticipați oferiți înaintea bătăliei, dar o desfătare a ochilor de care eram la fel de mîndru și de pasionat ca oricare ocupant al unui pat cu manivele : *just another patient* [1], cum mă discrisese una dintre infirmiere unor persoane curioase care o întrebaseră despre mine. Febră nu mai aveam, nici dureri, dar eram foarte slab, încît pînă și bărbieritul era un efort mult prea mare, așa că transfuzia de sînge ce mi se făcu înainte cu o zi sau două de operație nu fusese, desigur, chiar inutilă. O efectuaseră doi tineri practicieni după toate regulile artei, și pe cînd conserva de sînge îmi picura încetișor în venă, i-am distrat pe tineri citindu-le unul din acele fenomenale buletine de știri pe care Erika le fabrica tăind litere și cuvinte din ziare și lipindu-le, precum : *4-Power Showdown Triumph Bulletin 1946, released after Wild Ride for Germany* [2], cu niște titluri senzaționale ca : *Truman sniffs at U S Policy* [3], *Eisenhower May Be Arrested on Spy Charge* [4], *Germany Demands Dismissal of U S. Government. Explains Why* [5], *Russia Asked to*

[1] Un pacient ca oricare altul (engl.).
[2] Cele Patru Puteri dezvăluie Buletinul Succeselor lor în Cursa pentru Germania (engl.).
[3] Truman își bagă nasul în politica Statelor Unite (engl.).
[4] Probabila Arestare a lui Eisenhower sub Acuzația de Spionaj (engl.).
[5] Germania cere Demisia Guvernului Statelor Unite. Arată Motivele (engl.).

Neglect Red Defence [1], *Truman Hopes to Lure Stalin to Missouri. Pepper Says* [2], *Foreign Born Babies by War, Navy Leaders Pose Problem. — Ike Will Recognize Quintuplets — Bradley Favours Murder* [3] etc., etc. Domnea deci o veselie nu tocmai la locul ei, în timpul acestei transfuzii, dar țineam să-i văd rîzînd pe acei tineri, ca să trec eu însumi mai lesne peste ceea ce avea înfiorător treaba asta.

Adams se întoarse și spuse că, dacă n-am nimic împotrivă, am putea *go ahead* [4]. Atunci, mîine dimineață. Călcînd oarecum regulile instituției, soția mea nu putu fi împiedicată să-și petreacă noaptea — foarte incomod — într-un fotoliu, lîngă patul meu, în timp ce eu dormeam somnul celor cu conștiința împăcată. Cu toate astea, încă de după-masă îl întrebasem pe doctorul Bloch cum se spune pe englezește la trac. „*Stage fright*", îmi răspunsese el. La ora 7 fix, ca întotdeauna, deșteptarea și toaleta. Mi se făcu obișnuita *hypo* (apelațiune prescurtată pentru *hypodermic injection* [5]; era morfină, natural, dar cine ar fi cutezat să întrebe) și apoi, de pe *stretcher* am făcut un semn de rămas bun alor mei pe care-i lăsam acolo. N-am să uit niciodată atmosfera blîndă din semiobscuritatea anticamerei sălii de operație, unde a trebuit să aștept un timp pe targă. În jur se agitau oameni, dar umblau în vîrful picioarelor, iar cine se apropia de mine să-mi spună bună dimineața, o făcea cu o extremă delicatețe. Bloch își vîrî capul pe ușă și-mi făcu semn. *No stage fright today* [6], îl informai, dar umorul meu rămase fără ecou. Profesorul Adams veni și el să-mi spună bună dimineața și mă preveni că, în afară de injecția în braț la care țineam atît de mult, avea să mi se dea și ceva să inspir, a *little something* [7]. Conștiinciozitatea lui m-a mișcat. „Știu cine-i regina Irlandei", citam în gînd, cu mintea la doamna doctor Livingstone. Puțin după aceea a apărut și ea lîngă mine, și-a făcut întîi de lucru cu mîna mea (poate simula numai, pentru că ce efect putea avea un pic de Pentathol la intervenția îndelungată care mă aștepta?) și apoi mi-a așezat cu o mînă ușoară masca îmbibată cu nobile substanțe. Și gata. Cea mai calmă, mai liniștitoare, mai rapidă narcoză din cîte se pot imagina. Cred că a fost suficientă o singură inspirare

[1] Se cere Rusiei să renunțe la Apărarea Roșie (engl.).
[2] Senatorul Pepper declară: Truman speră să-i momească pe Stalin să vină în Missouri (engl.).
[3] Comandamentul Naval pune Problema copiilor de război — Eisenhower recunoaște pe cei cinci gemeni — Bradley în favoarea uciderii (engl.).
[4] Să-i dăm drumul (engl.).
[5] Injecție subcutanată (engl.).
[6] N-am trac astăzi (engl.).
[7] Un fleac (engl.).

ca să mă cufund în cea mai profundă absență care, desigur, în ora și jumătate sau cele două ore care au urmat, a trebuit să fie ajutată, din cînd în cînd, prin picături. Din cîte știu, n-am avut nici un fel de participare, dar după toate cele auzite mai tîrziu lucrurile au mers admirabil. Era o dimineață frumoasă, toți dormiseră excelent, toți erau bine dispuși, cu doctorul Adams în frunte, care, în ritmul lui riguros calculat, fără să se grăbească vreodată, dar fără să piardă vreodată o singură clipă, a lucrat, ca de obicei, magistral. I-a fost de ajutor firea mea răbdătoare și fondul încă robust (am avut nevoie doar de încă o singură transfuzie de sînge în timpul operației, pe cînd alții, mai tineri, au uneori nevoie de două sau trei), și, adăugîndu-se la asta și capacitatea sa medicală neîntrecută, s-a obținut un succes clinic aproape senzațional. Se spune că zile întregi după aceea s-a vorbit în cercurile medicale din Chicago și New York despre *the most elegant operation* [1].

Soția mea cu Erika și Medi au trecut aceste ceasuri de tensiune plină de încredere la doctorul Bloch în *office* [2], care apărea din timp în timp să le aducă știri. „Merge bine, merge foarte bine", spunea, și avea mîinile reci. Soția mea m-a așteptat la mine în odaie, unde mă trezeam, cu intermitențe, la multă vreme după ce fusesem din nou așezat în pat. Încă foarte năuc, i-am vorbit, împotriva tuturor obiceiurilor, englezește, și, lucru straniu, m-am lamentat. *It was much worse than I thought, I suffered too much!* [3] Și astăzi mă mai gîndesc încă ce sens să fi avut această nerozie fără noimă. Despre ce vorbeam? Nu simțisem absolut nimic. Există oare adîncuri ale vitalității în care poți totuși să suferi cînd toate simțurile sînt suspendate? Oare acolo, în străfunduri, „a suporta" nu poate fi complet separat de „a suferi"? Lucrul acesta s-ar putea referi și la un organism „mort", despre care nimeni nu știe cît de mort era pînă s-ajungă la dizolvarea sa reală; ar putea fi, chiar dacă numai sub forma de expresie a îndoielii, un argument împotriva cremațiunii. Ca să mă exprim în englezește: *It may hurt* [4].

Urmările narcozei au fost minime, nu m-au oprit de loc de a dormi, a dormi într-una. Mi se dădea să beau, printr-un tub de sticlă, cîte puțină apă caldă sau rece, pentru variație. Pierderea de lichid în asemenea intervenții este considerabilă. La ora șapte l-am întrebat pe medicul de gardă cît e ceasul. Mi-a spus. „V-ați sculat devreme", m-am mirat eu. „Nu chiar, mi-a răspuns el. Sîntem

[1] Cea mai strălucită operație (engl.).
[2] Cabinet (engl.).
[3] A fost mult mai greu decît aș fi crezut, am suferit enorm! (engl.).
[4] S-ar putea să doară (engl.).

încă în aceeași zi.“ Dar am adormit iar. Cred c-a fost în noaptea aceea, sau a doua zi de dimineață, cînd mi s-a dat, prin tubul de sticlă, puțin suc de portocală. În viața mea nu mi s-a părut ceva mai delicios. Era o adevărată încîntare. Desigur că prin această băutură și setea și foamea erau împăcate în aceeași măsură, și e de necrezut cum nevoile inconștiente ale corpului pot ascuți sensibilitatea nervilor gustativi pînă la voluptate. S-ar părea că au o reacție similară cînd mănînci ceva dulce, o pralină obișnuită, după o doză de insulină. Aveam acum infirmiere personale, trei la număr, care se schimbau zi și noapte, la fiecare opt ore. În afară de injecțiile cu penicilină pe care mi le administrau la fiecare trei ore, pentru prevenirea unei infecții, principala lor îndatorire era să mă ajute la foarte obositoarele răsuciri în pat, pe care trebuia să le fac frecvent ; pentru că mișcarea, schimbarea poziției erau acum considerate ca tratament, și chiar de a doua zi tînărul Carlson m-a obligat să stau cîteva minute în picioare, lîngă pat, natural, sub paza lui, gata să sară ca să mă prindă în brațe. A mers foarte bine, și numai cu urcatul la loc, în patul destul de înalt, cu ajutorul taburetului, am avut oarecare dificultăți.

Pe sora de noapte, care lucra de la 11 la 7, o chema June Colman, o persoană plăcută și remarcabilă. E aproape exclus ca sentimentele unui pacient — fie el bătrîn, cusut, și greu de sucit în pat — pentru îngerul nopților sale, dacă e cît de cît drăguț, și June era frumușică foc, să nu se încălzească, să nu se nască o oarecare tandrețe. Eram, și în cazul acesta, *just another patient*. Cînd, pe la 1 sau 2 noaptea, nu mai puteam dormi, și ea îmi dădea o ceașcă de ceai cu un al doilea comprimat de Seconal (excelentul remediu care, surprinzător, în Europa nu se găsește, era numit aici, natural, doar „comprimatul roșu“), o întrebam despre familie, despre studii, despre situația ei. Era logodită, sau fusese logodită, pentru că logodnicul, cum spunea ea ridicînd din umeri, se făcuse nevăzut, renunțase. De ce oare ? Bănuia cumva că se încurcase cu alta ? „Nu m-aș mira de loc“, răspunse ea. „Ba eu da, m-aș mira foarte mult, să existe un asemenea nătărău !“ Pînă acolo am mers, și ea a zîmbit drăgălaș. Avea un surîs foarte convingător noaptea cînd, morocănos și îndărătnic, ghemuit în fotoliu, nu voiam să mă culc, să mă sui în pat. După ce mă îmbuna și-mi potrivea perna ca să-mi sprijine spinarea și fixa întrerupătorul semnalului luminos cu un ac de siguranță la cuvertură, își lua o jumătate de oră de concediu, să-și bea cafeaua cu celelalte surori

de noapte, cu vorbele : „*Now I am going to have my coffee*“ [1], și pronunța cuvintele *my coffee* cu o drăgălășenie care face ca și acum să mă gîndesc la ea cu plăcere.

Așa cum operația decursese clasic și fără incidente, la fel și vindecarea evolua în sensul clinic, fără incidente, rapid și nestînjenită. Un om de 30 de ani, mă asigurau medicii, n-ar fi putut să se comporte mai bine. Eram considerat ca un fel de *prize patient* [2]. Șocul operatoriu, șocul pe care orice intervenție de natura asta îl impune organismului, îl simțeam desigur foarte bine. Rămăsesem și cu o durere în piept, care, împreună cu tendința de a înghiți greșit, îmi îngreuna supărător expectorația și tusea. Durerile inevitabile din spinare, produse de cicatrizarea rănii, erau combătute cu codeină, iar modificările aduse construcției mele anatomice prin eliminarea coastei a șaptea, ridicarea diafragmei și altele de felul acesta îmi produceau unele dureri în respirație cînd făceam vreo mișcare mai pripită. Dar aparatul de oxigen, care stătuse o vreme lîngă patul meu, dispăru destul de curînd și cicatricea lungă de un metru se vindeca admirabil, așa că după două săptămîni frumosul Carlson (oamenii frumoși, fie ei bărbați sau femei, îți fac plăcere) a putut să scoată firele cu o dexteritate ce mă scuti de toate dezagramentele la care mă așteptasem. Carlson venise de la o High School [3], ale cărei veleități de cultură n-au nimic exagerat, și ajunsese, fără etapa intermediară a unui *college*, direct la Medical School [4], unde, de altfel, în calitatea sa de aspirant de marină, beneficia de scutire de taxe, și era evident că nu știa nimic altceva pe lume decît chirurgie, dar tot atît de evident era că pentru chirurgie fusese născut și că excela în ea. Parcă-l văd, în cămașă de cauciuc și cu șorț dinainte, cu o targă pe roți cu pneuri și o formă învelită în cearșaf pe ea, împingîndu-o într-un trap tineresc pe coridoarele spitalului Billing — o făptură mulțumită în unilateralitatea ei, agreabilă la privit, destoinică.

Dimineața, devreme, după ce June mă spăla culcat în pat, după toate regulile artei, și apoi, înainte de a pleca, îmi dădea o ceașcă cu cafea (pentru micul dejun se servea de-abia pe la 9), mă așezam în halat, la fereastră, priveam la lumea care venea și pleca pe poarta mare, urmăream cum înfrunzesc arborii din curte și citeam, subliniind, cîte ceva din Nietzsche, pentru că mereu aveam înaintea ochilor conferința cu care rămăsesem dator și care figura prima pe ordinea mea de zi. Apoi intra doctorul Fennister, presę-

[1] Acuma mă duc să-mi beau cafeaua (engl.).
[2] Pacient model (engl.).
[3] Școală medie (engl.).
[4] Facultatea de medicină (engl.).

dintele Asociației Chirurgilor Americani, șeful clinicii universitare, tipul perfect al savantului american, mă întreba cu ce mă ocup, frunzărea puțin Nietzsche-le meu în ediția Naumann și-mi lăsa la plecare cîte unul din articolele de istoria medicinii al căror autor era. Adams și suita lui veneau în turneul lor la vizita de dimineață, venea soția mea, veneau fetele și, în cursul zilei, în cursul zilelor, venea și cîte o vizită dinafară : au trecut astfel Bermann și Gumpert ; Bruno Walter, care tocmai concerta la Chicago, a stat și el lîngă patul meu ; Caroline Newton n-a ezitat să facă drumul de la New York și mi-a adus daruri : un serviciu de ceai pentru după-masă și o cuvertură de lînă fină. Alfred Knopf mi-a trimis icre negre. Iar florile nu lipseau niciodată. Dacă se ivea primejdia să se sfîrșească, intra Erika cu trandafiri proaspeți. În situații critice, cînd te vezi înconjurat de atîta dragoste, de solicitudine, de grijă, te întrebi cu ce le-ai cîștigat — și degeaba te-ntrebi. Un om stăpînit de demonul creației, un om preocupat, îngrijorat, posedat an de an, zi de zi, de opera sa — poate fi el un semen agreabil ? *Dubito.* Și mă îndoiesc în special în ce mă privește pe mine. De ce ? Poate oare conștiința unei neomenii bazată pe distracția provocată de concentrarea creatoare, poate oare impregnarea unei existențe cu această conștiință a vinovăției să țină locul chiar și randamentului nostru insuficient și să aibă un efect de împăciuire, ba chiar de afecțiune ? — O „speculație" suficient de diabolică pentru ca să-i poată fi atribuită lui Adrian Leverkühn.

Romanul l-am purtat, toate aceste săptămîni neobișnuite, pline de peripeții, în adîncul inimii, mi-am făcut în minte o listă de corecturi necesare la cele scrise, și gîndul meu zbura înainte. Comportarea bună ca pacient, rapiditatea vindecării, aproape incompatibilă cu vîrsta mea, toată voința de supraviețuire și supraviețuirea categorică în această punere la încercare, această împovărare tardivă și neașteptată a firii mele — n-aveau oare, toate, un tainic „de ce ?", nu eram oare în slujba *lui*, și nu-mi trăgeam eu aceste forțe din inconștient numai ca să răzbat, să-l pot termina ? Pe de altă parte, gîndul la lucrare era ca o rană deschisă, și era de ajuns s-o atingi, fie doar cu o tandră mîngîiere, ca să mă zguduie, slăbit cum eram, în chipul cel mai imprevizibil. Soția mea și Erika citiseră din manuscrisul dactilografiat adus la spital, și în timp ce eu, în halat, stam în fața mescioarei, fără poftă de mîncare, Erika îmi vorbea despre impresiile ei, despre unele detalii, primele vizite ale prietenilor la Adrian în sat, a lui Spengler, a Jeanettei Scheurl, a lui Schwerdtfeger, și despre talentul la fluierat al lui Rudi și cît de minunate îi păreau toate astea. Am izbucnit în lacrimi imediat — și a trebuit să-i explic fetei care își reproșa amarnic imprudența că plîngeam de bucurie.

Totala lipsă de poftă de mîncare era singurul lucru de care mă mai puteam plînge în timpul vizitelor mereu mai lipsite de obiect ale medicilor. În bună parte trebuia pusă în seama tratamentului cu penicilină, care a fost continuat pînă către sfîrșitul șederii mele în spital, mijloc de protecție indiscutabil prețios, dar care, pînă la urmă, dăunează mîncării ca murdăria de harpii, de ajunge ca lumea întreagă să capete gust și miros de penicilină și îți taie orice poftă de mîncare. E adevărat că această stare de debilitate se caracterizează ea însăși printr-o oarecare susceptibilitate critică a simțurilor și ajungi să te socotești prea rafinat pentru lucruri pe care o ființă mai din topor le acceptă. La mine faptul acesta s-a vădit, într-o măsură care m-a uimit, printr-un dezgust de neînțeles pentru băuturile alcoolice. Cel mai nobil vin din sud, pe care Medi Borgese s-a grăbit să mi-l aducă, îmi părea inacceptabil, lipsit de orice gust. Nici măcar berea americană, slabă, nu reușea să-mi fie pe plac. În schimb, beam în cantități apreciabile Coca-Cola — băutură populară, preferata copiilor, căreia nu-i găseam nici un gust nici înainte de boală, nici după, și care devenise dintr-o dată admirabilă.

Aceste toane și împotriviri ale organismului nu mă împiedicau să-mi recapăt puterile și să încep a mă mișca singur. Cît de grea mi s-a părut, prima oară, distanța scurtă care trebuia străbătută de la ușa camerei mele pînă la salonul din capul coridorului, în dreapta ! Dar curînd, la brațul soției mele sau al unei surori de după-amiază, parcurgeam distanțe de cîteva ori mai mari, pe culoarele care înconjurau etajul, și unde continuu răsunau în difuzoare nume de medici chemați din cîte o cameră. Veni și ziua în care îmi fu dat să îmbrac pentru prima oară hainele de oraș și, purtat cu fotoliul rulant pînă în fața clădirii, coborîi să fac o scurtă plimbare prin fața casei, și apoi să mă opresc puțin pe o bancă, cu o cuvertură pe picioare. Citeam mult în lungile ore cît ședeam întins. Începusem cu ediția engleză a inteligentei și multelogiatei cărți a lui Golo al nostru, despre Friedrich Gentz. După aceea familia Borgese îmi împrumutase cele patru volume din *Heinrich cel Verde,* care, lucru ciudat și chiar scandalos, îmi fusese pînă la ora aceea ca și necunoscut. Citisem corespondența lui Keller cu editorul Vieweg, care îi comandase „un roman" și care i-l cerea, insista, nu putea concepe imposibilitatea de a duce la bun sfîrșit o lucrare, considera că e lene, înșelătorie chiar, și în cele din urmă își pierdu de-a binelea răbdarea, în timp ce tînărul autor, văzînd cum opera lui devine tot mai cuprinzătoare, unică, fără pereche, o operă gran-

dioasă care cere ani întregi de muncă, se scuză, încercă să explice că nu poate respecta nici un termen de el însuși fixat și că era silit să ceară mereu amînări. Conflictul, nespus de comic, mă amuzase considerabil, și cu toate astea nu m-am simțit niciodată obligat să cunosc altfel decît superficial o operă de atît de mare celebritate, atît de înrudită cu sfera mea de preocupări. Era oare din cauză că tinerețea mea se formase mai mult la literatura „europeană", rusă, franceză, scandinavă, engleză decît la cea germană, așa încît chiar și întîlnirea cu Stifter avea să întîrzie surprinzător de mult ? Cred că nu cunoșteam din autobiografia epică a lui Keller decît un episod, două, din tinerețe, doar Meierlein și „cifrele lui puțintele". Acum citeam cu cea mai sinceră tragere de inimă, cu admirație din ce în ce mai mare pentru viața risipită din belșug în carte, pentru excelenta precizie a limbii, formată — lucrul cel mai de la sine înțeles — după Goethe, cu admirație zic, cu toate că personajul care povestește la persoana întîi, însuși Heinrich cel Verde, e tot atît de puțin demn de admirat — pare-se că există o regulă — ca și ceilalți eroi ai romanelor educative, și epitetul pe care Goethe îl dă odată lui Wilhelm al lui, „un biet pîrlit", i se potrivește mai curînd celuilalt.

„You are still reading ? You don't sleep ? Shame on you !" [1] June era cea care spunea astea cînd, intrînd pe la 11 noaptea, mă găsea cu lumina încă aprinsă. Făcea întuneric, numai licărirea albăstruie de pe noptieră mai rămînea, luam poziția de odihnă, culcat pe dreapta, sprijinit în perne, și îngerul de noapte se așeza de pază în fotoliul de care ziua mă foloseam acum eu de atîtea ori. Dar începusem să mă satur de existența asta, aveam dreptul să fiu sătul de ea, și într-una din nopți am conceput un plan senzațional : să nu mai rămîn în spital toate cele șase săptămîni după operație, să creez o stare de tranziție și să petrec ultimele zile înainte de plecarea acasă, la hotel, la hotelul „Windermere" pe malul lacului, unde-mi plăcea și unde eram ca acasă. Convocat și consultat, doctorul Bloch a fost de acord. Imediat au început preparativele, strîngeri de mînă cordiale de rămas bun, cărți cu dedicație, cadouri infirmierelor ; și în grabă, improvizată, o conferință de presă : într-unul din saloanele de la parter și în salonul de fumat se adunase un număr de ziariști, iar eu, sprijinit de brațul Erikăi, fără să fiu încă în stare de eforturi oratorice, m-am amestecat printre ei — în fond mai mult dorind să cînt laude instituției și să răspîndesc faima faptelor glorioase ale medicilor încercate pe pielea mea. Dar tocmai asta mi-a fost interzis, pentru că „Billings Hospital" nu tolerează nici un fel de *publicity*, și chiar și cu relațiile despre starea mea fuseseră toată

[1] Tot mai citiți ? Nu v-ați culcat încă ? Vai, ce rușine ! (engl.).

vremea extrem de parcimonioși. Așa că nu mi-a rămas decît să le spun „băieților" cîteva lucruri bine intenționate despre politică, care și ele de altfel mi-au fost curînd retezate scurt, pentru că Erika voia să-mi cruțe forțele. Medi Borgese ne duse cu mașina ei la hotel, unde ne rezervase locuința. Ce camere splendide ! Și mesele, la noi în *dinette*, cît de apetisante față de cele de la spital ! Se isprăvise cu Coca-Cola. Doctorul Bloch venea să ne vadă acum în „libertate". O grevă a feroviarilor ne-a întîrziat plecarea cu douăzeci și patru de ore. Nenumăratele telefoane, pentru trenul de Los Angeles, *The Chief*, să aflăm ce-i cu el, dacă pleacă și cînd pleacă. Duminică a fost gata de drum. Voiajul de întoarcere a avut loc în cele mai confortabile condițiuni : un *drawing room* [1], cu mesele servite separat. Marți 28 mai soseam toți trei din nou la Union Station.

XIV

Era cel mai frumos anotimp. Fiecare alee din grădina bine îngrijită de Vataru, splendoarea florală radioasă, priveliștea peste vale și coline, pînă la coama clar profilată a Sierrei, iar în partea cealaltă, peste vîrfurile palmierilor, Catalina și Oceanul, toate aceste imagini și culori paradiziace mă încîntau ! Eram fericit că mă verificasem în materie de organism, că trecusem *cum laude* un examen sever, fericit de a mă fi întors din nou în cadrul meu de viață, de a fi din nou laolaltă cu cărțile mele, cu toate cele ce-mi trebuiau pentru o viață de străduințe continui ; fericit chiar și de bucuria cățelului, care cu siguranță că simțise semnificația suspectă a plecării noastre cînd, cu priviri atît de triste, în dormitor, așteptînd ambulanța, își pusese lăbuța pe genunchiul meu, iar acum ne sărbătorea prezența cu sărituri jucăușe și galopuri nesfîrșite ; eram fericit mai presus de toate de hotărîrea de mult luată, la care în special Antonio Borgese mă îndemnase cu insistență, să nu mă ocup de nimic altceva decît de terminarea romanului, care mie, în esență, mi se părea un fapt cert și-i vedeam desfășurarea limpede înaintea ochilor. Desigur, va prezenta dificultăți pînă la ultimul cuvînt, în parte chiar dificultăți mari, dar ele vor putea fi învinse una cîte una.

[1] Un compartiment-salon (engl.).

Veneau să ne vadă prieteni buni, ne aduceau și daruri agreabile : Dieterle și Neumann, Helene Thimig, Fritzi Massary. Adorno îmi dărui cartea lui Benjamin, pomenită de mine mai înainte, despre tragedia germană, și dintre indicațiile ei cele mai interesante sînt și legăturile, sensibile încă pe ici, pe colo, între dramele lui Shakespeare și glumele alegorice ale diavolului din evul mediu : arhiticăloșii lui Shakespeare și reprezentanții Necuratului, toți acei Richard și Iago, cu bufoneria lor uneori destul de neechivocă și pe care, de altfel, actorii mari o scot totdeauna în relief, n-ar fi, după acest autor, decît niște străluciți supraviețuitori ai farselor religioase, nu prea depărtate în timp de creatorul lor — supoziție inteligentă și seducătoare, în orice caz pentru mine, care mă interesam în special de acea parte a cărții care se ocupa de Satana. Aptitudinea și tendința de a descoperi în fiecare lectură raporturi cu preocuparea care ne pasionează este, cînd o consideri mai bine, aproape comică, și adevărul e că raporturile și aluziile îți ies din toate părțile ca niște proxenete. Urările lui Lion Feuchtwanger, care știa prea puțin despre opera mea și despre intențiile mele, au fost însoțite de un dar : *Scrierile lui Agrippa von Nettesheim* — o atenție de mare preț ! Pentru că am găsit acolo, imediat, un capitol abracadabrant și fulminant despre invocarea diavolului și despre magia neagră, și mai mult încă : unul despre muzică sau, mai bine zis, împotriva ei, plin de invective moraliste. La poeții greci, se spune acolo, Zeus nu cîntă niciodată, nici de țiteră nu s-atinge, iar zeița Pallas blestemase fluierul. „Ca să spun adevărul adevărat, ce poate fi mai nefolositor, mai demn de dispreț și ce trebuie mai mult evitat decît *cîntăreții din fluier*, cei care cîntă din gură și alți muzicaștri de soiul ăsta care . . . cu o dulcegărie otrăvită, aidoma sirenelor cu cîntecul lor ușuratic, *cu gesturile prefăcute*, cu sunetele înșelătoare, încearcă să vrăjească sufletele oamenilor și să-i prindă în mrejele lor ? Din pricina asta vajnicele femei ale tracilor l-au luat la goană pe Orfeu, care, cu cîntecele lui, îi muierise de tot pe bărbați". — Totdeauna muzica a fost suspectă, mai ales celor care o iubeau mai mult ; de pildă, Nietzsche.

Cînd vorbeam prea mult transpiram și aveam dificultăți de respirație, ceea ce le-a determinat pe femei să insiste să mă cruț și mai ales să abandonez ideea de a răspunde corespondenței strînse între timp, grija trierii ei asumîndu-și-o ele și devotata Hilde Kahn, secretara, care copia *Faustus*. Deprinderile de la spital, cum era sfertul de ceas menit ceaiului de noapte și somniferul amestecat în el, cele două ore de repaus culcat în timpul zilei, mai dăinuiau încă, în parte din considerațiuni sentimentale. Dar chiar la două

zile după sosire se poate citi în jurnalul reluat : „Ocupat cu ultima parte a manuscrisului", și la începutul lui iunie mă aflam din nou, fericit, departe îndărăt, îndreptînd și corectînd la capitolul VIII, capitolul conferințelor, de care eram veșnic nemulțumit. Cum nu puteam să șed la masă, deoarece asta îmi provoca dureri de spinare, trebuia să adopt o nouă poziție de lucru, pe care am păstrat-o pînă astăzi : scriu într-un colț de divan, ținînd în poală un suport pe care hîrtia e prinsă cu clame de metal. Așezat astfel parcurgeam diminețile lista de îndreptări pe care mi-o făcusem în minte. Încă înainte de mijlocul lunii era epuizată, și a venit în fine și momentul să încep a scrie mai departe. Rămînea totuși reprosul „lungimilor supărătoare și al licențelor", cum se exprimă jurnalul, adăugînd cu un aer neglijent : „. . . pe care le vor putea șterge alții". Această propensiune de a lăsa răspunderea unor noi intervenții, care probabil că trebuia să fie mai energice, în seama altora, ținea desigur de starea mea de convalescent deprins să fiu menajat, dar mai ținea și de gîndul meu ascuns despre operă ca testament, de a cărui publicare nu trebuia să mă preocup și cu care editorul și executorul testamentar vor putea proceda după capul lor. O bucată de vreme cel puțin, acesta fusese felul meu de a vedea. De altfel, cînd făcusem acea remarcă, aveam în minte persoana din anturajul meu la care se referea expresia părintească : „cînd vorbesc cu tine mă sfătuiesc cu mine", și al cărei sfat avea să fie numai propria mea plăcere.

Deocamdată era bine că mergeam înainte. Nu ajunsesem nici la mijlocul lui iunie cînd începusem să scriu capitolul XXXV, soarta sărmanei Clarissa, o transpunere liberă după viața adevărată, o realitate fraternă, și douăsprezece zile mai tîrziu îl terminam, așa că încă înainte de sfîrșitul lunii puteam să încep următorul, care avea să evoce atmosfera germană din anii de după 1920, să introducă prietena nevăzută, pildă de discreție desăvîrșită, și să descrie, cu vădită plăcere, inelul de dar. Între timp am împlinit 71 de ani. Darul util și necesar pe care mi l-a adus această aniversare a fost un scaun pliant foarte drăguț, care ne însoțea în toate plimbările, pentru a avea posibilitatea de a mă odihni în aer liber, în locurile preferate de unde puteam privi marea. Mergeam încă anevoie și, cu incapacitatea mea congenitală de a putea trece cu gîndul dincolo de starea prezentă, mă vedeam tîrînd după mine, tot restul zilelor, scaunul pliant — și care totuși foarte curînd avea să-mi devină inutil. — În revista întemeiată de Gide, *l'Arche*, pe care o primesc regulat, am citit un studiu instructiv asupra lui Anton von Webern, elevul lui Schönberg, ceea ce mi-a demonstrat receptivitatea Franței intelectuale la muzica modernă ; mai era în

afară de asta un articol inteligent și simțit despre ateismul lui Nietzsche înțeles ca o formă religioasă deosebită, concepție pe care am mai întîlnit-o chiar eu în critica americană : că lupta lui Nietzsche împotriva moralei creștine este un fenomen *lăuntric* istoriei creștinismului. — Stephen Spender făcuse o călătorie prin Germania distrusă ; reportajul lui, deosebit de viu, apărut în limba germană în *Neue Schweizer Rundschau*, îți insufla cel puțin spaimă cu descrierea plină de dezgust a efuziunilor tragice ale scriitorilor germani, cu vorbăria lor goală și inutilă, cu aroganța lor sentimentală — și la fel, îți insufla o adevărată groază față de comportarea „emigrației interne". *Cu ochii Occidentului* s-ar fi putut numi articolul, cum se numea capodopera lui Joseph Conrad, scriitorul din care citeam acum seara, înainte de culcare, foarte mult sau totul : începusem cu *Lord Jim*, continuasem cu *Victory* și săptămîni în șir citisem întregul lui ciclu de romane, amuzat, impresionat și, ca german, eram puțin umilit în fața acestei profunde arte de povestitor, virilă, aventuroasă, aliată cu o elevație a limbii de o mare profunzime psihologică și morală, care la noi nu numai că e rară, ci *lipsește*. *Heinrich cel Verde*, care prin Goethe se înrudește și cu *Vară tîrzie* (a lui Stifter), mă mai preocupa încă. Surprinzător, dar ignoranța mea în materie de istorie literară m-a încurcat și dezorientat puțin, prin neconcordanța dintre volumul al patrulea pe care-l aveam în față și cel din ediția citită în camera de spital, versiune manifest diferită, începînd chiar de la volumul al treilea, căci *Bătălia nerozilor* are acolo alt deznodămînt ; Lys, într-unul din texte, moare de pe urma rănii sale. Și cît de stranie, de nemaiîntîlnită, acea părăsire, mai tîrziu, a formei autobiografice, la persoana întîi singular, și trecerea la persoana a treia. Din fericire, într-una din zilele lui iunie a trecut pe la noi un prieten din Zürich, tînărul scriitor Richard Schweizer, purtat pe coasta noastră de niște treburi cu filme ; m-am plîns lui de aceste neconcordanțe, și peste cîteva săptămîni, cînd peregrinările sale l-au dus înapoi la Zürich, primeam de la el, în opt volume frumos tipărite, legate în pînză, ambele versiuni ale minunatei opere, publicată de Jonas Fränkel, „pe baza textelor postume" : cea din 1854—1855 și cea din 1879, așa cum stau ele acum la vedere pe un raft din odaia mea de lucru.

Din Germania îmi sosea o veste îmbucurătoare și impresionantă : avusese loc un ciclu de conferințe despre *Lotte la Weimar* chiar la fața locului, adică în saloanele Casei Goethe, ținută sub auspiciile rușilor, și, dacă sînt bine informat, afluența a fost mare. Evenimentul m-a mișcat adînc. El a făcut de altminteri pereche cu unul comic, despre care am aflat ceva mai tîrziu. Încă în timpul războiului pătrunseseră prin contrabandă din Elveția cîteva exem-

plare din roman, care circulaseră clandestin în Germania, iar dușmanii regimului extrăseseră din marele monolog din capitolul al șaptelea, în care autenticul și documentarul se amestecă impecabil cu apocriful (chiar dacă acesta este, lingvistic și spiritual, perfect imitat), cîteva pasaje foarte expresive referitoare la caracterul german, prevestind dezastrul ce se apropia, le multiplicaseră sub titlul camuflat. *Extrase din convorbirile lui Goethe cu Riemer* și le răspîndiseră sub formă de foi volante în public. O copie sau o traducere a acestui bizar document trucat ajunsese în mîinile procurorului general britanic în procesul de la Nürnberg, Sir Hartley Shawcross, și acesta, de bună-credință, indus în eroare de asemănarea izbitoare a textului, făcuse în rechizitoriul său ample citate din el. Eroarea n-avea să scape neplătită. În *Times Literary Supplement* apăru un articol care dovedea că Shawcross nu-l citase pe Goethe, ci romanul meu — ceea ce provoacă o oarecare perplexitate în cercurile oficiale din Londra. Din însărcinarea Foreign Office-ului, ambasadorul la Washington, lordul Inverchapel, îmi scrise rugîndu-mă să-i dau lămuriri. În răspunsul meu, recunoșteam că *Times* avusese dreptate, că era vorba de o mistificare bine intenționată din partea autorilor. Cu toate astea, mă puneam garant că, deși Goethe nu rostise într-adevăr cuvintele pe care i le atribuise procurorul, ar fi putut totuși foarte bine să le fi rostit și că, în consecință, citatele lui Sir Hartley, într-o accepțiune superioară, se întîmplă să fie *corecte*.

Această neînsemnată comedie a erorilor s-a jucat ceva mai tîrziu, în toiul verii. Dar încă în iunie primisem din Germania, la început fără alte detalii, o veste mult mai gravă și mai emoționantă : la 6 ale lunii, tocmai în ziua mea de naștere, murise Gerhart Hauptmann. Amănuntele le-am aflat mai tîrziu : cum fusese constrîns să plece din casa lui din Munții Sileziei, și cum, bătrîn de 84 de ani, se lungise în pat și murise, în gospodăria răvășită, în dezordine, între maldăre de cufere împachetate. Gîndul mă poartă îndelung la cel trecut în veșnicie, la numeroasele noastre întîlniri care, la Bolzano, la Hiddensee, însemnaseră chiar viața sub același acoperiș — îmi vin în minte amintiri nespus de ciudate, în parte comice, în parte mișcătoare, pline de farmec, pe care mi le-a lăsat personalitatea sa, care-ți inspira numai afecțiune și respect. Fără îndoială, avea, această „personalitate", ceva factice, de o impresionantă insignifianță, avea, în obediența sa spirituală, ceva dintr-o măreție încremenită, neîmplinită, degenerată, ceva de mască, așa că puteai să stai ore întregi sub imperiul unui farmec straniu, adăstînd la buzele acestui bărbat cu părul alb ca zăpada, cu gesturi largi, fără ca pînă la urmă să „iasă" ceva. Și totuși se întîmpla uneori să iasă ceva,

ceva poate foarte simplu, dar care, datorită personalității lui, căpăta un relief neobișnuit, ridicîndu-se la nivelul unui nou și impresionant adevăr, ce nu-l uitai niciodată. Într-o seară, la Hiddensee, trebuie să fi fost prin vara lui 1923, ne citise, la el în odaie (era și secretara lui, Jungmann, acolo), cîntul acela tulburător din *Till Eulenspiegel,* în care soarele uită să răsară, și după ce am stat de vorbă despre subiect, mi-a cerut să citesc și eu ceva din *Muntele vrăjit* — pe vremea aceea scrisesem cam trei sferturi din roman. Am refuzat. Mi-era sincer foarte greu să citesc după ce citise el, și i-am spus adevărul. Începu să se agite și trecu o bucată de vreme pînă cînd reuși să dea glas gîndului care-l muncea. Întîi o pantomimă de proteste, gesturi, semne prin care solicita atenție. Apoi îi dădu drumul : „Dragul meu ... Nu-i așa ... N-ai dreptate ... *În casa tatălui nostru sînt multe lăcașuri !*“ Era, ca frază, atît de bine spus, bine găsit și simțit, atît de grandios gîndit și formulat atît de inspirat, încît m-a mișcat pînă în adîncul sufletului. La cuvintele mele de aprobare a răspuns repetînd mulțumit : „Nu-i așa ? Nu-i așa ?“ și n-am mai putut rezista. Am citit ultimul capitol pe care-l scrisesem, *Plimbare pe plajă,* fragment destul de abstract de filozofie umoristică, care-i greu de scos din context și care a plictisit-o teribil pe Jungmann. Dar bătrînul era vrăjit. Ascultînd, se adaptase tonului, modului de expresie, ritmului spiritual, și a trecut la comparații de stil. „De cine-mi amintește mai mult e Meredith“, zise el. Observația mi s-a întipărit în minte, pentru că era caracteristică sensibilității sale la reminiscențe de ritm, la afinități. Pentru că era el însuși un mare maestru al ritmului, și Richard Dehmel semnalase de mult la Hauptmann acel „vers lăuntric“, indiciu al legăturii tainice cu limba populară silezіană, „naturalistă“, iar poezia lui e adesea aproape complet lipsită de gîndire, sau animată de o gîndire foarte vagă, și totul se bazează pe limbă, ca de pildă finalul din *Michael Kramer.* Tot el spunea odată că fragmentul de început din *Andreas* al lui Hofmannstahl e influențat de felul în care începe *Primăvara* de Büchner. Observație de natură pur ritmică desigur, care altuia cu greu i-ar fi trecut prin minte.

Trebuie să povestesc și despre bunătatea și solicitudinea lui. La Hiddensee obișnuia să facă baie la o oră foarte matinală, și într-o dimineață, coborînd la plajă, l-am găsit acolo, în halat, cu părul lui alb, ud și stînd lipit de cap. Ne-am spus bună dimineața și l-am întrebat, într-o doară : „Cum a fost ?“ — „Foarte agreabil, mi-a răspuns, doar cam caldă“. — „Cu-atît mai bine !“ făcui eu și am trecut mai departe. Nu făcusem nici cincisprezece pași și m-am pomenit cu el după mine, literalmente alergînd. Mă striga

pe nume, insistent, repetat, și cînd m-am oprit, mi-a spus, cu sufletul la gură aproape : „Să știi că am glumit ! Apa-i oribil de rece !“ — Fără îndoială că se temea să nu fac un șoc. Un om bun. Un om fericit, cea mai mare parte a vieții. Cînd venise la München cu prilejul împlinirii a 70 de ani (s-a lungit săptămîni întregi, sărbătorirea asta), am luat cu el și cu Max Halbe, care-i spunea totdeauna, cu un „r“ rostogolit pe limbă, „marrele meu prieten“, un dejun cu șampanie la hotelul „Continental“, dejun transformat într-una din acele ședințe de „băut“ care-i plăceau atît de mult : a durat de la 1 jumătate pînă la 6 după-masă. A fost la fel de fenomenal și de pompos-insignifiant ca totdeauna. Cînd vreunul dintre noi încerca să mai spună cîte ceva îl întrerupea cu sentința : „Copii, mai bine să bem încă puțin din drăcia asta inofensivă“. „Drăcia inofensivă“ era Moët-Chandon. Făcut strașnic, s-a urcat în fine la el în cameră, s-a culcat și în aceeași clipă a adormit — efectiv înainte ca persoana care-l culcase să fi apucat să închidă ușa ieșind. Reprezentația festivă cu *Șobolanii* trebuia să înceapă la 8. Hauptmann a apărut în loja sa cu o întîrziere de mai bine de douăzeci de minute, și publicul, care-l așteptase răbdător, i-a făcut o primire regească ; el s-a așezat și a urmărit reprezentația — o strălucită reprezentație a, poate, celei mai bune piese ale sale — savurînd-o pînă la ultima replică.

Un om fericit, un om binecuvîntat. Și așa a vrut să rămînă. Rolul de martir, l-a refuzat. Lupta fără cruțare împotriva barbariei care se ridica, o numea „nemiloasă“ — cuvînt bogat în înțelesuri, care înseamnă în nemțește atît „fără milă“, cît și „neiertător“. Gîndea, de bună seamă, că trebuie să rămînă alături de Goethe, care spusese :

Îmi place să conversez
Cu-nțelepți și cu tirani.

Cu-nțelepți ! Dar și cu hotentoți sîngeroși ? Era gata și la asta. Nimic nu trebuia să se schimbe pentru el prin „venirea la putere“. Nu voia să i se răpească reprezentația festivă, voia să-și celebreze și a optzecea aniversare ca pe a șaptezecea. A rămas în Germania, a ridicat stindardul cu crucea încîrligată, a scris *Eu spun da !* și a mers pînă la a avea o întrevedere cu Hitler, care timp de un lamentabil minut a străpuns cu privirea lui stupidă de basilisc ochii mici și spălăciți, care n-aveau nimic goethean în ei, și a „păsit“ mai departe. — Către 1900 Harden avea obiceiul să-l numească pe favoritul german al criticii semite „sărmanul domn Hauptmann“. Acum într-adevăr era „sărmanul domn Hauptmann“

și, izolat, acrit, fără îndoială disprețuit și de naziști pentru descendența sa docilă, desigur că a suferit nespus de mult în atmosfera sufocantă, în duhoarea de sînge a celui de-al III-lea Reich, nespus trebuie să se fi amărît din cauza distrugerii țării și poporului dragostei sale. Portretele recente arată trăsăturile martirului care nu voise să fie. Mi le aminteam îndurerat la primirea știrii morții lui, și mîhnirea mea se hrănea din sentimentul că, în ciuda deosebirii dintre firile noastre, și oricît ne vor fi purtat departe unul de altul viața și întîmplările, fusesem totuși prieteni. Nu tăgăduiesc dramul de ironie amestecat în admirația mea pentru el ; dar cum această admirație pornea totuși din inimă, Gerhart Hauptmann prețuia, fără îndoială, lăcașul pe care îl ocupam fiecare în „casa tatălui nostru", și, cu o nobilă indulgență, a știut să treacă peste persiflajul „personalității" ce mi l-am permis în *Muntele vrăjit*, unde introdusesem simbolul insuficienței maiestuoase înfățișat după chipul și asemănarea lui, cu toate bîrfelile cu care s-a încercat să fie stîrnit împotriva mea. În 1925 a scris și publicat el însuși, despre cartea mea, cuvinte elogioase, iar dacă în 1929 mi s-a acordat Premiul Nobel, contribuția lui n-a fost mică, ci, poate, determinantă. M-a chemat telefonic la München, de la Schreiberhau, ca să mă pună în curent că tocmai avusese, tot la telefon, o convorbire hotărîtoare, cu Stockholmul, cu *kingmaker*[1]-ul, profesorul Böök, de la Academia Suedeză, și că se bucura să fie primul care să mă felicite. I-am răspuns că distincția îmi va fi cu atît mai dragă cu cît i-o voi datora mai mult lui... Prieteni, da, dar totdeauna a existat între noi o doză de formalism. Momentul cel mai ciudat și mai comic în raporturile noastre a fost atunci cînd era pe cale să-mi propună să ne tutuim — și cînd, în cele din urmă, s-a abținut. Pesemne că băuse puțin și a început : „Va să zică, buun... Fii atent... *Sîntem frați*, nu-i așa ?... Atunci n-ar trebui... Desigur... Ei, dar să lăsăm asta !" Și am rămas la „dumneata". Cu toate astea, pe cine dintre noi toți ar fi numit el fratele lui ?

Nervii mei se refăceau încet ; dar ce nu-mi reușise ani și ani de zile izbutea acum fără nici o osteneală : în fiecare săptămînă fără dat înapoi, fără stat pe loc, cîntarul indica o creștere în greutate cu o livră și jumătate sau două. Intervențiile chirurgicale sînt urmate adesea de asemenea progrese. Poate că fusese de folos și un leac fermecat rusesc, ultima invenție, pe care mi l-a injectat doctorul Rosenthal de cîteva ori și care, de altfel, mi-a umflat și înroșit brațul și mi-a provocat mîncărime. Jurnalul meu consemnează „hotărîtoare pregătiri de război psihologice și tehnice la noi în țară", dar mînă în mînă cu aceasta și fără să se sinchisească, întîlnești însemnări referitoare la progresul constant al romanului care, la mijlocul lui iulie, ajunsese la capitolul XXXVII, capitolul Fitelberg, sau la adunarea materialelor pentru el. Figura agentului internațional, scena simbolică a ispitirii solitudinii prin atragerea în „lume", era prevăzută de multă vreme, și ideea de a-l lăsa pe amuzantul ispititor să vorbească singur, indicînd doar reacțiile interlocutorilor săi, s-a format ușor o dată cu montarea elementelor convorbirii. Ce-mi lipsea încă, ceea ce nu reușisem să văd cu ochii, era persoana, înfățișarea omului însuși, dar și în chestiunea asta am primit ajutor, cînd a sosit vremea redactării : într-o dimineață la cafea, la mine în dormitor, vorbeam soției mele despre această grijă, mică dar apăsătoare, care-mi amintea de zilele de demult de la Bolzano, cînd nu mă ducea capul cum să fac din Mynheer Peeperkorn un personaj pitoresc — și ea m-a scos din încurcătură. „Într-o oarecare măsură tipul e la îndemînă", zise ea. N-aveam nevoie decît să-mi amintesc în general de trăsăturile vechiului nostru amic din New York care lucrase pe vremuri și la Paris, de fostul agent teatral și literar S. C. (care, natural, n-avea nimic comun cu muzica), pentru ca „omul de lume" să capete chip și înfățișare. Foarte bine ! Firește, ăsta era ! Cum de nu-mi dăduse prin minte ! Să lucrezi după natură, accentuînd natura progresiv și spiritual este tot ce poate fi mai încîntător, și acuzația lipsei de asemănare aș întîmpina-o cu răspunsul lui Liebermann : „E mai asemănător decît dumneata însuți !" — De acum înainte însemnări invariabile : „Lucrat la XXXVII". „Ziua întreagă la Fitelberg" și cu toate că între timp am cheltuit cîteva zile cu un articol comandat de *Musical Quarterly* pentru a șaptezecea aniversare a lui Bruno Walter, dîndu-i forma unei scrisori prietenești, la mijlocul lui august, la puțin peste trei săptămîni de la începere, am putut termina capitolul — episod înviorător în orice caz, în toată posomoreala asta, și foarte agreabil la citit cu voce tare, pentru că are ceva din ambiguitatea sprintenă și din efectele teatrale ale unei scene de Riccaut de la Marlinière. Din cauza acestei șarje Lessing n-a scăpat de reprosul defăimării naționaliste a poporului francez, și cum părerea mea dintotdeauna fusese că în cazul acesta el se făcuse vinovat, de dragul efectului, cel puțin de oarecare ușurință morală, trebuie să recunosc că, în ciuda droleriei simpatice a eroului meu evreu *à la* Riccaut, primejdia unui echivoc antisemit nu era înlăturată. Mi s-a atras atenția, cu o anumită îngrijorare, chiar de la prima lectură a fragmentului, atît în familie cît și în cercuri de prieteni, și, oricît era de supărător gîndul acesta, trebuie să conced cu atît mai mult

[1] Cel care face regi (engl.).

justețea lui, cu cît și aprigul Breisacher, intelectualul intrigant, unealtă aducătoare de nenorociri, era evreu și el, și caracterizarea lui favorizează bănuiala. Totuși despre el am scris : „Poți oare lua în nume de rău spiritului iudaic faptul că acuitatea și rafinamentul său în perceperea viitorului, a noului, se afirmă și în situații tulburi în care avangardismul și reacționarismul se coalizează ?“ Iar Fitelberg spune : „Am *Vechiul testament* în sînge, și asta-i o chestie nu mai puțin gravă decît germanismul . . .“ Prima remarcă încearcă să arate că evreii mei sînt pur și simplu copiii epocii lor, la fel ca ceilalți, ba, mulțumită inteligenței lor, adesea mai autentici, mai fideli. Iar a doua atrage atenția asupra neobișnuitei demnități spirituale a iudaismului, pe care cartea mea pare s-o ignore, dar cu care l-am dotat, într-o măsură, pe evreul meu monden și impresar, iar pe de altă parte, în afară de narator, Serenus Zeitblom, și de Mutter Schweigestill sînt oare personajele germane ale cărții mai simpatice decît cele evreiești ? În întregul lui, romanul acesta e un bizar acvariu de creaturi de sfîrșit de epocă. Îl prefer, incontestabil, pe Fitelberg larvelor de sînge germanic care-și comentează toanele la Kridwiss, și cîtă vreme se mai ezită să se numească romanul meu antigerman (dar nici chiar cu asta nu se va mai ezita, pe ici, pe colo) sper că voi fi scutit de încriminarea de antisemitism.

Acum, în a doua jumătate a lui august, în timp ce începeam să scriu la XXXVIII, capitolul cu sonata pentru vioară și conversația de la Bullinger despre frumusețea senzuală, m-am sfătuit de cîteva ori cu Erika ; ea se ocupase mult de manuscrisul dactilografiat, cerut de Mrs. Lowe Porter, și grija ei afectuoasă era să-l curețe de lungimi obositoare și de dificultăți inutile pentru traducători, de pedanterii împovărătoare pe care, singur, n-aș fi avut curajul să le elimin. Am reluat, în mai multe dimineți, diferite părți ale cărții, în special de pe la început — totdeauna cu ezitări din partea propunătoarei circumspecte care găsea totul nespus de frumos, îi părea rău după fiecare cuvînt, și nu spunea decît că prin cutare sau cutare amputare va cîștiga întregul. Probabil că Erika se așteptase din partea mea la lupte crîncene pentru fiecare rînd și era surprinsă de bunăvoința mea, în fond veche, și nu aștepta decît să fie trezită. N-a fost aproape nici o tîrguială. „Da, desigur ! Se aprobă ! Scoate, scoate ! Taie o pagină și jumătate, taie trei pagini ! O să fie mai lizibil, *ceva* mai lizibil !“ S-au făcut anumite intervenții și la capitolul conferințelor lui Kretzschmar ; am aruncat peste bord ceva teorie muzicală, am retezat din dialogul studenților, exuberanța din cîntecele Brentano a fost puțin indiguită ; din teologia de la Halle a fost dat afară un profesor

întreg cu tot cursul lui. În fine, după multe reveniri ale înțeleptei îndrumătoare, manuscrisul s-a scurtat cu vreo patruzeci de file — și anume exact cele care trebuia. Nu lipsesc nimănui, nici mie ; a le scoate, a le înlătura a însemnat o despovărare, și desigur că mi-a dat ceva de lucru să șterg urmele tăieturilor și să stabilesc unele punți acolo unde legătura fusese ruptă. După care, porțiuni masive de manuscris finisate puteau fi trimise traducătoarei, la Oxford, în Anglia.

În ce privește concertul de vioară, darul hibrid făcut de Adrian intimității, dădusem despre bucata asta o imagine destul de corespunzătoare semnificației ei psihice bizare, cînd Adorno se interesă despre el : „Concertul acela, de care vorbeați, l-ați scris ?“ — „Da, într-o oarecare măsură.“ — „Nu, dați-mi voie, e foarte important, trebuie să fim foarte precișii în treaba asta !“. Și după cîteva cuvinte, această *Parodie a seducțiunii*, a cărei temă, de el imaginată, o prinsesem în treacăt, a căpătat și o osatură.

Capitolul XXXVIII a fost gata în douăsprezece zile, și două zile mai tîrziu începeam următorul, care la început se petrece la Zürich și introduce în romanul ce devine acum din ce în ce mai romanesc, mai dramatic adică, pe Marie Godeau. În seara aceea eram la Alma Mahler-Werfel, la aniversarea lui Walter, împreună cu soții Arlt, Fritzi Massary și Oskar Karlweiss. I-am dăruit sărbătoritului — care se pregătea să plece în prima sa călătorie postbelică în Europa — o ediție Grillparzer pentru biblioteca din casa cea nouă de la Beverly Hills. După-masă am citit celor de față articolul meu din *Musical Quàrterly*, în nemțește, spre emoția vechiului meu prieten, și i-am oferit manuscrisul într-o casetă. În fond, nu-i dădeam mai mult decît primisem de la el, pentru că mica mea lucrare nu făcea decît să parafrazeze amintirile din viața sa, *Temă cu variațiuni* care tocmai apăruseră, întîi în englezește, și unde el evoca atît de prietenește prima noastră întîlnire, la München, în Herzogpark. — Seara a fost nespus de veselă mulțumită prezenței lui Karlweiss, faimosul „prinț Orlowsky“ din *Liliacul*, în regia lui Reinhart, care și-a risipit din belșug darul său comic într-adevăr excepțional. Ne-a oferit un număr inegalabil, o imitare a actorului vienez Moser, o piesă de limbuție populară care durează cam zece minute, toată povestea învîrtindu-se mai ales în jurul chestiunii „că șilingul e acum la New York și că din cauza asta-i toată mizeria“. Cine l-a auzit știe ce-i aia să-ți dea lacrimile de rîs. Nici nu pot să spun cît de recunoscător sînt pentru asemenea daruri de autentică *vis comica* [1]. O seară într-o

[1] Forța comică (lat.).

societate în care se găsește cineva cu acest dar, un virtuos, e salvată — eu, în orice caz, mă simt foarte bine cînd e de față o asemenea persoană, pentru că admirația mea pentru parodia sănătoasă, pentru știința comicului, este nemărginită și nu mă mai satur de plăcere. Cu aceeași plăcere l-am întîlnit odată pe Charlie Chaplin la o *party*. Resursele sale mimice, de o nespusă grație și precizie, fac foarte repede din el centrul de atracție al serii, și reuniunea e salvată. Îl întîlneam și în vremea aceea destul de frecvent, mai ales la Salka Viertel, sau la Florence Homolka, și n-am să uit niciodată, de pildă, cum ne-a povestit într-o asemenea ocazie despre un succes al lui din tinerețe, descriindu-ne o călătorie de la Hollywood la New York pe care a făcut-o într-o vreme cînd nu-și dădea încă bine seama de faima sa enormă, și situațiile fantastice în care l-a vîrît această popularitate nețărmurită și dezlănțuită. A fost o capodoperă de narațiune grotescă. Dar același clovn genial — nu vreau să las asta deoparte — a ascultat cu atenție încordată cînd, solicitat de el, i-am povestit cîte ceva despre ceea ce lucram atunci : eram către sfîrșitul romanului despre care auzise. *„That's fascinating !* zise el. *That may happen to be your greatest book* [1].

În ultima decadă a lui august, în care puneam pe hîrtie însemnări pregătitoare pentru drama Adrian — Marie — Rudi — Ines, un adevărat *plot* [2], care dă naștere chiar unei crime din gelozie, am avut diferite vizite : Medi Borgese cu cele două fetițe ale ei care vorbeau englezește venise să stea la noi cîtva timp, și aceste două nepoțele încîntătoare erau pentru mine o bucurie nu mai puțin mică, chiar dacă mai puțin directă, decît cea pe care mi-o făceau băieții elvețieni ; cea mai măricică, o grațioasă prințesă mediteraneană de o inteligență amuzantă, cea mititică, Dominica, semănînd și mai mult cu tatăl ei, cu ochișorii negri, cu o față de copil de țăran sicilian, mucalită, în același timp însă dotată cu un neobișnuit sentiment al demnității, rar întîlnit la copii : suporta foarte greu ca adulții să rîdă de ea și se întorcea atunci către mama ei întrebînd cu severitate : *„Why do they laugh ?* [3] cu accentul pus în așa fel, par-ar fi vrut să spună : „M-am făcut oare de rîs cu ceva ?“ Trebuia să stăruim foarte mult atunci ca să poată fi convinsă că veselia stîrnită nu însemna că „s-a rîs de ea“, și că, dimpotrivă, mica ei persoană era luată foarte în serios. Apoi s-a produs, fapt destul de remarcabil, o reluare de contact cu epoca

[1] E încîntător ! S-ar putea să fie cea mai mare carte a dumneavoastră (engl.).

[2] Intrigă (engl.).

[3] De ce rîd ? (engl.).

spitalului, cu una din figurile ei proeminente : profesorul Bloch din Chicago și soția sa au fost oaspeții noștri. Mi-a examinat cicatricea, aderențele, și m-a găsit în starea cea mai mulțumitoare. Într-adevăr, creșterea în greutate se menținea, cu toate că tocmai în perioada aceea, la scurtă vreme după vizita lui Bloch, avusesem de suferit de o boală pe care o mai făcusem o dată, cu cîțiva ani în urmă, la Zürich, după un erizipel la cap, adică după o zăcere la pat ceva mai îndelungată, dar de data asta, sub o formă mai ușoară : o extrem de chinuitoare afecțiune a pielii care îmi strica literalmente nopțile și care, începînd din primele zile ale lui septembrie, a ținut pînă către sfîrșitul lui octombrie, provocîndu-mi iritații uneori insuportabile. Se știe cît sînt de greu de rezolvat, pentru medici, aceste afecțiuni pe jumătate nervoase (dar, bineînțeles, și perfect reale), cărora razele Roentgen sau anestezicele uneori mai mult le strică decît le dreg ; am umblat, cu toate acestea, după ajutor, de la un medic la altul, la americani, cît și la germani, și toți au eșuat, ba, cu toată bunăvoința, mi-au făcut chiar mai rău. S-a petrecut, în aceste săptămîni de suferință, o întîmplare stranie, care mi-a amintit într-o măsură de eșecul lui Adrian în vizitele lui la doctor, la Leipzig : într-o zi, ducîndu-mă la Medical Building din Beverly Hills, unde își avea cabinetul omul în care îmi pusesem speranțele, am găsit clădirea arsă pînă la temelii — rămăseseră numai ziduri ude și înnegrite de fum, gunoaie și jale — și poate c-a fost norocul meu că am întrerupt atunci un tratament desigur bine intenționat și probabil în sine perfect justificat, dar care mie pur și simplu nu-mi pria. În cele din urmă am nimerit la o doctoriță mărunțică și cu ochi de șoarece, evreică-rusoaică, pe undeva prin fundul Los Angelesului, și natural că drumul pînă acolo era o veritabilă călătorie și că fiind atît de solicitată și de supraocupată programul îi era dat totdeauna peste cap și trebuia să aștepți ceasuri întregi, dar se pricepea extraordinar la treaba care mă interesa pe mine, mi-a adus imediat alinare și în două săptămîni m-a lecuit.

„Am să lucrez și fără să dorm“, stă scris o dată în jurnalul meu, și e adevărat, chiar și în clipele cele mai chinuitoare, plaga asta n-a putut împiedica romanul să progreseze. Către sfîrșitul lui septembrie m-am întrerupt o zi sau două să scriu o scrisoare-prefață la romanul *God's Village* [1] al lui Bohuš Beneš, un nepot al prietenului și protectorului nostru, președintele, ce urma să apară în Anglia ; după care, dimineață de dimineață, continuam să torc la firul meu evoluția dramei mitice a femeii și a celor doi prieteni,

[1] *Satul Domnului.*

într-o variantă tulburător de singulară : povesteam cum Adrian își anunța dorința de a se căsători, de excursia hibernală în Munții Bavariei, scriam dialogul Adrian-Schwerdtfeger la Pfeiffering (capitolul XLI), o bizarerie enigmatică sub care sta la pîndă diavolul și în cursul desfășurării căreia în jurnalul meu era scris în repetate rînduri : „Citit Shakespeare", lichidam scenele premergătoare logodnei lui Rudi cu Marie, și în a doua jumătate a lui octombrie terminam cu ușurință (cît e de ușoară catastrofa !) capitolul XLII, crima din tramvai. Cînd, peste cîteva zile, citeam scena la Hollywood, soților Neumann, îmi aduceam aminte cît de veche era în fantezia mea ideea unei omuciderи făptuită într-un tramvai ce scapără și trosnește și sub roți, și la troleu. Imaginea făcea parte din străvechile proiecte de roman, despre care pomeneam la începutul acestei relatări. Timp de vreo cincizeci de ani purtasem cu mine această viziune a „flacării reci" pînă să apuc s-o introduc într-o operă tardivă, care a mai absorbit și alte elemente ale tinereții mele sentimentale. — Pe de altă parte Kitty Neumann m-a ferit de o eroare care m-ar fi compromis grav în materie de cunoștințe locale müncheneze. Alesesem drept teatru al acțunii criminale a lui Ines un vagon al Liniei 1 — care însă nu dusese niciodată la Schwabing ! Aveam de ales între cîteva linii, și astăzi se poate citi clar în textul romanului „Linia 10", datorită vigilenței acestei auditoare care imediat m-a făcut atent, în grai local, asupra lapsusului.

Am primit din nou vizita făpturilor dragi din San Francisco și iar apar însemnări : „Desenat pentru Frido un palmier, un tren, un violoncelist, o casă care arde". Jurnalul îl descrie în repetate rînduri pe încîntătorul copil, transfigurîndu-l, înălțîndu-l pînă-n lumea visurilor, folosind termenul „genial". „Parcă era o făptură de basm". „Dimineața, cu micuțul Făt-Frumos, pe balconul meu..." I se apropia ceasul. La finele lui octombrie era terminat capitolul XLII, adică penultima parte a cărții, și în cea din urmă zi a lunii începeam pe cel de al XLIII-lea, capitolul muzicii de cameră, care ducea către *Oratoriul Lamentării,* a cărui execuție este apoi amînată de apariția și apoi groaznicul sfîrșit al fermecătorului copil. Cîte evenimente absorbante, atît politice cît și personale, învățăminte din lecturi, întîmplări din societate, incidente survenite prin corespondență intervin neîncetat în activitatea mea principală, în opera în curs, căreia nu-i mai rămîn consacrate decît trei, cel mult patru ore pe zi, cele mai bune, și ermetic izolate ! În ce privește lectura, tot romanele lui Conrad îmi par, în stadiul actual al propriului meu „roman", cele mai potrivite, sau, în orice caz, divertismentul cel mai puțin supărător : citisem cu multă plăcere *The*

Nigger of the Narcissus [1]. *Nostromo, The Arrow of Gold* [2], *An Outcast of the Islands* [3] și cum le-o mai fi spunînd tuturor acelor lucruri admirabile, dar am mai citit și lucrări cu totul de altă natură ca, de pildă, *Spiritul elementar* al lui Hoffmann și altele pur filologice, cum e *Proverbe medievale,* o foarte fascinantă fantezie lingvistică a venerabilului Samuel Singer de la Berna. În septembrie avusese loc conflictul Wallace-Byrnes, și *The Secretary of Commerce* [4], care prin discursul său asupra politicii externe pusese în primejdie „Opera de pace" de la Paris, fu abandonat de cel care era succesorul și creatura lui Roosevelt. *Praised by the Reds* [5] era formula de stigmatizare, și n-avea să treacă multă vreme și omul din Iowa avea să fie somat, mai mult sau mai puțin retoric, să se înregistreze ca agent al unei puteri străine. În seara în care s-a anunțat la radio demisia sa, noi i-am trimis o telegramă de simpatie. Tot în zilele acelea a ținut și Churchill, la Zürich, discursul său paneuropean, propunînd o colaborare franco-germană sub egidă americană și *rusească.* Discursul întrecea, în germanofilie suspectă, declarațiile de la Stuttgart ale secretarului de stat american și mărturisea mai clar ca oricînd voința de reînarmare a Germaniei împotriva Rusiei, o dată cu nădejdea bătrînului luptător într-o *one more gallant fight* [6]. Începutul lui noiembrie a adus la noi victoria electorală a republicanilor cu aproximativ 55% față de 45%. Comentariile europene lăsau să se înțeleagă că Truman polarizase prea mult dispreț asupra partidului și că, spre deosebire de restul lumii întregi, America era la dreapta. N-avea să rămînă nici măcar unde se afla. Erau în joc interese foarte puternice, care urmăreau să distrugă din temelie opera lui Roosevelt ; regretele că Germania fusese înfrîntă cu ajutorul Rusiei și nu Rusia cu ajutorul Germaniei căpătaseră intensitatea unei furii și unii se străduiau să împingă totul cît mai departe spre regres. Cît de departe? Pînă la fascism ? Pînă la război ? — Toate acestea, observate ca simptome izolate, zi de zi, constituiau și ele o preocupare, și se integrau, ca și evenimentele anilor trecuți, pe fundalul romanului unui roman.

Un eveniment mai intim, de pe la sfîrșitul lui septembrie, n-a fost nici el lipsit de un oarecare caracter politic ; poșta mi-a adus scrisoarea unui fost profesor de la Bonn activînd acum la Londra,

[1] Negrul lui Narcissus.
[2] Săgeata de aur.
[3] Un proscris de pe insule.
[4] Ministrul Comerțului (engl.).
[5] Lăudat de roșii (engl.).
[6] Încă o ultimă bătălie eroică (engl.).

care primise însărcinarea să mă sondeze cu circumspecție, pentru a afla dacă aș fi dispus că accept din nou titlul de doctor honoris causa al Facultății de filozofie a Universității din Bonn, titlu de care fusesem deposedat sub presiunea nazistă. Răspunsul meu, într-un firesc spirit de împăciuire, a fost : „Cu plăcere !“ — cu rezerva mintală liniștitoare că ceea ce avusesem pe inimă și le spusesem concetățenilor mei, și lumii, în 1937, cu ocazia excomunicării mele naționale și academice, adică *Scrisoarea către Bonn*, nu va fi, Doamne ferește, anulată de acest act de restituție... Așa că, în scurtă vreme mi-a fost înapoiată, chiar în două exemplare, în latina ei solemnă, diploma din 1919, d-atîta vreme rătăcită, însoțită de foarte cordiale scrisori ale rectorului și decanului. — Un tînăr student din Chicago, membru al unei asociații pentru promovarea ideii unui *World Government* [1], profund tulburat de rezultatul alegerilor și de calea pe care apuca țara sa, a venit într-o după-amiază de septembrie la mine și a avut o lungă convorbire în care problemele amenințării cu bomba atomică, a necesității unui control internațional au fost trecute în revistă absolut în sensul în care, cu cîteva săptămîni mai înainte, se exprimaseră în această tragică problemă Einstein și alți șapte fizicieni. Tînărul insista să mă duc la Chicago să vorbesc în numele organizației lor despre necesitatea instituirii unei autorități mondiale pentru apărarea păcii. Îmi era cu neputință să accept această călătorie, dar i-am promis un *statement* [2], sau, cum se spune pe nemțește mai pompos, o „proclamație“ despre pacea ca supremă poruncă, și despre transformarea utopiei în cerință concretă de viață ; și efectiv mi-am întrerupt lucrul la capitol ca să-mi țin cuvîntul dat acestui tînăr simțitor — convins, firește, că mărturisirea mea de credință va fi înghițită de soartă și mai repede decît manifestul marelui învățat, într-o și mai mare tăcere.

Musical Quarterly și-a arătat gratitudinea pentru articolul recent trimis, printr-un dar neobișnuit, o carte în care sînt reproduse în facsimil toate scrisorile lui Beethoven aflătoare în America. Le-am privit îndelung, trăsăturile acelea, niște zgîrieturi agitate, ortografia lor deznădăjduită, această dezarticulare aproape dementă, și n-am putut găsi „pic de dragoste“ în inima mea pentru el. Am împărtășit, și de data asta, sentimentul lui Goethe, de reticență față de acest „om dezlănțuit“, și din nou raporturile dintre muzică și spirit, muzică și morală, muzică și omenie mi-au dat de gîndit. Oare geniul muzical n-are nimic a face cu umanitatea, cu o „societate ameliorată“ ? Nu cumva lucrează chiar împotriva ei ? Cu toate acestea Beethoven era un om care *credea* în dragostea revoluționară de om, și s-au găsit literați francezi care i-au reproșat cu dispreț faptul de a folosi, ca *muzician*, limbajul unui ministru radical... Spună cine ce vrea, francezii sînt esteți. Mă conving din nou de faptul acesta comparînd două cărți, una a unui german, alta a unui francez, care au ca obiect opera mea și care, în toamna aceea, mi-au ajuns în mînă cam în același timp. Titlul celei franțuzești (autorul e Jean Fougère) asociază numele meu la ideea de *séduction de la mort* [1], cea germană, de Arnold Bauer, apărută în zona răsăriteană, vorbește despre opera mea în legătură cu „criza culturii burgheze“. Crede oare spiritul francez în această criză ? Am impresia că, întocmai ca și după primul război mondial, lasă germanilor sarcina de a „visa apocalipsuri“ și se interesează mai mult de lucruri frumoase, cum e „seducția morții“. Că spiritul german e metafizic, iar cel francez social, e un adevăr destul de relativ.

[1] Guvern mondial (engl.).

[2] Declarație (engl.).

În vremea aceea ne-am gîndit la o întîlnire la noi cu soții Schönberg, și vreau să consemnez aici cele povestite de el atunci despre trioul pe care tocmai îl terminase și despre experiențele sale personale strecurate tăinuit în compoziție, care în fond era rezultatul lor. El susținea că întruchipase în ea boala sa și îngrijirea medicală inclusiv *the male nurse* [2], și toate celelalte. De altfel, zicea el, execuția ar fi extrem de dificilă, aproape imposibilă, sau posibilă numai cu virtuoși încercați, dar că ar fi de un mare efect datorită sonorităților extraordinare. Asociația „imposibil“ dar „de efect“, am introdus-o în capitolul muzicii de cameră pe care o compune Leverkühn. — La sfîrșitul lui octombrie i-am expediat doctorului Rosenthal un chestionar relativ la evoluția unei meningite. Primul capitol despre *Echo* (XLIV) a fost atacat la începutul lui noiembrie. Acum scriam zi de zi, fără întrerupere. Descriam gingașul vlăstar cu farmec de zînă, accentuam duioșia cu duioșie din chiar inima mea, pînă aproape dincolo de rațional, pînă la o grație care face, în ascuns, lumea să se gîndească la dumnezeire, la ceva care vine de sus, de departe, la epifanie. Înainte de toate l-am pus pe micul sol să rostească sentințele sale stranii avînd în ureche glasul și modulația nepoțelului meu, și cel puțin una dintre ele, cuvintele acestea ciudate : „Nu-i așa, te bucuri c-am venit ?“ au fost într-adevăr rostite o dată. Toată acțiunea de transformare și de elevare pe care o începusem rezidă în transparența ireală pe

[1] Seducție a morții (fr.).

[2] Infirmiera masculină (engl.).

care acest „venit“ o capătă, aproape de la sine, în roman. Iar pe de altă parte, eram cuprins de o stranie senzație de visare cînd vedeam cum cartea, care la urma urmei e o carte despre germanism, capătă, prin gura copilului și prin vorbirea lui helvetică, o profunzime lingvistică ce merge de la baroc pînă la luteranism, și mai departe în trecut, pînă la germana medievală. Pentru rugăciunile de seară ale lui Echo, despre care nimeni nu știe de unde le-a luat, am folosit sentințe din *Înțelepciunea lui Freidank* (secolul al XIII-lea), pe care, de cele mai multe ori, le transformam în rugăciuni modificînd versurile trei și patru. Poezioarele moderne pe care le știe le-am făcut amintindu-mi de o carte cu poze uitată, la care ținusem mult în copilăria mea. — Cred că niciodată n-am lucrat cu mai multă ardoare. Multe zile în șir în jurnal e notat „La capitolul *Echo*“ : „Foarte ocupat de dis-de-dimineață“. „Citit mult *Tempest* [1].“ „Somn neliniștit din cauza meditației seara.“ Apoi, la începutul lui decembrie : „Lucrat la maladia mortală a lui Echo, îndurerat.“ „Îndurerat !“ Se repetă stereotip de-acum înainte, „Copilul divin“ avea să-i fie răpit celui care nu trebuia să iubească, omului „rece“ ; asta de mult era sortit și hotărît. Mă pregătisem, documentîndu-mă cu minuțiozitate asupra bolii de care Necuratul avea să se servească la nelegiuirea sa. Mi-a fost amarnic de greu s-o făptuiesc, și cînd, mai tîrziu, la Londra, traducătoarea mea mă întreba cu toată seriozitatea : *„How could you do it ?“* [2], i-am răspuns că poate citi din comportarea lui Adrian, din al său „Nu-i dat să fie !“, din renunțarea lui la speranță, din vorba lui despre „retractare“, i-am spus că poate citi din toate astea cît mi-a fost de greu. Într-o zi, la mijlocul lui decembrie, a apărut notița : „Terminat capitolul XLV așa cum trebuia să fie“. A doua zi : „M-am trezit devreme preocupat de stadiul cărții, de intenția de a împărtăși cele scrise recent și cele ce mai rămîneau de făcut“. Fratele geamăn al soției mele, Klaus Pringsheim, care activase ani de zile ca dirijor al orchestrei imperiale de la Tokio, se înapoiase luna trecută cu fiul său în Statele Unite, și de cîteva săptămîni îl aveam ca oaspete. În prezența lui și a lui Golo al nostru, care luase atunci o catedră de istorie la Pomona College, am citit într-o seară acest episod suav și groaznic, probabil cel mai poetic la care se ridică romanul, cu o emoție ce s-a transmis vădit ascultătorilor. Am stat mult de vorbă despre acest episod eterat și jalnic și ne-am spus că trebuie ascuns mamei copilului adevărat, cît mai mult cu putință, cu toate că el trecuse binișor de vîrsta lui Echo.

[1] Furtuna.

[2] Cum de-ai putut ? (engl.).

O operă de artă o porți totdeauna în tine ca pe un întreg, și chiar dacă filozofia estetică pretinde că operele cuvîntului și ale muzicii, spre deosebire de artele plastice, depind de timp și de scurgerea lui, tind și ele totuși să fie întregi în orice clipă. În început trăiesc și mijlocul, și sfîrșitul, prezentul e îmbibat de trecut, și chiar și concentrarea totală asupra trecutului oglindește grija pentru viitor. Și așa, în timp ce povestea despre copil părea să mă fi absorbit cu totul, atenția mea se îndrepta în același timp și asupra urmării imediate, descrierea celei de a doua capodopere a lui Leverkühn, *Lamentarea doctorului Faustus ;* iar în jurnal e însemnat : „Extrase de idei din legenda populară pentru *Oratoriul Faustus*. Întregul sub formă corală, întemeiat din punct de vedere istoric pe *lamento*-ul secolului al șaptesprezecelea, răzbirea de la construcție la expresie“, stă scris încă din zilele în care lucram la prima parte a capitolului despre Echo. „Cu Adorno despre cantată“, stă scris cam în aceeași vreme. Adorno cu soția, la cină. Mai tîrziu, în studio, le-am citit dialogul de la Pfeiffering și moartea lui Rudolf. Comparația cu *Parsifal*, datorită legăturii acestei opere cu cele ce au precedat-o, mi se impune din ce în ce mai insistent. Și apoi, o exclamație pornită din adînc, cum o mai întîlnesc din timp în timp, în anii de-atunci. „Niciodată, indiscutabil, nu m-a pasionat și emoționat atît o lucrare !“ Ajunsese acum la ordinea zilei realizarea, așa cum fusese imaginată, a operei „revocării“, și îmi amintesc de o rodnică după-amiază de noiembrie petrecută la prietenul și consilierul meu muzical. La început convorbirea noastră s-a referit la volumul al patrulea al marii biografii a lui Wagner de Ernest Newman, pe care-l cerusem lui Knopf tocmai pentru *Parsifal*, și explicația psihologică pe care o dădea el rupturii lui Nietzsche cu Wagner (o reducea la gelozie banală, ba chiar gelozie datorită relațiilor sociale) nu mă mulțumea de loc. Și-n afară de asta, Newman vorbește adesea despre Wagner ca gînditor nu cu mai mult respect ca despre Nietzsche, dar îi iartă totul de dragul operei — ca și cum ea n-ar fi avut nimic a face cu gîndirea. De altfel, el își numește o dată eroul *a born amateur* [1] ; și nu înțelege că tocmai această natură și amestecul autoritar în toate și peste tot, care îi e caracteristic, incalificabila lipsă de modestie care-l anticipează pe Hitler îl călcau pe nervi pe Nietzsche. Dar, în treacăt fie zis, caracterizarea mi-ar putea conveni. Ce scandal provocasem cînd, în *Suferințele și grandoarea lui Richard Wagner*, l-am calificat pe omul „operei de artă totală“ drept un diletant genial ! Acum un autor de biografie în patru tomuri vine să mă confirme cu temerara sa expresie de „amator

[1] Amator înnăscut (engl.).

înnăscut". — De ajuns. Am revenit la discuția despre cantată, pentru care „consilierul intim în activitate", cum l-a numit în dedicația pe cartea tipărită ce i-am oferit-o, reflectase la cîteva propuneri utile. Și cu toate acestea aș fi tentat să spun că, la acest capitol, meritul său principal nu-i în domeniul muzical, ci în cel al limbii și al nuanțelor ei, în felul în care ea, finalmente, urmărește un element moral, religios, teologic. Pentru că atunci cînd, după două săptămîni de lucru, am terminat capitolul, sau credeam că l-am terminat, i l-am citit într-o seară, la mine în odaie. În materie de muzică n-a găsit nimic de zis, dar finalul l-a mohorît, și-anume ultimele patruzeci de rînduri în care, după atîtea tenebre, e vorba de speranță, de mîntuire, rînduri altfel scrise atunci decît acum, pur și simplu ratate. Mă arătasem prea optimist, prea blajin și simplu, făcusem prea multă lumină, așternusem mîngîiere într-un strat prea gros. A trebuit să fiu de acord că obiecțiile criticului meu erau pe deplin întemeiate. Chiar de a doua zi dimineață am început să remaniez temeinic o pagină jumătate sau două, și le-am dat forma circumspectă de acum, am găsit, de-abia atunci, expresiile „transcendența desperării", „miracol care depășește credința" și ritmul de vers al cadenței finale, atît de frecvent citat, aproape în toate cronicele la carte, cu răstălmăcirea înțelesului dat tristeții ce se stinge pe nesimțite, al „luminii în noapte". De-abia cîteva săptămîni mai tîrziu cînd s-a întîmplat să mai mergem la Adorno, i-am citit textul astfel cum îl remaniasem. Drept orice răspuns și-a chemat soția : trebuia s-audă și ea. Așa că am citit cele două file, mi-am ridicat privirea — și n-a mai fost nevoie să întreb nimic.

Crăciunul 1946 a fost înăbușitor, cerul a ploaie. În ziua de 23, lucrînd încă la cantată, gîndul mi se întorcea cu insistență la copilărie, cînd încă din seara asta începea împărțirea darurilor în casa părintească, pentru că seara de ajun era sortită sărbătoririi solemne și pioase în casa bunicii, a cărei ruină o văd acum atît de des în fotografii : o singură fațadă rămasă în picioare, cu golul orb al ferestrelor. Acum pomul era gata, împodobit frumos, și la radio se auzea *Messias* de Händel. — Citeam din *Ecce Homo* al lui Nietzsche în zilele acelea, desigur ca să mă pregătesc pentru capitolele finale ale romanului, citeam și o carte pe care de mulți ani o pierdusem, *Nietzsche și romantismul* a lui Joël, ce mă învățase multe în adolescență ; o regăsisem la un anticariat. Dieterle tocmai se întorsese din Europa, din Germania zdrobită, descria mizeria, împuțeala orașelor și a oamenilor, și vorbea cu obidă de tihna și traiul bun din lagărele SS-iștilor, care se bucurau acum de aceeași întreținere ca și soldații americani și care făceau băi de soare. De

data asta am petrecut seara de Crăciun fără nepoței ; am vorbit la telefon cu Erika și cu Klaus la New York, cu copiii la Mill Valley, cu Frido. În concertul de seară, *Simfonia a noua*, foarte potrivită preocupărilor mele. Niciodată n-am admirat mai mult *Scherzoul* și *Adagioul* — și nici de data asta n-am simțit nici o dragoste pentru ultima mișcare, împrăștiată, variațiunile. Lucram la roman în fiecare dimineață și în ultimele zile ale anului reciteam din nou *Amintiri din casa morților* a lui Dostoievski. Ploua tare. Isprăvile acelui *Commitee of Un — American Activities* [1], care se îndreptau acum împotriva Bibliotecii Congresului, zice-se infectată de comunism, mă dezgustau și mă revoltau. Cu puțin înainte de sfîrșitul anului au fost la noi la masă într-o seară doctorul Hermann Rauschning cu soția. S-a vorbit politică. După opinia sa, germanii, ca popor, erau imposibili ; ce mai rămînea era germanul ca individ. El socotea ca dezirabilă o federație europeană în care să intre și țările germane, distincte, renunțîndu-se la denumirea de Reich. — Ajunul Anului nou, zi senină, cu vînt mult ; tot nu terminasem cu totul capitolul XLVI. Seara, Golo ni l-a adus pe tînărul Eysoldt, fiul acelei Gertrud Eysoldt care-mi făcuse în tinerețe o impresie atît de neștearsă la Reinhardt în *Lulu* a lui Wedekind. Tinerii m-au rugat să le citesc ceva, și le-am citit despre doctorii lui Adrian și dialogul lui cu diavolul. S-a vorbit apoi de Hugo Wolf, și am aflat atunci (fapt pe care nu-l știam) că singura dată cînd s-a dus și el la un bordel a luat un sifilis de la o fată pe care i-o pasase un prieten al său, pianist acolo.

Ziua de Anul nou 1947, în care, dimineața, sfîrșisem, încă nu satisfăcător, capitolul cantatei, mi-a adus o bucurie adevărată și mare. Cu cîteva zile înainte îi trimisesem Erikăi la New York partea de manuscris pe care nu o cunoștea încă, vreo zece capitole, pentru control, și, întors acasă de la plimbare, găsesc, nu fără oarecare spaimă, un aviz telegrafic : *not to be telephoned* [2]. Telegrama mi-a fost adusă și spunea : *Read all night. Shall go into new year reddened eyes but happy heart. Wondering only how on earth you do it. Thanks, congratulations* [3] etc. Această manifestare, care-i semăna atît de bine devotatului meu copil, era pentru mine ca un zîmbet pe buze. Știam că-l va plînge pe Echo, dar, în realitate, după cum mi-a povestit ceva mai tîrziu, viața a făcut ca lucrurile să se petreacă mult mai comic decît îmi puteam eu închipui. Și-anume, în cinstea Anului nou se dusese, după

[1] Comitetul pentru activități antiamericane.
[2] Nu se va transmite telefonic (engl.).
[3] Citit toată noaptea. M-apucă An nou ochii roșii, inima fericită. Mă-ntreb cum Dumnezeu de ești în stare. Mulțumiri, felicitări etc. (engl.).

o noapte întreagă de citit, să-și îngrijească fața la un *beauty shop* [1], și, după masă, citind capitolul cu Echo, tot fardul magistral, tot rimelul și celelalte toate, inundate de lacrimi, i-au curs în șiroaie negre pe obraz. — În aceeași zi am primit și ediția tipărită în Germania din *Lotte la Weimar*, și poate că nu din întîmplare, ci cu asentimentul meu aceasta a fost prima dintre cărțile mele care a fost reeditată acolo. Seara am petrecut-o cu familiile Chaplin, Dieterle, Feuchtwanger și cu Hans Eisler în casa filozofului dr. Weil și a soției sale, americană, și din nou am avut cu Eisler una din acele discuții despre Wagner, pline de entuziasm și de mici răutăți, care mă amuzau atît de mult. Dar aproape în același timp am primit de la Bayreuth o scrisoare cu voluminoase documente anexate, de la doctorul Franz Beidler, nepotul lui Wagner, căruia îi semăna extraordinar, și care mi-a dat de gîndit zile întregi. Pe Beidler, plecat din Germania în 1933, îl cunoșteam încă din perioada de la Berlin și de la München, și la Zürich ne făcea adesea, cu soția sa, vizite prietenești ; de cîteva ori ne-a citit din începutul cărții sale — care nici azi nu-i terminată — despre bunica sa Cosima, lucrare cu un caracter foarte critic, se înțelege. Acuma, primarul din Bayreuth, plin de ambiții pentru orașul pe care-l administra, i se adresase în vederea reorganizării Teatrului Wagner și a reluării festivalului „într-un spirit democratic", chiar lui — care fusese pe o poziție de categorică opoziție față de Bayreuthul hitlerist și față de regimul mătușii sale — și îi oferise conducerea, iar după multe explicații epistolare, îl invitase la fața locului pentru convorbiri directe. Cred că avantajul principal al acestei călătorii a fost ocazia de a avea acces direct la arhiva de la Wahnfried, ceea ce îi fusese interzis pînă atunci, în detrimentul cărții sale. Dar avuseseră loc și tratative amănunțite în privința proiectelor primarului, a listei persoanelor care urmau să fie solicitate a intra în comitet și, mai presus de toate, se discutase propunerea — care aproape constituia o condiție a colaborării sale — de a fi eu președinte de onoare, propunere pe care mi-o făcea cu multă seriozitate și cordialitate, în scrisoare. Mi-a lăsat o impresie stranie, fantastică și, într-un anumit sens, tulburătoare. Dintr-o sută de motive, spirituale, politice, materiale, toată ideea asta nu putea să mi se pară decît utopică, lipsită de contact cu viața, primejdioasă, prematură în parte, și în parte perimată, depășită și de timp, și de istorie ; nu eram în stare s-o iau în serios. În serios luam numai gîndurile, sentimentele, amintirile pe care mi le trezea — amintiri de-o viață-ntreagă de ardentă și profundă alianță

[1] Institut de înfrumusețare (engl.).

cu lumea wagneriană, stimulată în tinerețea mea de critica fascinantă a lui Nietzsche, amintirea efectelor imense și în bună măsură determinante pe care farmecul echivoc al acestei arte l-a exercitat asupra mea. După ce fusese demascat rolul înfiorător pe care arta aceasta l-a jucat în statul național-socialist, urma acum să fie reconstituită în toată puritatea ei (dar fusese ea vreodată pură ?) și mi se rezerva, în realitatea viitorului, locul de reprezentant oficial al mitului tinereții mele. Ispită nu era, era un vis, și realmente ultimele cincizeci de pagini din *Faustus* ar fi fost terminate mai devreme dacă această licărire înșelătoare n-ar fi fluturat pe dinaintea ochilor mei zile întregi și dacă nu m-ar fi abătut de la lucru scrisoarea dilatorie și evazivă pe care a trebuit să i-o scriu lui Beidler.

XLVII, capitolul adunării și al mărturisirii, a fost început a doua zi după Anul nou, la întîmplare, și-mi aduc aminte că în seara acelei zile am ascultat din nou splendidul *Trio în si bemol* de Schubert, cu gîndul la starea fericită a muzicii în vremea aceea și la soarta artei de-atunci încoace, la paradisul pierdut. Lucrînd, citeam proza lui Mörike și în special îmi impunea și îmi trezea invidia *Spiridușii din Stuttgart*, prin firescul și aparenta spontaneitate în mînuirea germanei mai vechi. S-a întîmplat, în zilele acelea, să-mi cadă sub ochi un anunț care, în mod cu totul nerezonabil, mi-a făcut impresia unei monstruoase și demente erori. Îmi sosise, de la Zürich, catalogul cu ultimele publicații ale Librăriei Oprecht, în care figura tipărit limpede *Faustus*, cu titlul complet și cu arătarea prețului provizoriu pentru ediția legată în pînză, ca noutate ! N-aș putea să descriu sentimentul de incredulitate, de consternare, de spaimă, ca în fața unei indiscreții bine intenționate, dar penibile, cu care am citit anunțul. Mai luptam cu cartea încă, și la o asemenea muncă mai ai, pînă la cel din urmă cuvînt, ideea că hotărîtoare sînt de-abia dificultățile ce vor veni și că ce-i făcut va fi salvat de-abia de ceea ce mai e de făcut. Să vezi oferită ca marfă gata, legată în pînză, ceva ce eu consideram atît de nefinisat, mi se părea o pripeală oribilă ; în afară de asta însă, cu toate lecturile în cercuri de cunoștințe, pe care mi le-am permis întotdeauna fiindcă eram prea plin de subiectul meu, gîndul de a publica această operă de viață și de taine, și de a o vedea circulînd în lume ca o carte între alte cărți, mi-era încă profund străin și, în cele mai ascunse cute ale sufletului, de neconceput, așa că am aruncat catalogul cît am putut mai repede.

Șaptesprezece zile mi-au trebuit pentru penultimul capitol — propriu-zis ultimul, pentru că finalul urma să fie conceput în formă de epilog. Alocuțiunea lui Adrian mi-a mers la inimă tot

atît de mult pe cît era pornită din inimă, și numai vechea mea deprindere de a pune politicul alături de omenesc și de poetic și de a trece pe rînd cînd la o sferă cînd la alta îmi permite să înțeleg cum de am putut nota evenimentele zilei, ca de pildă retragerea lui Byrnes de la Externe și înlocuirea lui cu generalul Marshall, rechemat din China. Redactarea acelei *oratio* [1] nu mă împiedica nici să trag cu urechea la știrile care veneau din Germania. Ernst Wiechert, unul dintre fruntașii „emigrației interne", vorbea, pe vremea aceea, fățiș, despre „acest popor fără speranță", și, în caz că nu era limpede dacă voia să spună un popor căruia nu i se mai permite nici o speranță, sau un popor în care nu-ți mai e permis să-ți pui speranțe, chestiunea a fost lămurită îndată ce a adăugat că, dacă s-ar întoarce astăzi Hitler, șaizeci pînă la optzeci la sută dintre nemți l-ar primi cu brațele deschise. Că „fără de speranță" era și poporul german, dar și politica de ocupație, asta n-o mai spunea nimeni. Wiechert însă a trecut de atunci de partea „emigrației externe" și și-a luat reședința în Elveția — profund jignit de lipsa de considerație de a i se repartiza în curtea sa un număr de *displaced persons* [2].

Zile de ianuarie cu soare apăsător și vînt, și într-o asemenea zi, încheind șirul de capitole numerotate, am dat ultimul cuvînt țăranții din Bavaria de Sus, încă o bucată de viață adevărată, și am început să pregătesc epilogul. Mi-a luat opt zile. La 29 ianuarie, înainte de amiază, am scris ultimele rînduri la *Doctor Faustus*, așa cum le aveam de mult în minte ; ruga scurtă și fierbinte a lui Zeitblom, pentru prieten și pentru patrie — și mi-am aruncat în gînd o privire înapoi, asupra celor trei ani și opt luni, în care am trăit sub tensiunea acestei opere începută într-o dimineață anumită de mai, în plin război, cînd am pus mîna pe condei și am scris primele rînduri. „Am terminat", i-am spus soției mele, cînd a venit să mă ia cu mașina de la obișnuita mea plimbare spre ocean ; și ea, care așteptase credincioasă și sărbătorise alături de mine atîtea finaluri, m-a felicitat cu-atîta căldură ! „Cu temei ?" întreabă jurnalul și stă acolo adăugat : „Recunosc că e o performanță morală".

În realitate nu aveam sentimentul că sînt gata, cu toate că fusese scris cuvîntul „Fine". „Meditări și corecturi la manuscris", mai spune în cîte o zi jurnalul. Am șters unele detalii din epilog, pe care le găsisem prea deprimante la lectură, am mai cizelat puțin la sonata pentru vioară, la muzica de cameră, am adăugat motto-ul din Dante, și o bucată de vreme am socotit că ar fi bine să împart masa de capitole în șase „cărți", ca să-i dau o formă mai clară. Dar după ce am făcut și asta, am renunțat. A mai trecut o săptămînă, prima din februarie, pînă cînd să declar cartea „definitiv lichidată" și să mă hotărăsc să nu mă mai ating de ea. Seara am petrecut-o la Alfred Neumann, am ciocnit șampanie pentru terminarea operei, al cărei plan bunul meu prieten îl ascultase cu atîta tragere de inimă. După cafea am citit capitolul lui Echo, și au fost foarte mișcați. A doua zi am aflat că Kitty n-a putut dormi toată noaptea și s-a gîndit numai la copil.

Ce mai rămînea de făcut acum era conferința despre Nietzsche pe care urma s-o țin în călătoria în estul Statelor Unite și în Europa și pentru care începuserăm pregătirile. Eseul acesta — epilog la *Faustus* — mi-a luat vreo patru săptămîni și, cu cele patruzeci de file ale lui, și în versiunea engleză și în cea germană, era cam cu vreo douăzeci prea lung pentru o conferință rostită. Erika a izbutit o capodoperă de regie literară, reducînd textul pentru versiunea orală la exact jumătate prin sute de tăieturi mărunte, izolate, păstrînd esențialul. O dată cu redactarea versiunii engleze a conferinței, în ultimele săptămîni înainte de plecare, am scris și un articol pentru a șaptezecea aniversare a lui Hermann Hesse. La 22 aprilie am pornit spre est și la 11 mai ne îmbarcam pe „Queen Elizabeth". Am vorbit la Londra. Într-o dimineață de iunie — și a fost ca un vis — m-am revăzut pe scena teatrului din Zürich, de care mă despărțisem cu opt ani în urmă cu o lectură din *Lotte la Weimar*, și, fericit, însuflețit de revederea cu orașul drag, am citit unui public care și el sărbătorea prietenește reîntîlnirea scena *à la* Riccaut despre Fitelberg. Am petrecut cîteva săptămîni din această vară însorită la Flims, în Graubünden, și acolo citeam zilnic corecturile la *Doctor Faustus* care curgeau în fiecare zi de la tipografia din Winterthur. Romanul genezei sale se sfîrșise. Începea cel al vieții sale pe pămînt.

[1] Cuvîntare (lat.).
[2] Persoane strămutate (engl.).

CUPRINS

Prefață 5

Doctor Faustus 33

Cum am scris Doctor Faustus 547

Bun de tipar : 23.01.75 *Coli de tipar : 42*
Tiraj : 13.340 ex.

Tiparul executat sub comanda 519 la Întreprinderea Poligrafică „FILARET", Str. Fabrica de Chibrituri nr. 9—11. București.
Republica Socialistă România